

Володимир ШКВАРЧУК

**НА КАЗАРМЕНОМУ
СТАНОВИЩІ
(нарис з історії
Чернігівщини довоєнних років)**

(З-під грифу “Цілком таємно”).

Чернігів, 2002

Зміст:

		Сторінки
Рік 1934-й.	Похвальне слово тов.Ройзенману, або Масова чистка Чернігівської облпарторганізації	9
Рік 1935-й.	Під покровом убивства Кірова, або “Жити, товариші, стало краще...”	31
Рік 1936-й.	Чергове запаморочення від успіхів, або Риба гниє з голови	51
Рік 1937-й.	Початок Великого терору, або Спокій нам тільки сниться	79
Рік 1938-й.	Терор набирає обертів, або “Вийшли ми всі із народу!..”	139
Рік 1939-й.	Ще одна ілюзія передишки, або Цвяхи робити з таких людей!..	163
Рік 1940-й.	Вождь нарощує м’язи, або Всіх кинули на чавун	183
Рік 1941-й.	Злодій у злодія ломаку вкрав, або Рятуйся, хто як може!..	203

ВІД АВТОРА:

Пригадую свою першу скромну спробу у вивченні неофіційної історії Чернігівщини. Принісши додому народну книгу-меморіал “Голод 33-го”, укладену незабутніми Лідією Коваленко і Володимиром Маняком, я сказав:

— Читати не раджу — після неї жити не хочеться. Самому президентові Кравчуку, за його словами, вона світогляд перевернула. Берегтимуть її, звичайно, вічно, але навряд чи вдома; скоріше, в бібліотеках, урядових та університетських центрах світу.

Моя одинадцятирічна на той час донечка розгорнула страшну книгу:

— А де тут твоє? Хоч твій текст прочитати можна?

З мого там був лише коротенький спогад чоловіка, який він мені й розповідати боявся.

— “Люди ходили розпухлі, водянисті, неповороткі, — читала донечка. — Їли ворон, псів, лободу, липу, люпин. Місцеві активісти справні ходили. Де в баби знайдуть 50 грамів сала чи сніп жита прихований — все забирали. Краще своїм собакам дадуть, аби лише люди не їли”. Виходить, не всі голодні були?

— Звичайно. Справа стояла так: або ти кат, або жертва. Або вмираєш, або їж. Хто живий, згадає добрим словом ситу минувшину.

— “Сорок грамів хліба тоді коштували 5 карбованців, а пляшка горілки 6 крб. 05 коп. Це з нагрузкою, бо до пляшки чомусь неодмінно давали фотографію Блюхера. Хто не хотів повільно помирати з голоду, замість хліба купував горілку з Блюхером. Вип’є дядько та й падає замертво під паркан, задихнувся. Було, що й прямо на цвинтарі пили...”

— Найкращий вихід, — не подумавши, зітхнув я. — Аніж безнадійно чіплятися за життя, я теж, мабуть, купив би Блюхера.

— А я? Що б зі мною без тебе було?.. — в чистих, довірливих оченятах промайнули туга і докір, крізь ніжні дитячі риси проступив тамований плач. Я уявив, якою покинутою, безпорадною і зрадженою відчула себе донечка. І яким невмолимо ворожим і безжальним став у цю мить для неї зовнішній світ. Довго ще нам видихувати побудову земного раю під орудою людоморів.

Є таке визначення: “Узнавши, що сусід зарізав собі на вечерю курку, порядна людина радіє не за сусіда, а співчуває курці”. Однак, як казав Козьма Прутков, людська старанність все пересилює, тому нормою таке ставлення до життя й своїх ближніх ще не стало. Скільки не доводь з незаперечними архівними документами в руках, що колишній перший секретар Чернігівського обкому КП(б)У Федоров по лікті в крові невинних людей, комуністи, яким без першого-ліпшого сильного, успішного пахана-безбатченка й життя не життя, все одно вшановуватимуть Двічі Героя Радянського Союзу, а не його жертви. Бо й вони самі завжди любили вечеряти куркою — переважно чужою.

Все ж, не тільки через їхній та їх нащадків бездумний спротив до повного, справді наукового, тобто всебічного вивчення передвоєнної Чернігівщини годі й підступитися. Надто багато ключових, статистичного плану матеріалів знаходяться в Москві. Надто багато партійних вказівок засекречувалося, не довірялося паперові, просто знищувалося. З того, що є в обласних архівах, частенько випирає фальш, недововки, брехня, оковамилювання. Із самого початку комуністична влада свою діяльність від людей ховала: навіть прогноз погоди на тиждень розсилався обкомам під моторошним грифом: “Таємно”. Навіщо? Щоб жажливий “куркуль”, нерозлучний із сулією самогону в погоду мокру, не замислив підпал копиці колгоспного сіна в погоду суху? Чи голова комнезаму подивувався: “Ти ба, яка партія мудра! Невідь коли спустили на сьогодні вказівку сіяти, а воно якраз сонце!” Не дивина, що зі своїми постановами і висновками ховалися за куліси органи директивні, виконавчі, планувальні, облікові, статистичні, пропагандивні, освітянські, не кажучи вже про міністерства оборони, іноземних та внутрішніх справ, держбезпеку... Все навколо окутувалося таємницями: партійними, державними, військовими, галузевими, відомчими, просто службовими.

Звичайно, вірні своїй наскрізь брехливій природі комуністичні вожді творили для легковірних привабливу вітрину. Так, декрет від 1 червня 1918 року передбачав зведення

всіх архівних зберігань в єдиний державний фонд, позбавлений будь-якого відомчого контролю і пов'язаного з ним свавілля. Опикувалося фондом Головне управління архівними справами при Наркоматі освіти СРСР, виокремлене в 1922 році в самостійне управління при ВЦВК. Тобто, поруч з музеями і бібліотеками архіви розглядалися як наукова база для найширшої історичної освіти. Можна було, нічим не обгрунтовуючи свою цікавість, заглянути в архів, де вас зустрічав не просякнутий найгіршими підозрами майор чи підполковник секретної служби, а приязний науковий співробітник, якому практично було все одно, що ви там розшукуєте. Однак з 1929 року, коли увійшла в повну силу сталінщина й пов'язані з нею утиски і обмеження, запровадили різні ступені секретності, а в 1939 році всі архіви взагалі підпорядкували НКВД. Всі мусили вдовольнятися дозованою, цілеспрямованою, препаративною інформацією, дозволеною партією. Цілковито відчужені архіви для простої радянської людини стали непереборним “табу”. Отримати для ознайомлення якийсь документ можна було, лише маючи на руках авторитетне клопотання з печаткою, яке засвідчувало, що ви не простий “гвинтик”, а довірена особа поважної установи чи організації, яка використовує отриману інформацію виключно в інтересах розвитку народного господарства і побудови комунізму. Дехто й досі боїться поцікавитися навіть долею своїх найближчих родичів, небезпідставно вважаючи, що будь-яка наполегливість у цьому плані може бути розцінена як нахабне, бунтівне втручання не в свої справи. Нас так привчили, а ми звиклись.

Найпотаємніші важелі управління державою, а в нашому випадку управління Чернігівщиною часів побудови світлого майбутнього, було б логічніше шукати в святая святих обласного комуністичного архіву — найсекретніший із секретних (поруч навіть архів СБУ виглядає блідо) “Таємній папці” Таємної частини (у ті часи, коли українська мова була ще не до кінця вижита навіть з внутрішнього обкомівського діловодства, нав'язані “старшим братом” облудні словосполучення перекладалися по-різному: “Особый сектор” — “Таємна частина”, “Особое совещание” — “Окрема нарада” тощо), яка підлягала по вертикалі самому сталінському секретареві генералу Поскрьобишеву, і в які ніхто, навіть всемогутнє НКВД у його найкращі часи, не мав права зазирати. Однак: свої наймудріші постанови, які визначали політично-суспільну атмосферу тих років і мали безпосередній вплив на поточні справи і подальшу долю трудящих, керівна і спрямовуюча сила від тих самих трудящих (заодно й від майбутніх поколінь) настільки старанно ховала, що не довіряла й “Таємній папці”. Чимало вказівок, директив чи обов'язкових до виконання побажань, очевидно, за відповідним наказом, одсилалися туди, звідки вони прийшли, і тепер їх можна розшукати хіба що в архіві президента Росії. Отримавши секретну вказівку, яку належало з усіма застереженнями довести до відома й неухильного виконання низовому керівництву, обком розсилав її по одному примірнику кожному секретареві райкому особисто (так би мовити: “Лично в руки”) під грифом: “Цілком таємно. Підлягає поверненню в Таємну частину Чернігівського обкому КП(б)У. Зняття копії забороняється” — тобто отримувач не мав права не те що показати вказівку своїм підлеглим (чи й не таким чином узаконювалося й легалізувалося партійне самодурство?), а навіть для кращого засвоєння мудрості вождів занотувати її для себе. Прочитав, зрозумів як зумів, запам'ятав і втілюй у життя — на те ти член авангарду! Дурням партквитки не видаються. Інакше — всім відомо, що трапляється з порушниками сталінської волі!

Все ж, як не старайся, всього не приховаєш. Зокрема, постійні клопоти й труднощі, які мав вождь світового пролетаріату з приведенням свого вкрай розбещеного (особливо й зокрема роками голодомору) “ордену мечоносців” — у відповідності з новими задачами — до належного рівня і кондиції.

Партія нового типу постійно плодила й негідників нового типу. Стратегічна мета Сталіна — остаточне й безповоротне встановлення комуністичної влади по всій земній кулі засобом світової революції — прийшла у невідповідність з сердечним нахилом його найгарячіших послідовників пожити нарешті по-людськи, насолоджуючись плодами своїх минулих революційних зусиль і вірного служіння великій партії, що опісля назвали морально-побутовим розтлінням і притупленням революційної пильності.

Сам любитель у вузькому колі найближчих соратників і “подільників” нормально випити й закусити, Сталін до деяких людських слабостей членів свого бандитського орде-

ну ставився вельми терпимо, однак лише до тієї межі, де не страждала його більшовицька справа. Ідеалом вождя була фізіономія, яку в народі називали “енкаведистською мордою” — суха, аскетична, безжальна як колун. За його задумом такими мали бути всі партійці — у всякому разі, внутрішньо, бо зовні на вищих щаблях влади допускалася приємна номенклатурна вгодованість, можливо, як свідчення заможності ладу. Заважало поголовному нівелюванню, приведенню всіх і вся до спільного більшовицького знаменника й те, що чимало керівних партійців, так званих відповідальних працівників, маючи досвід революційного протистояння владі, все ще відчували за собою право діяти за власним бажанням, більш-менш самостійно, по-партизанському. Зокрема, особливо грішили цим колишні червоні козаки — буйні, нестримні, нетерпимі й нетерплячі. Спочатку їм дуже подобалося, що дорвалися до шашки, опісля — що до корита. Доводилося вдаватися до вельми рішучих заходів, аби деякі небезпечні ілюзії з їхніх мізкових звивин викурити, від чого дуже часто страждали й голови. Парадокс: цинічний, архіпрактичний Ленін не соромився заявляти, що його партія складається виключно з найкращих, найпередовіших, найсвідоміших, найпередбачливіших і найреволюційніших робітників; ще практичніший Сталін безпідставно вважав, щоб та партія хоч трохи дотягувала до ленінського визначення, її необхідно безжально, не лише з хвоста, але й з голови, постійно чистити. Однак, незважаючи на жорстокі репресії, керівні бійці партії з відведених їм меж повсякчас вибивалися — іноді у найнесподіваніший спосіб за принципом: жени природу в двері, вона влізе у вікно.

Саме під цим кутом зору — зумисно не вдаючись до залучення опублікованих в інших виданнях матеріалів і документів — я вирішив провести своє дослідження. Врешті-решт, як справедливо зауважив блискучий російський публіцист українського походження Анатолій Стреляний: “Справжнє лице будь-якої влади не те, яке вона показує, а те, яке вона приховує”. Отож і писатиму тільки про широкому загалу невідоме. Іншому досліднику, який захоче подати історію цього періоду в повному обсязі, моя праця зможе послужити допоміжним матеріалом, так би мовити, свідченням знизу. Метод організації матеріалу простий. Із одного друкованого аркуша газети, що зазвичай містить у собі 24 сторінки стандартного видавничого машинопису, ми узнаємо практично все, що діється сьогодні у світі й навколо нас, часто навіть по сусідству. З пропонованих увазі читача нарисів, які за обсягом відповідають приблизно тій же газеті, можна узнати, що діялося на Чернігівщині в кожний із довоєнних років. Чернігівська область заснована в 1932 році. Перші два роки описані мною в книжці «Голодомор 1932-33 років на Чернігівщині». Це — продовження.

Окрім того, тішу себе думкою, що моя книжка явить собою інтерес для жителів Чернігівщини, які зможуть знайти в ній цікаві факти з минулого рідних місцевостей, зустріти знайомі імена й пересвідчитись, чи правда те, що про них брешуть...

І наостанок: чому саме я взявся за написання цієї книжки? При комуністах не можна було сміятися на роботі — всі мали, ставши на чергову трудову вахту, тупо виконувати й перевиконувати останні історичні й безумовно доленосні рішення партії і уряду. Дисциплінований і законослухняний, я цьому правилу корився — сам не сміявся й інших до того не заохочував. І про зарплатню не питав — це теж виглядало б непатріотично; доволі було, в ролі винагороди й заохочення, якоїсь похвальної грамоти чи книжечки ударника комуністичної праці. Саме ці, виховані в мені колишньою “пролетарською” владою якості — не сміятися й не питати за гроші, — стали передумовою мого приступу до вельми трудомісткого дослідження; будь-хто інший поза цими умовами, навіть при винятково опозиційній свідомості, на таке б не наважився.

**Рік
1934-й.**

ПОХВАЛЬНЕ СЛОВО ТОВ. РОЙЗЕНМАНУ, або МАСОВА ЧИСТКА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛПАРТОРГАНІЗАЦІЇ

Цей несамовитий мрійник і борець за світле майбутнє всього людства — ще донедавна керівник шпигунських акцій ОГПУ за кордоном — пробув на Чернігівщині лише п'ять місяців. Та в цей час навряд чи почувався спокійно, впевнено й безтурботно бодай один керівний комуніст — від безвісного колгоспного бригадира до першого секретаря обкому КП(б)У тов.Маркітана включно.

Мова про видатного партійного і радянського діяча, так званого старого більшовика, кавалера ордена Леніна, члена Президії Центральної Контрольної Комісії і Колегії Робітничо-селянської інспекції СРСР Бориса Онисимовича (Ісаака Аншелевича) Ройзенмана.

На Чернігівщину його спорядили, мабуть, не випадково. Уродженець півдня України, Борис Онисимович замолоду працював кочегаром у Черкасах, всілякими засобами домагався встановлення радянської влади в Катеринославі — словом, знав місцеві умови, мову і звичаї. А прибув він у рідну колись республіку на підставі й для виконання Постанови ЦК ВКП(б) від 28 квітня 1933 року — масово почистити Чернігівську обласну партійну організацію, попередньо виконавши таку ж роботу на Уралі. Справа була велика: кожен комуніст зобов'язаний вислухати про себе безсторонню думку не лише товаришів по партії, але й усіх навколо, тобто пройти, так би мовити, всенародну перевірку “на завошивленість”.

На мить поставивши воза попереду коняки, зауважимо, що вказана акція кремлівських вождів не вдовольнила. Уже наступного року оголосили перевірку партдокументів, і з облпарторганізації витурили додатково 329 членів (16 троцькістів, 16 націоналістів, 16 бундівців і есерів, 19 підозрілих по шпигунству, 73 особи з активним контрреволюційним минулим, 25 пристосуванців, що приховали від рідної партії своє не вельми пролетарське походження, 164 аферисти тощо — список довгий. Окрім того, теж добряче “вичищене” обласне УНКВД, очолюване на той час тов.Тимофєєвим, повідомило парторганізаціям всілякі негарні факти ще на 886 членів і кандидатів у члени партії, що діяли в області, і навіть розіслало компромат на 500 осіб, які з різних причин із Чернігівщини виїхали. Опісля гряне Велика чистка 1937-1938 років, яку не переживуть ні тов. Маркітан, ні тов.Ройзенман. Однак вони ще цього не знають...

Вступивши в права голови обласної комісії по чистці, тов. Ройзенман в першу чергу подбав про належний підбір голів і членів районних комісій, так званих “трійок” (радянська влада все любила робити “трійками”). Декого, звичайно, він привіз із собою з Уралу, декого йому порекомендувало республіканське керівництво — з числа тих, хто вже набив собі руку на минулорічних чистках у сусідніх областях, залучили також деяких перспективних слухачів курсів марксизму-ленінізму при ЦК КП(б)У, студентів Київського індустріального інституту, Харківського авіаційного і Харківського машинобудівного інститутів. Оскільки не так просто було забезпечити “трійками” чистильників (це слово вживали тоді без лапок) аж 36 районів, тому багатьох на цю славну роботу висунув обком і місцеві райкоми.

Проводячи співбесіди й дошкуляючи кандидатам у голови і члени комісій всілякими каверзними питаннями про додаткову вартість, історію рідної партії, мудрі й вичерпні вказівки Леніна-Сталіна з тих чи інших животрепетних питань (все це ретельно документувалось), Борис Онисимович щиро дивувався: “Навіщо прислали такого нетямущого? Як йому довірити чистку? Та його самого варто вигнати з партії і перевести у співчуваючі!” Навіть одному штатному чистильнику, який почувався в цій ролі вельми затишно, ухвалив приголомшливий для того вирок: “Політично дуже слабо грамотний. Головою

бути не може. Може бути лише третім членом”. Були, звичайно, й позитивні висновки: “міцний товариш”, “плутається, але жива людина”; були сповнені сумнівів: “ще раз обміркувати”, “зоставити в резерві”, “порадитися з Постишевим”, “членом комісії в третю чергу”, “з натяжкою і при нагальній потребі — призначити головою комісії в маленький сільгоспрайон під міцним наглядом”, але вистачало й простих і зрозумілих: “не підходить”, “не годиться”. Тим, що ухилялися (а були й такі), доводилося ставити: “звільнити за хворобою” тощо, в залежності від того, хто і що там про себе брехав.

Додавали клопотів різноманітні клопотання наркоматів, управлінь, навіть ЦК КП(б)У про відклик мобілізованих на чистку цінних працівників, відсутність яких негарно впливає на роботу. Так, замнаркома охорони здоров’я УРСР Хармардар’ян випросив назад голову Глухівської комісії Соловйова — з огляду на спалах у Київській області масових захворювань на дизентерію.

Одразу виникли й фінансові труднощі. З людьми, що отримували зарплатню і добові за місцем основної роботи, клопотів не було, а ось студентів, військовослужбовців треба було годувати. Питання, зрештою, вирішувалося просто. Тов.Ройзенман брав бланк комісії і писав в обком: прошу видати такому сто, чи двісті п’ятдесят, але найчастіше двісті карбованців. Словом, дріб’язковості не виказував. Та й гроші поки були. Наприклад, з одного Чернігівського ліспромгоспу “мобілізували” на потреби комісії 50 000 крб. Хоча архіви й зафіксували телеграфну вимогу одного “прийшлого” голови райкомісії — слухача курсів марксизму-ленізму при ЦК КП(б)У Штейнгерца про присилку йому грошей для поїздки на курорт (що було вдоволено), проте зловживань у цій справі, очевидно, не було, оскільки на одних велелюдних зборах Борис Онисимович навіть образився: “Товариші, не комчваньтєсь. Треба — сповіщайте поштою, нарочним, телеграмою. Дійшли до того, що ніхто навіть 300 карбованців не попросив на дрібні витрати. Ні копійки не просять!” Хоч сам, звичайно, більшовицької скромності дотримувався свято. Коли постановою бюро обкому від 28 червня за ним закріпили персонального легковика, Борис Онисимович від такого привілею рішуче відмежувався: мовляв, буду просити в кожному окремому випадку.

Оскільки своєї канцелярії в голови облкомісії не було, дуже скоро не стало життя декому з технічних працівників обкому. Друкарки Горіловська, Драбина, Шнейдерман, Поволоцька, Гантман, Іоффе, Цейтлін, Давидович, Гребенник, Карлінська, Трефілова, Кошкарьова, Політика, Юркевич забули, що таке нормальний робочий день, і стали просиджувати в обкомі допізна, отримуючи за понаднормову працю хто з розрахунку 135, а хто 200 крб. місячного утримання. Додалося роботи й майстру по ремонту “ундервудів”. Різко підскочили поштово-телеграфні видатки: з часом поштове відомство пред’явить обкому рахунки на 437 крб. 30 коп. і 1666 крб. 10 коп. — суми на той час немалі.

Сформувавши склад комісій, Борис Онисимович на інструктивній нараді чесно застеріг: область паршива, йому ще в Москві тов. Каганович казав, що відсоток буржуазно-націоналістичної засміченості тут вище будь-якої норми, колективізація досягла всього 75%, триває найгостріша класова боротьба.

Він казав правду: області справді докучали грабежі, бандитизм, збройні розбірки, хуліганство. Як доносили обкому начальник облуправління НКВД Тимофеев і начальник облуправління РСМ (робітничо-селянської міліції) Найдьонов: околиці Чернігова тероризує 63-річний В’ялець зі своєю зграєю, Коропщину — банда Станових з 11 осіб, Остерщину — група Валеви́ча, Кролевеччину — якийсь Халдей з 12 підручними, Бахмаччину — банда Прокопенка з 18 осіб, Конотопщину — Костюченко і Дорошенко з товаришами. В активі груп вбивства, грабежі окремих громадян, споживчих товариств, сільрад, колгоспних контор, розправи з активом, залякування колгоспників, учителів. При спробах затримання відходять, відстрілюючись.

Окрім того, додав Борис Онисимович, хоча підготовка до чистки повинна була розпочатися ще минулого року, а не в травні 34-го, область до директив Москви залишалася глухою, тому все доводиться починати практично з нуля. Хтось із присутніх на інструктажі, очевидно, підспудно усвідомлюючи, що при бажанні партію можна вичистити всю, поцікавився: “А до яких меж належить чистити?” — на що Борис Онисимович відповів, що чистити треба вперто й наполегливо, проте з розумом.

Пізніше він задасть безжального, із звинуваченням у політичній короткозорості й безвідповідальності, прочухана голові Талалаївської комісії, студентові Київського індустріального інституту Фрідману за вигнання з партії старого неграмотного конюха, якого належало перевести до співчуваючих, а не відштовхувати від себе назавжди, і подивується “дурацькому” запитанню, яке задав на чистці один із голів районних “трійок”: “Хто такий Богдан Хмельницький і яким чином він став відомим?” — на що він сам, явно не пара якомусь колгоспникові, хіба що сказав би: “А чорт його знає!” (сміх у залі).

Минув майже місяць підготовчих заходів. Комісії, займаючи вихідні позиції, поступово роз’їхалися по районах, а 15 червня дружно взялися до роботи. На перших порах справа йшла зі скрипом. На місцях до такої акції виявилися неготовими; люди не розуміли, чого від них хочуть і в чім тут підступність влади. Вискочиш, а потім лиха не оберешся. Збори зривались: “Чистять комуністів, хай вони і ходять!” Голова Роменської комісії Нельсон казав: “Я чистив у Донбасі, але стільки контрреволюційної, петлюрівської, шовіністичної гнилі, як на Чернігівщині, не бачив (цікавий комуністичний жаргон тих років, як завжди, облудний: виводять на чисту воду свого ж мерзотника і тут же йменують його “петлюрівцем” — В.Ш.) Тут слідкують за кожним твоїм кроком, дивляться, хто що робить. Тут кожен промах, кожную помилку використовують для провокацій.” Дехто казав відверто: “Дивіться, зостануся в партії, а я в ній зостануся,— шкуру спущу!” Критиканів виганяли з колгоспів. У свою чергу, тих, хто чистку не пройшов, звільняли з роботи, усували з посади, позбавляли житла, всіляко утискували. Вичищений з партії директор тваринницького радгоспу на Ічнянщині, Фітель, що тимчасово втримався на посаді, звільнив майже всіх невдоволених.

Голова колгоспу імені Сталіна (с. Левковичі Чернігівського району) Поклад напередодні чистки разом з друзками-активістами застеріг народ: “Виступите проти — розправимось”. А його боялися: в 1932 році застрелив односельця Орешка — і нічого. Голова колгоспу “Червоний партизан” Коропського району Ященко теж не церемонився: “Невдоволених зажену в БУПР. А Кузьменчисі таку критику заверну, що очі повискакують”. У Прилуцькій трудкомуні ім. Балицького якась Тимошинська облила голову комісії кислотою, а дружина завідувача Прилуцької друкарні Радомиського побила після чистки робітницю Шафранович.

Правда, дехто з партійців показав, що їм і на чистку плювати. Так, голова Смолиголовської сільради Ріпкинського району, кавалер ордена Червоного прапора Мозговенко з’явився на чистку п’яним, обізвав членів комісії “антисемітським словом” та й пішов; голова колгоспу “Красный пахарь” Городнянського району Мартиненко заявив: “Спасибі, що виключили. Жив без партії, і жити буду. Скаржитися не піду”. Комуніст же Швачко, директор Олишівської МТС, взагалі “розперезався”. За кілька днів до чистки, на підготовчих зборах, заволав до мас: “Ось вам партквиток. Більше я вам не служака. Товариші! Політвідділ посаджений нам на шию. Вони отримують посилки з Москви і Харкова, зарплатня 400 крб., а ви голодуєте”. Управляючий Коропською конторою “Заготльон” Поваляєв на всі питання відповідав: “Все це буза. Все це липа”. Учитель Михайлов теж товк одне: “Не знаю. Не пам’ятаю”.

Взагалі, на чистку не з’являлися ті, кого втягнули у партію заради масовості, і хто комуністом себе не вважав, особливо напrawdę сільські жінки, що відчували природжену огиду до всього наносного, надуманого, пустого. Обласна комісія відзначила ту обставину, що Чернігівський райпартком у минулі роки розглядав на одному засіданні 70-80, а часом і більше заяв до вступу в партійні лави. Шосткинський РПК, побиваючи всі рекорди фіксування небувалого устремління широких народних мас у рідну партію, розглянув одного разу 352 заяви. Те, що в партію так само тягне всіляких пристосуванців, злодіїв і пияків, чомусь не враховувалось — “генеральна лінія” на той час була така.

Проте поступово відвідування зборів підвищилось, зросла й активність обговорень. У райцентрі Дмитрівці виперли з лав авангарду гірку п’яницю, ворожку, брудно лайливу старушенцію Бідну, колишню батрачку. Так само вчинили в Ічнянському районі з нагородженою “завдяки притупленню класової пильності” орденом Трудового Червоного Прапора УРСР Підгорною, яку опісля сам тов. Ройзенман з повною відповідальністю поіменував “проституткою”. На самих колгоспниках чистка окошувалася хіба що ми-

мохідь. Так, у Буринському районі голова комісії Шелигін зняв бучу через ручні домашні млинки, за допомогою яких люди пробували уникнути надто великого мірчука, який стягував державний млин. Колгоспник Павло Кудрявський заради святої справи не пошкодував навіть рідної хати; зняв з неї бляшаний дах, а зроблені з нього млинки збував по пуду жита за один. У с.Успенці конфіскували 504 млинки, десть по сусідству — 74, і, як люди не ховалися, — приватне, підпільне виробництво борошна влада припинила.

Не обходилося й без курйозів. Викритого в с.Галках Талалаївського району голову колгоспу, прогавивши виключити з партії, посадовили на 10 місяців до БУПРу, прикріпивши його до БУПРівської парторганізації. На тих, хто чистку сьак-так пройшли, писали характеристики: “хворіє на марнославство”, “вельможа”, “нечесний,але відвертий”, “з категорії чесних базік”, “нахабний”, “за характером підхалім” тощо, — тобто “відсебеньки”, “беліберду”, “фількіни грамоти”, які позбавляли можливості вірно оцінювати реальний стан справ, що голову обласної комісії виводило з себе. На жаль, і керівна районна ланка партії виказувала гнітюче невігластво. У Прилуцькому районі партійний пропагандист, директор середньої школи Петренко на питання “Що таке лєнінізм?” простодушно бовкнув: “Лєнінізм побудований на французькій революції”. Завідувач Семенівським РИНГО на питання “Хто створив ІІІ Комуністичний Інтернаціонал?” ще гірше ляпнув: “Фашисти”.

І хоча мало що надихало селянина на добре ставлення до влади, поступово люди осмілилися, з’явилася примарна надія позбутися мучителів, майже відпала потреба зганяти народ силоміць. На збори, що тривали (після робочого дня) до 2-3 години ночі, йшли з сусідніх сіл, прихоплюючи з собою дітей, яких метиковані розпорядники вносили до звітів як повноправних учасників чистки. В багатьох місцях уже з нетерпінням чекали приїзду комісії, задавали питання: “Коли ліквідують колгоспи?” Як відомо, тов. Ройзенман анітрохи не сподівався побачити на Чернігівщині нечуване торжество всеперемагаючих ідей Лєніна-Сталіна, однак картина, що відкрилася перед ним, розлютила й обурила навіть його;все-таки цей, як він себе називав, “штатний чистильник з десятирічним стажем”, проживаючи виключно в керівних верхах, дещо відстав від реального життя і звичаїв своїх напівдиких товаришів по партії, особливо низових.

А реальне життя (часом правда гірша за будь-яку неправду) в ті незабутні роки було таке.

Збивши навколо себе групу активістів із 17 осіб, рішуче повів до нового життя с.Попівщину Роменського району голова колгоспу імені Петровського Баранник Лука Семенович. Не вдовольняючись накладенням грабіжницьких штрафів і зняттям трудовнів, спалив хату з усім майном колгоспниці Козлової; цілком безпідставно вигнав з хати Подоляко Ганну; кинув у льох і тяжко побив Кузьменка Івана, Ганжу Василя, Удовця та Косенка; побив револьвером Тендіта Опанаса і Лапка Петра, бо дружина останнього начебто зрізала колоски; позбавив права на одержання хліба ударника Оропая Грицька, що разом з дружиною виробив за рік понад 500 трудовнів. Не відставали від голови і його підручні. Бригадир Лимар Іван Васильович забив до смерті 13-річного Оропая Миколу. Бригадири Барановський Грицько Нестерович, Кушніренко Ничипір Ничипорович і голова споживспілки Подоляк Михайло Омелянович за невихід на роботу через хворобу познущалися, побили замком і залізним прутом по голові Лапко Оксану. Той же Кушніренко прив’язав до сідла коня і волік по землі з кілометр до колгоспного двору 10-річну Зінченко Марусю, що спокусилася на плантації на два бурячки. Він же, імітуючи розстріл з рушниць, поставив під стінку Ващенко Оксану і дружину червоноармійця Хитру Варку, що взяли собі для палива по жмуту конопляної костриці. Він же, завваживши, що трирічний син тієї ж Варки, якого вона змушена була взяти з собою на роботу, жує колоски, потягнув його за село, щоб десть знищити — і лише лемент матері, що почула плач сина, відбив його від задуманого. Дісталось від нього й Цокуру Івану, Шведьку Сергію, Цокур Степаниді — і не тільки. Усі разом вкинули в льох і побили (єдина в цій групі активістка Щербак Одарка діяла залізною кочергою) батрака Хитрого Івана, запідозреного в крадіжці кроля й курки, якого через два дні й зарили, попередньо стягнувши з нього собі чоботи, аби добро не пропадало. Так само перед жнивами 33-го року вони оберігали село від прибудлих перехожих: кого побили, а кого і вбили — ніхто в той час цим особливо не переймався. Однак

лінія дещо звернула, і 6 серпня 1934 року Роменська газета “За більшовицький колгосп” у статті “Чому вчить Попівчанська справа” пояснила народу: “Самосуд — це провокація класового ворога, скерована на розвал колгоспів зсередини, на дискредитацію органів радянської влади, на підриг диктатури пролетаріату. Самосуди — це вияв куркульсько-власницької стихії”. Може, й справедливо, але цікаво: хто ж ту стихію розбурхав?!

У Семенівському районі директор Галаганівського крохмально-паточного заводу Фрідлєндер, розбазаривши впродовж року 132 тонни крохмалю (10% всієї продукції заводу) для систематичного постачання секретаря райпарткому, голови райвиконкому та інших районних верховодів продуктами харчування, також іншими насущними товарами (“кудись запропастились, — доносила районна комісія, — в масовому масштабі борошно, 157 пар черевиків, 241 хустка та інше”), мав настільки необмежену владу, що гвалтував першу-ліпшу приємну для його ока робітницю, — само собою, безкарно.

Завідувач Носівського райлісгоспу Земляний настільки втягнувся в систематичне злодійство, що (на манер римського диктатора Калігули, що вводив у сенат свого коня) навіть свого пса помістив у список на отримання ІТР-пайка. Очевидно, лише у такий спосіб міг товариш завідувач захистити право людини їсти у відповідності із своїм апетитом.

У Прилуцькому колгоспі “Новий побут” у жовтні 1933 року влаштували урочистий вечір з нагоди закінчення польових робіт. Прибули перший секретар РПК Робенко, голова РВК Гречко, начальник райГПУ Глушак зі своїм заступником Костровим, начальник райміліції Цукерман — усі з невідомими колгоспникам жінками. Гуляли в окремому помешканні. Лише на випивку витратили близько 1000 крб., в той час, як у колгоспі загинуло кінське поголів’я, худоба завошивіла, перебуваючи в голоді і в холоді, так що від виснаження частенько й на ноги не могла звестися.

У Чернігівському КУРУПРі (курортному управлінні) 65 956 пайків, призначених анемічним хворим, які часом і шматка хліба не отримували, пустили на так зване самопостачання співробітників облздороввідділу, облвиконкому, профспілки медпрацівників.

Голова Ічнянської райспоживспілки Строгацький засобом найнестримнішого окомилування отримав “за успішне виконання планів” перехідний прапор, а за брехливе зведення, підписане секретарем РПК Северином і головою РВК Бондарчуком, видав останнім по 500 крб. Також влаштував урочистий вечір, на який пішло 90 літрів горілки, 160 літрів вина, 381 пляшка пива. Якщо врахувати, що на “преміювання” керівників району пішло 3625 крб., на 25%-у надбавку до зарплатні службовцям споживспілки — 11800 крб., то вся ця липова “перемога” обійшлася району недешево.

Директор Новгород-Сіверського ліспромгоспу Постригалов роздав у вигляді хабарів Новгород-Сіверському, Понорницькому, Шосткинському райпарткомам і райвиконкомам більше 10 000 карбованців, після чого з чистим сумлінням хапонував і собі 12 000 крб.

Голова Козелецької селищної ради Зюзін, стягуючи під виглядом штрафів у громадян всілякі коштовні речі, обмінював їх у “Торгсині” на товари і продукти харчування — виключно для власного вжитку, а відібраний у когось годинник прямо собі на руку надів.

Секретар комсомольської організації с.Журавки Варвинського району вкрав у колгоспі 77 кг зерна і за десятку продав одноосібнику, а той відніс його до колгоспу як хлібоздачу.

У колгоспі “Червоний орач” Козелецького району привезли на обід косарям, що порали лан на березі Десни за 15 км від с.Тарасового, хліб з червою, половою і тирсою, від чого збунтувалося 32 колгоспники. Опісля винуватцям — завгоспу Мачачі і його дружині — дали по три роки, а начальникові райміліції Терешку — прочухана за невдатне реагування.

Коропська артіль “Деревообробник”, отримавши для заохочення ударників виробництва 22 пари хромових чобіт, передарувала їх районній верхівці — для добросусідських стосунків, вочевидь.

Керівні шахраї, що звили собі гніздо в товаристві “Друг дітей”, розікрали все можливе, навіть голова обласного правління Колотилова не утрималась від спокуси й хопнула собі особисто 1669 крб.

Вдалися до “самопостачання” й артилеристи 7-ї територіальної дивізії: вночі в с.Ладинці вклали сторожа на землю, накрили піджаком, поли пришпилили вилами, повантажили 12 копиць сіна і по-геройському відбули за місцем дислокації.

У товаристві “Геть неписьменність” така ж картина; лише інструктор Коробко застислий термін привласнив собі 52 675 крб.

У касі Козелецької райспоживспілки знайшли 30 коп., а розтрата нарахували на 30 000 крб. У Добрянці райспоживспілку теж розграбували до нитки, навіть стільці розпродали, а опісля, замітаючи сліди, підпалили будівлю. Виявилося: в 1933 році обспоживспілка розтратила 1 700 000 крб. Не дивно, що й унизу панувало формене мародерство: за кусок мила, вартістю в півтора карбованця, повсюдно брали три. Справджувалися, ох і справджувалися геніальні слова тов. Сталіна, що “іному комуністу нічого не стоїть перешагнуть, наподобіє свинь, и огород государства”. Доводячи ці великі слова до відома слухачів, тов. Ройзенман делікатно додав: “Извиняюсь, товарищи, за выражение”, не уточнюючи, за себе він вибачається, чи за тов. Сталіна. Зрозуміло було одне: говорити в цій аудиторії про “свиней” — все одно, що горбату на його горб показувати.

Розбещеність правоохоронних органів на місцях доходила до того, що на них були змушені часом скаржитися самі місцеві вожді. Ось що писав 16 червня, готуючи собі трагічне майбутнє, секретар Бахмацького РПК Дашевський: “Райміліція втратила будь-який авторитет. Колгоспні маси ставляться до неї, як до такої, що не гарантує жодної безпеки, з великою недовірою. Від страху переховують і годують кримінальників. Міліціонери-партійці Кравченко, Василенко, Семеренко — розложенці і п’яниці. Зв’язок зі злочинцями — діловод постачав їх патронами. Інші зловживання. В районі масово крадуть худобу — мешканці в більшості випадків навіть не скаржаться, бо не вірять, що це допоможе. Випадок: у селі — опергрупа, а поряд безчинствують бандити. У селі Бельмачівці вбили голову колгоспу ім. Шевченка. Начальник міліції Тищенко довів апарат до повного загнивання. Обласна міліція — Найдъонов, Куриць, Янкелевич — не реагує. Не на висоті й начальник райвідділу ГПУ Ткачов”.

Не кращу картину застав у Борзні й голова комісії по чистці Михайлов: “Цілковіте розтління міліції, найгидючіші факти кричущих злочинів і найгрубішого порушення революційної законності. Впродовж 1932-33 років міліція являла собою не орган наведення революційного й громадського порядку, а орган його порушення. Начальник райміліції Кочемасов застосовує дуже грубе побиття заарештованих, що доходить до садизму. Парторг осередку Пилипенко каже: “Доводилося відрами носити воду і змивати кров після допиту заарештованих”. Кочемасов і інспектор районної контрольної комісії робітничо-селянської інспекції Вечера в селах роздягали селян, масово штрафували. Кочемасова призначили директором спиртзаводу, його місце зайняв давній приятель і соратник Руденко, який пішов далі попередника — скидав селян з хатніх дахів і підстрелив одну жінку. Коли Руденко став секретарем Ріпкинського РВК, його посаду зайняв Чирок і зостався вірним усталеним традиціям. З начальника брали приклад підлеглі Пржебесловський, Колесник. На 8 серпня 33-го року в камері сиділо 62 арештанти без пред’явлення звинувачень більше двох місяців. Деякі міліціонери від недоїдання розпухли. З другої половини року почалося оздоровлення апарату. Прислали начальника райвідділу Гревченка, дільничних інспекторів Гниденка й Байла, уповноваженого по розшуку Якимовича, помічника уповноваженого Хроленка — обновили майже весь керівний склад. Нічого на краще не змінилося. Прислані з інших районів “обновленці” з новою силою повторили традиції барахольства, зловживань, дружби зі злочинним елементом. Масово відбирали на базарі продукти, не розбираючись, спекулянт це чи колгоспник у порядку колгоспної торгівлі. Значну частину роздавали міліціонерам у вигляді подарунків. Від Найдъонова — гнилий лібералізм”.

Невтішні вісті надходили від усіх комісій.

Начальник Добрянської райміліції Островський розвів у своєму апараті барахольство, хабарництво, розпусту, антисемітизм, зв'язок працівників з кримінальним елементом і спільне пияцтво, незаконну конфіскацію і привласнювання продуктів на базарі.

Начальник Середино-Будської міліції Депутат розтринькав на власні потреби 500 крб. із сум, призначених для зарплатні міліціонерам; засуджену до примусової праці Шишкову перетворив на домашню прислугу; забирає собі одібрані в арештантів гроші й речові докази, його підлеглі убили в камері одного в'язня і довели до голодної смерті другого.

Начальник Іваницької міліції Володимирський змушує громадян, що прибули з сіл за паспортами, працювати у своєму господарстві; і в той час, коли вчителям району затримують на півтора місяці видачу пайків, обставив свій кабінет конфіскованими як речові докази килимами.

У Глухівському районі бюрократизм, тяганина, порушення процесуальних норм, міліціонери по десять днів не отримують хліба.

В Ічнянському районі міліціонери на роботі п'яні, справи про зрізання колосків лежать у портфелях інспекторів по місяцю без руху.

Начальник Коропської міліції Малісов продав селянину наган за дубленого козуха; вкупі з начальником ГПУ Грушевим, уповноваженим ГПУ Спектором, райпрокурором Киреєм пиячить, бере хабарі, на допитах жорстоко побиває арештантів.

Співробітника Недригайлівського ГПУ Дятлова звільнили з роботи за втрату зброї у п'яному стані. Влаштувався в ПВТУ (Правління виправно-трудових установ), кілька місяців працював парторгом колонії, поки не докопалися: до вступу в партію і ГПУ очолював тов. Дятлов шайку залізничних злодіїв, опісля крав колгоспний урожай.

Всілякі неподобства, неокультурені пристрасті дрібних партійних гризунів фіксувалися в найнесподіваніших місцях.

Навіть давно й надійно приручені райпарткомаами газетярі погрузли в спекуляції та всякого іншого роду правопорушеннях. Так, працівники “Правди Прилуччини” вимагали для газети значно більше паперу, ніж належало, а залишки віддавали всіляким установам в обмін на цукор, ячмінь, борошно, м'ясо, сир, телят. Також отримували додатково всілякі подачки — подарунки для редактора й провідних співробітників, аби мовчали про завважені в роботі їхніх організацій неподобства.

А що ж могутні ГПУ, міліція, прокуратура, суд? Куди вони дивилися? А туди й дивилися!.. Ці органи соціалістичною новизною й істинно більшовицькими успіхами теж не вражали. Навіть сам тов. Маркітан, аналізуючи становище в районах, змушений був визнати: “Кожен партсекретар, начальники ГПУ і міліції вважають усе своїм, приїдуть до колгоспу і: “Дай грошей, дай хліба, нагодуй”, а привласнені ними продукти списують на організацію громадського харчування в колгоспах. Партійці колгоспу “Червоний ранок” у Кролевецькому районі — шайка злочинців, розтратників, “самопостачальників”, які впродовж останніх чотирьох років систематично розкрадають хліб на млині, б'ють одноосібників, колгоспників, влаштовують самосуди. Районне партначальство, ГПУ, міліція, прокуратура, суд — все куплено, їм влаштовують пиятики, постачають м'ясними пайками, возами возять мішки зерна, свинячі туші і коров'ячі. У районі покривають самосуди, знущаються з арештантів — б'ють, змушують сидіти на стільці з піднятими руками і ногами. Знахабніли й грабіжники — якщо до села прибула міліція, значить, на околицях буде більше крадіжок. Анітрохи не краща ситуація в Городні, Понорниці, Сновську, де виключили з партії апарати райпарткомів майже в повному складі. Уже згадуваний начальник Коропської райміліції Малісов, святкуючи 16-ліття Робітничо-селянської міліції, здер з колгоспів і організацій “контрибуцію” — кількох телят, поросят, мед, сало, борошно, гроші й улаштував у себе на квартирі гульбище, змарнувавши 6000 крб. Оскільки в той же час начальник райвідділу ГПУ Грушевий і прокурор Заруба теж відзначали чергову річницю своїх органів і теж обклали колгоспи й організації контрибуцією, між ними спалахнула склока. Прокурор привласнив біля 3000 крб., дві третини з яких пропив. Все це, звичайно, при потуранні секретаря РПК Ординського, голови РВК Ігнатенка, яким, окрім участі у святкуваннях, дісталися іменні подарунки: першому — мисливська рушниця, другому — дорогий годинник. Не дивина, що всілякі неподобства ці люди дружно зама-

зують, а якщо щось розкривають, то кожен вимагає собі орден. У колгоспах схожа картина: ситий керівний хам їде на возі в район зі звітом, а поруч дибуляє змучена жінка з дитиною на прийом до лікаря. Позбавлені захисту влади люди, наслідуючи безжальній до них самих державі, вдаються до найжорстокіших самосудів: за зірвану в саду вишню, за вкрадений з городу бурячок чи кілька картоплин полосують жінок шомполами, б'ють сапою по голові, відрубують ноги, забивають до смерті. За самосуди потрапив за ґрати і колючий дріт 51 сільський активіст, серед них — 29 голів сільрад.

У тому, що все це явище масове, що керівники райпарткомів, райвиконкомів, міліції, ГПУ, прокуратури, суду, даючи волю своїм природним інстинктам чи просто блукаючи в пільмі політичного невігластва, зайняті грабежем і здирством, заради “самопостачання” себе й своїх родичів, тов. Ройзенман під час своєї поїздки по районах мав можливість переконатися особисто. “Ми всі звикли до пияцтва, але комуністи на місцях п'ють так, що валяються у свинарнику поміж свинями, — казав він. — Міліція і ГПУ нахабно відбирають у селян хліб, льон, цукор, м'ясо, нікого не питаючи. Учителів взагалі залишили без хліба. Аби щось комусь довести, кажу: “Я з Центру!” — інакше взагалі не слухають. Прокуратура і суд нікого не захищають, навколо — жахлива безгосподарність, банди переродженців, грабіжників і злодіїв”. Вдаючись до таких, по-більшовицькому прямих, висловів, він виступав на інструктивних нарадах, писав доповідні Постишеву, Косіору, Кагановичу, навіть особисто тов. Сталіну. Тобто, вельми корисну справу для людей робив, і Москві давав зрозуміти: не даром він у цій гнилій Чернігівщині свій хліб з маслом їсть. Діставалось від нього і пресі. Бичував, всипав, шмагав майже щоденно редактора “Більшовика” Бутяєва. На нарадах скаржився: печать беззуба, неграмотна, сидять в обкомі відповідальні за цю справу дві особи, однак ні чорта не роблять. І це якась окрема каста, до якої й добратися годі. Все ж, у пресі і портрети його друкувалися, і всілякі повчання, і матеріали типу: “Викрито ще одне кубло злодіїв”.

Виявляли комісії й непорядок дещо іншого плану. Голова колгоспу в с. Дубровні Середино-Будського району комуніст Луппа Семен Андрійович агітує за відокремлення України від Росії. Голова колгоспу в с. Ленінському Кролевецького району комуніст Кремінь Яків Микитович якимось прямо на колгоспних зборах закричав: “Москва грабує Україну! Доведеться їй братися за зброю!” Директор Роменської радпартшколи комуніст Дикало Максим Тихонович ще в 33-му році неодноразово втовкмачував викладачам: “Селяни такий план не виконають. Сталін і Косіор ведуть країну до погибелі. В ЦК всі розгублені, його члени не знають, що діяти. Наші газети пишуть про самогубства в капіталістичних країнах, а не пишуть, що у нас чоловік, з дозволу жінки, накриває її хусткою, вбиває, а опісля кінчає з собою, аби не гібти з голоду”.

Однак: якими б обурливими такі випадки не були, на загальну оцінку ситуації вони мало впливали. Тому якимось непомітно і плавно деякі питання відверто політичного характеру відійшли тимчасово на другий план. У спровокованій чисткою атмосфері нездійснених надій на майбутнє стала можливою квола, слабенька спроба нового підходу до явищ суспільного життя: ну й що з того, що хтось десь сказав: “Україна — колонія Росії”; що студенти Малинівського агротехнікуму і якась сільська вчителька співають “Ще не вмерла України і слава, і воля”; що співробітник облВНО Сердюк принципово не бажає розмовляти російською; що на Дмитрівському млині № 41 і в колгоспі “Червоний партизан” у селі Кропивному плакат “Капитан Страны Советов ведет нас от победы к победе” переробили на “...от беды к беде”; що Чернігівський і Ніжинський педінститути, чимало бібліотек, навіть обласна наукова ім. Короленка, засмічені націоналістичними творами Крип'якевича, Донцова, Петлюри, Винниченка, Хвильового, Сосюри; що в Коропському агротехнікумі хтось вискочив з віршиком “Прощай, немытая Россия, страна рабов, страна господ”; що в виключно й безнадійно міщанському Ніжині комуністи, замість боротьби за прополювання ланів, вивісили афіші: “Сегодня в саду карнавал, дамские ножки” і таке інше; що в Носівському районі один голова сільради, колишній червоноармієць, вистрілив у портрет Леніна й заходився рити йому могилу; що з цього всього, якщо в перші ряди нахабно й цинічно виперло мурло хама, що раптом став паном?! І якщо 36 секретарів райпарткомів та інших “поштучних” керівників районної ланки ще можна було поцінувати кожного зокрема, то в низах, де влаштувалися полупанки, взагалі все затягну-

то мороком “безпредела”. Зі звітів комісій все чіткіше й яскравіше вимальовувався не благочинно-теоретичний образ комуніста, а образ комуніста реального, земного — образ жахливий.

Голова Сваричівської сільради Ічнянського району Гижа дозволив завсвинофермою колгоспу ім. Дегтяря Галусі і об’їзнику Дядюну розкопувати могили: може, хоч хліба матимуть на що купити. Завсільбуду Бурма пронюхав про гарну справу й викопав собі золотий хрест, який привласнив, ні з ким не поділившись.

У с. Боршні Прилуцького району (колгосп “Нове життя”) дружина полеглого в боях за нове щасливе життя червоноармійця Марія Терех заробила собі й малолітній дитині у споживок на цукрозаводі шість мішків жому й попрохала начальство допомогти завести той жом додому. Начальство категорично відмовило. Марія домовилася з сусідкою, добула в колгоспі сани, і дві жінки, впрягшись як коні, тягнули ті мішки на санях 30 верств (не дарма казав великий Сталін: “Жінка в колгоспі — велика сила”).

У с. Лисичках Прилуцького району (колгосп ім. Борців Революції) голова сільради Кошовий, парторг Дихно і бригадир Ведмідь п’яними вривалися в хати, били вікна, побивали господарів, запирали на ніч у сараї, розмовляли, приставивши наган до вуха жертви, стріляли над головами втікачів, забирали собі що хотіли, до худоби включно. Забили до смерті Христину Яник. Петра Ожешка так гримнули по голові горшком з гарячою стравою, що той помер. Взимку побили Домаху Воробей, вивели на подвір’я, роззули і змусили бігати босою по снігу. Все це дійшло до суду, і партієць-суддя вліпив близьким за духом парттоваришам аж по два роки примусових робіт умовно. Комісія по чистці цілих два дні не могла витягти з переляканих колгоспників жодного слова.

У с. Дроздівці Олишівського району голова сільради Андрушко, парторг Філон відбирали для себе корів, телят, свиней, підлеглих били до крові, а одноосібників заманювали до колгоспу в такий спосіб: скличуть збори, голова скаже: “Будете сидіти тут, доки не поздыхаєте!” і вкладеться на лаву спати, ну, а парторг продовжує: “Ось, прокляті індіюки!!” і т. д. (чисто тобі Макар Нагульнов, так любо й гумористично описаний Шолоховим у “Піднятій ціліні”).

У радгоспі ім. 1-го Травня п’ятьох чоловік забили до смерті. Те ж саме у с. Новій Греблі. По всьому Роменському району начальницький терор набув масового характеру і став звичайним явищем.

Голова Роїщинської сільради Чернігівського району вічно п’яний, на зборах розмахує наганом, вибив зуби одному колгоспнику.

У с. Валках (колгосп ім. Ворошилова) Олена Кобець з дозволу бригадира накосила трави, а коли робота вже дійшла до завершення, бригадир забрав траву собі.

Керівники с.Клепалів Буринського району собі зовсім цікаве джерело нетрудового прибутку винайшли: всю “лавошну” горілку доливали водою, а відлите випивали або продавали. (“Вичистиш такого, — думав, можливо, тов. Ройзенман, — а він опісля все життя писатиме вслід, як пише один уралець з 10-річним керівним партстажем, вигнаний з партії за пиятику: “Живу, мовляв, виключно ідеями Леніна-Сталіна, тяжко мені без партії і керівної посади, писніть, будь ласка, пару слів у Центральну комісію, хай поновлять”.)

“Така ж картина в інших селах”, — постійно зазначають комісії. Не дивно, що вибиті зі звичної колії селяни масово втікали у міста (воно й мета така була: вивільнити для промисловості дешеву, невибагливу у побуті й особистих потребах робочу силу), а ті, що залишалися, не стільки тягнулися до колгоспу, як із нього. Обдурені новими віяннями мешканці с. Ульяновки (колгосп “Надія хлібороба” — назви які знущальні!) колективно і безстрашно, очевидно, вважаючи, що в Кремлі сидить не нахабна й цинічна банда, як можна було вивести з її діянь, а все-таки люди, не зовсім позбавлені по-селянському здорового глузду, звернулися до Всесоюзного Центрального виконавчого комітету з наївним контрреволюційним проханням: “Раніше в кожному дворі були корова, теля, свиня з поросятами, десяток-півтора овець, різноманітна птиця, а тепер на полях і в буртах гниють буряки, незліченна кількість обмолоченого хліба, перепсованого мишами, безліч десятин землі zostалися неораними, а скільки в 33-му році вимерло молодих і здорових людей!.. Ми, колгоспники, вважаємо, що в колгоспі до кращого життя не дійдемо. Заможно можна жити лише тоді, якщо влада дозволить мати кожному свого коня, корову, свій клаптик

землі. Адже раніше найслабша і бідна людина, маючи коня, голодною не сиділа, а тепер цілими селами народ вмирає, серед них молоді й здорові, здатні своєю працею збагатити країну. Просимо звільнити нас від колгоспів, аби ми були вільними людьми”. Ні, любі, не минути вам “корінних соціально-політичних перетворень”, замислених комуністами!

Особливо кепсько жилося радгоспним, позбавленим власного житла, робітникам. Нормою було таке: “В гуртожитках антисанітарія, продукти розкрадаються, побутові умови гірші свинських, люди пухнуть з голоду, харчуються половою, жомом, кукурудзяними качанами”. Це, так би мовити, загальний огляд, підсумкова формула. А ось окремі приклади:

“У Мало-Дівицькому радгоспі злочинство, побутові умови нестерпні, гуртожиток без освітлення, вікна без шиб, постільні принадлежности відсутні, в їдальні нема мисок і ложок, страва огидна, стояти за нею доводиться годинами, по два тижні не буває хліба. Секретар РПК Аушев, голова РВК Рева, начальник РВ НКВД Дмитрієв зібрали з населення, начебто для побудови електростанції і прокладки кабелів, 60 000 крб., які безсоромно привласнили”.

“У радгоспі “Новосілля” Талалаївського району за три роки змінилося 13 директорів, 11 партсекретарів, 2 голови профспілки. Падіж худоби складає 47%. Зарплатню не видавали три роки, робітників годують бур’яном” — і т.д. і т.п.

У радгоспі “Комсомолец” Менського району дійшло до того, що сам тов. Маркітан був змушений звернутися за допомогою навіть не в рідне українське ЦК, скромні можливості якого на якусь добру справу, мабуть, були всім добре відомі, а прямо в ЦК ВКП(б), практично до самого тов. Сталіна: мовляв, становище виключно тяжке, люди живуть в одному бараці на 100 осіб, по дві—чотири сім’ї в одній кімнаті, хворі на коклюш і на кір діти заражують здорових, нема матраців, покривал, постільної білизни, їдальня всього на 20 місць, продуктів жодних, співробітники у відрах для їжі миють ноги. Не краще й худобі — помешкання відкриті, тиснява, неможливо лягти. Про якесь медичне обслуговування в районах області й говорити не доводиться. У с. Рудні Остерського району (колгосп “Добробут” — знущалися вони, чи що, отими назвами) ветеринарного санітара, що закінчив всього-навсього двотижневі курси, зобов’язали лікувати й людей. Прийом худоби й колгоспників відбувався в двох суміжних, непристосованих, необладнаних, неізолюваних приміщеннях, причому хворі мусили проходити через хлів, де стояла худоба. Не випадково журнал “Комуніст” ще в лютому 34-го року в своєму закритому інформбюлетені для керівних кадрів попереджав про загрозу виникнення епідемії сипного тифу в сільських місцевостях, особливо в радгоспах.

Природно, що при такому керівництві й за таких умов недобре повелося й найголовнішому об’єкту найгуманістичніших зусиль наймилостивішої в світі партії — безвинним дітям, зокрема, сиротам, яких голодомор 1932-33 років наплотив у надмірній кількості.

“У Черешенському диткомбінаті Коропського району 260 дітей. У помешканнях бруд, білизну не міняють по три місяці, всі завошивлені, хворих і заразних дітей утримують разом зі здоровими, померлих ховають без трун на подвір’ї школи. Недавно при копанні силосної ями на території диткомбінату наткнулися на дитячі захоронення. Озлоблені вихованці пробували неодноразово побити парторганізатора комсомолку Вейц, нібито підбурені головою профспілки Федоровим”.

Не кращою виявилася ситуація і в Глухівському дитбудинку, започаткованому в 1930 році, бо вже й тоді сиріт вистачало: “В п’ятьох маленьких кімнатках, на 25-30 саженях корисної житлової площі, тиснуться 88 хлопчиків і 76 дівчаток. Всюди брудно, небілено, замість розбитих віконних шиб вставлена дикта, підлога біля дверей напівзруйнована, всюди дмуть протяги, на 17 ліжечках сплять вповалку по двоє-троє діточок, решта, без матраців і подушок, на голій підлозі. Покривал не вистачає, тому під одним вмощується 6-8 душ, всі сплять у лахмітті й головних уборах, щоб хоч якось захиститися від мух, у всіх короста. В ізоляторі десяток хворих на запалення легень, бронхіт, цингу, трахому, туберкульоз. З кірм лежать у сирій, темній ванній кімнаті, куди заходять купатися здорові діти. Хворі лежать разом з тими, хто вже вмирає, по 2-3 на одному ліжечку, на соломяних, протрухлих на пилюку матрацах, без простирادل. На весь дитбудинок три

рушники, 64 пари взуття вкрай непідходящого розміру і 30 пальтєчок. Про харчування й говорити нічого — діти виснажені, малокрівні, личка бліді, видовжені, по два тижні не бачать м'яса, молока, овочів, жирів. Смертність досягає 17 %. Обліку померлих не велося — писали: “Вибув”, а що вибув на той світ — не уточнювали. З останніми — живими, але голодними — три виховательки не могли дати собі ради, тому діти тинялися по селу, садах і городах в надіїдесь чимось поживитися.

У Семенівському дитбудинку за таких самих умов утримання діти розпухли від голоду й були щасливі поїсти хоч бурякової гички.

У Крелевецькому дитбудинку, не маючи жодної змоги хоч якось упоратися з голодними, занехаяними підопічними, придумали відправляти дошкільнят у різні міста Союзу, навіть не вказуючи адреси. Семирічну Оленку Дорошенко посадили в потяг “Київ — Москва”, попросили провідницю допомогти їй добратися до Ленінграда, мовляв, у неї тамдесь мама живе. Адреси не вказали, бо не знали, а коли мама й насправді знайшлася, то виявилось, що дівчинка по дорозі пропала. Так само відправили до Москви матері Комоловій малолітніх Костю й Таню, причому дівчинка доїхала, а хлопчик... чи не з'їли?.. Таким чином, у 34-му році позбулися 33 дітей. Чи хтось кудись доїхав — бозна...

Не краще велося й дітям домашнім. У с.Баба Менського району померло в дитяслах від цинги дванадцятьох малюків. Мати із села Кудрівки, сказавши сусідам: “Піду віддам дитину в дитбудинок”, по дорозі її втопила. У с.Гучині Ріпкинського району вбили малятко, що взяло в чужій хаті шматок хліба, а голова сільради нікому нічого й не сказав: зарили — і все.

Безсумнівно, якби заради покращення фасаду будованого комуністами нового життя беззахисну малечу наказали знищити — ніхто б тих дітей назавтра не знайшов: наказ був би ретельно втілений у життя — з прицілом на нагороду і всенародне визнання, можливо, навіть на приклад піонерам. Але як тільки повеліли ретельно виявляти винуватців — їх миттєво знайшли. Велика сила “генеральної лінії” держави в той чи інший момент! У людини маже завжди залишається щось від людини. Тому з районів плили звіти, в яких нерідко підкреслювалося, що таких диких комуністів, як на Чернігівщині, чистильники досі ще не бачили ніде (не будемо шукати в цьому причину того, що нашу область дотепер називають “червоною”!).

Не сидів, склавши руки, й тов. Ройзенман. Енергії цієї 56-річної людини можна позаздрити. Його листи, звіти, всілякі звернення і відношення, пропозиції і вимоги під грифом “терміново”, “таємно”, “особисто” з незмінним “комуністичним привітом” відсилалися для негайного реагування і вжиття відповідних заходів першому секретареві обкому Маркітану, начальнику УНКВД Тимофєєву, облпрокуророві Бондарю; в Київ — Косіору і Постишеву; в Москву — секретареві ЦКК Ярославському, голові ЦКК Кагановичу, Ягоді, Шкирятову, Мехлісу і навіть Сталіну. Будь-яка затримка з присилкою необхідної йому довідки стосовно минулого якогось партійця могла спричинитися до його вельми жорстокого звернення до самого наркома внутрішніх справ УРСР Балицького: “Дорогой товарищ! Прошу сделать соответствующее внушение Одесскому УНКВД...” тощо. “Інквізитор! — ремствували комуністи. — Так можна всю партію розігнати!” Начальник однієї з дільниць Корюківського ліспромгоспу, опинившись поза партією, наклав на себе руки. Багатьох вичищених виганяли з роботи, виселяли з квартир, позбавляли продовольчих карток, садовили на 5-10 років. Вичищені дрібнішого рангу, тобто без великих посад, загулювали, явно й демонстративно змикаючися з класово чужим елементом, тобто безпробудно пиячили, при найменшій нагоді погрожуючи смертю своїм критикам. Хтось пустив чутку: люблять, мовляв, члени комісії випити й закусити за чужий рахунок; однак компрометуюче звинувачення розцінили як вилазку класового ворога й ходу йому не дали. Недаремно перевіряючий районні “трійки” представник обкому Цукерман бурчав, що приїжджі з Уралу, Донбасу, Харкова поводяться нахабно, без належної оглядки на обком...

Чистка первинних організацій НКВД і міліції викрила ще один непорядок: катастрофічну нестачу “посадочних місць”, тобто камер ув'язнення. Тільки в Корюківському районі, як доносив Ройзенману голова райкомісії Фуфаєв, із 811 судових вироків за 33-34 роки, пов'язаних з позбавленням волі до десяти років, не реалізовано аж 420, тобто 52 %.

Більше того, в порядку розвантаження камер випускали на волю уже взятих під варту. Звичайно, така нерозпорядливість і гнилий лібералізм дорого обійшлися винуватцям: спершу постраждав прокурор Хиленко, потім прокурор Шумило, а разом з ним і начальник райміліції Максимчук.

У Недригайлівському районі через перевантаженість камер за 33-й рік теж скопичилося понад 800 нереалізованих вироків. Роменський БУПР, посилаючись на відсутність місць і лімітів, взагалі перестав приймати засуджених.

За таких обставин було непросто визначитися суддям з суддями. Зрозуміло, якщо в Борзні суддя Чаркіна надто м'якими вирокami, навіть виправданнями чи припиненням справ, неправильним визначенням соціального становища підсудних (коли куркуля називають середнячком, а середняка — біднячком тощо) спотворює каральну політику пролетарської держави, то її треба виключити з партії як буржуазного переродження. А як накажете вчинити, скажімо, з суддею Добрянського району, який лише в с.Яриловичах із 360 дворів засудив аж 240 осіб — тобто, перегнув, ставши на шлях масових репресій, що в поточний момент генеральній лінії партії не відповідає?..

Цікава в цьому відношенні й доля нарсудді Ріпкинського району Пекура Михайла Івановича. Якось, направляючись до Чернігова, зайшов він на станції Голубичі до буфету. “Перекусив” так, що забув на стільці піджак з документами й партквитком. Стрілець залізничної охорони попросив його на пероні зайти до вагона на предмет засвідчення особи. Обурений суддя покрит стрільця матом і вхопився за наган. Обеззброїти його вдалося аж у Чернігові переважаючими силами ГПУ. На біду, цей дрібний випадок викликав до судді зайву цікавість. Копнули кілька старих грішків: траплялося, що на виїзних засіданнях п’яний Михайло Іванович у мокрих штанах на суд з’являвся. Застосовував рукоприкладство до підлеглих. Любив дурити жінок: мовляв, неодружений. Та найгірше, виявляється, вирoki його були надто “м’якотілі”. Як кажуть, час був такий: дати якійсь бабусі за кілька колосків три місяці без строгої ізоляції чи взагалі звільнити з-під варті, вважалося кепською роботою. На чому чоловік і погорів...

Хоча загалом, особливо в окремих випадках, не так уже й страшно було. Чистять, скажімо, співробітника Городнянського РВ НКВД Доценка Григорія Максимовича. Питання: “Як у Вас справа з пияцтвом?” Відповідь: “Сказати, що не випиваю, не можна, але це не пиятика”. — “А вірно, що ви лупцюєте свою дружину?” — “Ну, що ви!” Усі вдоволені.

Фельдгегеря Роменського РВ НКВД Січкаря Володимира Панасовича, що вже мав стягнення, як уповноважений по передплаті періодичних видань, за грубе поводження з громадянами (очевидно, як водиться, з наганом агітував за передплату), запитали: “А що самі читали останнім часом?” — “Постанову червневого пленуму”. — “А художню літературу?” — “Ні”.

На питання: “Як вступили в партію?” по-військовому чітко відказав у Шостці начальник караулу Курносенко: “По команді”. — “Випиваєте?” — “На роботі утримуюсь, вдома іноді”.

З чого видно, що порядним людям й інквізиція не страшна.

На завершення почистили й обком: 58 членів і 2-х кандидатів у члени (на чистку не з’явився один по хворобі). Серед них, як не дивно, теж виявилася значна засміченість класовочужим елементом: 10 осіб (тобто, 17%) — вихідці з інших партій; 16 осіб (28%) — мали різноманітні партійні стягнення; 7 осіб (12%) — раніше виключалися з партії; 6 осіб (10,4 %) — вихідці з торгівців; 3 особи (5,2%) — з духовенства і куркулів; ще двоє нещасних (3,4%) у свій час дезертирували з Червоної Армії і служили у білих. Грубо кажучи, на 16 чистих виявилось 44 нечистих. Все це тов.Баскін — голова “трійки” по чистці первинного осередку обкому — підрахував до тонкощів.

Найцікавіше відбулося 27 жовтня, коли черга дійшла до верхівки. Ретельно провели реєстрацію: в залі зібралося 179 членів і кандидатів у члени партії, 55 комсомольців і 167 безпартійних. Кожен мав право задавати найдошкульніші питання: вірцеву чистку так і належало проводити — майже всенародно. Збори, звичайно, вів тов.Баскін, головний інквізитор тов.Ройзенман лише почесно брав участь, проте, як справжній більшовик, від живої справи не ухилився. На відміну, скажімо, від присутніх тут більше заради розваги

“малосвідомих” водіїв восьми обкомівських машин Мороза, Бабка, Шульмана, Гриневича, Старченка, яких невдовзі всіх до одного — за несумлінність, аварію, хуліганство, використання машини в особистих інтересах — з роботи повиганяли.

Зрозуміло, чистка йшла по вже відпрацьованому до подробиць трафарету. Спершу жертва коротко й без утайки розповідала про себе, потім відповідала, як могла, на питання про соціальне походження, своє життя й діяльність до 17-го року, про родичів, дружину, дітей, про праці вождя народів Сталіна, після висловлювалися товариші (часом вельми в’їдливо і дошкульно); головуючий, вражаючи всіх присутніх блискучою ерудицією і найтоншим розумінням усього навколо, що треба доповнював чи уточнював — і для жертви, і для публіки, після чого оголошував вердикт: заслуговує піддослідний подальшої партдовіри чи не заслуговує. Наприклад, у завсільгоспвідділу обкому Помикалова безцеремонно допитувалися: де його облікова карточка та хто його в партію рекомендував, і взагалі, як він міг у неї вступити, будучи “зеленим”, малоосвіченим 15-річним юнаком, не маючи жодного уявлення про її програму і цілі, на що “грубий, різкий, здатний послати” тов.Помикалов винахідливо відказував: “Та ви що, не знаєте тодішніх умов? Сказали робітники: приходь, Єгорко, ти наш хлопець, запишемо!”

Так і йшло. Тов. Ройзенман кидав репліки, жартував, виховував, напучував, жваво цікавився: “А що про це сказано в “Маніфесті”? Там дуже красиво сказано...” Хтось запевнює, що в нього ніколи й за жодних умов, навіть у страшних снах, жодних розходжень з рідною партією не було й бути не могло, а тов.Ройзенман, очевидно, з ленінською хитринкою в очах: “Фізичних не було, а політичних?..” Або: “З питання про ваші настрої у нас є низка документів, що вони антисемітського характеру” (заради справедливості зауважимо, що про українофобство ніхто й ніколи в Україні не допитувався). Або: “Та у вас тут під носом розтратники!..” Або: “Ти ж це по телефону взнав!..” — мовляв, нічого собі зайві заслуги приписувати. Винахідливо викручувався заввідділу керівних парторганів тов.Склярський, що в минулому вельми цікавився Бундом, а зовсім недавно в “гарячці буднів” виключив з партії безпартійного голову колгоспу. Формену нагінку отримав заввідділу радторгівлі тов.Щепановський: “З кадрами треба працювати, дорогі товариші, — сказав тов.Ройзенман. — Чи випадково Гейсмана, шахрая і пройдисвіта, тепер розшукує прокуратура? Ви його висували, а в нього на лобі написано: “Бережіться! Я — злодій”. (Сміх.) Всяка гниль очі замилює радянській владі. Червоний прапор, кров’ю робітників политий, топчуть за гроші, за горілку. Але ж вони не з неба впали. Людина, як і риба, з голови гнити починає!”

Однак на підступах до найпершої в області голови, з якої все й гнити починає, справа дещо уповільнилась, все пішло чинно і благородно. Уже другий секретар обкому тов.Резніченко під бурхливі аплодисменти й без зайвих запитань був визнаний винятково відданим, скромним, уважним, працьовитим, пильним, стійким, чуйним, проникливим і витриманим комуністом. Цього разу тов.Ройзенман не прохопився й словом: чистка чистою, а про престиж парткерівництва теж треба дбати, це ще Ілліч казав. Тов.Маркітана, само собою зрозуміло, зустріли стоячи, бурхливо-тривалими оплесками, близькими до овації. Перший почав епічно: “Товариші! Я син селянина, і дід мій був селянином...” Промова вийшла довга, продумана, вивірена, значуща, розгорнута, установочна, словом, у всіх смислах взірцева — 13 сторінок машинопису. І, звичайно, по-більшовицькому самокритична: мовляв, очоливши в жовтні 1932 року щойно створену область, взявся за справу занадто палко: комуністи на місцях, прискорюючи колективізацію, перегинисто зривали з хат стріхи та інші покрівлі, за діло й без діла розвалювали печі, словом, брали нахрапом. Його слухали, затамувавши подих. Усім було ясно, що таку видатну людину, яка раніше займалася виключно революцією і парткерівництвом у промислових містах, мудра партія кинула на сільськогосподарську Чернігівщину не марно: він тут одразу ухопив суть невідомої йому досі справи і повів, і повів... На підтримку свого “першого” партійного товариша і вождя висловилося кілька чоловік — ті ж Резніченко, Склярський і Помикалов. Питань не задавали, просто констатували: “Любимо, надзвичайно любимо нашого товариша — і не просто так, а по заслугах”. Талант у людини такий — повсюди і за всіх умов бути першим. Вождь.

Заспокоєний тов.Маркітан отримав змогу поміркувати й про деякі поточні справи, яких, як і завжди, набігло немало. Ось тов.Сталін у своїй секретній, не для друку, директиві від 9 травня повелів дозволити колгоспам і одноосібникам торгувати насінням соняшника на міських і сільських базарах, залізничних станціях і пристанях — що б це означало?.. Товариші Молотов, Мікоян, Куйбишев і Будьонний у своїх телеграмах теж клопочуться кожен про своє: хто про зрив хлібозаготівель, а хто про розквіт конярства, — спробуй усім догоди. Не тішить і скарга в сільгоспвідділ ЦК КП(б)У несамовитої більшовички Лози, яка разом зі своєю подружкою Линьовою прикотила до Чернігова, і в якому надто швидко розчарувалася: “Прийняли не як членів партії, що прибули на роботу, а як прохачок. Грошей ледве дали на два дні на готель і один обід. Ми вас не кликали, кажуть, а раз приїхали, доведеться кудись увіткнути. Домовилися: я піду працювати директором радгоспу обласного значення “Промінь”, а Линьову в облсобез секретарем. Устигла в обкомі розсваритися до чортів. Тримаються богами, а без трьох доповідей нікуди не потрапиш. Погано, коли у свиней роги ростуть”.

Мав перший секретар і клопіт з тов.Ройзенманом: видавши з худої обласної казни на потреби його комісії 15 050 крб. і не отримавши гаданого відшкодування від ЦК КП(б)У, він опинився перед необхідністю офіційно висунути вимогу про повернення вищеназваної суми із коштів, асигнованих “штатному чистильнику” союзним ЦК (через два тижні він на такий крок наважиться, однак якогось позитивного вирішення питання “Таємна папка” обкому не відзначила — очевидно, блиснули грошики).

Наступного дня, “підбираючи хвости”, дочистили ще кількох дрібних товаришів, а 29 жовтня скликали 4-й пленум обкому за участю партактиву області, де тов. Ройзенман підбив підсумки — вельми значні, однак для широкого розголосу в жодному разі не призначені. Природно, було сказано немало голосних обов’язкових слів про немеркнучі достоїнства партії і її окремих членів, однак загалом Чернігівську обласну парторганізацію “штатний чистильник” і цього разу не помилював. Із його слів невмолимо витікало, що, підсумовуючи доповіді райкомісій, він такого неподобства не зустрічав ніде, і чистив він тут мерзотників, шкурників, ледарів, грабіжників, бандитів, розкрадачів, злодіїв, базік, окомилювачів, розпусників, убивць, хуліганів, рвачів, кар’єристів, барахольників, хабарників, спекулянтів, шахраїв, пияків, аферистів, дуриків, користолюбців, транжир, шкідників, злочинців, пройдисвітів (як лише бідний актив витримав такий набір епітетів, стосовно яких коментарі були зайві, а овації недоречні?!) Були названі й цифри: майже 17-тисячний загін облпарторганізації не дорахувався в своїх лавах 4536 осіб (або 27%), із членів партії в кандидати переведено 1288 осіб (або 11,9%), із членів партії переведені в співчуваючі 147 осіб (або 1,4%), і, нарешті, з кандидатів у співчуваючі переведено 1724 особи (або 21,9%). Тобто постраждало так чи інакше 62,2% — значно більше половини. Як показав час, “негайного виправлення невинуватих” (ленінський вираз) не трапилося, все ж применшувати на цій підставі працю й заслуги “інквізитор” не варто — роботу його комісії перевірили неабияку.

Об’єктивно звершилася чергова внутріпартійна підлість. Уперто й безжально воєнізуючи країну для найскоршого втілення в життя маніакальної мрії Маркса-Енгельса-Леніна про досягнення світової соціалістичної революції засобом світової бойні, тов. Сталін комісіями тов. Ройзенмана протверезив своїх надмір ретельних, нестримних поплічників, руками яких успішно провів на Чернігівщині страшний голодомор 32-33-го років. Умів кремлівський пахан — кращий друг радянських дітей, спортсменів, парашутистів, матерів-одиначок, льотчиків, передовиків виробництва, лікарів, танкістів, вчителів і чекістів — утримувати в належних межах своїх периферійних “шнирів”...

**Рік
1935-й.**

ПІД ПОКРОВОМ УБИВСТВА КІРОВА, або “ЖИТИ, ТОВАРИШІ, СТАЛО КРАЩЕ...”

Не приніс бажаної полегкості чи хоч якихось послаблень — ні так званим “відповідальним працівникам”, ні їх підопічним — і рік 1935-й. Страшної руйнівної сили міна була закладена під нього завбачливим тов. Сталіним ще 1 грудня минулого року. По всій країні почалося обговорення й “вивчення” листа ЦК ВКП/б/ від 18 січня 1935 року “0 злодейском убийстве Кирова” — оце й запінилося на поверхні життя, як брудна хвиля на збуреній випадковим потоком річці. У доповідних районних парторганізацій одностайно відзначалася різноманітність шкідницьких вилазок класового ворога на всіх ділянках соціалістичного будівництва: знищення тваринництва, виснаження тяглової сили, безгосподарність, висування куркулів на керівні посади, злодійство, масовий забій худоби з метою спекуляції, таке ж масове пияцтво й неробство, підсилені моральним розтлінням і втратою чи притупленням класової пильності керівних товаришів.

Як завжди, партія через свої секретні органи зацікавилася реагуванням населення. Бацилу контрреволюції виявляли в найнесподіваніших місцях. Із відповідних документів випливало, що серед людей, навіть серед комуністів, теж як завжди, чимало легковажних, невірних, політично малограмотних осіб, які до високого, відповідального звання нової радянської людини злочинно не дотягують. Здебільшого реагування таке : “Убили, й дідько з ним”, “Не помирилися за портфель”, “Убили по ініціативі Сталіна, бо Кіров авторитетніший”, “Якусь бабу не поділили”... Звичайно, вказувалися й винуватці. Першокурсниця історичного факультету Ніжинського ІНО Тарасенко : “Вони за Кірова півсвіту перестріляють”. Голова колгоспу в с. Обтовому Кролевецького району Мочульський Григорій Ничипорович : “Хвалити Бога, одного вбили, їх усіх переб’ють”. Комсомолец Петренко : “Убили б Сталіна — погуляли б тижнів зо три”. Парторг колгоспу Єфіменко і голова сільради Криволап в с. Старих Боровичах Сновського району : “Убили через якусь бабу — туди й дорога!” Голова сільради в с. Тур’ї комуніст Кримський : “І що? Тепер таке життя, що смерті лише радіти треба”. Бахмацькі школярі Хільчевський і Романенко : “Убили Кірова? Треба вбити ще Сталіна і Петровського”. Колгоспник Колесник із Носівського району, колишній червоний партизан, орденоносець : “Убили робітники, підкуплені робітниками, за те, що знущався з робітників”. У Городянському ліспромгоспі : “І що — вдалий початок”. Учителька Шинкаренко з Мало-Дивицького району, очевидно, голодна : “З такою мордою й помирати не шкода”. Зв’язківець Синогін з Путивльського району : “Помер, ну й дідько з ним”. Близьку за духом думку висловив і заступник голови Борзнянського РВК Баштан : “Та хай їх б’ють, аби лише нас не чіпали”. У Недригайлівському районі один учень, при потуранні директора Шайбороди, безкарно сказав : “Убили — людям буде краще”. В с. Борківцях Менського району в колбуді пропалили на портреті Кірова лице. Якийсь Лазоренко написав заяву “в групу співчуваючим убивству Кірова”. Студенти і комсомольці Роменського плодоовочевого технікуму в день похорону Кірова влаштували поминки — з горілкою, піснями і танцями. У тому ж районі син члена партії Селезньова сказав : “Не шкода, якби таких убивали побільше”. Всюди казали : “Вождів до дідька, скоро самі себе перестріляють”, “Слава Богу, хоч одного вбили, бо треба всіх”, “Сталіна до смерті Леніна й чути не було” тощо.

Якого значення партія надавала таким висловлюванням засвідчує хоч би те, що всю цю інформацію Чернігівський обком спрямовував до Москви тов. Маленкову. Не тільки, звичайно, цю, а й більш загальну, систематизовану, яка однак вельми промовисто відображала справжнє, хоч і приховане ставлення різних прошарків населення до рідної й достобіса пролетарської влади. І яким би приголомшеним був перший-ліпший хлопчисько, дізнавшись, що його побіжну репліку, кинуту під гарячу руку і не з великого розуму і про яку він, може, давно забув, вивчають великі люди в самому Кремлі!!!

Загалом, реакція населення була невтішною. Уже в №4 своїх інформаційних записок під загальною назвою “О ходе проработки закрытого письма ЦК ВКП(б) в комсомольских организациях Черниговской области” заввідділу керівних партійних кадрів Склярський (майбутній облпрокурор) змушений був констатувати : “Виявлено безліч фактів, які засвідчують посилення останнім часом антирадянських настроїв серед учнівської молоді саме в зв’язку з убивством Кірова”. Наводилися й характерні, тобто не всі підряд, а тільки промовисто-типові приклади. У школах райцентру Мала-Дівиця виявлені контрреволюційні листівки з закликом до повстання, причому винуватців поки не знайшли. У с. Гудимах Глинського району шестикласник Шостак під час проголошення гасла “Хай живе непереможний прапор Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна!” сказав : “Та хай він здохне!..” У с. Довгалівці Талалаївського району п’ятикласник Бурдай поширював антирадянські вірші: “Был Николай дурачок, была булка пятачок, как настал Совет — хлеба совсем нет”, “Едет Ленин на кроле, Сталин — на крольчихе, догоняет Ленин Сталина, а то будет за границей”. Він же подірявив у школі портрет Сталіна. В с. Летові того ж району четвертокласник Бутько, маючи художні нахили, малював вождів у вигляді тварин, ще й підписуючи: Ленін -людожер, Сталін — чорт, Ворошилов — кровосос. В тій же школі розстріляли портрет Сталіна з лука. Першокласник Цукрозаводської школи в Носівському районі Андрійченко Іван виспіває по вулицях частівку : “Ходит Сталин по базару, носит торбу на боку, подайте-ка милостыню советскому дураку”. В с.Новій Слободі Буринського району 25 учнів 6-7-8 класів збилися в дитячу контрреволюційну організацію “Бойові козаки”- керівник Ворона Петро, секретар Лук’янченко Давид, пізніше — Барабан Петро, за суддю Шептун Михайло, — озброїлися пугачами, обрізами, виготовили членські квитки, встановили суми внесків, тричі провели підпільні збори. У Бахмацькому районі група школярів викинула гасло: “11-річчю смерті Леніна наш фізкультпривіт!” В Ічнянській школі №3 діти спалили портрети вождів. У с. Карпилівці якийсь семикласник сказав : “За вбивство Сталіна я б заплатив”. Подібні витівки відзначені й в інших містах і селах області. Явище типове.

Відзначала влада й сумні факти ідеологічної невваженості комсомольців і цілих первинних осередків комсомолу. За усталеною традицією наводилися й найбільш характерні. У Кролевці, під час зборів 9-ї дистанції колії, пропагандиста Пожидаєва запитали :”Чому в троцькістському центрі всі євреї?” Конотопська комсомольська організація просто відмовилася проголосувати резолюцію з вимогою фізичного знищення всіх учасників троцькістської змови — довелося перевірити її на предмет приналежності до СВУ (Спілки Визволення України). У Дубов’язівському районі колгоспник Деляк, відмовившись брати в сільській крамниці “в нагрузку “ до якогось товару портрети товарищів Леніна і Сталіна, зі словами “На чорта мені ці мухомори, дайте краще махорку” ті портрети порвав, а присутні при цьому комсомольці малодушно змовчали. У Коропському агротехнікумі, під час демонстрації діапозитиву “Сталін біля труни Леніна”, комсомолец Гузько розповів вульгарний анекдот. Комсомолец Захарченко з куркулем Харитоненком із Середино-Будського району затримані аж у Батумі при спробі втікти до Туреччини. У с. Обмачеві .Батуринського району група комсомольців і молоді на зведенні клуні впустила колоду на комсомольського організатора Лазебного. У Чернігівському технікумі механізації лектор з технології металів Голод напучує студентів :”Ви навчіться закручувати гайку, а радянська вона чи фашистська, хай вас не цікавить”. У Ромнах учителька Щедріна диктує учням вечірньої школи №2: “Раніше ми жили краще, ніж тепер”, “Бійці з огидою згадують революційні бої”. В с. Кошарах Дубов’язівського району директор неповної середньої школи Бондаренко теж гне дивну лінію: “Феодальний устрій абсолютно нічим не відрізняється від соціалізму. Селяни охочіше ходили на панщину, аніж до колгоспу”. “Ми малюєм серп і молот, а у хаті смерть і голод” — повсюди майже в приповідку перетворилося. Директор Васківської школи Варвинського району Москалец зірвав зі стіни портрети Леніна-Сталіна. У с. Уланові Глухівського району активіст Харченко зітхає :”Гарна радянська влада, та довго тягнеться”. У с. Ястребщині того ж району завідувач тваринницької ферми Жеба, при нейтральному ставленні парторга Юрченка, дає всім телятам імена: Сталін, Калінін, Кіров, Будьонний, Чубар тощо. Студент Путивльського педтехнікуму Лемошкін розпускає чутку, що Куйбишев помер від того, що об’ївся м’ясом. У радгоспі “Червоний

хутір” Березнянського району молодь виспівує : “Ленін бродить по горі, Сталін по болоту, обідрали куркулів, а тепер голоту.” У Новгород-Сіверському педтехнікумі гуляють контр-революційні вірші, студенти виводять навколо портретів вождів жалобні рамки і замазують їх грязюкою. Студент Сокиринського сільгосптехнікуму Срібнянського району Чілі каже :”Нам потрібні спеціалісти, а не більшовики”, хоч більш свідомий студент на його місці мав би сказати :”Нам потрібні не лише спеціалісти, але й більшовики”. Студент Глухівського педінституту комсомолец Панкович почепив на портрет Сталіна шарф: “Хай він при нагоді на ньому повіситься”. В с. Плоскому Носівського району комсомолец Желада при людях навмисно розбив портрет Сталіна; помічник начальника політвідділу МТС Мельников про це узнав, однак залишив без належного реагування.

Ніщо не минуло пильного ока партії — будь-яка дурниця, на яку в нормальному суспільстві, цілком полишаючи її на совісті “винуватця”, ніхто й уваги не звернув би, її хвилювала! Зрозуміло, що за таких умов як на дріджах зростала роль, значення і вплив на всі аспекти життя меча і дрюка партії, тобто її каральних органів. Сповнені значущості довіреної справи, чекісти все більше заявляли про свої права, потихеньку відвойовуючи в рідної партії деякі владні позиції. 9 лютого на ім'я другого секретаря обкому Тодреса надішов лист- демарш начальника обласного УНКВД Тимофєєва:

“Мною вже неодноразово порушувалося питання перед Обласним Партійним Комітетом про систематичні порушення РПК постанови ЦК, що забороняє використання працівників НКВД на роботі, не зв'язаній з виконанням прямих функцій по охороні державної безпеки і революційного порядку.

Районні Партійні Комітети, не враховуючи всієї відповідальності апарату НКВД за роботу в районах, посилають працівників УДБ і міліції в тому числі в ролі уповноважених РПК на тривалі терміни навіть часто без права виїзду, чим, по- перше, оголюють апарат, зривають роботу, що ґрунтується на відомих (останнє підкреслено. — В.Ш.) принципах працю, а також прикріплюють до якого-небудь села, чим фактично знімають з керівника апарату відповідальність за весь район.

Були випадки накладення партстягнень і погроз позбутися партквитка за невиконання пропозицій про виїзд на село, наприклад, у Корюківці.

На додаток до інформації, представленої Вам тов. Самовським про мобілізацію на село начальника Коропського НКВД і його заступника повідомляю, що мною отримані рапорти про виїзд у село на пропозицію РПК начальників міліції Корюківського і Ріпкинського районів, без права повернення із сіл.

Вважаючи таке становище надалі неприпустимим, прошу Вашої категоричної заборони РПК використовувати апарат НКВД за непризначенням і призначення працівників, наперекір рішенням ЦК, уповноваженими по кампаніях у села”.

Оскільки ситуація на краще не змінюється, роздратований Тимофєєв 16 лютого звертається уже прямо до першого секретаря обкому Маркітана і голови облвиконкому Загера. І знову вельми ультимативно пояснює : за останні 3-4 місяці, після реорганізації ГПУ в НКВД, йому довелося організувати нові відділи — лісовий, актив громадянського стану, тюрем і сільгоспкампаній, пожежний, транспортний. Хотів отримати додаткові помешкання за рахунок міськфінвідділу й ощадкаси, де вже зайняли 7 кімнат, — однак не дали. Відділи розкидані по місту, по різних установах, на різних вулицях, співробітники більше тиняються з одного місця в інше, аніж працюють. Дали б йому хоч готель №3, який прилягає до їхньої будівлі, в одному дворі з НКВД, інакше він відмовляється за таких умов відповідати за нормальну працю такого велетенського й відповідального апарату.

Ображало першого чекіста області й таке: знаючи, що він збільшив чисельний склад охорони обкому і квартир відповідальних працівників на 20 чоловік, обком не додав до асигнувань на їх утримання ні копійки. Дратували постійні скарги охорони на недисциплінованість працівників обкому : то перепустку вдома забув, то показувати ліньки, то ще щось.

Хоч кожен із них, до найнижчого включно, чудово знав, що в разі чого, пощади йому не буде. Бо всі, кому належало, підписували зобов'язання на кшталт:

“Я, експедитор обкому Кашперович Ольга Сергіївна, даю цю підписку Таємній частині обкому КП/б/У в тім, що зобов’язуюся дотримуватися оголошених мені правил поведінки з секретними паперами, і в жодній мірі не розголошувати, як з часу вступу на таємну роботу, так і після її покинення.

Про свої нові місця проживання чи тимчасового перебування після звільнення з секретної роботи зобов’язуюся своєчасно повідомляти Таємну частину обкому впродовж двох років.

Мені відомо, що за недотримання цього зобов’язання я несу сувору відповідальність в позасудовому порядку, згідно з відомою мені постановою Президії ЦВК СРСР від 26 травня 1927 року”.

Звичайно, на працездатність органів такі дрібниці впливати не могли. Коли настала пора вжити рішучих заходів для гідного забезпечення першотравневих урочистостей, то не лише вилучили із лав законослухняних громадян максимальну кількість всілякого соціально небезпечного, кримінально-ненадійного і паразитуючого елемента, але й ліквідували побіжно 12 бандгруп і грабшайок. Також не дали маху, коли через політичне нехлюйство і притуплення більшовицької пильності госпвідділу обкому на ремонт квартири самого тов.Маркітана підрядили начебто непоганих малярів Бельмана Абрама Мойсейовича і Черняка Іцика Давидовича: докопалися, що перший був завважений у спекуляції, а батько другого колись торгував — і запобігли неподобству!

Заявляють свої претензії й інші правоохоронні установи.

“Переважає більшість слідчих політично й юридично неграмотні люди, — доповідає обкому голова облсуду Гарін. — Якість роботи надзвичайно низька. Із 57 слідчих — у партії сім, у комсомолі шість осіб, решта безпартійні. Освіта : вища — 7%, середня — 33%, нижча — 60%. Українців — 80%, росіян — 4%, євреїв — 12%, інших — 4%. Неукомплектовано слідчими 7 районів”. Не кращі справи у споріднених відомствах. Співробітники юстиції без квартир, валяються на столах в облпрокуратурі й обласному суді; в районі, якщо хтось не підвезе, доводиться йти пішки. Загалом області не вистачає 38 прокурорів. 9 районів взагалі не укомплектовані, а діючі 50 прокурорів могли б бути кращими. 48% — з робітників, 34% — з селян, 18% — із службовців. Освіта: 8% — вища, 20% — середня, 72% — нижча. Національний склад : українців — 66%, росіян — 12%, євреїв — 14%, інших — 8%. Трохи відрадніша ситуація з суддями. За станом на 1 червня область мала 62 суддів, серед них у числі безпартійних 24% жінок, 84% — українців.

Однак нікому нормально працювати не дають. Доходить до того, що 23 лютого заступник наркома юстиції і Генерального прокурора УРСР Карасик, а 4 березня й сам нарком юстиції і Генеральний прокурор УРСР Кисельов просять Маркітана вжити негайних заходів до секретарів РПК з тим, щоб прокурорів, суддів і слідчих від улюбленої справи не відволікали. Невдовзі, 25 березня й Рада Народних Комісарів ухвалює постанову про створення належних умов праці органам юстиції.

Становище надзвичайно складне і надалі так тривати не може. Міській прокуратурі катастрофічно не вистачає службової площі, слідчі сидять по двоє- троє в прохідних кабінетах, будівля обшарпана, зруйнована, засобів пересування зовсім немає. Нарсуд ще в гіршому стані. Судді працюють по двоє за одним столом, приймальні для відвідувачів нема, дорадчої кімнати нема, свідки чекають своєї черги на подвір’ї. Скупченість суддів, слідчих, технічних працівників неймовірна. Апарат спецколегії тісниться разом з усіма. Вісім членів облсуду працюють в одній камері, через кімнату проходять судді й відвідувачі, заважаючи одне одному. І так повсюди. У Грем’яцькому районі прокурор, суддя і слідчий сидять в одному кабінеті, а судові засідання проводять у школі. Талалаївський райЗАГС розташували на кухні в квартирі одного із співробітників НКВД. У Срібному навіть кабінету нема, судять на місцях. Як наслідок, дехто дозволяє собі протиправні вибрики. Березнянський нарсуддя Самусенко в компанії з захисником Шияновим, секретарем Петриковою Тетяною ще в листопаді 34-го виїхали до хутора Моргуличів судити Поляка Івана. Для розгону зайшли до його батьків перекусити. Сестра підсудного Уляна, правильно зорієнтувавшись у ситуації, метнулася до сусідів по самогон. Частування провели у два заходи — вранці й увечері. Як чесні люди, судді за харч внесли свій пай — 9 крб., а Івана виправдали. Воно й не дивно — у всіх вкрай низька кваліфікація, нема юридичної

літератури, канцприладдя, нема ні машини, ні коня, ні навіть велосипедів. Викликають нарікання постійні втручання райпарткомів -прокурорів, суддів, слідчих мобілізують на всілякі господарчі кампанії, прикріплюючи їх до сіл, часто без права виїзду. Так, секретар Бобровицького РПК Семенцов тримав у селах прокурора Харченка, секретар Ріпкинського РПК Остроушко так само спровадив з очей своїх суддю Гаркуна, прокурора Коропського району прикріпили на весь посівний і жниварський сезон до села Риботня. Прокурор Носівського району, за наказом секретаря РПК Яременка, зачинив прокуратуру і виїхав у колгосп імені Фрунзе с. Тертишників до окремого розпорядження без права виїзду.

Жінці, члену обкому і облвиконкому, прокурору по спецсправах Максименко обіцяли двох помічників, дали одного, під час відряджень замінити себе ніким, накопичилась купа слідчих справ, працює далеко за північ, опісля темними завулками цілих три кілометри добирається пішки додому, де теж умови жакливі: одна маленька кімнатка, де й повернутися важко, поруч ще менша неопалювана комірчина, переобладнана в літню кімнату, в яку ще два роки тому військова влада підселила молодшого командира РСЧА, який змушений спати в неї під дверима, в коридорі. Чи не через такі умови 27 квітня по вулиці Стриженській, 6 наслідчий Якушев Сергій Іллєч, очевидно, не маючи сил піти на роботу, о восьмій ранку пустив собі кулю зі службового нагана?..

Звичайно, незавидне становище працівників правоохоронних органів зовсім не означало, що ті органи зоставалися бездіяльними. Керуючись черговим геніальним висловлюванням великого Сталіна :”Головний клопіт революційної законності в наш час полягає в охороні суспільної власності, а не в чомусь іншому”, судили за неочистку, крадіжки й розбазарювання посівного матеріалу, незадовільний ремонт тракторів та інших сільгоспмашин, падіж коней, всілякі розтрата, навіть за несвоєчасне пред’явлення звітів у керівні інстанції. Все це під розмови і постанови про укомплектування складу прокуратури і суду українськими кадрами — хай українці самі себе з’їдають, не киваючи на представників братських націй! Успішно діяли групи сприяння прокуратурі, громадські, тобто товариські житлові, сільські суди, про розмах діяльності яких свідчать хоч би 19 000 справ про порушення трудової дисципліни, розглянутих упродовж 34-го року. Якнайширшому застосуванню судових репресій сприяла й преса, яка, зовсім не пропонуючи хоч якихось заходів виховного, аналітичного, запобіжного характеру, одностайно й наполегливо вимагала “суворо покарати”, “негайно судити” тощо. Так, Кролевецька районна газета в період з 1 січня по 25 квітня в 34-х із 46-и номерів помістила по кілька заміток з вимогою негайних судових розправ.

Все ж трохи легше (начебто) стало дихати селянам. Так, якщо в страшному 33-му, хоч і за далеко неповними даними, засудили 46 944 особи, переважно колгоспників, у 34-му — 33 961 особу (серед них 289 голів колгоспів — тобто 10,7%, і 159 голів сільрад — 14%), то за січень — травень 35-го “лише” 10 500 осіб. Проте ці підбадьорливі на сторонній погляд цифри, очевидно, мало впливали на самопочуття рядових трудящих. Волею наймудрішої в світі партії вони жили в нових вимірах і за новими законами — законами істинного народовладдя.

Ось бригадир колгоспу “Червоний партизан” Заїздівської сільради Прилуцького району Шевченко Іван Васильович вбив собі в голову, що заради світлого майбутнього хоч якось рахуватися з вагітними жінками — тобто відпускати з роботи, нараховувати якісь трудовні тощо, — цілковита дурниця. І коли ж таки його однофаміліця Шевченко Настя, зайнята на важких роботах, попросилася додому, відповів їй грубою лайкою : “Давай вкаливай!” У знервованої жінки почалися завчасні пологи, дитина за десять хвилин померла.

На таке ж ставлення наразилася Колоша Олександра з колгоспу ім. Сталіна Лихачівської сільради, породіллі з колгоспу “Переможець” Носівського району. Не послухатися, не підкоритися бригадирові навіть у його найнахабнішій вимозі означало поставити себе на межу голодної смерті. Бригадир колгоспу “Ударник” Ястрев, за відмову вдовольнити його найсердечніші зазіхання, не допустив до роботи гарну молодицю Соболеву — а як їй жити далі ?.. Без колгоспу людина нової соціалістичної формації на цьому світі не живе.

5 лютого в с. Томашівку Ічнянського району о 9-й вечора прибув уповноважений РВК тов. Волик. Зібравши управу колгоспу, грубо наказав : “До восьмої ранку зібрати культзбір і м`ясоподаток” — “За ніч не зберемо!” — запротестувала управа. Уповноважений викликав кількох колгоспників і показав як належить працювати : “Осли! Козли! Голови порозвалюю! Вашими мізками виконаю м`ясопоставки!” Активісти метнулися по селу, виганяючи з хат одноосібників, вилучаючи корів ...

У тому ж таки лютому так само діяли в с. Сваричівці Ічнянського району сільради Титов, Дядюн та інші активісти, стягуючи з людей грошові та натуральні податки, засобом відверто-цинічного насильства, брудної лайки, побиття і роздягання винуватців на морозі.

У той самий час у с. Гужівці уповноважений РВК, він же директор МТС, Скеліцький, голова сільради Христюк взялися заганяти до колгоспу вцілілих одноосібників. Погрожуючи пустити голими по світу, вилучили в Циганка Романа коня з упряжжю, сани, дошки. З Денисенка Андрія стягли чоботи й розкрили йому хату. Зняли дах у Циганка Максима. Заперли в холодну Іванченко Уляну і Штанько Настю. Бідняка-інваліда Костюка Григорія вигнали на мороз. Що цікаво, до цього Христюк так само тероризував селян у Вишнівці, де теж керував сільрадою.

У с. Андріївці голова сільради Шульженко увірвався п`яним посеред ночі до Самійленко Варвари і без зайвих слів чи якихось освідчень поліз прямо в ліжко.

В Іваницькому районі за несплату півтора десятка карбованців податків виганяли на вулицю, відбирали хату з усім майном. У с. Ряшках голова сільради Сенченко таким чином одібрав і продав 34 хати, а на виручені гроші взявся скуповувати м`ясо і “здавати податки” за неплатників. За нездачу молока роздягали й роззували.

У с. Гмирянці бригада активістів на чолі з головою сільради Куликом стягла вальянки з Коваленко Марії, залишивши босу жінку на морозі. На масовість такої діяльності сільрадників звертав увагу обкому облпрокурор Бондарев, вважаючи її не зовсім законною.

14 квітня голова колгоспу ім. 1-го Травня, що в с. Ковпинках Грем`яцького району, Мусієнко вийшов у поле з контрольною місією дещо захмелений. Щось йому там не сподобалось, і він хрипким голосом гукнув бригадира. Один з місцевих рабів, 17-річний Пилип Селезень, легковажно його перекривив. Голова почув і тут же ухвалив : “Оштрафую на 200 карбованців! Вижену з колгоспу! Виселю з хати — тебе, тата і маму!” І справді, наступного дня бригадир Ткаченко хлопця до роботи не допустив. Увечері батько пройшовся по синові вуздечкою : “Що ти з нами робиш! Іди до голови вибачайся!” Гордий хлопча пробрався в колгоспну клуню і там повісився.

Лиха доля спіткала й комсомольську активістку, піонервожату з с. Мельного Конотопського району Мотрю Тягній. Була в них на двох з мамою пара чобіт, яку й доводилося взувати по черзі. 6 грудня мама змушена була піти до млина, бо треба ж щось їсти, тому Мотря наступного дня прогуляла. 8 грудня чимось невдоволений директор школи видав наказ про її звільнення. Впавши у розпач, 18-річна дівчина о десятій вечора теж скористалася мотузкою.

Не стримували себе в характері й інші керівники.

13 травня в с. Горобіївці Срібнянського району уповноважений Хіловок з місцевим активом, попередньо хильнувши добру чарку, відправилися на хутір Григорівщина до чимось невгодного їм Радченка, побили йому вікна й підпалили хату.

Голова Руднівської сільради Любецького району Михайленко посадив у погріб бідняка-одноосібника. Відсидівши і почуваючись невинуватим, той поскаржився вищій владі. РВК оголосив голові догану за самоуправство. Голова не покався. Тут же оштрафував у подвійному обсязі 15 господарств і, не чекаючи поки його рішення ухвалить РВК, з криком, лайкою і побоями відібрав у всіх особисте майно. Те ж саме відбувалося в інших районах.

У с. Виблях Куликівського району голова колгоспу зв`язав колгоспника, вкинув на сани і, сидючи на ньому верхи, привіз до сільради на розправу.

У с. Липовому під час збирання колосків згвалтували 12-річну дівчинку.

У Бахмацькому районі парторг одного з колгоспів Химченко розстріляв запідозреного в крадіжці чобіт.

Там і сям виникала непокора владі, здебільшого у вигляді терактів проти начальства, активістів, сількорів — підпали, вбивства, поранення. Оскільки ще в попередні роки із 26-ти сільських церков області 21-у пустили під зерносховища, виникали “волинки” й на цьому ґрунті.

17 березня о 10-й ранку в с. Домашлині Корюківського району гурт жінок в 25 осіб, переважно старшого віку, з’явилися до сільради з рішучою вимогою: “Відчиніть церкву!”, закриту зі жнив 34-го року. “Волинку” придушили, записавши в призвідці священика Кубрака і зятя церковного старости, рахівника сільради Бобкова Якова.

У травні те ж саме трапилося в Середині-Буді. Натовп у 200 жінок заперотився начальству, що зібралося опечатати церкву. Оскільки церква стояла якраз навпроти пожежної команди, присутні при операції начальник міліції Литвиненко і начальник РВ НКВД Куховаренко наказали начальнику пожежної команди Чижикову полити трудівниць ланів із насосів. Засіб виявився ефективним. Бунтували жінки й з інших приводів.

Ще в осінню пору 34-го року, коли люди вже засіяли озимину, в с. Козарах Носівського району удалося загнати до колгоспу ім.Петровського до 400 дворів. Природно, що наступного року новоспечені колгоспники захотіли впорати ту усупільнену озимину самі — навіщо дарувати колгоспові свою одноосібну, виконану ще до вступу в колгосп працю. 18 липня о 7-й годині ранку голова колгоспу Харченко, голова сільради Бреславець і уповноважений УДБ Кривошеєв зупинили на полі дві косарки: мовляв, права не маєте. З десяток обурених жінок подалися до сільради — шукати правди. Негайно з району прибули фаетоном начальник РВ НКВД Феденко і начальник міліції Артеменко. Напруга наростала. Останній погнав фаетон прямо на юрбу, переїхав Кляжко Уляну, ще двох жінок збив з ніг. Хтось закричав: “Нас убивають! За наш же хліб! До чого дожилися!” Начальство відступило до сільради. Збившись довкола, жінки висунули вимогу: “Дозвольте упорати своє! “. Дехто вже й у двері поліз. Начальник міліції вхопився за наган. Стало ще гірше. Розгнівані жінки, розмахуючи серпами і всіляким паліччям, увірвалися досередини. Начальство повистрибувало у вікна і побігло до лісу. О десятій годині до села прибула майже вся райпартверхівка, прокурор і слідчий. Оскільки кожен знав, що виступати проти робітничо-селянської влади смертельно небезпечно, селяни дали себе умовити. Правда, й начальство на поступку пішло: тут же обрало хлібодарам нового голову колгоспу, навряд чи ліпшого, зате іншого.

Тим, хто такого життя не витримував, партія надавала чудовий вихід: завербуватися усією родиною в якусь із південних областей. Переселенців на вузлових станціях зустрічали як героїв, дарували іграшки і портрети вождів, давали гроші на одягу, цукор і м’ясо, пригощали цукерками, бубликами і пряниками. Правда, часом уже на місці люди опинялися в халупах без чавунків і плит. Тому, може, недарма хтось взявся розпускати чутку, що “бандит” Галака (Іван Васильчиков) не вбитий — а лише хтось схожий на нього... Мовляв, знайдеться захисник!..

Однак, все це було внизу суспільства; в його верхніх обласних ешелонах жили іншими клопotaми.

Оскільки для оперативнішого і всеохоплюючого керування населенням на місцях зовсім недавно організували нові райони — Любецький, Шалигинський, Грем’яцький, Срібнянський, Холменський, Сосницький, Ново-Басанський, Куйбишевський, Дубов’язівський, Глинський і Тупичівський — чимало парттоваришів отримало простір для прикладення своїх керівних зусиль і талантів на благо партії і народу, набуття вищого керівного досвіду. Повсюди відкривалися широкі можливості для духовного й службового зросту.

Для подальшого піднесення сільського господарства подбали про організацію нових машинно-тракторних станцій. Для Ріпкинської МТС відвели 65 га землі за рахунок людських обійсть. Людей взимку викинули на вулицю, запропонували перебратися в хати одноосібників, теж одібраних цілком безпідставно. Під час переселення у колгоспників пропала картопля, всілякі домашні речі. У звільнені таким чином хати поселилися директор, агроном, інші працівники, останні хати zostалися незаселеними — з вибитими

вікнами, дверями, зірваними підлогами і розваленими печами. Директор Малашко самовіддано взявся налагоджувати власний побут і роботу станції. “Самопостачався” гречкою, вуликами, водночас вступивши в конфлікт з НКВД і політвідділом МТС — через відмову звільняти з роботи на їх вимогу “куркулів” та інший неблагодійний елемент...

Всіма засобами й у всіх варіантах обсмоктувалися слова Сталіна: “Уклон к местному национализму на Украине стал главной опасностью”, підсилені виступом Косіора на листопадовому пленумі ЦК КП/б/У: “Націоналістичним елементам у значній кількості вдалося пробратися в наші установи під стягом українізації”. Усім, хто ще не позбувся здатності мислити, ставала зрозумілою справжня ціна українізації — тобто як підступний засіб виявити всіх своїх можливих ворогів, схильних до сепаратизму.

Під цим кутом зору викрили “польського шпигуна” Скарбека, що “керував культурним фронтом в області”, завоблвідділу освіти Пелеха, звинувачених головним чином в поширенні насильницької українізації і націоналістичної літератури. (Обидва розстріляні : Скарбек у червні 1934р., а Пелех “лише” в 1937р.).

Звернули належну увагу на керівний і викладацький склад Ніжинського педінституту. В першу чергу у вороги потрапили директор Порада, комуністи Бутко, Гончарук — за “тихе потурання” групі керівника кафедри історії професора Петровського, в яку ввійшли викладач української мови професор Павловський, викладач літератури професор Ненадкевич, викладач економіки Рудкевич, викладачі Штепа, Окипшевич, Рязанов, Марич. Найбільше не сподобалися владі їхні “Наукові записки” і “вихваляння фашиста Крип’якевича”.

У Глухівському педінституті потрапили в чорний список директор Рожков, викладачі Гвоздецький, Сукневич, Дожинський, Шеремет, Сиротюк, Ілліченко, Зайковський та інші — за те, що “змушували” студентів не лише вивчати творчість українських письменників, а й розмовляти по-українському. Також за викладання історії України як історії антисемітизму.

Як засвідчила доповідна записка комісії з чистки партії від 12 січня, не кращими виявилися справи в дрібніших учбових закладах.

У Воздвиженському сільгосптехнікумі Шосткинського району при потуранні директора Москальця вивчають Хвильового і Сосюру, видають літературний журнал “Перші кроки”, де всіляко ідеалізують старовину, отаманщину, націоналізм, бібліотека засмічена творами Винниченка, Слюсаренка, Яворського, Христюка; викладачі відверто називають Україну колонією Росії; в стінгазеті закликають боротися проти єврейського і великодержавного шовінізму.

У Шосткинському хімтехнікумі викладач військової справи Краковець дав вказівку використати в ролі мішені для стрільби портрет Ворошилова; викладач Ревко протягує націоналістичну термінологію; викладач української мови Курганський пояснює самогубство Хвильового тим, що не міг, бачте, письменник дивитися, як селяни вимирають з голоду.

Значною мірою заражений націоналізмом і антисемітизмом Прилуцький радіотехнікум, Конотопський технікум залізничного транспорту; директор Роменського технікуму механізації Гречуха прямо будує свої лекції за націоналістичною схемою; у Майнівському технікумі Бобровицького району співають “Ще не вмерла України і слава і воля”, у Конотопському технікумі за злочинної байдужості директора Чвертки розповідають антирадянські анекдоти.

Така ж картина в багатьох школах, інших освітніх закладах.

У с. Баба Менського району директор школи комуніст Черниченко перетворив підвладний йому навчальний заклад у притон розпусти й “афінських ночей”, про це знав комсомолец Леп’явко, однак, мовчав.

У Чернігівській обласній науковій бібліотеці ім.Короленка студенти зачитуються творами Винниченка, Дорошкевича, Гермайзе, Єфремова, Никовського.

У Прилуцькій центральній бібліотеці можна вільно отримати статті Петлюри, Донцова, Єфремова, Старицького-Черняхівського.

Тривожний стан справ у Чернігівському архівному управлінні: директор історичного музею націоналіст Мірошніченко влаштував таку експозицію!..

Заражені націоналізмом Прилуцька й Бобровицька райгазети. Правда, є вияви протилежного характеру: наприклад, директор Бобровицького свинорадгоспу Засухін на все горло кричить : “Переведите в Москву! Не желаю говорить по-украински! Запрещаю переписку по-украински! Не нужно нам украинских газет!” — що теж занадто. Застав дурня Богу молитися!..

Робота кипіла в найрізноманітніших напрямках. Переглядали склад викладачів навчальних закладів, ставили на облік і всебічну перевірку всіх раніше виключених з партії, однак ще не заарештованих, вилучали з бібліотек “антирадянську” літературу — Троцького, Зинов’єва, Винниченка, Скрипника, Блакитного, Волобуєва, Вишню, всіляко посилювали внутріпартійну роботу, справу політвиховання і вивчення історії партії.

У руслі проробки листа ЦК ВКП/б/ “Уроки вбивства тов.Кірова” звернули належну увагу на найголовнішу кузню вчительських, ідеологічних кадрів області, що призвело до окремої постанови Чернігівського обкому КП/б/У “Про націоналістичні й троцькістські елементи, що окопалися в Чернігівському педінституті, і про гниле ліберальне ставлення до них парткому інституту”. Згустилися хмари над головою директора Ройфмана. Одразу втрапили в неблагодійні завробфаку і викладач історії партії Кошлакова; керівник кафебри історії, літератури і мови Приступов; викладач української літератури Федоров, викладач Кошарновський. Не zostалися бездіяльними й люди, що завжди правильно вловлюють момент. Із інституту прилетіла анонімка на співробітника Облвню Сердюка: “Вважаю своїм громадянським обов’язком сповістити...”

Далі пішла мова про втрату більшовицької пильності в облрадіокомітеті, редакціях газет “Більшовик” і “Молодий комунар”. Постраждали голова облрадіокомітету Рафальський, завсектором політрадіомовлення Фединченко, інструктор обкому по пресі Бутко, що підписував радіопередачі, співробітник молодіжної газети Токарський та інші.

Надзвичайного значення набули архіви, протоколи всіляких минулих зборів. Не zostалося практично жодного громадянина, в чиєму минулому не покопалися б на предмет виявлення якогось компромату. Кремлівський хазяїн врахував по можливості все-ди-летанства в своїй справі він не допускав. Щоб уникнути будь-яких зловживань, його вірний слуга — завсектору секретного відділу ЦК ВКП/б/ Поскрьобишев 25 березня розіслав на місця невеличкий папірець:

“Всем отделениям Центрального партархива.

Копия: заведующим секретными отделами ЦК нацкомпартий, крайкомов и обкомов.

1. Запрещается выдача на руки каких бы то ни было справок по запросам отдельных лиц.

2. Все справки выдаются только на запросы партийных органов не ниже райкомов и руководителей советских учреждений республики, края или области”.

Справа перевірок, взагалі вся архівна справа потрапила в міцні, надійні руки. Повсюди в поті чола працювали відповідні комісії. Постановою бюро обкому від 14 лютого в Конотоп, Глухів, Ромни, Ніжин, Прилуки відрядили відповідальних працівників, уповноважених обкому, для перевірки архівних матеріалів колишніх окружних центрів про діяльність та виступи троцькістів, учасників опозиційних груп та всіляких інших ухильників від генеральної лінії партії, тобто від тодішньої лінії її скромного, працьовитого і поки що мало кому помітного генерального секретаря товарища Коби. Один примірник таких матеріалів уповноважені представляли в обком, копії залишали начальникам райвідділів НКВД “з метою оперативного обліку”. Ретельно перевірялися не лише агентурні справи на членів партії, але й архіви колишнього Чернігівського губкому партії, також архіви підзвітних йому повіткомів, волкомів, окружкомів і райкомів за 20-30-ті роки; рилися в матеріалах партконференцій і пленумів, загальних зборів партактивів, міських і сільських партосередків (хто що і коли сказав) всіляких політзвітах і політдонесеннях, тобто в усіх партдокументах. Знайшли компромат на голову губсуду Олдаковського, секретаря губвиконкому Гриценка, окрпрокурора Брагинського, члена окрсуду Михайлюка — хтось утримувався при голосуванні проти Троцького, хтось його просто читав чи портрет вивісив у кабінеті, хтось щось про нього похвальне сказав... Напрям перевірок засвідчував, що ділитися з кимось славою, авторитетом, владою тов. Сталін не має жодного

наміру. Однак з тих самих матеріалів випливало, що є ще в партії комуністи, які ні з тов. Сталіним особисто, ні з його лінією миритися теж не хочуть.

Скажімо, комуніст Гой Йосип із Глухівської парторганізації (родом із с. Антонівки тієї ж округи), пригнічений самогубством свого товариша по партії Куликова, взявся обурюватися зі всіх трибун узурпаторськи-робесп'єрівською лінією партії, нечуваним цькуванням у пресі опозиційно налаштованих комуністів, придушенням будь-яких виявів комуністичного вільнодумства. Вимагаючи чесної, відкритої, гласної дискусії з питань внутріпартійної роботи і публікації свого листа в “Правді”, своє звернення в ЦКК закінчив так: “Да здравствует тов. Троцкий, Зиновьев и другие товарищи — гордо, действительно по-большевистски отстаивающие свою точку зрения. Позор тем, кто за коммунистическое свободомыслие угрожает органами ГПУ!” І благородно уточнив: “Заявление персональное и с ним никто, кроме меня, не связан”. Мовляв, не шукайте навколо мене організацію: я — гордий одинак! Співаю, як усі, тільки трішечки в іншій то-нальності!

Надзвичайно розкуто виступав у 1927 році на загальноміських партзборах у тому ж Глухові колишній інструктор Чернігівського облвиконкому комуніст Гніденко: “В хозяйственной политике руководство ЦК обанкротилось, и это не замазать. В ЦК левые фразы и правые дела. Решения ЦК можно квалифицировать как борьбу против пролетарской части партии, которую ЦК хочет загнать в подполье, в ГПУ. ЦК идет против рабочего крыла, опираясь на ренегатов. Требую немедленного освобождения арестованных оппозиционеров, свободного обмена мнениями в печати, прекращения репрессий, арестов, обысков и исключений из партии. Тот недостойн звания члена большевистской ленинской партии, кто дрогнет перед репрессиями ЦК, обрушившихся на тех, кто защищает пролетарскую революцию. За рабочую внутрипартийную демократию! Против сталинизма! За диктатуру пролетариата!”

Чи могли zostаватися не те що в лавах пролетарського авангарду, а просто на волі зав. Любецької міжрайрибконтори Россол М.Ф. (розстріляний у 1937р.) з його заявою: “Вчення Леніна нічого не варте, за ним йдуть лише дурні”, чи ніжинець Голик з його: “Нема рівності, партія перетворилася на смердючий труп”, чи занадто гарячі співробітники ГПУ, які ще в 1922 році повиходили з партії через свою незгоду з НЕПом?.. Не могли — бо не розуміли справжньої суті своєї партії: партії нового, нечуваного й небаченого досі типу.

Повсюди в поті чола працювали відповідні комісії.

Вищою мірою дісталось й ідеологічному органу самого обкому — редакції обласної газети “Більшовик”. Передусім, підвела редактора І.Ф.Сазонова (розстріляний у 1937р.) його доброта й нестача патріотичної лютості — гнилий лібералізм, по-більшовицькому. Людей він, як і належало, з роботи виганяв, однак не з тими формулюваннями, підписуючи собі цим, по суті, смертний вирок. Комісія у складі товарищів Рибак, Самовського виявила в його колективі обурливі неподобства.

Редакція вкрай засмічена класово чужим, націоналістичним, білогвардійським і куркульським елементом. Керівництво редакції чистило своїх підлеглих половинчато, не по-більшовицькому, ліберальничаючи — звільнені в порядку чистки змінюють роботу, а не здихають, дехто спокійнісінько перебирається в районні газети, щоб і далі там шкодити. Перша постанова обкому про очистку редакції ухвалена на початку року, звільнення неблагодійних розтягнули майже на рік, частину звільнили аж у серпні, після третього нагадування обкому.

Редактор Сазонов пред’явив комісії список вичищених зі справжньою мотивацією звільнення, з якої видно справжнє обличчя звільнених, проте в наказах змазав стан речей, вдавшись до ліберальних формулювань. Так, Двоєжон, представлена комісії обкому як сестра контрреволюціонера, фактично звільнена “за халатне ставлення до роботи”. Коректорів Воробйову, дочку куркуля, і Улезко, сина попа, звільнив “за допущення грубої помилки при коректурі”. Радистку Брижоху, дочку поміщика, відпустив взагалі без мотивації, начебто за власним бажанням. Редакторів мови Хромця, колишнього офіцера, і Бобка, емігранта з Галичини, — начебто в зв’язку з ліквідацією відділу. Заступника заввідділу інформації Куриленка, підполковника царської армії, — “у зв’язку зі зміцненням кадрів

відділу”. Його ж дружину, тобто дружину колишнього офіцера, і коректора Мартиненко, ненадійну в роботі — за власним бажанням. Заступника завсільгоспвідділу Руденка, теж ненадійного в роботі — начебто з причини його переходу на вчительську роботу. Правда, жодного компромату на нього не було, але й довіри він чомусь не викликав. Літпрацівника Черкасову, що побувала під судом, і коректора Онищенка, чия дружина мала родичів у Польщі, — звільнили за скороченням штатів. Деяких звільнених взагалі в список обкому не внесли. Серед таких: старший редактор мови Палех — син священника, шовініст з повстанськими настроями; редактор мови Трегубенко, засуджена по СБУ, яких звільнили начебто “в зв’язку з ліквідацією відділу”; коректор Стефанович — галичанка, дружина реємігранта, дворянина, офіцера білої армії, що вже утримується в концтаборі, — звільнена за скороченням штатів; коректори Максимович — колишній служитель релігійного культу, і антирадянськи налаштована Оконечник-Бельмас звільнені за власним бажанням.

Не дивно, що редакція все ще засмічена. Спокійно працюють: коректори Набок і Свекла Олександра — контрреволюційно налаштований елемент; випускаючий Симакович — колишній “просвітянин”, звільнений з криворізького “Червоного гірника”; редактор мови Нагорський-Нефелін — колишній “плужанин”; Синицький — син попа... Стало зрозумілим, що не осягає редактор Сазонов ні поточного моменту, ні генеральної лінії партії, ні інших моментів. А куди таким людям дорога?..

Нескінченні чистки й арешти пригнічували людей, дестабілізували роботу цілих галузей. За селянина, робітника чи якогось гнилого інтелігента заступитися, поклопотатися було нікому, а ось у медиків такий заступник знайшовся — сам Народний комісар охорони здоров’я УРСР Канторович. Звичайно, судили медиків і за діло. Ось поцікавилися поточним рахунком одного із сільських лікарів Здрайковського і виявили: збирав лікар, за ніким не затвердженою таксою і вкрай заплутаним обліком, з населення гроші за видачу всіляких довідок. Всього назбирав 15 552 крб. 88 коп., частину яких пустив на ремонт кабінетів, а частину, очевидно, в плані відновлення соціальної справедливості, на ремонт власної квартири і на так зване “самопреміювання”. Тримав в ощадкасі 7053 крб. 83 коп., ще й удома 668 крб. 92 коп. Однак не цим керувався нарком, звертаючись 8 червня з сердитим листом одразу до першого секретаря обкому Маркітана, другого секретаря обкому Тодреса, облпрокурора Семенова, з розсилкою копій начальникові Чернігівського облздороввідділу Злотнику і Генеральному прокурору УРСР Кисельову :

“У Чернігівській області, за наявними в мене відомостями, за останній рік пересудили кілька десятків лікарів. Познайомившись з цілою низкою справ, я дійшов переконання, що в переважній більшості справ жодних справ взагалі не було, але оскільки в цілому ряду Чернігівської області мають місце сколки, причому давнього порядку, то на цьому ґрунті й виникають всілякого роду “справи”.

Зараз у Бобровицькому районі розигрується якась трагікомедія — збираються судити д-ра Находкіна, прекрасного спеціаліста, якого я давно знаю (за фахом він хірург), власне, невідомо за віщо. Коли Ви його приймете і він Вам розкаже суть справи, Ви самі жахнетесь, за що можуть зібратися судити людину, до того ж спеціаліста. Наскільки мені відомо, ця “справа” санкціонована не лише районним прокурором, але й обласним прокурором.

Я прошу Вас негайно втрутитися в цю справу й припинити її. Прошу Ваших вказівок, кому належить вислати терміново людину в район для того, щоб оздоровити там обстановку, бо Вам відома справа, що недавно розбиралася в Буринському районі, яка привернула до себе увагу і “Правди”, і тов.Вишинського. Аби такі речі в області не повторювалися, я ще раз дуже й дуже прошу Вас дати негайну вказівку з цього приводу.

Прошу Вас надіслати мені відповідь, бо я збираюся писати в ЦК з приводу ставлення до лікарів в цілому ряді районів Чернігівської області і, до речі, описати випадок у Буринському районі, що закінчився самогубством прекрасної працівниці-акушерки тільки через те, що якомусь мерзотнику захотілося організувати сколку в районному масштабі і посісти посаду здоровінспектора. Принагідно прошу вас викликати цю справу до себе і зробити висновки стосовно двох суб’єктів (на жаль, настільки мені відомо, вони члени партії), які, як мені вдалося вияснити у тов.Рахунова, помічника Генерального прокурора

Республіки, являються фактичними й безпосередніми винуватцями того самогубства, про яке я тут пишу”.

Так і уявляєш розлюченого наркома, який, бігаючи по кабінету, сумбурно диктує секретарці... Думаєте, його зразу заарештували і після одного-двох побіжних допитів розстріляли? Ні, це не метод тов.Сталіна. Соломона Ізраїльовича спочатку перевели до Москви на посаду заступника Наркома охорони здоров'я СРСР, ну, а вже потім, звичайно, в 1937 році, й розстріляли. Але ж не зразу! Одразу розстрілювали здебільшого простих трудящих.

За всілякими насущними, злободенними клопотами якось відходила в тінь шалена діяльність в іншому напрямку. На повну силу при РПК і РВК працювали воєнно-мобілізаційні комісії. Проводився збір військовозобов'язаних, коней, автомашин, тракторів, гужового транспорту, відпрацьовувалася організація харчування військових частин, розгортання госпіталів, евакуація установ із загрозливих зон, забезпечення РСЧА всілякими матеріалами, навчання військовій справі досі не навчених політбійців тощо.

В літній період викликали на учбову і практичну військову підготовку велику кількість командного і політичного складу запасу — 1615 осіб з наказом: назад по домівках не відпускати. У цілком таємному порядку під приводом “перевірки готовності до призову громадян 1913 року народження” провели дострокову мобілізацію близько тисячі юнаків. Причому поки брали не всіх підряд, оскільки командир 15-го стрілецького корпусу Григор'єв (розстріляний у 1937 році) вимагав звернути належну увагу передусім на якісний відбір призовників, як таких, що йдуть у вельми відповідальні частини РСЧА. Впродовж року вилучили в області для потреб армії 2331 коня. За наказом командуючого військами УВО (Українського військового округу) направили на військове будівництво 4000 робітників. Тривала постійна вербовка молоді в військові училища і школи.

Чимало клопотів завдавало й інше “піднесення оборонної роботи”, вельми романтичного характеру. Створювалися аероклуби в Чернігові, Шостці, Конотопі, Прилуках, подумували створити такий у Ромнах, виникла необхідність у придбанні щонайменше 50 літаків, чимало планерів — учбових і “парителів”, тренувальних і бойових парашутів, визначитися й затвердити штати, охорону, побудувати ангари, бензосховища, запаситися паливно-мастильними матеріалами, обмундируванням, безплатними пайками для льотчиків... Надали належну увагу пропаганді: агітоблотам, масовкам, змаганням, преміюванням переможців... Необхідні кошти довелося залучати, вірніше мобілізувати з господарських, професійних, радянських, радгоспних, колгоспних і громадських організацій. Придбання літаків мислилося таким чином: наприклад, для Чернігівського аероклубу купують по одному: облвиконком, Облзу, обком ЛКСМУ, редакція газети “Більшовик”, редакція газети “Молодий комунар”, Цукротрест тощо. Немало може дати й організація суботників.

Начальник аероклубу Злочевський навідає на обком зі скаргами: незважаючи на окремі значні досягнення (один авіамоделіст побив Всеукраїнський рекорд!), ентузіазм молоді падає. Планеристам, парашутистам, мотористам, льотчикам ніде займатися. Управління клубу віддали НКВД, обіцяли надати кімнати аптекоуправління, кіноскладу, перукарні, однак не віддали. Квартир нема, харчування нема, а без цього небо не покори-ти, — люди розбігаються. А треба ще й пам'ятати про застереження командувача КВО Якіра: запхають силувано в літака молоду людину, вона злякається, не рвоне, коли треба, кільце, — зовсім невинувато гинуть при першому ж стрибку парашутисти і парашутистки.

Куди не кинь — всюди клин. А постанови партії треба виконувати. Походивши по клубу і, мабуть, пересвідчившись, що нічого вдіяти не може, товарищ Маркітан, можливо, для очистки совісті, 17 травня просить у самого Голови Центральної Ради Осовіахіму Ейдемана 2 танка, 2 кулеметів, 2 гармати і легкову машину для керівництва.

Ще жоден ворог на кордонах великої держави не стоїть, проте потихеньку все — економіка, промисловість, різномасні й малокеровані почуття, думки і наміри громадян — починає підпорядковуватися майбутній війні. Здається, просто у повітрі витають спокусливі батальні заклики. Народне господарство, постійно збурюване всілякими насильницькими втручаннями, мало рятуватися само, збадьорюване хіба що наганами всіляких

відповідальних, напіввідповідальних і зовсім безвідповідальних партнаглядачів. Якщо щось і робилося справді корисне, то лише за характерним для соціалізму залишковим принципом.

А загалом, життя для воістину революційних душ ставало вельми нудним, по-буржуазному застійним. Хотілося хоч якогось сплеску.

29 жовтня в несподіваний спосіб заявив про себе один з найактивніших синів партії — перспективний 46-річний директор Шалигинського цукрозаводу Шварцер Вольф Мойсейович, щойно виключений з лав за деякі перегини. Побачивши в районній газеті “Сталінський шлях” статтю “Директор Шварцер —бюрократ”, подався до секретаря райкому Капранова і голови райвиконкому Сидельника з різким протестом : “До яких пір редактор Еркінбард цькуватиме радянські кадри? Одного директора МТС уже довів до самогубства. Я стрілятися не буду — я краще редактора застрелю!” Однак прийшов додому й підняв наган на себе. Куля пройшла під шкірою вище лівого соска, не зачепивши грудної клітки — для життя нешкідливо. Все ж, скривджений директор (про нього ми ще почуємо) негайно поскаржився своєму наркомові Мікояну. Відповідальна комісія ствердила : справді цькують. Шварцера поновили в партії, голові райвиконкому вліпили догану, редактора зняли з роботи з заборонаю займати надалі таку посаду.

Станом на 9 листопада в області зафіксували 47 самогубств — таких, що викликали якийсь розголос. “Добровільно” пішли з життя 24 особи жіночої і 23 особи чоловічої статі, серед них восьмеро дітей 12-15 років і шестеро стариків 58-75 років. Оскільки в деяких випадках занадто випирало пряме підштовхування жертв до фатального кроку, або злочинна бездіяльність посадових осіб, за фактом 19-ти самогубств порушили кримінальні справи.

І — як останній мазок року, що збігав : в ніч на 15 грудня в с. Конотопі Тупичівського району пострілом через вікно в колбуді тяжко поранили голову сільради Кутася Дениса.

Також — очевидно, через недостатнє забезпечення політичного контролю над друкованою продукцією з боку переведеного з Харкова на посаду начальника Облліту тов. Ткача — підряд у двох номерах глиньської райгазети “Більшовик” за 1 і 4 грудня в заголовковому кліше в буквах “Б” і “Ш” видряпали “порнографічні” слова, які й відтиснуто двічі на весь тираж. Хтось, мабуть, надихнутий крилатими словами тов. Сталіна, розповсюдженими газетою “Правда” 22 листопада: “Жити, товариші, стало краще, жити, товариші, стало веселіше”, вирішив розпрощатися з 1935 роком, небезпечно жартуючи...

Передчасно розвеселився товариш.

У повітрі розлилася солодка омана. Причаївшись за кремлівськими стінами і знизивши керівну активність, вождь чогось вичікував або збирався з силами і думками (дехто з істориків вважає, що саме цього року його ні з того ні з сього обсіли суїцидні настрої). Поточне життя, приголомшене постійним і невідворотним над собою насильством, заммерло чи знепритомніло, вселяючи в парткерівників різного рівня надію на затишне, спокійне існування на досягнутих вельми нелегкими зусиллями позиціях. Комуністична демагогія зоставалася головним мірилом усіх без винятку суспільних явищ, однак перший секретар обкому Маркітан, виступаючи 13 лютого 1936 року на 1-й обласній конференції комсомолу Чернігівщини, безумовно, говорив цілком щиро: “Вороги розбиті вщент, ми живемо в надзвичайно сприятливій, бадьорі часи з великими радісними перспективами для подальшої праці і боротьби, для ще більших перемог”.

Здавалося: головне тепер — піднесення і впорядкування народного господарства засобом зміцнення трудової дисципліни і якнайширшого розгортання стаханівського руху. Також остаточно відходом від практики 30- 31-х років, коли колгоспи наполовину утворювалися так: уся родина з двома гарними, баскими конями вдома, а батько з гіршенькою, паршивою конячкою в колгоспі, аби лише якось сховатися від радянської влади.

Під нескінченні туші, співання “Інтернаціоналу”, проголошення здравиць місцевим, кремлівським і закордонним комуністичним вождям гриміли бадьорі заклики й промови на нарадах передовиків сільського господарства, рільників, буряківників, льонарів, коноплярів тощо. Об’єднувало й нагадування: товариші, ми в капіталістичному оточенні, розслабимося — нас задушять. Зрештою, те “оточення” було далеко і в нього мало хто вірив, однак рахуватися з ним доводилося, бо так повеліло начальство, а воно намарне таке б не казало.

Перший секретар обкому, який у минулому неодноразово виявляв тверду волю й залізну руку, став для підлеглих мало не батьком рідним. То й звали його ласкаво й шанобливо: “наш старик”, “Павло Пилипович”; на зборах, стоячи й під гучні аплодисменти, дружно кричали : “Хай живе кращий із кращих більшовиків Чернігівщини товариш Маркітан!” У приватних бесідах хвалили: “У всіх областях велике розкриття ворогів народу, а наш нічого — багатьох витягує. Хороший дід — турбується про людину, марно не дає скривдити”. Хтось із керівників розповів під веселу руку анекдот: українця і єврея засудили до вищої міри. Українець просить: “Поховайте поруч з Шевченком”. Єврей: “А мене біля Троцького”. — “Але ж він живий!” — “Нічого, я почекаю”. Павло Пилипович кваліфікував анекдот не як контрреволюційний, а просто як недоречний. А це вже новація, близька до всепрощення!

Була близька першому секретареві ідея українізації керівних кадрів. Маючи на початку року 42% перших секретарів райкомів з числа українців, задумав довести цифру до 70% (зумів лише до 57,1%). Так само передбачалося вчинити й з другими секретарями. Покращення складу районних партійних кадрів йшло і в іншому напрямку. Знімаючи якогось самодура, що занадто лютував у своїй вотчині, казав: “Працювати й ніде не спіткнутися — неможливо. Раніше, ламаючи саботаж, ми великий градус підняли, а дехто на місцях його ще вище підіймає. Тепер, щоб градусник не лопнув, таких треба стримати, зняти на деякий час”. Разом з тим не душив ініціативу, не обмежував керівників у їхніх законних правах, навпаки, закликав до самостійності. Директору Плисківської МТС на цьому ґрунті навіть прочухана дав: “Маєте землю, машини, самі усім розпоряджаєтесь, що вам іще? Хочете, щоб за вас і працювали?”

На День Авіації (одна із найвдячніших деталей декоративного соціалізму) придумали художники з піротехніками розважити громадян появою в нічному небі товариша

Сталіна у вигляді фейсерверку. Техніка виявилася недосконалою, щось не так спрацювало, лампочки не спалахнули, загорялися поступово, створюючи враження, що портрет сплячуть, бо під кінець він таки несподівано для усіх загорівся. Міськком партії негайно виключив голову комісії святкування Панкратова зі своїх членів (додавши для певності, що він транжирить гроші на всілякі пікніки), що практично означало санкцію на передачу винуватця під “опіку” органам НКВД, однак Павло Пилипович постанову міськкому не затвердив — і залишився Панкратов головою обласного ОСОБІАХІМу (його, правда, розстріляли, але наступного року).

Лосинівський райком вигнав зі своєї організації за пасивність і грубу поведінку члена партії з 1932 року колгоспницю Орел Марію. Обком установив, що зовсім вона не пасивна, партдоручення виконує справно і акуратно, ну а грубощі виявилися хіба в тому, що має жінка гучний голос і при розмові створюється враження, що вона кричить. Звичайно, не без відома Павла Пилиповича дали команду достойну Марію в лавах авангарду поновити.

Словом, не давав перший секретар кривдити своїх. Скажімо, виникли тертя з лікувальними путівками для партапарату. Люди просять одне, а їм пропонують то заштатні Єсентуки, то місцеві оздоровчі установи. Вихід знайшовся швидко: непотріб віддають в Облздороввідділ, натомість отримують нормальні путівки в санаторії всесоюзного значення. Їздять секретарі райкомів та відповідальні працівники райвиконкомів на екскурсії в Москву, на курорти Сухумі, Гагр, Мінеральних Вод, набираються свіжих вражень і сил, то й не дивно, що й на місцях робота кипить, передусім, звичайно, ідеологічна. Парткабінети здебільшого перетворилися на більярдні, однак довжелезні райпартконференції тривають по 3-5 днів, охочі поговорити виступають без обмежень, іноді по півтори години. У Прилуках під час прийому до партії за шість днів обговорили лише дев’ять кандидатур. Старий більшовик Потапов брав слово п’ятдесят сім разів. Одну кандидатуру обговорювало 50-60 чоловік. Послали туди для нагляду заввідділу керівних кадрів обкому Бібікова. Старий Потапов і тут спромігся: “Обирати його, представника обкому, в президію — підхалімаж перед вищестоячою парторганізацією”.

Збадьорюють і народ. Прийдуть селяни з поля по сьомій вечора, повечеряти треба, корову видоїти, щось по господарству зробити, а тут сільрадний виконавець: усі на збори! Ось і сидять утомлені, посоловілі до першої-другої ночі, майже кожен день.

Вельми ліберально вчинив перший секретар і з одноосібниками, які, аж ніяк не змиряючись з колгоспом, просили повернути їм землю, хати, коней, корів, майно і забезпечити хоч присадибними ділянками. Заступник голови облвиконкому Косячний публічно каже: “Одноосібник — майбутній колгоспник”, тобто закликає ставитися до нього терпимо, не записуючи одразу в злісні контрреволюціонери. Райвиконкоми, пішовши на повідку таких нездорових настроїв, стали повертати одноосібникам землю, іноді навіть до зняття урожаю, що викликало невдоволення колгоспників. Озлобилися одні й другі. Одноосібники часом косами проганяють зі своїх земель колгоспників. Доходило до вбивств. У с. Коровиці Глухівського району зв’язали одноосібника, так він 10 км пройшов демонстративно в такому вигляді скаржитися начальству. Доповіли про неподобство Маркітану, мовляв, цілком безпідставно зіштовхнули лобами колгоспників і одноосібників, а той: ну, таких випадків небагато, не будемо втручатися. Правда, злі язики стверджували, що команду повертати одноосібникам землю дав не Маркітан, навіть не головний держарбїтр, який спеціально приїздив з Києва займатися цим питанням, а “Маркітаниха постановила”, що справи, зрештою, не міняло. Звичайно, й у цій справі не без парадоксів. Надто багато залежить від щучого хотіння місцевого начальства. Присадибні ділянки нарізають кому біля самої хати, кому — на різних кутках села чи на далеких польових землях, іноді аж у семи місцях; кому — 0,5 га, кому — 0,30 га. У с. Мощенках 75-річний колгоспник (не одноосібник!) отримав ділянку в п’ятьох місцях, Діхтяр Митрофан — у шістьох.

Ніде правди діти, траплялися й люди, яких дещо в Павлові Пилиповичу насторожувало. Сказав якимсь несамовитому бійцеві партії Стороженку (ми про нього далі ще розповімо): “Ленін писав: член партії повинен хоч на пузі проповідати, а доручення виконати, незважаючи на труднощі!” Стороженко, що вважав себе оточеним з усіх боків ворогами та їхніми агентами, які його цькують, тероризують, шантажують, залякують, утиску-

ють, знушаються, тобто всіма можливими й неможливими засобами політично знищують, і на цій підставі вимагав для них негайного найжорстокішого розгрому, а для себе — пільгової лікувальної путівки на курорт для відновлення підірваних сил і здоров'я, — порився в творах першого вождя, проте, цитованого вислову не знайшов. Звернувся за допомогою до кореспондента “Правди” по Чернігівській області Крашаниці. Той порадив: пиши прямо Єжову, нікому іншому. Всі ці листи поверталися до обкому, створюючи зайву напругу.

Павло Пилипович не запам'ятав точно, через два чи три роки після його прибуття з'явився вперше на вулицях Чернігова його портрет, однак початок було покладено. “І ходити під ним незручно, — казав перший секретар у своєму найближчому оточенні, — але ж і знімати його я не полізу! Доволі, товариші, портретів Сталіна і Кагановича; сьогодні я секретар, а завтра нароблю стільки помилок, що доведеться знімати і мене, і портрети”. Невдовзі хтось вивісив на видному місці “парсуну” голови облвиконкому Загера. Згодом — начальника облЗУ Полонського. У Харкові, за чутками, вже дійшли до того, що стали звертати увагу, скільки портретів, чиї, де, в якому місці, який вище і який нижче. Секретаря обкому Демченка вивішували так: в районі вокзалу чи десь на околицях — він молодий; трохи ближче -середнього віку; ну а в центрі — вже теперішній. Стали, звичайно, придивлятися і в Чернігові. Ось приїхав, скажімо, той же Полонський у ВКСГШ (Вищу комуністичну сільськогосподарську школу), всі встають, кричать: “Хай живе!” — а з портретами не те: Сталін і Каганович, через погану якість друку і паперу, схожі на бандитів; Постишев і директор школи Кренціс (непевна людина, двічі кидав на стіл партквиток) — на одному рівні; а вже нижче, якраз під Кренцісом, тов. Маркітан. Сумно, що в керівництві школи товаришка Трахтер, дружина редактора Сазонова, могла б і запобігти. Та й на дружину Кренціса скаржиться товаришка Белая — директор Чернігівського тресту “Маслопром”. Зайшла вона якось в обласну поліклініку на прийом до приїжджого професора, а там черга. Ну, зазирнула заради цікавості в кабінет, а підхалім головлікар Векслер на неї руками замахав: “Вийдіть, тут дружина Кренціса сердиться, що ви претесь!” Тов. Белая мало в нього чорнильницею не загилила, так і пішла обурена, навіть професору не показавшись. Погиркалися дами.

У гарному вечірньому режимі працював дачний будиночок обкому на Бобровиці. Збиралися після пленумів, зборів, нарад, конференцій, активів найвідповідальніші працівники — люди прості, хороші, всі робітничо-селянського походження — похвалитися досягненнями, до орденів примірятися, душевно відпочити, перекинутися в карти чи “козла” забити, з києм навколо більярдного стола походити, ну й, звичайно, не без того щоб і чарку вихилити. Витрати, природно, списувалися на ті ж пленуми, збори чи активи. Правда, й на цьому ґрунті виникали іноді сумні непорозуміння, бо не кожен заслуговував честі на відпочинок у колі обраних. Запросили якось на бенкет після пленуму, в червні чи серпні 34-го року це було, члена облпартколегії Новицького. “Ну, я сам із шахтарів, — згадував опісля член партколегії, — ми тоді просто розперезалися й нарізалися. Однак мене обурив той момент, коли наші керівні товариші перевалювалися через поріг з приступом блювоти, а їх одразу підхоплювали в машину. Я підходжу до Маркітана й кажу, що це дискредитація, вам треба над цим подумати і щось змінити. Ну й почалися на мене гоніння: “раз ти такий хитрий” — більше на жоден із таких вечорів мене не запросили. Я поступався своїм шахтарським сумлінням і приходив непростеним. Охорона, глянувши на посвідчення особи з печаткою ЦК, не наважувалася не пропустити. Набридло — поїхав у Москву до самого Шкірятова проситися в інше місце. Мені запропонували Уссурійський край і Забайкалля. Я сказав: “Ви б туди когось молодшого” — і залишився у Чернігові”.

Наслідуючи Вождя, що любив світити своїм кремлівським вікном уночі, відповідальні працівники на роботі днювали й ночували. “Сам обком перетворили на будинок розпусти! — обурювався згодом на одній із нарад секретар Ріпкинського райкому Остроушко (викритий невдовзі як ворог народу — краще б мовчав). — Понастали дивани, які служать лише для цього діла. Заходимо в кабінет до Спиридонова, питаємо: “Цей диван приймав?” Сміється: “Цей приймав”. (Голос з місця: “А кого приймав?”) Ну, цього я вам не скажу. Розповідають, що було повне використання жінок у кабінетах”. (Майбутній перший секретар обкому тов. Михайлов ствердно киває головою і ділиться з

присутніми своєю частиною знань: “У радторгвідділі”). Не відставав у цьому відношенні від обкому й облвиконком; з молодечим завзяттям пили-гуляли ночами в обкомі комсомолу. Окрім, молодіжні вожді відзначилися ще й тим, що привласнювали куплені для передових комсортів радіоприймачі, “самопостачалися” ніжинськими огірочками, іншим добром. Ніхто не гнівається, навіть якщо йому відверто контрреволюційного хабаря пропонують.

Звичайно, не на одного лише першого секретаря молилися підлегли. На непоганому рахунку в парттоваришів був і голова облвиконкому Загер. Одне: вважає себе генерал-губернатором — єдиним повноважним представником радянської влади на Чернігівщині, карає й нагороджує одноосібно і самовладно, без належної оглядки на партійні органи.

Любить народ і другого секретаря обкому Тодреса: культурний, завжди поголений, при краватці, дещо пихатий, визнає лише делікатне поводження і не терпить грубого. Зустрічають його в районі: у кабінеті горілка, закуска, а він скривиться: “Ні, не тут, краще у мене в вагоні”. У Конотопі піднесли йому шоколад і білизну — приміряли по одному парубку. Тодрес від білизни відмовився, з парубка стягнули 90 крб. — сорочки тісні, кальсони короткі, проте носить, куди діватися. Дехто вважає, що Тодресом варто замінити Маркітана, що вносить у стосунки двох перших керівників зайву напругу. Не чужий другий секретар і авторським амбіціям. Видав для комсомольців брошуру, в якій нарікає на недоліки в організації відпочинку і дозвілля для дітей і молоді. У Тростянці відкрили дитячий табір — місце чудове, однак халабуди, конури, собачі будки фанерні, пішов дощ — промоклі діти стоять у їдальні на столах, а на долівці бушують потоки. Під Черніговом прорубали в клунях, сараях, конюшнях вікна, поставили топчанчики і нарекли дитячим санаторієм. Під носом райради, обкому, виконкому — і таке неподобство. Негаразд і в місті: вулиці неосвітлені, хлопці й дівчата дефілюють по вул. Шевченка, посидіти ніде, випадкові знайомства, процент вензахворювань такий, що краще б він його в своїй брошурі не називав, бо невірно розтлумачать. Та й аборти... Недаром партія зобов’язує проробляти постанову про їх заборону, тісно пов’язуючи цей новий мудрий захід з досі нечуваною й неухильною сталінською турботою про дітей.

Одразу за цими працівниками чомусь став начальник облЗУ Полонський — приємний, усміхнений, дотепний. “Кокетка, а не керівник, — казали недоброзичливці. — І сільського господарства не знає: прислав у Прилуки телеграму: окучуйте буряк, ламайте тютюн — а їх там і не сіяли”. Вічний опонент начальника облЗУ завсільгоспвідділу обкому Водовозенко теж бурчить: “Маркітан Полонського гладить, а його треба трясти! І даремно він бравує, похваляється особистим знайомством з Постишевим, іншими вождями”. “Підхалім! Нероба! — казали інші. — Досягає успіхів під керівництвом старших товаришів Маркітана, Загера, Тодреса, а сам грішить вождизмом. У бюро обкому зайняв позицію маятника — ні до кого не пристав”. Полонського сам наркомзем України Паперний називає безтурботним. Скаржиться на нього й начальник спецвідділу облЗУ Дудник: “Одірвався від життя, партдоручень не виконує, доповідаєш йому секретні документи, а він їх при сторонніх уголос зачитує, від зауважень відмахується: чого ти мене вчиш? — ще й погрожує: позбутися Дудника треба! — а я що: отримав догану за пиятику і припинив — уже майже не п’ю”.

Секретарі райкомів звітують: “перевірили 90% організації, жодного шахрая, жодного недоліку не виявили.” Заввідділу керівних кадрів обкому Складський пише на тих паперах резолюції: “Дивно”, “Не може бути” — і на стіл першому секретареві! Будь-яка критика недостатня, хоча й без того уже всі перегризлися. В бойовітějšíх організаціях знаходять: троцькістів, націоналістів, їх явних і замаскованих посібників, класово чужих розтратників, злодіїв, шахраїв, кримінальників, розпусників, шкурників, аферистів, двурешників, політично короткозорих і хворих на гнилий лібералізм, що межує з примиренством. Ретельно перевіряють по всіх районах, чи немає там поляків, рекомендованих у партію вже викритими польськими шпигунами — колишнім завкультвідділу обкому Скарбеком і завоблвідділу освіти Пелехом. З колгоспу “Пролетарська праця” Іванівської сільради Семенівського району скаржаться: “Справа з виключенням дійшла такої мерзенності, що виключили колгоспника лише за те, що він горбатий”.

При перевірці документів у Бахмацькій парторганізації виключили 35% членів і кандидатів у члени. Могли б і більше, однак... Директор Шалигинського цукрозаводу Шварцер Вольф Мойсейович — колишній заступник голови обласної контрольної комісії, приятель голови облвиконкому Загера і завідувача промислово-транспортного відділу обкому Дашевського, якого по-дружньому називає “Зямою” — оклигавши від спроби самогубства в травні минулого року, відмовляється очищувати колектив від чужого і підозрілого елемента. Збере їх особисті справи і до Дашевського. Той погоджується: так, це спеціалісти, їх виганяти не варто. Буваючи в Шалигині, Дашевський ночує у Шварцера, разом випивають, разом гудять секретарів райкому. Потім, коли на зборах партосередку Шварцера критикують, він брязкає об стіл олівцем: “Ви — наволоч! Я йду зі зборів!” А робітники в нього в осінню грязюку і холод босі працюють, хтось попросить допомоги, а він: “Геть із заводу!” Райком вліпив йому догану. Дашевський знову заступився: мовляв, гроблять путящого директора. Ставить виробничі інтереси вище партійних. Буваючи в Конотопі, називає себе за значенням третім секретарем обкому, бравує особистим знайомством з Лазарем Кагановичем, пиячить з тими, кого перевіряти приїхав, займає не зовсім чітку політичну позицію.

Секретар Дмитрівського райкому Грановський приїжджає в село і: “Колективізувати за 24 години!” Завраїнаросвіти — трудяга, однак хворий на туберкульоз — попросився у нього на два дні відпочити. “Помреш, тоді й відпочинеш!” — той і застрелився.

Новопризначений секретар Хильчицького райкому пожив деякий час холостяком, надбав собі ганебну хворобу, викликав з попередніх місць спочатку одну дружину з дитиною, потім другу, заразив обох і зажив з ними сімейним колгоспом на сміх зловорожому елементу. Становище ускладнилося тим, що перша дружина, не погоджуючись на розлучення, пише скарги, погрожуючи самогубством.

Під носом секретаря Коропського райкому Шільштудта група комсомольців обкрадала колгосп, а вину перекладала на колгоспників.

У Бахмачі суддя Зайцев (чи Заєць) Микола Михайлович (42 роки, освіта нижча) знущається з колгоспників, “купує” собі за безцінь предмети з речових доказів, прокурор Тишко привласнив двох коней, одібраних міліцією у злодіїв, а потім продав, ніяк виручену суму не заприбуткувавши. Облпрокурор порушену кримінальну справу припинив — мовляв, розберемося в адміністративному порядку. А за ним: спроба виїхати з СРСР — в 1818 році (що дивно збіглося з його вступом у партію саме в цьому році); спроба перейти польський кордон під Волочиським — у 1925 році. Необережний товариш!

Голова райспоживспілки Сейко, ледар, якого перекидають з району в район, взяв собі за звичку покидати дружин, на кожному місці одружуючись з новою.

Голова колгоспу ім. Тельмана Парафіївської сільради Ічнянського району Дубинський Сава Пантелеймонович, він же парторг за сумісництвом (законодавча і виконавча влада в одній особі), кавалер 4-х георгієвських хрестів, разом з активом побив до півсмерті трьох колгоспників і ще живих закопав у ями. Коли в колгоспниці Кравченко Ликери замерзло немовля, бо в найлютіші морози хата не опалювалася одинадцять днів, Дубинський не допоміг навіть з похороном, навпаки, коли ще дитина три дні лежала вдома, влаштував у хаті навпроти гучну пиятику. Батьки різного, напівдитячого віку Галь, Сонь, Нін, Пронь уже не знають, що й робити, бо голова усіх силує до “любові”, кидається гвалтувати, кількох дівчат довів до спроб самогубства. Видавши комусь із нужденних селянок допомогу від колгоспу, змушує з собою переспати. 35 жінок набралися мужності поскаржитися самому Генеральному секретареві ЦК КП(б)У Косіору: “Головне іздівається із нас та насильничає наших дочок, обіщаючи їм гроші і послать учитися. Колгоспники живуть на вулиці з малими дітьми в антисанітарному стані, наші руки до роботи вже не знімаються. Андрійко Христя, хоч і колгоспниця, ходить по милостиню. Ми вас просимо, як батька рідного...”

Звичайно, не тільки всякого роду розбоєм займалися керівні товариші. Серед любителів потеоретизувати точилися суперечки: чи можна побудувати соціалізм в окремо взятій країні? Більш підковані брали глибше: чи можна взагалі більшовикам утриматись при владі в одній країні? Гарячі голови вважали, що в обох випадках справі може зарадити

лише безперервний невтомний наступ на твердині капіталізму, і негайно опинялися в таборі Троцького з його тезою перманентної резолюції. Поміркованіші сталіністи допускали мудру поетапність: спочатку в нас, потім — у світовому масштабі. Поки зберемося з силами, запасемося необхідною військово-економічною потугою. Перших — за надмір розбурхану уяву — виганяли з партії і заганяли за колючий дріт остудитися. Другі залишалися на плаву і навіть, бувало, помирили своєю смертю в колі сім'ї, а не за колючим дротом чи в розстрільному підвалі.

Все ж, навіть відданим партії людям вдаватися в тонкощі світової політики не рекомендувалося. Наче непогано сказав у Варві зав. Облвнуторгу Ситов: “Соціалізм в одній країні побудувати можна, комунізм — ні”, а секретар райкому Котляр на нього Маркітану і в НКВД доноса написав. І справедливо: якби Ситов розумівся на ленінізмові, то думав би, як утримати реальну владу, а не про ефемерний соціалізм. Правда, тов. Маркітан, який уже сам, мабуть, заплутався в тонкощах генеральної лінії, того доноса сховав у сейф і ходу йому не дав. НКВД, природно, посилило активність, спостерігаючи не лише за балаканиною Ситова, а й за реакцією Маркітана.

І хоч усім уже було зрозуміло, що славні донедавна троцькісти виродилися в безпринципну банду шпигунів, диверсантів, шкідників, убивць і підлих агентів фашизму, дискусії на цю тему набували іноді дивних, незадовільних форм. Провели при Варвинському райкомі семінар коміністів-одинаків (тобто хто не мав на роботі первинного осередку). Молода, перспективна діячка — завсектору обліку райкому Власенко поцікавилася: “Все-таки, чи можна побудувати соціалізм в одній країні? У Роменській радпартшколі нам казали, що можна”. — “Дурень, хто так каже!” — вибухнув пропагандист, уповноважений комітету заготівель Раднаркому Новиков. Жінка розгубилася: “Хто правий?” Уповноважений толково пояснити не зміг. Коли опісля й і з ним провели виховну роботу і взагалі придивилися до нього ближче, бідний пропагандист змушений був по-школярському виправдовуватися: “Фактів морально-побутового розтління з мого боку не було. Випивки допускав, але ніде не валявся. Є з мого боку елементи грубощів, від яких надалі утримуватимусь. А працюю непогано: забезпечив вивіз і соломи, і сіна.”

Дехто з поміркованих чи обережніших від політичних балачок взагалі ухилявся. Коли інструктор того ж райкому Худокормов поцікавився у директора радгоспу Легенького, що просив дати йому з найближчого села колгоспників для свого господарства: “Чому наша партія називається партією нового типу?” — той грубо вилаявся: “Ти дурень, і питання твоє дурацьке! Не даси колгоспників для роботи в радгоспі, я той колгосп розвалю!”

Звичайно, навіть в умовах відносного політичного штилю остаточно загнивати “ордену мечоносців” Вождь не давав: постійно нагадував “кому треба” про необхідність посилення класової пильності, активізації викриття явних і особливо замаскованих ворогів. Мовляв, живете, то й живіть, однак про справу забувати неможе: хто забуває — той об'єктивно ворог, шпигун, шкідник і агент усіх країн капіталістичного оточення, навіть якщо він тих країн і на карті не бачив. Про капіталістичне оточення нагадувала й вимога ЦК взяти на облік усіх комуністів, що в якійсь мірі володіють іноземними мовами — дані, які однаково добре могли прислужитися справі майбутніх визвольних походів і виявлення потенційних шпигунів. У доброго господаря ніщо намарне не йде.

Словом, гріх було скаржитися кому-небудь на брак поточних справ: займатися, звичайно, було чим, навіть без верховних директив і настанов. Керівництво всіх рівнів тривожило безперервне шкідництво в усіх галузях народного господарства, зокрема підірив технічної могутності МТС — засобом знищення тракторного парку та інших складних (складніших від серпа) сільськогосподарських машин, зловорожим ремонтом, зумисно неправильним плануванням та дезорганізацією робіт. Пильної уваги потребувало роками знищуване поголів'я великої рогатої худоби, стратегічно важлива тяглова сила, постачання рідної армії свинячим м'ясом. Та й взагалі, яка мова про піднесення народного господарства без добре розвиненого тваринництва!

Поки ж що, як не старалися начебто віддані справі партії спеціалісти — управляючий Облплемзаготконтори Єрмоленко Павло Григорович (вік — 32 роки, член партії з 1928 року, освіта нижча) і начальник конеуправління облЗУ Рева Петро Микитович (40

років, у партії з 1926 року, освіта нижча), нічого доброго, тим паче видатного, з їхніх зусиль не вийшло. Для покращення обласного поголів'я завезли з Харківщини племінних биків — серед них кілька сотень явно не племінних, низькоякісних, хворих, з підробленими чи неохайно оформленими свідоцтвами. Завсільгоспвідділу обкому Водовозенко створив комісію, яка вибракувала лише 13 биків і на тому заспокоїлась. Останніх належало утримувати на спеціальних, не звичайних товарних, фермах, уміло й своєчасно розподілити хоч по доброму, хоч примусово по колгоспах, попередньо провівши там ретельну метизацію безпородної худоби, що потребувала якісного покращення. Як завжди, плани і строки метизації зірвалися. Оскільки закупка племінних биків справа дорога, колгоспи хотіли отримати за свої гроші справжній товар, а не заморених голодом і холодом інвалідів. Безхозних биків ставили в колгоспи на тимчасове утримання до їх реалізації, де вони, замість припустимих двох тижнів, утримувалися по півроку — в умовах, не зовсім підходящих, або й зовсім не підходящих для створіння такого високого рангу. Слава про них пішла погана; колгоспи запротестували. Понорницький райземвідділ, на підставі скарг і вимог колгоспників, що відмовилися приймати биків, пояснив по начальству ситуацію так: “У район завезено 58 биків, потім ще 25 голів, яких райземвідділ не прийняв у зв'язку з тим, що колгоспи биками забезпечені (мають 165 голів). Більше взяти нема можливості, та й, окрім цього, ті 25 биків дуже низької якості — буде злочинним платити за них такі великі суми. Виходить, що колгоспові необхідно продати свого кращого бика за низьку ціну, і натомість купити гіршого за велику ціну”. Звичайно, під тиском начальства довелося брати, що дають. У Сосницькому, Холминському і Понорницькому районах вибракували 70 начебто племінних биків і продали на м'ясо. Платити марно ніхто не хотів. Може, не випадково почалися масові судові процеси по стягненню з колгоспів дебіторської заборгованості — за рік Облплемзаготконтора провела їх аж 452. Окрім, стала затримувати до півроку розрахунків з колгоспами і окремими селянами за прийняту в них худобу. Недобре було й з внутріобласною заготовкою племінного молодняка. Закупивши в Ічнянському і Мало-Дівицькому районах 45 голів, а в Талалаївському і Варвинському — 30 голів, восени в ожеледицю погнали їх гоном на Ніжинську базу — всі бики покалічилися і були пущені не за призначенням. Те ж саме з свинячим поголів'ям: племсвиноферми не укомплектовані, переводяться в товарні; породисті свиноматки розпиляються по області невеличкими групами, де й губляться у великій масі безпородних; триста завезених породистих свиноматок просто розпродали товарним свинофермам, Сосницькій сільгоспшколі, тваринницькій станції, конезаводам...

Ще гірше з конярством: діючих жеребців змушують працювати по-стахановському — замість максимальних 65 запліднень вимагають 90, кобили не дають приплоду; більш-менш досвідчені конюхи через тривалу невиплату зарплати кидають роботу; плани штучного запліднення конематок зриваються, персонал не навчений, технології не знає, відповідних приміщень, апаратури, спирту не вистачає. (Наступного року оперуповноважений 4-го (економічного) відділу УДБ молодший лейтенант держбезпеки Куртов, разом із заступником начальника того ж відділу Тейтелем, знайдуть ще дванадцять винуватців (серед них двох племінників Петлюри), начебто завербованих завсільгоспвідділу обкому Водовозенком Федором Опанасовичем чи його агентами в українську націоналістичну організацію, що взяла собі за мету -засобом підривної шкідницької роботи в галузі тваринництва — ліквідацію колгоспів і радгоспів, установа приватної власності на засоби виробництва, відокремлення України від СРСР і створення на її території буржуазно- демократичної держави, і заведуть голосні кримінальні справи -щоб і вороги за океаном почули. Для більшої гласності і показовості, суди провели: 15 жовтня — в Чернігові; 17 жовтня — в Ромнах. Статті звинувачення: 57-4 (шкідництво) і 54- 11 (участь у контрреволюційній організації чи підготовка до контрреволюційних злочинів) — надії на порятунок підсудним не давали.)

Словом, й без нагадування ЦК усім було зрозуміло, що класовий ворог не дримає. На всіх ділянках допікало шкідництво, в тому числі й у промисловості і будівництві.

На головний об'єкт області — катонінову фабрику вбухали понад 20 млн. крб., проектували, перепроєктовували, будували, перебудовували, врешті-решт запустили все на живу нитку — і фабрику, і допоміжні цехи. Сяк-так порозкидали електричні проводи,

через короткі замикання усе надзвичайно небезпечно в пожежному відношенні. Катонін спалахує порохом, а головний корпус вибудований так, що одного разу згорів. Усі перекриття засипані катоніном і сухим молотим торфом, який теж спалахує. На початку 35-го року загорівся склад, 2 тисячі тонн торфу диміли цілу зиму, пускаючи на вітер 100 тис. крб. Електропроводка досі вся тимчасова, замкне десь — і вже горить.

Ще 13 червня 1935 року РНК СРСР видала “Постанову про електропостачання м. Чернігова”. Основним джерелом було визнано ТЕЦ катонінової фабрики Народного Комісаріату легкої промисловості СРСР. У 1936 році установили там один турбогенератор фірми “Ерліксон” випуску 1912 року, що вже відпрацював у Кадіївці понад двадцять років. Машина зношена, потребує постійних ремонтів, що вносить у справу електропостачання постійну напругу — нервову, соціальну, політичну, економічну, а не електричну. Окрім, ТЕЦ постачається не прісною водою з ріки, а жорсткою з артезіанських свердловин, яка роз’їдає труби конденсаційних установок, замість планових двох чисток на рік доводиться чистити двічі на місяць, перетирати труби металевими щітками.

Вирішили, нарешті, побудувати в Чернігові каналізацію. Вартість 2 млн. крб. Головна магістраль по Стрижню. Дехто із знавців попередив: “Буде підмивати”. Вбухали додатково 19 тисяч, вода піднялася і ті тисячі начисто змила. Вирішили всю магістраль підняти вище, за водогін. За монтаж взялася якась московська організація. Провели 2 км, пустили воду, порвало труби.

Оборонний об’єкт — лазня будується 5 років. Виділили на всю 520 тисяч, додали 116 тисяч, потім 30 тисяч — марно, лазня до експлуатації непридатна.

У Ніжині для важливого об’єкту добули таврові балки, для перевозки порубали так, що хоч викинь.

За останній рік на воєнне будівництво розбазарили 580 тис. крб. Будівлі тріскаються, осідають, сповзають, деякі об’єкти необхідно висаджувати в повітря, розбирати, під тими, що в заболочених місцевостях, висувувати й підводити фундаменти.

Чернігівська кондитерська фабрика, під керівництвом товаришки Грінберг, випускає такі пряники, що не мають жодного збуту, бо й свині не хочуть їсти, частину згноїли.

Оборонне будівництво заводу № 9 Головоєнхімпрому в Шостці зупиняється через відсутність цегли. Виконання будівельної програми року вкрай незадовільне (75 %) — через кепське постачання, нестачу кваліфікованих інженерно-технічних кадрів.

Ще гірше на кіноплівковій фабриці. Через поганий вітчизняний желатин дуже багато браку і різних протестів споживачів кіноплівки. Що ж буде у війну? Якісна плівка виходить лише на імпортному желатині. Доведеться скаржитися наркому шляхів сполучення СРСР Кагановичу, наркому оборонної промисловості СРСР Рухимовичу, наркому харчової промисловості СРСР Мікояну, конфліктувати з трестами-постачальниками.

Не краще становище в сільському господарстві. Через засуху й недорід, під крамницями не убувають черги за хлібом. Якщо в минулому році в області в середньому видано колгоспникам на трудовень зерном — 2,02 кг, грішми — 43 коп., то в цьому зерном — 1,60 кг, грішми — 54 коп. У Корюківці не дали людям коней зорати присадибні ділянки. Селяни мусили самі впрягатися в плуги і борони, хтось прилаштував до плуга ланцюг від панікадила, весь район сміявся.

Через відсутність гасу, люди в оселях сидять у сутінках, окрім активу, звичайно. Не дивно, що рішуче втрутився в крамничні справи області заступник наркома внутрішньої торгівлі УРСР Молодченко: зняв з роботи і віддав під суд директора Чернігівторгу Брауде. Облпрокурор Склярський і голова облсуду Чередниченко влаштували над шкідниками і розтратниками показові процеси. Обурена публіка, як завжди, вимагала крові. Постраждали: завпродвідділу Найшулер, старший референт Антензон, старший інспектор Дуклер, завторгбази Карпман, головбух Смирнов, парторг Зельбович. Уцілів ненадовго завпромвідділу Циркін Ківа Ісакович, який під псевдонімом “Октябрський” невдовзі взявся показувати, адресуєчись зокрема в журнал “Крокодил”, “на весь зріст так званого директора Баскіна” — наступника Брауде.

Явно захворів на “вождизм” секретар Бобровицького райкому Семенцов. Чекістів називає “червоноголовцями”, голів колгоспів “куркульськими мордами”, прямо на

партзборах облає всіх дурнями, потім викручується: пожартував, мовляв. Разом з іншими керівниками захоплюється полюванням. Директор банку, надаючи для цієї благородної забавки вантажівку, в шоферській путівці пише: “на полювання”. Транжирить кошти на надання разових допомог районній верхівці для поїздок на курорт. Якщо трапляється якась справа у столиці, де має відремонтовану на казенні гроші квартиру, бере з собою жінок з райфінвідділу; яка не згодна — “Вилітай з роботи!” Розбещеність у районі у цьому відношенні дійшла до того, що редактор Марченко надрукував у газеті статтю “Закохані йолопи”, за що йому негайно почали всіляко мстити. Нечистий на руку. Ще бувши начальником Політвідділу МТС, привласнив гроші за продану пшеницю, завіз собі з роботи додому меблі, патефон і фотоапарат. М’ясом і маслом “самопостачається” з господарства Майнівського зоотехнікуму, директор якого Толмачов установив у своєму закладі воснізований режим. Годують учнів вкрай кепсько, в гуртожитках антисанітарія, а він за розбите вікно, зламаний стілець чи розколоті двері суворо штрафує, позбавляє стипендій. Звичайно, за порядок і дисципліну треба дбати, однак обзивати при цьому учнів “хвостатими амфібіями” і “свинями”, мабуть, зайве. Райкомівці директору потурають, бо самі па-суться в його господарстві, не гребуючи пускати на м’ясо навіть порослих свиноматок. Усі розпустилися настільки, що синки відповідальних працівників побили вчительку німецької мови; та навідріз відмовилася викладати, а заміни їй не знайшлося... Рядовому трудящому критикувати начальство небезпечно — пришиють замах на підрив авторитету відповідального працівника. Невідповідальні теж не дають собі в кашу плюнути. У с. Браниці член управи Ющенко налетів на жінок: “Ясла вам? А навіщо дітей наплодили?” Хтось поскаржився, а він: “Зітру в порошок за писанину!” Правда, знайшовся й сміливець поплисти проти течії — давній приятель Семенцова директор МТС Конон. Обурений тим, що йому при розподілі між районною верхівкою конфіскованих церковних килимів виділили, як він казав, якусь ряднину, взявся писати всілякі доноси, похваляючись: “Своїми заявами надіну на секретаря намордник, менше кусатиме”. Його поза чергою відправили дипломатично на курорт, однак Конон не вгамувався. Бойового духу був товариш, хоча й з перегинами. Ще в 32-му році, при розкуркулюванні і колективізації, якось зняв із двадцяти селян чоботи, взувши натомість у личаки, а коли всі заповзялися вивчати геніальну статтю тов. Сталіна “Запаморочення від успіхів”, виступив і проти неї: мовляв, колгоспи треба створювати з міцних куркульських та середняцьких господарств, а не з голоти. Може, маючи на увазі, що з бідняка нічого не здереш. Активно захищав свого друга (передусім на ґрунті пияцтва) голову колгоспу с. Ярославці як фундатора комуни, а його взяли та й посадили — не як фундатора комуни, а як фундатора місцевої шайки бандитів і грабіжників. Якось приїхав у Ярославці, всю ніч пропиячив з коханкою-вчителькою, а невдовзі пішла чутка, що він того вечора вбив і десь заховав колгоспного сторожа, бо дід пропав. Негарно став поводитися й на роботі. У нього просять машин, він усім обіцяє і нікому не дає, бо, мовляв, усе одно не заплатять. У райкомі його називають Возним і базікою, голови колгоспів ремствують: “Ви що, не знаєте Конона? Подасть надію, а не виконує. МТС нас грабує!” Відчуваючи, що добром його діяльність не кінчиться, відверто сказав співробітникові НКВД Чаплинському: “Саджайте скоріше, щоб я не мучився! Все одно пустите під укіс”.

Справа виключення таких з лав партії рухається нерівномірно. Директор Іванівського свинорадгоспу на Борзнянщині Гилюн Павло Федорович каже: “Виключили сто троцькістів, сто націоналістів, виключайте й мене — буду сто першим. Але ж від цього справи в радгоспі не покращають! Винен робітникам 71 тис. крб. Були б гроші — віддав би, навіщо тоді мені робітничий комітет і політвідділ? Я навмисно кабінет не опалюю, аби в ньому робітники довго не стовбичили: дай зарплату! Е-е-ех!! Єще Польська не згінела, келди ми жіємо, єще вудка не скваснела, келди ми піємо!” Веселой вдачі чоловік. До-співається!

Секретар Варвинського райкому Філіпов ударився в багатоженство. Не розлучившись з однією дружиною, відкрито починає жити з іншою. Марнує тисячі карбованців на пусті відрядження і гучні бенкети. Одна з його дружин цілий рік отримувала зарплату в райздороввідділі не працюючи, насамкінець вибила собі по лікарняному 1600 крб. і звільнилася. Довелося вказати товаришеві на неетичність його поведінки й попередити, що при

повторенні подібних вчинків до нього застосують жорсткіші засоби партійного впливу — може, хоч перестане жити з іншими жінками, не розлучившись із попередніми.

Круто правлять у Бахмачі секретарі Сисоєв і Юськевич. Ще будучи парторгом у с. Тениці, спонукаючи людей до колгоспу і своєчасної сплати податків, Юськевич водив бідняка з хутора Батуринського Крутоголова в мороз у копанку топити, а в його хаті підняв таку пальбу, що кулі позастрагали в стелі. Помічника Сисоєва Ткаченка, коли той був райуповноваженим у селі, виключали з партії за крадіжку кабана.

Першого секретаря Сосницького райкому люди називають недолюдком, жандармом, катом, грубіяном і шкурником. Дружина його постійно на курорті чи якихось курсах, особистий шофер привозить йому та іншим керівникам додому з колгоспів яблука, мед, поросят. Пиячить з начальником райвідділу НКВД Єсилевичем, який покриває всі його неподобства. Під час вручення колгоспам актів на довічне користування землею розтранжирили на всілякі гульбища 75 тис. крб. Інструктора райкому Дмитрієва за пияцтво, побиття колгоспника і постійне чіплення до чужих жінок відправили парторгом у Чарнотичі, а він і там заробив собі п'ять років ув'язнення.

Вірно сказав на нараді заввідділами керівних парторганів тов. Каганович: “Навіть хороший працівник, якщо його систематично не контролювати, не критикувати його хиби, час від часу не протирати ганчіркою від пилу, що на нього осідає, навіть такий працівник може зіпсуватися й запліснявіти”. А пліснява, як відомо, має схильність розповзатися, вражати собою споріднені площини.

Начальник політвідділу Верхньо-Дніпровської МТС Балбей, фанатичний борець за світле майбутнє всього людства, найжджає машиною на підводи з колгоспниками: “Ненавижу мужиков! Это материал для фашистского переворота, основная опора Гитлера. Только прозорливость нашей партии спасла нас от Вандей”. Селян арештовує пачками, сам вкидає в машину: “Нужно учить этих хамов!” Не милує і товаришів: “Вы не партийная организация, а барахло, извините за хамское выражение”. Має, правда, й творчу жилку: винайшов якусь незвичайну зброю, їздить з її кресленнями до Москви, де всілякі замасковані вороги їй поки ходу не дають.

У с. Кучинівці Щорського району інструктор райкому Журбін, секретар райвиконкому Дудир, голова колгоспу ім. Куйбишева Головач, голова сільради Шрамченко, позапартійні члени президії сільради Милащенко і Кононевич, стягуючи хлібопоставки та інші держзобов'язання по одноосібному сектору (а одноосібників у цьому непокірному селі ще більше 330 осіб), вламуються в хати, вчиняють трус, виймають вікна, відбивають замки, забирають корів, курей, зерно, картоплю, фураж, прихоплюючи з собою горщики, каструлі, рушники, спідні жіночі сорочки — все, що має хоч якусь вартість. Обліку вилученому не ведуть, частину грошей і продуктів нахабно присвоюють. Установка така: більше вилучив — більше й привласнив. Селяни волають про пощаду, однак секретар райкому Ринкіс та голова райвиконкому Демидас розглядати їхні скарги судді Шолому заборонили. Навпаки, послали його в села уповноваженим по реалізації позики оборони. Суддя від такого партнавантаження відмовився, за що отримав сувору догану.

У с. Звеничівці Тупичівського району голова сільради Волошко з групою активістів вламуються в зачинені хати, вибиває шиби, висаджує двері, забирає майно, частину з якого теж привласнює. Неплатників податків позбавляють права купувати хліб у крамниці.

У с. Хильчичах Олишівського району голова сільради Короткий, рахівник Скляр викликають відмовників від позики і муштрують: “Встать! Сесть! Кругом марш!” Когось побили за відмову витягти з криниці для голови колгоспу відро води. Не дають коня відвезти хворого чи породіллю до лікарні, не дозволяють жінкам годувати на полі грудних немовлят, піти з роботи чимось травмованим чи порізаним.

У с. Баба (Жовтневе) Менського району агенти Рибтресту як одібрали в селян ще в 34-му році рибацькі снасті, то й досі не дозволяють підійти до води з вудкою.

У с. Роїщі Чернігівського району старенька бабуса три місяці випрошувала коня відвезти до лікарні хвору дитину. Нарешті — при нагоді дали. Поки бабуса простоювала під кабінетами, голова колгоспу з їздовим напилися і про неї забули. То й змушена була старенька човгати валянками по снігу двадцять кілометрів.

В усіх колгоспах сформувався корпус записних, номенклатурних голів колгоспів, яких кидають у вузькі місця на прорив. Дехто протестує, однак другий секретар Корюківського райкому Матусяк прямо каже: “Осідлості у членів партії бути не може, навіть якщо член партії — сімейна баба!” Один із таких незамінних голів в Олишівському районі одразу ж на перших зборах висунув вимогу: окрім трудовнів, скільки-то грошей і корову в тимчасове користування. У колгоспі ім. Будьонного Добрянського району голова попросив собі ще й 40 крб. щомісячно на покриття аліментів. Багатьох доводиться усувати як розтратників, пияків і самодурів. У с. Попівщині за кілька років засудили шість голів колгоспу ім. Петровського — вже ніхто не хоче працювати в такому пропащому місці.

Повсюдно перегинають зі штрафами. Беруть грішми, трудовнями, зерном, картоплею, сіном, соломою. Пасеш свиню на стерні — 25 кг жита, дитина полуницями поласувала — 5 крб., корова кудись залізла — теж 5 крб., коняка чи свиня — 3 крб., гуска — 50 коп. Захворіла жінка — кілька трудовнів втратила. А не сплатиш — одберуть корову чи хлів, навіть садибу, навіть у 70-річних дідів і бабів. Або виб’ють вікна, здеруть підлогу, завалять хату.

6 травня управа колгоспу “Більшовицький шлях” в с. Забарівці Корюківського району ухвалила: усупільнити клуні, сараї й комори усіх колгоспників. Вкрай необхідні в господарстві селян допоміжні будівлі продавали на дрова школі, сільраді, колгоспній конторі, або й самим господарям. За непослух установили “карантин” — не допускати до роботи два тижні чи місяць. Або виженуть з колгоспу главу сім’ї (виганяли ж пачками), а трудовні не записують усій родині. За невихід на роботу застосували масові штрафи. Колгоспники самі стали розбирати свої клуні. Голова колгоспу Борсук не розгубився: став стягувати з винуватців великі гроші — до 600 крб. У колгоспників вчиняли в хатах трус — у пошуках, “куди поділася клуня”. Одним із перших завів корову до хати Микитенко Андрій. Плакали, скаржилися вдови, а їм казали: “Раз ти колгоспниця, то все твоє — колгоспне”. Щоб відбити в колгоспників охоту до власних корів, перестали видавати на трудовень сіно й солому. Довго, аж до зими, відмовлявся “усупільнити” свій сарай незрячий Приходько. Продали без нього — в сусіднє село. Покупці приїхали розбирати, він вчинив опір, його побили, зв’язали, вкинули на воза і відвезли до сільради, щоб не заважав. Голова сільради Кошель інваліда грубо вилаяв і відмовився допомогти повернутися додому. Долаючи снігові замети й ожеледицю, незрячий чоловік змушений був чотири кілометри добиратися до хати сам.

У с. Вихвостіві Тупичівського району голова колгоспу “Битва за урожай” Шишов і парторг Валаха зміцнюють трудову дисципліну незаконними штрафами і масовим притягненням колгоспників до судової відповідальності. Із загальної кількості працездатних членів колгоспу в 1156 чоловік постраждала мало не половина. Загалом стягнули 3964 крб., 351 трудовень і непідраховану кількість продуктів. Під видом пошуку краденого сіна обшукано 199 господарств. Прокурор Дзюбенко, отримуючи всілякі сигнали і скарги, обмежився тим, що двічі подав формальний протест до президії райвиконкому. Президія постанови колгоспу скасувала, однак теж формально, без будь-яких обговорень чи вжиття відповідних контрзаходів. Не дивно, що все зосталося по-старому. На Мньовській ділянці ліспромгоспу лісоруби сплять у сараях разом із свинями.

Усе це впливає на престиж області, просочується за її межі, іноді за дуже небезпечними адресами.

Співробітник Облкінофототресту Алексюк написав статтю “Притулок троцькістського охвістя”, в якій піддав різкій критиці рідну установу, зокрема її директора Гаріна. Автор — людина зі складним характером: з органів НКВД його вигнали, з партії вигнали теж, на роботі, за словами начальства, відверто байдикує, прикриваючись тим, що він кореспондент газети, тобто професійний критик. Кому вірити?...

Улітку традиційно відвідав рідну Корюківщину московський письменник П.Ф. Охріменко. Маючи путівку від журналу “Колхозник” на проведення літературних вечорів, проїхався по навколишніх селах. Заявляючи, що ладен покинути свою роботу і виїхати на місця, аби допомогти землякам позбутися зла, висловив стурбованість умовами праці молодих колгоспниць: “Якщо дівчата будуть так фізично працювати, то й народжувати не зможуть”, також закликав райком подумати про поліпшення долі одноосібників, щоб вони

не почувалися прокаженими відщепенцями. Словом, виказав нахил влізати не в свої справи. Зрозуміло, що й місцеве начальство не забарилося зі своїми скаргами на столичного вільнодумця в органи партконтролю. Повернувшись до Москви і підсумувавши свої провінційні враження, письменник взявся за твір вельми популярного в ті часи жанру — скарги в ЦК. Писав безстрашно: голови колгоспів пияки, насильники, грубіяни, головотяпи, хабарники і здирники. Душать народ свавільним адмініструванням, надмірними побовами. Навколо кумівство і сватівство. Скривджені, пограбовані одноосібники воліють радше вмерти, аніж записатися до колгоспу. У його рідному Верхоліссі голову колгоспу “Більшовицький шлях” Славського, рахівника, комірника, бригадирів люди відверто називають злодіями. Можуть позбавити селянина права голосу, потім сказати: давай кабана, тоді поновимо. Колгоспи крадуть один в одного вночі ще не просушене сіно, потерпілі так само їздять його відбивати. Його рідна племінниця, потомствена біднячка, а тепер лжестахановка Феня Охріменко каже: “Захочу — весь колгосп у тюрму зажену!” — гіршої склочниці й похабниці ще пошукати! А як влаштовуються суди? Приїжджає з району суддя Кирюшин, знімає людей з поля, випиває, закусує, довго тягне засідання, десь о четвертій ранку зачитує вирок, в якому через надмірну втому й сумбур у голові терміни покарання оголошуються свідкам, а підсудні потрапляють у свідки. І так далі.

Невисокої думки про власний авангард дехто із своїх. Начальник Червоного райвідділу НКВД лейтенант держбезпеки Кураков узагальнює по начальству: негарне враження справляє райпартактив — брудні, занехаяні, підкреслено заклопотані, вічно поспішають, ні кіно, ні колбуду, ні театру собі не дозволяють (ніколи, мовляв), тільки й того, що розтліваються по всіляких темних кутках за пляшкою. Різного рангу уповноважені своїм безцеремонним втручанням у внутрішні справи господарств знеособлюють голів колгоспів і сільрад, навіть директорів МТС, завідуючих райземвідділів та інших керівників районних установ, але й себе знеособлюють не менше інших. Директори МТС і агрономи скаржаться, що їх не слухають і не розуміють голови колгоспів, останні просять якомога скоріше зібрати збори та й переобрати їх до дідьчої мами, бригадири теж кричать познімати їх з проклятих посад, а колгоспники дивляться на весь цей кавардак і не виходять на роботу.

17 районів (30%) все ще без прокурорів, а ті, що є, бажають бути кращими. У Грем’яцькому, Носівському, Березнянському районах на посадах прокурорів працюють люди, давно скомпрометовані як гіркі п’яниці і нероби. У Ріпкинському районі прокурор Курисько — людина з порушеною психікою, страждає психостенічними нападами, з паралізованою лівою і частково правою рукою. Городнянський прокурор — майже повний інвалід; Дмитрівський — кажуть, хабарник. Дубов’язівського прокурора Ар’єва зняли за сприяння троцькістам, його наступник Калій спився. Менський прокурор Погрібний теж алкоголік. Чоткін у Ромнах, Мершенко в Березні — нечисті на руку. Облпрокурор Семенов явно не справляється, варто замінити його Склярським — то боєць! Правда, й Марк Самойлович не безгрішний: пише в біографіях, що працював у Військкревтрибуналі 9-ї Кримської дивізії, а ЦАЖР (Центральний архів Жовтневої революції) і ЦАЧА (Центральний архів Червоної Армії) це не підтверджують. Наче і в БУНДі був. Проте твердо дотримується сталінської лінії, троцькізмом не грішить: “В часи НЕПу ми лише відступили, щоб розбігтися і рвонути вперед. Соціалізм в одній країні побудувати можна”. Якщо його в чомусь утискували, то Москва все ставила на місце.

Дошкуляють й інші дрібниці. Директор Глухівської МТС Даниленко приїжджає з комірником уночі в якесь село і набирає собі полуниць.

Голова Комарівського райвиконкому Ковтун ганяється по подвір’ю за дружиною з наганом. Директора і завуча школи на засіданні президії райвиконкому називає “вуличним дрантям”. Зрештою, це увійшло в систему не лише в Комарівці.

Завідувач Понорницького райземвідділу Науменко взявся розвозити колгоспам акти на довічне користування (не володіння) землею. Оскільки після першого ж вручення зробився п’яним, один акт загубив. У колгоспі “Вільна праця” зліз з підводи, підійшов, заточуючись, до найближчого дерева і став допитуватися, верба це чи ясен. Не впізнав голову колгоспу. У колгоспі ім. Кірова акта вже кинув просто в конторі, нікому нічого не сказавши.

Завідувач Таємною частиною обкому комсомолу Симановський по фіктивних документах обкому привласнив собі радіоприймач вартістю 800 крб., хтось із його відділу — платівки до патефона, різне фотопричандалля.

Навіть заступник начальника облуправління НКВД Самовський, виїхавши в 1935 році на військові маневри під Остер, дозволив собі спокуситися на дорогі обіди й вечері, якими пригощали його районні підлеглі. За чутками — має родичів торговців і за кордоном.

Начальник Остерської райміліції Матвеев відкрито живе з заступницею голови райвиконкому Ястребинською, дружина публічно скандалить, по місту плітки.

Нелегко збадьорити людей на державну позику зміцнення оборони СРСР! Секретар Любецького райвиконкому Шайгородський, за відмову підписатися на визначену ним самим суму, зачинає відмовників під арешт до ранку, водить, як останніх злочинців, по дворах, брудно лає: “Куркулі! Бандитські морди! Тварюки! Згною! Підписуєшся?!” — “Ну, хіба карбованців на двадцять п’ять?” — “Ні! На сто п’ятдесят!”

У Холминській райлікарні, за участю секретарів райкому і перших осіб райвиконкому, влаштували гулянку. Хтось настільки забувся, що затягнув: “Ще не вмерла”.

33-річний голова Хотіївської сільради Семенівського району Тополевський Микита у п’яному стані сам себе поранив із пістолета в руку. Міліції збрехав: теракт з боку класово-ворожого елемента.

У Куликівському районі засудили на п’ять років за хабарництво слідчого Шевченка. Послали туди Андрєєва, а той за короткий час розтратив на пиятики більше тисячі карбованців. Те ж саме і в інших районах.

У колгоспі “Більшовик” Василівської сільради Глинського району повісився у ліщині колгоспник Анцибор Іван Олексійович. Виявили через десять днів. Інспектор міліції Коваленко, провівши поверхово-формальне слідство, справу закрив: мовляв, психічно хворий, самогубство. Запротестували колгоспники: жив Іван холостяком, тримав корову і теля, працював непогано, але видавали йому зароблене частинами, кілограм-два хліба, кілька карбованців, аби лише не вмер. Часто просив односельців: дайте хоч щось! На додачу його змусили здати на ферму корову, і опинився чоловік на межі голоду. А перший секретар райкому, замість займатися поточними справами, доходити до кожного трудящого зокрема, прихильно вислуховує здравиці: “Хай живе тов. Горбатенко!”, поводить вельможним паном, воює з уповноваженим Ради Народних Комісарів Кузнецовим. Вважає, що грішить уповноважений великоросійським націоналізмом, бо за кожної нагоди твердить: “Я послан сюда Москвой, поэтому никто тут не смеет меня проверять! Отниму в секретаря партбилет и выгоню из района!”, а в самого вкрай підозрілі документи, навіть незрозуміло, де саме й коли поступав, постійно носить проти товаришів камінь за пазухою, влаштовує склоки, розпалює конфлікти, творить шум і паніку, поводить господарем, пиячить, самоуправно набере в кооперації на 250 крб. ковбаси і не платить, а продаця судять. Начальник райміліції почав до нього придивлятися, якось оштрафував за порушення паспортного режиму на 100 крб., і конфлікт розгорівся з новою силою. Найшла кося на камінь, кожен хоче бути старшим.

Боротьба з ворогами набуває часом карикатурних форм. 24 травня на пленумі Любецького райкому вчитель Стрілко покритикував завпідприємств райкому Сигалович Дору. Скривджена дівчина довго тамувала кривду, потім, назвавшись “чоловіком літнього віку”, написала на ім’я начальника райвідділу НКВД Векслера анонімку про районну терористичну організацію в складі вчителів Бурмаки, Коношевича, Стрілка, Товчка і одного незнайомого з Чернігова, очевидно, керівника. Мовляв, узнала про них, коли вони під виглядом випивки обговорювали свої контрреволюційні плани. Мета злочинців — убити Косіора і Постишева, якщо вони колись навідаються до району. Чекісти за рядом другорядних ознак з похвальною оперативністю вийшли на авторку. Не заарештували — спершу заслухали на закритому засіданні райкому. “Я легковажна, в дитинстві рахітом перехворіла, — виправдовувалася дівчина, — а донос на Стрілка написала з ревнощів. Хай би ходив зі мною, а не з Мільштейн. Чим вона краща?” Дорі не повірили: так гарно збрехати, вигадати всілякі подробиці — неможливо; очевидно, щось таке є, може, й сама учасниця. Вигнали з усіх посад, завели кримінальну справу.

Секретар Шосткинського райкому Сковородько розлучився, а жити довелося з дружиною в одній квартирі. Якось після зборів, коли секретар повернувся додому пізно і веселий, зустріла лайкою. Він схопив тарілку з холодцем, що стояла на столі, і загливив нею їй у голову. Хороша людина, а ось під градусом забувається. Доведеться взяти його ближче до обкому — хоч би заступником начальника облЗУ. Походив біля промисловості, хай походить коло землі.

В Остерському районі шайка знавіснелих хуліганів тероризує село Волевачі. Не пустить їх серед ночі до себе якась жінка — підпалюють хату. Щось не по них — одразу в морду, навіть на зборах за табуретку хапаються. Уже спалили кілька клунь, навіть запалили колгоспну контору. Бешкетують, ганяються увечері поза клубом за молоденькими дівчатами, кількох згвалтували. Люди кажуть: “Знаємо, що все це витівки Василенка Івана, але скаржитися не будемо, бо вб’є. У нього батько голова колгоспу, і дядько — голова Київського облвиконкому. Вже було: заарештують — одразу й відпустять”.

Відчуття незахищеності, недовіра до можливостей влади недобре впливають на гідне поширення стахановського руху. Випирає шкурництво, інші ворожі вияви. Завгосп Губач із колгоспу ім. 17-го партз’їзду втовкмачує дочці Присьці: “Відмовляйся від узятих зобов’язань, раз тебе преміювали поросям. Хай дають підсвинка!” Стахановок звинувачують у дармоїдстві, жируванні за рахунок колгоспників. Також у розпусті: “Порядні на курси не пойдуть!”

На цьому тлі особливо насторожують випадки політичного хуліганства серед учнівської молоді, також її наставників.

У Середино-Будському районі вчитель Шестак по-своєму викладає Пушкіна: “У лукомор’я дуб срубили, златую цепь в Торгсин снесли, русалку паспорта лишили, а лешего сослали в Соловки”. У тому ж районі директор неповної середньої школи Покривайло знищує портрети вождів.

В Іваницькому районі синок першого секретаря райкому Бабенка на Жовтневі свята в присутності двохсот учнів вистрілом із дрібнокаліберки розбив у сквері бюст Леніна.

Учень 6-го класу Химо-Рябушинської НСШ Левченко подірявив з рогатки портрет Леніна, а учень 5-го класу сирота Богомаз — портрет Сталіна. Учень Ворона виспівує контрреволюційні частівки.

У Ніжинській школі № 3 учень 8-го класу Філь тяжко поранив фінкою директора — студента місцевого ІНО.

У Семенівці група учнів вчинила замах на завуча Шматька, учень 7-го класу Крот ударив його ножом.

У Новгород-Сіверському семикласник тяжко поранив третьокласника.

У Чернігівській школі ім. Войкова хтось розлив у класі оцтову есенцію, багато учнів отримали легкі отруєння.

Заклопотаний поточними справами, обком легковажно занехаяв найголовніше в стратегії вождя — військову справу. Якщо в 35-му році Комісія оборони засідала шість разів, то в 36-му спромоглися лише на три.

Не насторожила обком належним чином навіть постанова уряду від 11 серпня про деякі важливі зміни в справі поповнення РСЧА свіжими силами.

“Виходячи зі значного підвищення фізичного рівня радянської молоді на основі зростаючого добробуту населення та широкого розвитку в СРСР фізичної культури і спорту і враховуючи, що залучення молоді на дійсну військову службу в більш ранньому віці дає їй надалі можливість працювати без перерви в обраній спеціальності чи вчитися” — стали призивати 19-річних. Бо й справді: навіщо перебаранчати молодій, здоровій, спортивно розвинутій людині вчитися, працювати за обраною спеціальністю, навіть женитися? То ж хай послужить. Чи, може, за цим щось інше ховається? Відомо — навколо капіталістичне оточення!

Якби там не було, всі плани військової підготовки молоді по лінії ОСОАВІАХІМу область безнадійно провалила. У Чернігівському аероклубі нема літаків, льотно-технічного складу, матеріально-технічної бази, належного фінансування, навіть приміщень, бо надані аероклубові площі таки зайняло НКВД. Аероклуб довелося закрити,

людей і матеріальну частину перевести в Шостку — може, хоч там їх використовують. Шосткинський аероклуб, замість запланованих 36 пілотів, впродовж півроку не підготував жодного. Теж знайшлися об'єктивні причини, передусім відсутність кваліфікованих викладацьких кадрів — льотчиків і техніків. Голова Центральної Ради ОСОАВІАХІМу УРСР Попов, начальник авіації Центральної Ради Хацринов невдоволені. (Наступного року, викривши розгалужену всесоюзну контрреволюційну змову, по цій лінії розстріляють майже всіх — і в Москві, і в Києві, і в Чернігові).

Не краще й з іншими видами бойової підготовки. Хоч вперше обласні і районні табори ОСОАВІАХІМу відкриті з 1 липня 1935 року, зрушень на краще практично жодних. Не вистачає командирських кадрів, не вистачає політпрацівників. Бойова і учбова зброя частково непридатна, іржавіє в сирому непристосованому підвалі стрілецького клубу. Неякісне рушничне мастило. Взагалі слабенька насиченість зброєю. Вийдуть на навчання (“Пять с винтовками, пятьдесят с котомками”, — жартують учні) — недбала розбавтана походка, збірна форма — петлиці, кашкети, штани, гімнастерки різного кольору і різних родів військ. Не військова частина, а натовп волоцюг.

21 жовтня на території військових таборів 7-ї стрілецької дивізії в селі Красному Олишівського району застрелили із засади голову сільського споживчого товариства Ребенка Івана Дмитровича, що приїхав туди за дровами. Комкор Тарасенко пояснив обкому: складні стосунки з селянами. Вважають, що військовим ті землі не потрібні — прикриваючись своїми воєнними таємницями і звертаючи на тактичні навчання, лише марнують, виводять з господарського вжитку понад 2000 гектарів першокласних сіножатей, лісу, які експлуатують не лише по-хижацькому, а й по-шахрайському. Нарізавши собі землі під самі города сіл Красного, Серединки, Красилівки, Надіновки відривають колгоспників від роботи, сіно для власних потреб вивозять із колгоспів в рахунок обов'язкових сінопоставок, а своє всілякі темні особи з підсобних госпчастин розпродують собі на користь — дешево, без будь-якого обліку і квитанцій, дезорганізуючи тим самим роботу навколишніх колгоспів. За ці території вперто воює й секретар райкому Капкін, бо військові йому владу підривають. Комкор Тарасенко — колишній царський полковник, начальник варті Керенського. Якось приїхав до Варвинського району легендарний командарм Шмідт. Заночував на хуторі Яценковому Богданівської сільради. Голова райвиконкому Ігнатенко, що колись воював під началом Шмідта, терся поруч, випрошуючи в командарма вантажівку для прискорення хлібоздачі. Шмідт випив із земляками, в розмові похвалив Троцького за блискуче керівництво Червоною Армією, а там же були і куркулі! У Середино-Будському районі комбат Сидоренко Петро Андрійович веде своє: “Соціалізм уже збудований, лише без даху. І при комунізмі ледарі будуть”. Копнули: колишній поручик, у 33-му висував у почесну президію Троцького і Зинов'єва. Нема віри нікому.

Немов би в підтримку класово вірним товаришам і для збадьорення пасивних, у червні ЦК КП(б)У (звичайно, вслід за Москвою, права на самостійні рішення в Києва не було) розіслав на місця чергового закритого листа (тобто, як і належить змовникам, адресованого лише “своїм”), суть якого, доводячи все-таки щось до народу, обласна газета “Більшовик” 14 вересня сформулювала просто й дохідливо: “До кінця викорчувати троцькістсько-зинов'євське охвістя!” (Очевидний політичний недогляд редактора Нудельмана; “в умовах України” належало неодмінно додавати: “і націоналістичне”. Ризикував тов. Нудельман потрапити в запеклі українські буржуазні націоналісти, що, зрештою, й трапилось.)

Звичайно, в першу чергу на звернення ЦК відреагував обком. Зібравшись 17 серпня на об'єднане засідання обох бюро, перші секретарі обкому і міськкому Маркітан і Буценко підписали документ, в якому зокрема зазначалося: “Бюро Обкому і бюро Міськкому цілком і повністю поділяють і підтримують постанову ЦК КП(б)У “Покінчити рішуче раз і назавжди з білогвардійською бандою троцькістів-зинов'євців”, застосовувши до всіх організаторів і учасників підлої терористичної змови вищу міру покарання — розстріл.

Бюро Обкому і бюро Міськкому від імені більшовиків Чернігівської області цілком і повністю підтримують постанову ЦК КП(б)У про негайне виключення зі складу кандидатів в ЦК ВКП(б) і з лав партії лідерів колишньої правої опозиції Томського, Рико-

ва і Бухаріна, що виявилися однодумцями й союзниками троцькістсько-зинов'євської зграї вбивць, і проведенню в їх відношенні найсуворішого слідства, також наполягають на виселенні з Москви троцькістів і зинов'євців, як виключених з партії, так і поновлених.

Бюро Обкому і бюро Міськкому вважають цілком правильним і звертають увагу всіх парторганізацій області на вказівки ЦК КП(б)У про особливі умови України, що пред'являють ще більш підвищені вимоги до КП(б)У в справі підняття революційної пильності”.

Покінчивши таким чином з обов'язковим заспівом, за своїм урочистим карбованим стилем схожим на клятву Сталіна над гробом Леніна, перші секретарі вдалися до такої ж обов'язкової самокритики (владики люблять, коли підлеглі посипають собі голову попелом). Констатували, що осторонь боротьби за чистоту партії і суспільства вони не zostавалися, викрили зловорожі групи в парторганізаціях Корюківки, Понорниці, Козельця, що пам'ятають про величезну небезпеку щонайменших виявів гнилого лібералізму, злочинної довірливості, благодущності і ротозійства по відношенню до можливих членів огидної банди фашистських шпигунів і диверсантів, однак визнали, що дали маху, поновивши 11 січня в лавах партії колишнього троцькіста (у 1928 році щось десь не так сказав) кандидата в члени обкому, директора Чернігівторгу Брауде Арона Овсійовича (1895 року народження, 28 років торгового стажу, освіта — домашня і тримісячні військово-політичні курси), і тепер вони цю помилку виправляють.

Запевнивши насамкінець “великого й улюбленого вождя народів — геніального організатора й натхненника величезних перемог соціалізму, геніального стратега світової революції”, що докладуть усіх зусиль у справі остаточного викорінення із своїх лав троцькістсько-зинов'євського охвістя, Маркітан припустився чергової помилки. Чи навіть двох.

По-перше, пішовши на повідку звільнених з відповідальних посад контрреволюціонерів-самодурів — другого секретаря Корюківського райкому Шума (якому він одразу дав гарну посаду в облЗУ), завідувача відділу культури і пропаганди райкому Малкова, уповноваженого Комітету заготівель Євтуха, які звинувачувалися між іншим в тому, що 2 лютого 1935 року вони свідомо й зловмисно ухилилися від участі в роботі партактиву, присвяченого обговоренню листа ЦК ВКП(б) “Про уроки, пов'язані зі злочинним убивством тов. Кірова”, дав дозвіл з їхніми відчайдушними скаргами розібратися. По-друге, вислухавши пояснення комісії бюро обкому в складі другого секретаря обкому Тодреса, начальника облуправління НКВД старшого майора держбезпеки Тимофєєва, завідувача відділу керівних кадрів обкому Бібікова, кандидата в члени бюро обкому Ідіна, що Малков того дня відпочивав у Криму, Євтух — у Москві, а Рог робив доповідь з того ж питання на заводі, визнав їх за цим пунктом майже невинуватими. Хоча за всіма винуватцями залилося обвинувачення в утраті більшовицької пильності, нездатності усунути лівацькі перегини в практиці керівних організацій району (надто там розперезався був колишній перший секретар райкому тов. Кигим), а начальник облуправління НКВД, постановою бюро обкому від 28 серпня, наказано терміново зайнятися Шумом, що, як виявилось, давав якісь поради (а не доніс негайно, як належало) своєму заступникові Баранову, якого двічі викликало НКВД, все це відгонило тим самим гнилим лібералізмом, проти якого застерігав ЦК, особливо в умовах України.

Словом, до Закритого листа обком поставився вельми легковажно. Мовляв, кожного року таке буває, нічого нового! Пишуть здебільшою для порядку, аби щось писати. Ми ж поки уціліли, значить це нас мало стосується. Ось передамо естафету в райони, та й займемося конкретними поточними справами.

Восени розгорілася епідемія дифтериту. Саме в цей час молоді, але вже напрочуд віддані справі Леніна-Сталіна нероби з керівного резерву партії провели по Україні масовий дитячий кінофестиваль (розцінений опісля як шкідництво ворогів, що засіли в ЦК ЛКСМУ).

У зв'язку з закінченням обміну партдокументів і заради подальшого підвищення якісного складу партії, ЦК ВКП(б) запропонував усім парторганізаціям відновити з 1 листопада 1936 року прийом кандидатів у члени партії, також переведення кандидатів у дійсні члени.

З настанням глибокої осені взялися підбивати підсумки свого цілорічного господарювання. Усі сходилися на тому, що, незважаючи на постійно кепські погодні умови і таке ж постійне шкідництво класового ворога, в області під мудрим керівництвом обкому і особисто тов. Маркітана досягнуті рекордні сталінські врожаї, різко зросло поголів'я худоби і продуктивність тваринництва, відчутно розширився машинно-тракторний парк, вийшла за всіма показниками на нові рубежі промисловість, помітно підскочив добробут населення і, що найголовніше, як свідчення невтримного потягу трудящих до нечуваного досі життя на нових, комуністичних засадах, аж цілих 98,9% досягла колективізація! До повного щастя зоставалося зовсім небагато.

На місцях заgrimіли наради, збори і зльоти передовиків.

У Дмитрівському районі закупили дешево, по державній ціні, для стахановців-колгоспників 30 пудів муки, ковбаси, консервів, вина, печива, цукерок і розподілили між десятком відповідальних працівників безплатно. Стахановців пригостили гнилою рибою, багато отруїлося, люди заремствували: “Секретарі Федорченко і Онищенко, прокурор, інше начальство відгодовують свиней, продають, фураж тягнуть з колгоспів — усе їм мало!”

У Варві асигнували на урочистості кілька тисяч карбованців. За обідом поділилися на три групи. У першій — секретарі райкому, голова райвиконкому, заврайземвідділу, начальник РВ НКВД, уповноважений РНК, редактор газети, директор МТС — усі з жінками. На столі — горілка, вина, ковбаси, смажені гуси. У другій групі — партактив, інструктори райкому, заввідділами райвиконкому, агрономи, вчителі і лікарі. Третій обід для колгоспників — цим просто їжі не вистачило.

Кінець року позначився кількома трагедіями. Хоч святкування Нового року владою не заохочувалося, люди його все-таки зустрічали, хоч би заради дітей, хоч би як початок зимових канікулів. Ялинки прикрашували свічками, ватою, всілякими саморобними іграшками. У Шосткинській поліклініці танок навколо ялинки повів 15-річний хлопчина Батюшкін. Якесь із свічок завалилася, спалахнула не лише ялинка, а й вбрання Діда Мороза, обсипане легкозаймистою бертолетовою сіллю. Хлопець із переляку вискочив на вулицю, там його загасив прохожий червоноармієць, та було пізно. У дитсадку 224-го полку 14-го стрілецького корпусу в Прилуках роль Діда Мороза взяла на себе 32-річна вихователька Горілик Фріда Йосипівна. Там теж упала свічка, ялинка і ватяний костюм спалахнули, настрашені діти метнулися до виходу, вихователька забігла в кухню, вскочила в діжку з водою, однак марно — за десять днів о шостій ранку в лікарні молодой жінки не стало.

Найбільшим досягненням року було, очевидно, те, що, якими б суворими не були за всіма пунктами і параграфами заходи рідної партії, помітно пішла на спад судова репресія. І справді: якщо в 1934 році органи міліції (загалом по НКВД цифри інші — і тепер вони ще тільки вельми несміливо і приблизно підраховуються) порушили справи проти 44 тис. осіб (з яких засуджено 36 тис.), в 1935 році — проти 36 тис. (з них засуджено 24 тис. — помічаєте, як дивно цифри сходяться!), то в 1936 році кримінального і судового переслідування зазнало “лише” 17 тис., з них засуджено 14 тис. В процентному відношенні й за соціальним станом картина для декого теж була не страшна. Серед засуджених: колгоспників — 55%, одноосібників — 15%, службовців — 18%, робітників — 11%, декласованого елементу — 1%. З цього, правда, випливало, що тюрми й табори заповнюються передусім найголовнішими годувальниками країни, однак за колючим дротом селянину все-таки легше, аніж, скажімо, професійному партпрацівникові чи держслужбовцеві.

Чи не припустився тов. Сталін у цьому відношенні якоїсь негідної справжнього більшовика помилки? Чи не захоче виправити недогляд? Чи не засвідчує цей його намір постанова ЦК ВКП(б) від 29 грудня: всі партквитки і кандидатські карточки взірця 1926 року вважати недійсними?

Поки що було зрозуміло одне: вождь своєю партією все ще невдоволений, і від подальшого вдосконалення її лав не відступить. Вказівка чергового пленуму ЦК уточнила: мета обміну квитків — звільнитися не лише від чужих і підозрілих, а й від пасивних. Пройшов перевірку, зостався в партії, однак квиток можеш і не отримати. Підтягнись, дужче уприся рогом, бо бойовій партії ледарі і тюхтії ні до чого!

Що ж — і завжди так було: хвилюватися загалом нема підстав. Ось і вечеряв собі преспокійно в колі родини дармовими харчами якийсь номенклатурний партієць, будуючи плани на літній відпочинок на якомусь курорті, не лише свій, але й своїх близьких: “Ти тільки дивись, Ніночко, не треба допускатися такого становища, щоб мені звідти на службу телеграми слали: “Заберіть свою б..., бо вона нам увесь санаторій розбестить!” Сама знаєш — розлученим партія ходу не дає. Мене притиснуть — й тобі не краще буде”. — “Ой, віриш ти всіляким!..”

Призвичаївшись до постійного й невідворотного тиску верховної влади, периферійні комуністи шкірою відчували: кожен має неусипно доводити свою беззастережну відданість і потрібність, а ще краще незамінність жорстокому й непередбачуваному в своїх вчинках вождеві. За всіма іншими пунктами — можна жити: все йде твердою рукою заведеним порядком, народ хай не семимильними кроками, як би хотілося, все ж потихеньку посувається до світлого майбутнього, чогось надто поганого чи несподіваного чекати не доводиться. Все в межах норми; звичайно, не без окремих недоліків, без яких не обійтися, бо треба ж і з чимось боротися. Який комуніст без боротьби? Навколо комуніста все повинно тремтіти й не дихати.

Одразу ж 1 січня 1937 року обласна газета “Більшовик” видрукувала на третій сторінці епічного плану портрет Сталіна — килим-гобелен, витканий у с.Дегтярях вправними руками Тетяни Іваницької, Марії Пономаренко, Галі Малиш і Марини Кульги за ескізом художника Седлова, а на четвертій помістила примітивну, наспіх зляпану політичну карикатуру “Фашистський Дід Мороз”. Лише запалена уява очманілого від політики суб’єкта могла вивести між цими двома жодною мірою несумісних між собою зображеннями якусь тотожність, однак пильні люди миттєво завважили: якщо подивитися на світло, то на голові тов.Сталіна виразно проступають кайзерівські роги і кістлява рука фашиста, що обнімає вождя. У тій же газеті тишила око низка приказок, начебто записана якимось безіменним збирачем вищої народної мудрості на Дніпропетровщині: зі всякої сталі найміцніший Сталін. Сонце гріє найтепліше, слово Сталін — наймудріше. Спасибі Сталіну, що живемо приспівуючи. Хто бачив вождя — двісті літ йому жить. Звичайно, замість того, щоб почати в зрозумілій тривозі дошукуватися, яким чином Дніпропетровщина виродилася до придумування таких приказок чи який саме мерзотник ганьбить таким чином славну область, прискіпались до рогів: технічна це помилка чи нахабна контрреволюційна вилазка якогось замаскованого шпигуна і диверсанта, що затявся повалити радянську владу засобом дискредитації вождя народів і всього прогресивного людства. Фальшивий соціальний устрій — майстер жититися фальшивими клопотами.

Можливо, прямо із-за новорічного столу, якщо тільки вони пішли на повідку древнього антирадянського забобону, зібралися на нараду о сьомій ранку більше трьох десятків стахановців, ланкових, бригадирів у с.Соснівці Конопотського району. Вистріл через вікно звалив голову колгоспу ім. 8-го Березня Линника. Цілилися в потилицю. Правда, куля, не зачепивши черепа чи хрящів, прошила навиліт м’які тканини і застрягла у віконній рамі, залишивши голову живим.

2 січня в конторі колгоспу ім.Ворошилова, що в с.Кошарах Дубов’язівського району, познущалися з портрета Леніна — прокололи на плакаті очі. Нема порятунку від ворогів!

3 Мацести надійшла телеграма: “Член Чернігівського обкому Шільштудт за станом здоров’я потребує подовження курсу лікування на десять днів. Телеграфуйте згоду. Перекажіть 400 крб. Головлікар санаторію № 6 Плоткін”. Це — зрозуміло: мабуть, захався товариш. Тут — без контрреволюції. Хоча...

5 січня, в зв’язку з наближенням буржуазних Різдвяних свят, про всяк випадок посилили антирелігійну пропаганду, що занепала.

Заступника директора по політчастині Бобровицької МТС Бару викликали в райвідділ НКВД для пояснень про його зв’язки з викритими столичними троцькістами Дзенісом, Аштраф’яном, Карповим тощо. По дорозі додому, на станції Бобровиця, Бару ліг під поїзд, попередньо написавши виправдальні записки дружині, яка на той час пере-

бувала в Харкові, і секретареві райкому Семенцову. Довелося взяти в розробку брата самогубця — викладача Інституту радянського будівництва.

Воістину нещасливим днем для українських комуністів стало 13 січня. Грянула Постанова ЦК ВКП(б) “Про незадовільне партійне керівництво Київським обкомом КП(б)У і недоліки в роботі ЦК КП(б)У”. Перших осіб області негайно викликали до столиці. Що там і як, нижчі чини периферійного керівництва не знають. Усі в тривозі. У Києві — Каганович!

19 січня в авральному порядку збирається Чернігівський міськпартактив. Порядок денний: “Про підсумки січневого пленуму ЦК КП(б)У”. Перший секретар обкому Маркітан щойно повернувся з Київського партактиву, який закінчився о 5.30 ранку, тому мусить говорити експромтом. Безсонна ніч (та й не одна!) мало вплинула на його настрої і працездатність. Коли під час формування президії, в яку входять бюро обласного і міського комітетів партії, члени облпартколегії Забудкін, Самойлов і Новицький, виконуючий обов’язки начальника обласного УНКВД Кривець (Тимофєєва вже зняли; пасивний був товариш — навіть на бюро обкому його заступник Самовський здебільшого виступав), начальника Чернігівського гарнізону комдива на посаді комкора Тарасенка, хтось пропонує кандидатуру першого секретаря обкому комсомолу Єрхохіна (занадто зеленого для такої okazji), жартома додає: “І Українфільм”. Зала доброзичливо, хоч і стримано сміється. Ніхто ще не складає собі звіту, в яку саме смугу входить історія рідної партії, а з нею й вони самі.

Маркітан, по суті, нічого нового не говорить. Група П’ятакова, Радека уже в тюрмі. Досягнення наші великі, однак є ділянки, де справи поставлені погано — про це зокрема в Києві Косіор говорив. Напрошується питання: в минулі роки пишалися успіхами, нагороджували людей орденами — і раптом звинувачення республіки в незадовільному керівництві, з відповідними оргвисновками. Тут нема протиріч — на цьому особливо тов.Каганович наголошував. Справді, небачений в історії людства поступ, блискучі перемоги на всіх фронтах — маємо, як вказував тов.Сталін, чим пишатися (бурхливі довготривалі оплески, всі встають), однак виникла небезпека —працюючи тихо, по-чесному, не караючи жорстоко за допущені помилки —відкотитися назад до реставрації капіталізму. Умираючі класи чинять шалений опір. Прикладом цьому — вбивство Кірова. Необхідно розгортати класову боротьбу, безжально чистити засмічений партапарат — ось і приїхав Каганович розтлумачити Україні лінію ЦК. Сталін учить: не дати успіхам задурманити собі голову — це роззброює і деморалізує партію, заколихує пильність. Під корінь підрубати засуджену партією практику перетворення всіляких пленумів та зборів в арену пустих парадів та маніфестацій, нудотних вихвалень та галасливих привітань вождям. У нас член обкому перетворився в чин — хитрі, ловкі люди в своїх інтересах створюють дуті авторитети. Відхрестимося від будь-яких проявів вождизму, викриватимемо недоліки на всю широчінь. Чому ЦК обрав для жорстокої науки саме КП(б)У, Київську організацію? Невже в інших республіках без помилок і недоліків? Каганович пояснив: саме тут дійшло до крапки, саме тут найбільший згусток всіляких хиб, недоліків і зловживань. Та й жодну республіку з Україною не порівняти (ох, даремно це він — хіба можна комуністові, в якого батьківщини нема, хоч у чомусь пишатися своєю республікою!), її особливе господарче, політичне значення усім відоме, всі на неї зазіхають. Оскільки Україна в складі СРСР дуже значна величина, на ній інших можна вчити. Такий сильний удар не кожна організація витримає і не впаде, а українська вистоїть — без кривди, скарг, страху і нерішучості. Все добре і зле по Україні саме з Києва поширюється. Ось чому, пояснив Каганович, для наведення порядку ЦК ВКП(б) обрав Україну. Постанова від 13 січня — вірець справжнього більшовицького керівництва. За словами Косіора, милостива передусім для винуватців, бо рятує їх від зазнайства. Через недогляд Постишева столична парторганізація засмічена троцькістами. На Україні жодного обкому, куди не пробралися б вороги. Частину своїх — Скарбека, Щепановського, Дашевського, Сазонова, Брауде, Любимова — ми уже викрили. Каганович закликає: піддати міцненько пари, особисті симпатії викинути в кошик! Менше приятелізму і протекціонізму! Розпад Римської республіки почався з призначення на керівні посади з міркувань особитих уподобань. Постанова ЦК про Київську парторганізацію спрощена, бо Каганович казав, що це в світовому масштабі, але

він, Маркітан, говорити про це не уповноважений, може лише натякнути. Ми гостинно — я теж, звичайно, — приймали у себе вже викритих ворогів з ЦК КП(б)У, щоб не сказали: в Чернігові такі мурлизи, що й почастивати не можуть. Тов.Каганович назвав це холуярством. Окрім, набрали холуярів, возите за собою з міста в місто, це в особистому плані симпатичні люди, але антипартійні, їх гнати треба. Цей холуярить, той холуярить, а в наслідку — буржуазні принципи призначень. (У залі пожвавлення, сміх, шум: усім припадає до серця щасливий, по-більшовицькому точний і місткий нововитвір сталінського емісара, і “холуярство” не сходить з уст промовців до кінця завтрашнього засідання.)

Піддавши область і особисто себе поміркованій критиці за вияви негідних справжнього більшовика елементів вождизму, Маркітан поступається трибуною членові Облпартконтролю Скадіну.

— Лояльна критика нікуди не годиться! — заводиться партконтролер, лицем до президії. — У дружніх стосунках, особистих знайомствах, приятелізмі тоне більшовицька принциповість. Керуєш районом — усі хвалять, ідеш — навздогін розв’язують язики. Дашевський провалив колектив у Бахмачі, а його по знайомству забрали до Чернігова. А як повадився Любимов? Покритикуєш когось із його відомства, а він у крик, кулаком по столу: “Ви мені кращого директора тероризуєте!”

— Ти на начальство не дивись, — зауважує Маркітан. — Звертайся до народу.

Скадін тушується: який смисл звертатися до “народу”, хіба “народ” щось вирішує? Він чудово знає можливості “народу”.

Завпропагитвідділу обкому Куцемакін починає щось обтічне про посилення більшовицької пильності. Партактив перетворюється на колгоспні збори: кожен говорить виключно про своє, остерігаючись зачіпати начальство.

Секретар комісії Держконтролю Філін ні з того ні з сього згадує героя громадянської війни, нині викритого ворога народу Кропив’янського.

— Ви знали Кропив’янського? — негайно зацікавлюється заступник начальника обласного УНКВД Самовський. — Звідки?

— Були разом два тижні на табірних зборах.

— І що він собою являє?

— Порядна наволоч. Мені на нього в НКВД очі розкрили, — відказує Філін, чим, по суті, визнає, що самотужки вивести на чисту воду найзапеклішого ворога він неспроможний. І — чи не використав його Кропив’янський?

Директор Кінофототресту Радченко визнає за потрібне похвалитися зборам, як він, донедавна посередній, по суті, комуніст, відчутно й помітно виріс у політичному відношенні саме в Чернігівській парторганізації.

— Хочеш сказати: під керівництвом обкому і особисто тов...? — не даючи промовцю збочити на щойно засуджене партією “холуярство”, приязно уточнює Маркітан. Усі сміються.

Представниця Обллегпрому Легенька розповідає, що, добре знаючи свого начальника Любимова, здогадалася, який він ворог, лише після його арешту.

Секретар Іваницького райкому Мурашко поставила собі в заслугу ув’язнення на три роки самозваного партизана, який чванився знайомством з вищим керівництвом держави, також вечерею зі Сталіним і Ворошиловим, які при ньому набралися до непристойного стану.

Нарешті один із промовців наважується зачепити першого.

— Тов.Маркітан, — говорить секретар Ічнянського райкому Іващенко, —коли ставиш питання про людину, завжди сумнівається. Чуйність — річ, безумовно, похвальна, але треба розрізняти: хороших людей не репресувати, а шахраїв... Ось, Соколовського з облЗУ міліціонер не пропустив в обком, бо в нього партвнески за сім місяців не заплачені. Соколовський зайшов за ріг будинку, зробив собі в партквитку відмітки, що все у нього заплачено, і пройшов, сам опісля з цього сміявся. Маркітан поставив питання на бюро, але сумнівався, не вірив, а ось мене, який вже чотири місяці викриває шахрая, не благоволив викликати. Соколовський тепер прискіпується: ти зганьбив мене на всю область, з мене вже піонери сміються!..

В залі почали з'являтися порожні місця: мало зацікавлені звичними промовами люди почалися висотуватися на перекур. Зрештою, хтось із пильних звернув на неподобство увагу. Перший секретар міськкому Буценко запропонував перевірити присутніх за списком, адже покидати залу без дозволу президії ніхто не має права.

— Навіщо адмініструвати? — заперечив Маркітан. — Значить, кепський актив.

— Але мені подали записку, — уточнив Буценко. — Підписалися три особи.

— Теж порушення демократії, — зауважив Маркітан. — До президії надійшла записки, а він мовчить. (Сміх.)

Після наведення порядку, збори дещо активізуються.

Заввідділу керівних парторганів Склярський дуже доречно згадує клятву вождя над труною Леніна, з якої чітко випливає мета не лише партії, а й загалом СРСР — завоювання земної кулі засобом світової революції.

Вище розуміння ситуації виявляє, очевидно, й непогано інформований комдив Турчан:

— Товариші, над нами нависла загроза військового конфлікту. По суті, вже йде війна, говорять гармати.

— Наші гармати ще мовчать, — остуджує войовничого комдива “селянин” Водовозенко.

— Я кажу не про Іспанію, а про Далекий Схід, про наших славних прикордонників. (Сміх.) Покликання Червоної Армії — збройно вирішити питання світової революції. Наша задача — підняти кваліфікацію запасних до рівня воєнного часу. А що ми бачимо навколо? Люди, зайняті своєю роботою, не почуваються військовозобов'язаними, зовсім не хочуть служити. Якийсь Гордик із Слабина каже: “Ми зовсім відвикли від хліба і м'яса. У Чернігові випікають хліб — їсти не можна”. Те ж саме колгоспник Полуботко із Киянки: “19 років сиджу голодним і чекаю кінця радвлadı”. На військові збори зі Слабина мало з'явитися 56 чоловік — прийшло 25; із Киянки викликали 55 чоловік — явилася 43. Прекрасно живемо: всі ситі, веселі, співають, танцюють, а такі речі говорять! Не відпускають людей і голови колгоспів. Такої ж лінії директор Конотопського мехзаводу: нікого не віддам.

— Троцькіст? — вставив другий секретар обкому Тодрес.

— Троцькіст, — ствердив комдив. — Уже сидить. А загалом, становище кепське. Особливо з квартирами для командного і начальницького складу. В маленькій кімнатці тиснуться сімейна пара і три холостяки. Увечері щезає світло, всі сидять при свічках, а лампочки на вулицях серед білого дня горять. (Сміх.)

Широкий спектр питань порушує в своїй промові новопризначений редактор газети “Більшовик” Нудельман. Говорить гарно, до того ж, що особливо подобається Маркітану, по-українському. Міць нашої армії випробувана в кількох сутичках, тому особливих підстав для тривоги в цьому відношенні він не бачить. Непокоять місцеві справи: в міській лікарні антисанітарія, лікарі в брудних халатах. Тому що побудована 145 років тому. (Сміх.) Голова облсуду Гарін, дотримуючись принципу: “Радянський суд не буде Фемідою з пов'язкою на очах”, дав стахановцю квартиру, виселивши з неї господаря — багатодітного кустаря. Трактористи по три-чотири місяці сидять без зарплати. Недоліків багато, тому він просить партактив допомагати йому порадами, статтями, пропозиціями і зауваженнями.

— Ви для активу нова людина, — стримує критичний запал редактора Буценко, чомусь налаштований до нього не вельми доброзичливо. — Розкажіть краще про вашу роль холуяра при першому секретареві Харківського обкому Демченкові. Бувши в Харкові заступником редактора обласної газети...

— Я змушений був писати, що Демченко і такий, і сякий, і керманич. Секретаріат Демченка прислав нам документи, ну а ми вже по них шпарили. Усі його вихваляли, і газета приклала до цього руку.

— Велику руку! — сумно зітхає Маркітан.

Далі хто поговорив, а хто послухав про те, що шум тракторів розганяє при оранці ворон, тому на ланах багато шкідників; про незадовільний стан з підпискою населення на

білети 11-ї лотереї ОСОБІАХІМу і з підпискою в допомогу іспанським дітям; що на самій Чернігівщині із 60 тисяч населення 8789 дітей, які теж потребують уваги...

На закінчення впливає повчальна історія про одного крупного й міцного працівника, який шкодив на ідеологічному фронті в системі НКВД. Хвалився товариш в героїчних автобіографіях, що двадцять разів утікав з-під розстрілу. Перевірили, він пояснює: “Писав таке в авантюрному настрої”. Все ж, на чистці ще відповідальніший товариш дає йому характеристику: “про цю людину пісні співатимуть і казки розповідатимуть”, на що присутній при тому нарком внутрішніх справ України Балицький зауважив: “Пісень не буде, бо він румунський шпигун, казок теж не буде, бо вже сидить”.

Ще раз посміялися й розійшлися. Очевидно, відтанув душею й другий секретар обкому Тодрес. Він теж був у Києві, однак, на відміну від першого секретаря, якому все обійшлося гладко, вскочив у халепу: сам тов.Каганович зауважив йому публічно за якесь недостатньо підготовлене питання. Назавтра, правда, викликав і сказав: “Хвилюєтесь? Це добре — значить по партійному ставитесь, виводите уроки. Тов.Сталін учить: не скиглити, а працювати” — проте мав другий секретар вагомий привід для небезпідставної тривоги.

Наступного дня розковано й дотепно, зриваючи з вдячної публіки схвальні оплески, підбадьорливі вигуки і вимоги продовжити йому регламент, виступив навгамовний завсільгоспвідділу обкому Водовозенко. Колись він успішно воював з бандою Ангела, тепер переніс свої зусилля на підступну світову буржуазію, агенти якої перші лізуть на такі ось трибуни, аби замилити людям очі; на свого природного суперника й конкурента — начальника облЗУ Полонського, якого щиро вважав неробою, показушником і взагалі зайвою на цьому світі людиною; на кількох самодурів з Сосницького району, які виселили з хати стахановку-колгоспницю; також на втікачів-аліментників, яких він, як батько багатодітної родини, особливо ненавидів.

Вийшов на помітно вищий рівень перший секретар міськкому Буценко. Запасись увечері додатковими матеріалами, піддав заднім числом принциповій критиці недавнього редактора “Більшовика” Сазонова, який, повернувшись із курсів з Москви, з метою затримки вчасного виходу газети, влаштував 5-6-годинні наради колективу, обзиваючи співробітників дурнями і йолопами, і протягуючи на сторінках газети контрреволюцію під виглядом всіляких помилок, спотворення кліше вождів тощо; викладачку ВКСГШ Халявку, яка сказала: “Колгоспи — зашморг, придуманий Сталіном для селян”; багатостраждального Любимова, який якимось у Києві в компанії з кількома незнайомими цілу ніч гасав на машині п’яним...

Маркітана, як виявилось, все це вже не вдовольняє. Більш-менш виспавшись, він вирішив повчити підлеглих новим підходом.

— Ти не лише викладай матеріал, як слідчий, — зауважує Буценкові. — Секретар міськкому повинен говорити й про власні помилки і недоліки. Хоч покажи, чи знаєш ти цю справу.

— Так, ми ще недостатньо розгорнули самокритику, — на ходу перебудувався Буценко, звертаючись до зали.

— Що значить — недостатньо? — знову поправив Маркітан. — Скажи прямо: не розгорнули. (Сміх.)

Було видно, що сьогодні “дідові” не догодити”: накрутили хвоста в Києві — ось і прискіпується.

Дісталось й Сквирському. Начебто правильну думку провів чоловік: “Одна в нас у партії бездоганна особа — наш дорогий вождь тов.Сталін, всі інші підлягають нещадній критиці”, а Маркітан назвав його виступ антипартійним.

— У вашій доповіді, — виправдовується наляканий Сквирський, — червоною ниткою проходило, до чого призводить відсутність чи беззуба критика, з оглядкою на особи, схильність до вождизму. Тому я сказав, що у нас є ЦК, вождь Сталін, його найближчі соратники. (У залі шум, вигуки: “Ти не казав!”) Товариші, товариші, даремно кричите! Я сказав, що нам на місцях необхідна критика й самокритика саме без оглядки на особи, тоді поменшає широких спин, про які говорив тов. Маркітан!..

— Бачите, і тут викручується! — підсумував Маркітан. — Ви сказали, що нам потрібен Сталін, а решту піддавати нещадній критиці...

— Так, я сказав, що у нас є вождь товариш Сталін, а поза цим потрібна жорстока критика, без оглядки на особи.

— Навіть про ЦК не згадав! — наголосив Маркітан.

— Тоді я, мабуть, нічого не розумію, — здався Сквирський.

Непросто, ох і непросто було розібратися в нових віяннях!

На закінчення, як водиться, під грім овацій, вимог перестріляти закоренілих бандитів з паралельного троцькістського центру, вигуків “Правильно!”, співання “Інтернаціоналу”, ухвалили тексти привітання тов.Сталіну — окремо від міськкому й окремо від обкому: очевидна перестраховальна зайвина. У тексті від міськкому тов.Сталіна назвали “великим любимим учителем і вождем трудящих народів СРСР і всього світу” і на “ВИ”; у тексті від обкому — “вождем, учителем, другом” і на “ТИ”. (Дивуйся після цього звирячій послідовності, з якою вождь, що не терпів фамільярності, знищував товаришів, які були з ним колись на рівній нозі!)

Словом, поки все йшло нестрашно (вказівок на пиятику того вечора в дачному будиночку обкому на Бобровиці в архіві нема, однак виключати таку можливість не варто), проте сподіватися, що ось таким переливання з пустого в порожнє все й вичерпається, було занадто легковажно.

Поки ж що, навіть на засіданнях бюро обкому, займалися чистою бюрократією, по суті, дурницями: ухвалювали постанови про обмін партквитків, підбадьорювали винуватців до ліквідації заборгованості з членських внесків; розглядаючи численні апеляції виключених з партії, вирішували: одного в такому стані й залишити, другого — поновити з видачею партквитка, третього — теж поновити, але з видачею лише кандидатської карточки тощо. Над людьми не капало...

Виспівуючи на закінчення: “И если гром великий грянет над сворой псов и палачей, для нас всё так же солнце станет сиять огнём своих лучей”, кожен, безумовно, сподівався, що в “свору псов и палачей” зарахують когось іншого, а він грітиметься на сонечку...

4 лютого статтею “Обласний комітет, одірваний від виборців” газета “Правда” дала сигнал, якщо не прямий дозвіл, на розправу з головою облвиконкому Загером (начебто за недоліки в роботі і порушення радянської демократії); принагідно накидалася удавка на шию усіх секретарів обкомів України за те, що на Надзвичайному XIV З’їзді Рад, котрий приймав Конституцію УРСР, не відвели його кандидатуру зі складу Президії. Зачепили й облпрокурора Склярського, очевидно, щоб сам не спав і радянським карасям дрімати на давав.

Оскільки стало зрозумілим, що й перші секретарі обкомів до касти недоторканих більше не належать, 10 лютого, на зборах обласного й міського партактивів почали шарпати й самого Маркітана. Доброта до “своїх”, від кого, здавалося б, можна чекати підтримки в скрутну годину, обертається для нього небезпечними політичними звинуваченнями. Притуплення політичної пильності, терпимість до недоліків і виняткова безпечність у кадровому питанні: занадто довіряв заврадторгвідділу обкому “польському шпигунові” Щепановському, завідувачу промислово-транспортного відділу “троцькістові” Дашевському; легковажно відпустив на редакторську роботу до Полтави бувшого редактора газети “Більшовик” “двурушника й націоналіста” Сазонова; знятого з посади голову Корюківського райвиконкому Шума послав у Кремль на нараду в числі керівників делегації колгоспників; узаконює своїм підписом розтранжирювання на посторонні цілі значних коштів, призначених для агітації і пропаганди тощо.

З трудом відбивається від всіляких звинувачень і другий секретар обкому Тодрес. Визнає свою грубість (яку за інших умов можна б вважати більшовицькою наступальністю), кається за те, що написав для комсомольців брошуру, в якій, зокрема, вказав, що в радянських лабораторіях розщеплено атом. “Правда, тов.Маркітан казав, що атом не розщеплений, лише відкололи шматок”. “Я не про шматок говорив, — втручається Маркітан, — просто сказав, що невірно це все”. “Справа не в тім, шматок чи півшматка, — захищається Тодрес, — а в тім, що в радянських лабораторіях триває лише підготовча

робота, а сам атом розщепили лише експериментально, і не у нас, а за кордоном”. У залі, звичайно, сміх. Як завше: кому лихо, а кому розвага. Відповідальні працівники ще не відчують причетності свого становища.

Хоча загальна атмосфера з кожним днем тужавіє, стає відчутно тривожнішою. Приїжджають на побивку командири, червоноармійці, запевняють: скоро буде війна! З ким, де, коли — невідомо, але: буде! Те саме засвідчують постійні військові приготування. Газети, прапори, плакати рясніють закликами: “Дадим стране 150 000 лётчиков!”, “Советская молодёжь — на самолёт!”, “Крепи оборону СССР!”. Шкребуть у потилицях селяни, попереджені про фонд “Обороні — підводу з упряжжю!” і зобов’язані представити військовому начальству в кращому вигляді своїх коней, вози і упряж. Чергових великих випробувань не уникнути.

Райвідділи НКВД проводять через військкомати приписку призовного контингенту 1916 року народження. Оскільки цей молодняк призначається чомусь виключно для прикордонних частин і внутрішньої охорони військ НКВД, зверху спущена підвищена вимога: усі мають бути з робітників, комсомольці, письменні, здорові, значкісти норм ВС, ГТО, ВВХО і ГСО, усі мають пройти курс навчання історії ВКП(б) і Конституції СРСР. Своєю вказівкою від 13 січня другий секретар обкому Тодрес, який опікувався цією роботою, зобов’язав секретарів райкомів підготувати весь приписний склад до призову на дійсну строкову службу до 1 липня, тобто за півроку і не пізніше. Кого їм належало охороняти чи конвоювати — було невідомо і йому. Може, й самого другого секретаря... Було ясно одне: становищем 1922 року, коли 75% призовників не знали чотирьох дій арифметики, не вміли читати й писати, партія вдовольнитися вже не може: не ті засоби ведення війни, не ті цілі... З капіталістичним оточенням з шашкою наголо не повоюєш.

Корпусний округ і райвійськкомати отримали наказ: у стислий термін, з 16 лютого по 15 березня, провести переатестацію, з присвоєнням персональних військових звань, командного і начальницького складу запасу РСЧА. Оскільки “ця робота має виняткове оборонне значення”, райкоми зобов’язали в процесі переатестації ретельно й всебічно вивчати настрої начальників і командирів. Начальницький склад, задіяний в органах робітничо-селянської міліції, увільнили від рутинних занять в гуртках партосвіти, організувавши для нього значно вищий рівень політпідготовки по лінії обов’язкової командирської освіти. На ретельний військовий облік взяли 67 працівників обкому, придатних для поповнення старшого командного складу армії.

На початку року НКВД і комісія Наркомату оборонної промисловості провели докладну перевірку всіх оборонних заводів у Шостці — на предмет виявлення шкідництва та викриття явних і замаскованих ворогів. На заводі вибухових речовин № 9 згорів дах нової водоочисної станції — перекриття дерев’яні, посипані товстим шаром тирси, легко спалахнуло від короткого замикання безладно протягнутої в усіх напрямках електропроводки. У дробильну машину хтось вкинув лом, у вальці — болт. У вентиляційну трубу кисневого виробництва засунули два шматки свинцю і обрізок металу. Комсомолец Титов підпалив дошку, обгорнуту ганчір’ям, очевидно, з наміром викликати пожежу. Трубу цеху гарячої промивки зловмисно закупорили драними штанами. На горищі хтось заховав мішок пороху — для чого?

Через кепську якість вітчизняного желатину, остаточне припинення постачання бромистим калієм у зв’язку із зупинкою заводу ім.Карпова у Москві, недостачу чи відсутність іншої сировини, під постійною загрозою зупинки виробництва кіноплівкова фабрика № 6. Щоб убезпечити себе від ворогів, директор Матюнін звільняє родичів куркулів, бувших поліцейських, білих, служителів культів, торговців, судимих, таких, що побували за кордоном (плинність кадрів неймовірна!), а ті, що зостаються, женуть брак (21,6% за 11 місяців), виносять з фабрики спирт, кальку, електропровід, марлю, детонатори, бікфордіві шнури. Заклик парторга Литмановича: “Більше слідкуйте один за одним!” — належного розуміння в колективі не знаходить. Та й серед комуністів — неприпустима безпечність і короткозорість. На питання: “Чому не реагуєш, як партієць, на ненормальні явища в середовищі робітників?” — Удовенчик Федос сіпнув плічми: “Звик тримати язик за зубами з міркувань конспірації”.

Тривожні речі (теж одна із складових мобілізаційної напруги) доповідає обкому військовий прокурор області Степанов. Навколо шпигуни, диверсанти, терористи. У 1935 році порушили проти них 129 справ — засудили 177 осіб. У 1936 році порушили 59 справ — засудили 158 ворогів. Справ наче меншає, однак загальна кількість контрреволюціонерів більшає, бо діють не одинцем, а великими групами. Подекуди в продуктах виявлені бацили найгостріших епідемічних захворювань — так втілює в життя свої диявольські плани політична банда П'ятакова-Радека. Недавно заслали нам шпигуна: пройшов кілька гарнізонів і міст, добрався до Глухова — і назад. На кордоні затримали. Вияснилося: з Ніжина до Чернігова крокував уздовж залізниці, переписав у блокнот усі мости і стрілки, в колгоспах вивчав настрої трудящих, цікавився видами на урожай; у Чернігові обійшов усі крамниці, перевіряючи якість продуктів, заходив у військові частини дізнатися, що там діється. Почав знайомитися з людьми — на пляжі, в когось ночував, когось завербував (дійшовши до цього місця, прокурор стишував голос: “Подробиць наводити не можу”). Не дрімають терористи — на Ічнянщині вбили двох чудових колгоспників, планують ще... Не без сторонніх впливів у Путивльському технікумі група молокососів організувала БКС (Бойовий Комуністичний Союз) — з прицілом на велику організовану політичну партію для побудови незалежної демократичної України засобом терору. Дехто з комуністів говорить про необхідність ще одної революції. Весь у тривозі й дивізійний комісар Коновалов: “Навіть командири клують на шпигунські приманки, під дружні балачки вибовтують, роззяви, відомості про стан армійських частин, їхню боєздатність, озброєння, дислокацію, технічну оснащеність”. Словом, втілювалася в життя вказівка Сталіна “вжити відповідних заходів для того, щоб наші товариші партійні й безпартійні більшовики мали можливість знайомитися з цілями і завданнями, з практикою і технікою шкідницько-диверсійної та шпигунської роботи чужоземних розвідорганів”.

У рожевих барвах малює ситуацію голова облради ОСОАВІАХІМу Панкратов. Хоча внутрішні й зовнішні вороги дихають на нас страшною злобою, маємо наймогутнішу в світі масову народну армію. Військовою роботою в області — навчанням, зборами допризовників, кавалеристів охоплено до 500 000 чоловік. Із них за три роки підготовлено 40 000 ворошиловських стрільців І-го ступеня і 3000 — 2-го ступеня, 150 000 значківців ППХО (протиповітряної хімооборони) І-го ступеня і 1750 — 2-го ступеня. Є гармати, кулемети, патрони. Як завше, малює легкого озброєння: “П'ять с винтовками, а п'ятьдесят с котомками”. Затруднений зв'язок з районами: нові дороги після дощу розмиті, доводиться по узбіччях їздити.

У Конотопі, в плані мобілізаційних формувань Червоного Хреста, розгорнули два евакогоспіталі на 200 і 400 ліжок і два санітарні поїзди, кожен на 400 ліжок. Могли б і більше, однак, як вказував начальник спецсектору обкому Червоного Хреста Школьников, справі шкодить часта зміна, розсекречуваність, плінність голів райкомів Червоного Хреста. Адже ворогів виявляли й виявляли повсюди.

Далі партактиви пішли один за одним. Відповідальні працівники, опинившись на краю прірви, цього наче не помічають: не без гумору привчаються до дещо незвичної їхнім широким душам більшовицької скромності, на ходу позбуваються засуджених партією елементів вождизму, демонструють високу партійну свідомість і принциповість. Частенько виникає ситуація: хтось громить, як може, вже викритого “ворога”, а йому із зали: “Розкажи краще, як ти йому допомагав! Холуяр ти!” (Влучне словечко вигадав тов.Каганович!) Забувається давня дружба, всілякі випробування в боротьбі з ворогами революції, спільні інтереси, приятельські стосунки, родинні зв'язки. (Не знаю достеменно, що таке “театр абсурду”, інакше вжив би саме цей вислів.)

“Мало ще в нас критики і самокритики! — заводиться, скажімо, секретар Смілівського райкому Євдокимов. — Ось Балишев (мова про бувшого першого секретаря Прилуцького райкому) тепер у мене. (3 місця: “Не в тебе, а в районі, де ти працюєш!”) Вірно, дякую, що поправили: в районі, де я працюю. Так ось, призначили його головою райвиконкому. Спершу я був задоволений, що його прислали до мене. (3 місця: “Не до тебе, а в район!”) Так, вірно: не до мене, а в район” — непросто перебудовуватися тов.Євдокимову, відомому грубіянові і самодуру, який сам деякі свої вислови, коли припало, адресовані, приміром, “його” начальникові райміліції, називав “хуліганськими”.

Виступає заввідділу пропаганди і агітації обкому Куцемакін — колишній слухач Свердловського комвузу і Інституту червоної професури, настільки в'їдливий, склочний і принциповий, що не раз просив ЦК забрати його з Чернігова, де, мовляв, працювати несила. “Менше літератури! — кричать із зали. — Ти конкретніше говори!” — “Хто як може, так і говорить, — пручається Куцемакін. — Прошу не перебивати, я сам усе скажу. Маркітан з усієї України стягнув своїх людей. (З місця: “Чернігівщині потрібні були люди!”) Не захищайте Маркітана — він, коли захоче й визнає за необхідне, — сам себе захищить!”

“Дайте висловитися, інакше я можу збитися, — просить заступник голови облвиконкому Косячний. — Троцький... (Із зали: “Ворог народу Троцький!”) Так, ворог... Невже лише через це ви хочете мене в чомусь запідозрити? Останнім часом я визначився зі своїм ставленням до ворогів — у виступах, при голосуванні. Про мене брешуть: Косячний носить бороду, аби приховати рану, отриману від червоних. Я вже думав зголити, та боюся, що скажуть: знову перефарбовується. (Сміх.) А шрами у мене давні — ще в дитинстві коняка копитом хвицьнула”.

Начальник політвідділу 15-го стрілецького корпусу Коновалов гудить уже викритих воєначальників — героїв громадської війни Шмідта і Штромбаха: “Я з цими товаришами працював. (Із зали: “Якими “товаришами”?)” Вибачте, з ворогами народу”. Ох, не просто дивізійному комісарові, який в порядку партійного посипання голови попелом, сам зізнався в “елементах грубощів”, через які командний склад корпусу боїться заходити в його кабінет, ставати на нові рейки!..

Управляючий Облвнугоргу Ситов відбивається від звинувачень в дружніх стосунках з директором Чернігівторгу Брауде: “Ніколи Брауде у мене не бував!” (Із зали: “Неправда, був!”) Ну, був — один раз. (Сміх.) Але ж нічого особистого — заходив у службовій справі”.

Якийсь Рябкін, вийшовши на трибуну, відразу складає крила: “Що говорити? Я за три дні шість разів переписував свої тези, тепер у мене немає жодних тез”.

Багатостраждальний голова облЗУ Полонський (скільки лише завсільгоспвідділу Водовозенко йому сала за шкіру залив!), наперед знаючи, за що і як його критикуватимуть, ховається за жарт: “Маленьке прохання до активу. На моє лихо, я хворий на таку тяжку недугу, що при великій напрузі в мене буває затор мови. Я на всі питання відповім, я приготував і про анемію, і про партгруппу облвиконкому, і про Загера, і про кого хочете. (Голоси, шум, сміх.) Тільки дайте спокійно говорити. Про критику й самокритику я вже зрозумів на вельми порядний відсоток (сміх, шум, голоси: “А це на скільки відсотків?”). З мого виступу ви зрозумієте на скільки. В Іваницькому районі один колгоспник весь час виступав, нападав на всіх без розбору. А в самого жодного трудодня. Запитую: що ви, власне, робите? А він: я — колгоспний критик. (Зала регоче; нові віяння ще не позбавили людей почуття гумору.) Таких критиків багато. Особливо дістається облЗУ, значно більше, аніж райкомам, обкому та його відділам (камінець в город сільгоспвідділу). ОблЗУ критикують напрочуд вдало. (Сміх, вигуки: “Не зовсім вдало!”) Про роботу партгруппи облвиконкому. Місяць тому цим ніхто не цікавився, і ми думали: навіщо і кому вона потрібна, якщо ми всі щось робимо в обкомі. Ну й не оформили партгруппу, не обрали секретаря, а тепер це кваліфікується як антипартійне керівництво облвиконкомом. (Сміх.) На нас впала відповідальність, до якої ми не звикли. Загера я не вважав повним керівником (сміх, вигук Косячного: “Позавчора на партгруппі ти назвав себе другим Загером!”), Маркітан — хороший керівник, проте надто м'який, довірливий, тому Загер вважав, що його сюди прислали на зміцнення. Я теж їхав сюди всерйоз і надовго, хоча тепер щодо “надовго” є сумнів. (Сміх.) Кажуть, Полонський висувається у вожді. Кажуть, Полонський — Хлестаков, хвалиться знайомством з Постишевим і Затонським. Кажуть, для Полонського райком — це райЗУ; приїде в район, а в райком не зайде. Кажуть, на сільгоспвиставці портрети Маркітана і Полонського поруч вивішувались, Маркітан свій наче заборонив, але його карточку для цього з обкому дали. (Член президії Старовойтов: “Є записка, що ти родич якоїсь княгині”). Жодна княгиня з євреями не родичається. Це мій брат служив у княгині, двигав усі її справи. Вона без чоловіка, він дядько здоровий, ось і пішов поголос. (Сміх. Очевидно, весела вдача Полонського, яка очевидячки йшла врозріз з партійними

настановами, посприяла тому, що йому дали з Чернігова виїхати. Влаштувався аж під Армавіром головою радгоспу, але ліберальний недогляд швиденько виправили: знайшли і розстріляли.)

Насамкінець, як і належить, зі звичною певною оглядкою на безпартійних стенографісток, обговорювали проект резолюції. “Там записано, що секретарі обкомів повинні більше половини свого часу займатися партроботою, ніби решту часу партроботою займатися вони не повинні”, — зауважив хтось із кмітливих. “Це взято з постанови ЦК”, — остудив його Маркітан, очевидно, сам давно й безнадійно заплутавшись у партійній абракадабрі, все ж сподіваючись на краще.

Так і йшло: зберуться представники 56 районів, до начальників політвідділів радгоспів і залізничних відділків включно, кожному бажано якось себе заявити, запишеться до виступу 101, виступлять 27, ще десяток зачеплених чиєюсь критикою випросять слово для виправдання, і розходяться, посміючись і мовби не відчуваючи гострих пазурів НКВД, що нависли над кожним.

На кожному засіданні члени бюро обкому одностайно виключали з партії уже заарештованих, або призначених до арешту своїх вчорашніх товаришів і соратників. Лише 11 вересня були виддані на поталу органам: завкабінету преси облбудинку партактиву Щербаков, інструктор сільгоспвідділу обкому Дідик, директор Облмаслопрому Обушний, директор облконтори Держстраху Пузанков, також вісім голів райвиконкомів: Дубов’язівського — Бахонько, Менського — Микитенко, Холменського — Брайковський, Козелецького — Окопний, Чернігівського — Сема, Комарівського — Ковтун, Любецького — Хайкін, Борзнянського — Цукерман.

Зі сторінок газети “Більшовик” не сходили заголовки: “Трудящі Чернігівщини одностайно вимагають знищити контрреволюційну банду фашистських наймитів”, “Ворога треба знищити”, “Скаженим собакам — собача смерть”, “Знищити скажених собак”, “Вище революційну пильність” тощо. У Будинку Червоної Армії тривали показові судові засідання. Дружини, родичі, діти засуджених носили передачі, клялися, що їхні рідні ні в чому не винуваті, і відправлялися в далекі північні табори за втрату політичної пильності і захист ворогів народу. Чи просто як “ЧСИР” — “член семьи изменника Родине”.

У березні нарешті ліквідували в Бобровицькому районі озброєну банду Луговського, Притики, Конишевського, Дем’яна, Якушка, які більше двох років грабували, іноді під виглядом міліціонерів, сільради, сільмаги, приватні квартири, перехожих і проїжджих — зі знуцаннями, гвалтуванням, винятково цинічно. І хоча в обкомі хотіли їхнього розстрілу, обласний суд, виявивши недоречну самостійність, засудив бандитів до 10-річного терміну.

Кролевецька газета “Колгоспне село” в суботньому номері за 20 березня в рубриці “Пригоди” повідомила про арешт озброєних мешканців с.Алтинівки, Калія і Дорогого, які нахабно, по дорозі на базар, пограбували двох односільчанок.

Маркітан їздив до Києва, в Москву, слухав вождів, доповідав активу: “Найбільше шкідників на високих посадах дав Азово-Чорноморський край, Донбас, Дніпропетровськ. Чернігівщину в Москві не згадували, але й у нас не краще. Не будемо забувати про капіталістичне оточення. Франція і Англія переповнені шпигунами, диверсантами, шкідниками з Німеччини, Японії, Італії, інших країн. Сталін вказує, що всі вони в два-три рази більше повинні засилати до нас. Необхідно розбити гнилу теорію, що з нашими успіхами ворог зникає. Ні, закордон озлоблюється все дужче, надає посилену підтримку нашим внутрішнім ворогам, втягує невдоволених.”

2-а обласна партконференція тривала тиждень — з 14 по 21 травня. Делегатам видали талони на житло і харчування в трьох ресторанах міста і їдальні обкому, забезпечили блокнотами й олівцями, відкрили буфет, медпункт і поштовий кіоск. Якусь Вовк М.І. безжально відправили у Бахмач за забутим партквитком, для більшої нагінки попередньо анулювавши її мандат. Ретельно провели реєстрацію. З правом вирішального голосу: 198 (58%) українців, 76(22,2%) росіян, 49(14,3%) євреїв, 3(0,8%) поляка, 4(1,1%) латиша, 8(2,2%) білорусів, 1 чех, 1 татарин і 2 мордвина. Серед них 312 (91,3%) чоловіків і 30 (8,7%) жінок. З гордістю відзначили: серед делегатів не лише відповідальні працівники, є два зовсім рядові колгоспники і навіть кілька учнів. З дорадчим голосом: 68 чоловіків і 11

жінок — 56 (71%) українців, 17 (21,5%) росіян, 3 євреї, 1 латиш і 2 білоруса. (Цим делегатам, коли оголошувалась перерва на голосування, Маркітан не без гумору казав: “А делегати з дорадчим голосом можуть гуляти — хто на Десну, хто працювати”. (Сміх.) У смислі освіти третина партпрацівників засвідчила: нижча. Чимало діячів похвалялися лише якимись короткотерміновими курсами.

Роботу розпочали о 6-й вечора в Будинку Червоної Армії по вул.Фрунзе, 11. У президії почесний гість — член Політбюро, перший заступник голови Раднаркому Шелехес. Перевантажений справами Маркітан почав з вибачення: “Я не зовсім підготовлений...” Негайно з зали бойовий голос делегата Гусарова: “Це не зовсім добрий приклад!” — “Він і не виставляє це за приклад, гідний наслідування”, — мудро зауважує Шелехес. Не зважаючи на непередготовленість, перший секретар зі своїми обов’язками справляється відмінно: говорить чотири з половиною години. Нічого нового в тезах його доповіді для підкованої аудиторії, звичайно, нема. Політична частина: соціалізм, товариші, ми в основному побудували. Однак: з огляду на загальний занепад капіталізму, загострення протиріч і економічну депресію, фашизм у своїх країнах створює особливі труднощі, які штовхають його на шлях посилення військових авантур. Під мудрим керівництвом Сталіна (обов’язкове в майбутньому “тов.” перший секретар ще дозволив собі по-товариському пропустити) і в нещадній боротьбі з контрреволюційними троцькістами, що виродилися в оскаженілу, безпринципну банду шкідників, диверсантів, шпигунів і вбивць, що діють за завданнями розвідорганів іноземних держав, Чернігівська область йшла в ногу з загальним розвитком і піднесенням народного господарства і культури всієї країни, проте мала місце й недооцінка загрозової діяльності фашистської агентури японо-німецьких розвідорганів. Тов.Сталін відкрив нам очі на нашу політичну сліпоту і безтурботність. Не будемо забувати, що вороги є і в наших рядах, тут, на конференції і які будуть викриті, викорчовані й зметені з лиця соціалістичної держави. У Конотопі працівники райкому переповідають анекдот, начебто розказаний одним членом партії, і таким чином самі стають розповсюджувачами контрреволюційних балачок. Господарча частина: загалом усе добре, успіхи нечувані, однак працюємо погано, гірше навряд чи й можна. Сіяти гречку будемо на Акулину (Шелехес: “У вас що, вже своя радянська Акулина з’явилася”) Я кажу не про святу Акулину, а про термін, коли сіяти треба (Делегатка з Бахмача: “Сіяти не можна — земля залита. А нам кажуть: “Сійте під водою!” (Сміх.)

По-доброму усміхаються делегати, якщо не сміються, й тоді, коли Маркітан говорить: “Хто за те, щоб тов.Сталіна послати делегатом на Всеукраїнський партійний з’їзд, прошу підняти руки. Лічильники на своїх місцях —рахуйте. (Голос: “Одностайно!”) Ні, ні, ви рахуйте. Хто проти?..”

Чи й тоді, коли, цитуючи слова члена Політбюро Хатаєвича: “Запчастини для сільськогосподарської техніки шукайте самі, всіма правдами і неправдами”, перший секретар стискає плечима: “Ну, де ми їх — на взуттєвій фабриці знайдемо?..” Тут же впливає, що в Сосницькому районі дотепер 70% дерев’яних плугів. Маркітан: “Кажуть, у вас і соха є?” Перший секретар Сосницького райкому Асаулук: “Ні, лише в музеї. Нею поки що не оремо. (Сміх.) Залізних плугів до тракторів не вистачає. Цілий ряд керівників України ставив перешкоди по озброєнню Чернігівщини найновішою технікою”. Шелехес: “І отрутохімікатів нема — адже були шкідники й у Хімпромі”. Причину інфекційної анемії, падіжу коней чи утримування їх у карантині, віднайшли в Японії: мовляв, звідти та зараза пішла.

З неослабною увагою — тим більше, що стенографувати такі виступи вже було заборонено — вислухали начальника обласного УНКВД Соколова-Шостака, навіть регламент йому одностайно подовжили з належних десяти до двадцяти п’яти хвилин. (Ще ніхто не знав, що, протримавшись на високій посаді всього три місяці, перший чекіст області — як виявилось, євреї за національністю, — невдовзі буде розстріляний як ставленик ворога народу наркома внутрішніх справ України Балицького і німецький шпигун.)

Похвальну більшовицьку принциповість і своєрідне розуміння права виявив другий секретар Конотопського райкому Кірпічов: “Багато, товариші, у нас порушень революційної законності. Саму революційну законність перетворюємо в революційне беззаконня. Самі органи революційної законності цю законність порушують. Заводимо судові

справи, тримаємо місяцями в тюрмі, а потім оправдуємо: не винуваті. Соколову це треба міцно на вус намотати. Ось у Вирівці заарештували 15 чоловік, у Соснівці — 7, у Кузьках — цілу групу, а потім відпустили. Це компрометує органи. (Шелехес: “А якщо трапилася судова помилка?”) У нас надзвичайно багато таких помилок. Вибачте за грубість, але не завадило б судовим працівникам кропиви накласти в відоме місце, щоб на ній сиділи і відчували. Ми вимогливі до маленьких працівників, а з прокурорами і суддями ліберальні — вони у нас поза критикою”.

Перепаало й секретарям, які, ухиляючись від обов’язкової партосвіти, вигадують собі фіктивні відрядження; також якомусь райкомові, який протримав у себе голову сільради Ключка цілих 17 днів, на що Маркітан лише сумно сказав: “Це — неподобство!”

Зрозуміло, найкомфортніше почувалися на конференції новопризначені керівники, оскільки, очоливши якийсь колектив, за його минуле не відповідали. “Справи, товариші, надзвичайно погані, — з гідністю першопроходця казав голова Облрадіокомітету з 10-денним стажем Тобенгауз, — надто довго у нас шкідники троцькісти, зинов’євці, націоналісти — Рафальський, Тимошенко, Бутько, Міхельсон — орудували. Внаслідок недооцінки політичного значення радіо, його мобільності, широкої аудиторії справа радіофікації поставлена кепсько; в Конотопі, Бахмачі, Щорсі — повний розвал. Подекуди радіоточки мовчать по чотири місяці”. Було ясно, що новий голова поведе справу по-більшовицькому, однак з деякими аспектами в своїй діяльності і йому було непросто розібратися: приміром, радіовузол бунтівного Бобровицького району заповзявся чомусь систематично транслювати пісні єврейською мовою — як це оцінювати?..

При виборах нових членів обкому необачно повелася дружина першого секретаря Катерина Іванівна, арбітр облвиконкому (це та все інше обійдеться їй в 5 років і 13 днів ув’язнення, головним чином в акмолінських таборах): запропонувала зняти кандидатуру заступника начальника обласного УНКВД Самовського, оскільки він уже член міськкому. “Я теж член міськкому, — м’яко поправив подругу життя (ох, ці бабські язика!) перший секретар, — а ви, товаришко Маркітан, мені відводу чомусь не заявляли. (Сміх.)

З новою силою закипіла робота по виявленню ворогів. Озброюючи народ вірним розумінням поточного моменту, зобов’язали всіх вивчати брошуру з пленуму ЦК ВКП(б) від 5 березня “Про недоліки партійної роботи і засоби ліквідації троцькістських та інших двурушників”. Посадивши в Чернігові якогось відповідального працівника, починали викорчовувати, “витягувати за хвіст” його “агентуру” на місцях, нерідко за межами області. Винуватими ставали його підлеглі, друзі, родичі, випадкові знайомі, сусіди. Районним працівникам, що просили в обкому додаткових пояснень чи інструкцій, відповідали: “Товариші, що ви нас питаєте? Більше і краще написати, ніж написали обидва ЦК, ми все одно не зможемо. Ідіть і працюйте! Ми всі зобов’язані тепер бути чекістами!” Керівники колективів самі мусіли ставати слідчими: викривати, заарештовувати, звинувачувати, допитували. “Погано НКВД працює: є у нас така собі Ходченко — ходяча контрреволюція, всіх замучила кляузами, а досі на волі”, — скаржився в обкомі парторг Чернігівської річкової пристані Ковальов, який сам чомусь дати собі раду зі своїми людьми не вмів. Інші керівники, краще розуміючи момент і даровані їм повноваження, з задоволенням виявляли не лише ворогів та “хвости”, але й їхні “резерви”. Працювали з розмахом, не рахуючись ні з часом, ні з видатками. Під час збирання компромату на голову Обллегпрому Любимова хтось сказав першому секретареві Чернігівського міськкому Буценку, що якийсь Гомберг, який тепер мешкає в Кірові, начебто колись називав його троцькістом. Викликали Гомберга з Кірова, а він на півтори сторінки написав на Любимова похвальну характеристику: мовляв, ніколи він троцькістом не був, тому я такого нікому казати не міг. “Наче все правильно, — дивувався Буценко, — а душа до Гомберга не лежить; хай НКВД ним займеться”. На всіх ділянках просто стало не вистачати “надійних” людей. “У зв’язку з виявленими фактами контрреволюційної діяльності в Іржавській неповній середній школі, — писала 6 березня секретар Іваницького райкому Неволіна, — прошу партгрупу облвиконкому посприяти заміні ВСЬОГО педколективу цієї школи”. Проштрафлювалися двоє-трьоє, а в “нечисті” потрапляли всі. Доносити заздалегідь — ставало життєвою необхідністю.

Марно сподівались злитися з місцевістю, лягти на дно, якимось перебути на Чернігівщині важкі часи відповідальні працівники, яким не пощастило в інших місцях.

Заступник наркома замлеробства УРСР Савицький, отримавши на деякий час посаду першого секретаря Роменського райкому, став настільки обережним, що остерігався випроводжуватися в обкомі за своє минуле при безпартійній стенографістці. Гарну кар'єру робив “робітник, вихідець із бідної єврейської сім'ї” 35-річний Гомельський Г.Б. Однак у бутність військовим комісаром Республіки німців Поволжя, не зжився чомусь з першими секретарями Німецького обкому і міськкому, головами ЦВК, РНК і міськради, Прокурором республіки, які дружно пришили йому “захист троцькістських елементів при атестації начальницького складу запасу”. Усіх його кривдників невдовзі заарештували, проте і Гомельський опинився чомусь аж у Ромнах, де й взявся випрошувати в обкому будь-яку посаду, чесно зазначаючи, що окрім керувати, нічого більше не вміє. Правда, на той час брати на себе відповідальність за працевлаштування сумнівних пришельців уже ніхто не наважувався.

Влада потребувала доносів. Їх і писали: з переляку, з любові до справи, зі злоби, з благородним наміром домогтися хоч якогось порядку і певності у власному існуванні, в надії про всяк випадок заздалегідь виправдатися, відмежуватися від підозрілих знайомих, довести свою відданість нинішній генеральній лінії, комусь дошкулити, відплатити, а загалом, вислужитися. Хтось угледів у піонерських букетах квітів на обкладинках учнівських зошитів царський герб; ще хтось у газетному гаслі “Хай живе Сталін!” — спотворену до вигляду свастики букву “Х”... Похвальну партдисциплінованість виявив секретар Тупичівського райкому Полянський Д.В. (“член КП(б)У, партквиток № 17075589”), впродовж чотирьох днів підряд, з 10 по 13 липня включно, згадуючи густим почерком з обох боків на великих аркушах паперу всіх своїх давніх і нинішніх знайомих: хто з ким і коли разом по вулиці гуляв, хто вовком дивиться, хто на позику не підписався... Навряд чи поздоровилося від його “спогадів” колишньому начальникові Тупичівського РВ НКВД Цильову, який, образившись на обком, що його не призначили прокурором, виїхав до Карелії — тільки за те, що його дружина начебто має родичів за кордоном, а він їй розповідав всілякі партійні й державні таємниці; голові Тупичівського колгоспу “Червоний маяк” Луговському, виключеному з партії за видачу повстанцям Юхима Рябченка 500 сільрадних бланків; іншим нещасним, що мали честь знатися з Полянським. Зазначивши в кінці: “Коли згадаю ще когось — напишу”, партійний мемуарист, очевидно, відчувся впевнено і спокійно. “Таке врем'я було”.

Не всі доноси і “сигнали” чекала однакова доля. Траплялося, НКВД не встигало “реагувати”, і дехто з “інформаторів” ображався: “Ось я повідомив, а вороги досі не заарештовані”. Нарслідчий Понорницького району Черевко вперто писав наркомам внутрішніх справ Балицькому і Єжову про начальника райвідділу НКВД Постернака, інших відповідальних товаришів, поки не знайшли компромат і на нього: син петлюрівця, випивав з троцькістом Галаком, звільнив з-під варти ватажка банди Трембача. Міг не вважати згаяним час секретар Олишівського райкому Бондаренко, отримавши з обкому на четвертий день під грифом “Цілком таємно” стислу ділову відповідь: “Ваш лист отримано. Сповідіємо, що Гнилушу Я.Г., про якого ви пишете, з голови Ічнянського РВК знято та виключено з партії. Матеріали на нього передані слідчим органам для притягнення до відповідальності”.

Будь-який “сигнал” обком стисло передруковував у 58 примірниках і з застереженням “Тільки особисто” розсилав секретарям райкомів з вимогою у 6-денний термін перевірити запідозреного по всіх можливих обліках і каналах. Зрозуміло, ухилятися від такої першочергової праці секретарі не ризикували. Спробуй за таких умов сховатися від рідної партії з якимось грішком! Тут і старий конспіратор осоромиться. За легковажного, недієздатного царя з його тупими жандармами такого не було. Не забували й про комуністів, що “дизертирували” з району чи області: докопувалися, куди подівся, хто сприяв...

Природно, в атмосфері загальної підозріливості й донощицтва різко зросла відповідальність кожного за свої вчинки. Завфінгоспсектору обкому Ісаревиц позбувся посади, наплутавши щось із марксистською літературою для підшефного колгоспу, яка раптом “застаріла” і підлягала знищенню, а не поширенню в масах.

Співробітниця обкому комсомолу Фіра Голубчик, прагнучи політично підкувати-ся, взяла на роботі з шафи “безхозне” “Вчення Маркса”. Вдома, про всяк випадок, запитала чоловіка-військового: “Це можна читати?” Молодий командир вранці переадресував питання своєму комісарові. Вдень “Вчення Маркса” вилучили у Голубчиків “як застаріле”. Пішли розбірки, пошуки злого умислу, що врешті-решт призвело до постанови обкому: кожному членові партії переглянути свою бібліотеку й усе ідеологічно вороже знищити.

Роками уникала розмов на політичні теми, побоюючись у чомусь помилитися, член партії з 1930 року, інструктор-контролер фінгоспсектору обкому Лейкіна Бася Мойсеївна (30 років, освіта нижча). Передають по радіо промову вождя, якусь важливу доповідь, обговорюють Конституцію, усіх мало не навияжку вабить стати, а вона, хоч на роботі, хоч удома, зумисно своїми справами займається. Або, за її ж словами, їде у відрядження, втиснеться в куток вагону і мовчить, як мишка. Деякі товариші вже й обурюватися почали її пасивністю. Одного разу, собі на лихо, запитала співробітницю Левашникову: “Ти кладеш гроші на ощадкнижку?” — “Навіщо?” — “Ну, на чорний день.” — “Який може бути чорний день?” — “Хвороба, мало що.” Окрім, якимось у поїзді, коли мова зайшла про освіту, сказала: “Мені запам’яталися слова Троцького: вчіться, гризьте граніт науки молодими зубами!” Присутні прокурор Буринського району Арховський, заввідділу пропаганди Путивльського райкому Іділіс, співробітник Кінофототресту “кореспондент” Алексюк розцінили її зауваження як антирадянську демонстрацію і протягування троцькізму. І вилетіла Бася Мойсеївна з партії і з роботи як вічно скигляча, невдоволена, не лише посібниця, а цілком сформована троцькістка.

Застосовувався в дописах і чисто “національний момент”. Ось не вподобала собі чимось директор Чернігівського тресту “Маслопрому” тов.Белая начальника сектору заготівель республіканського “Маслопрому” тов. Поліванова й написала: як же так — Поліванов, за документами українець, в минулому — Фельдман?.. “Чесна людина своє прізвище змінювати не буде”, —прокоментував ситуацію директор Путивльського маслозаводу Сафронович Михайло Абрамович, який до зміни імені, очевидно, ставився терпиміше. Теж забуваючи, що найголовніші вожді світового пролетаріату досі ховаються за підпільними прізвищами, і нічого — ніхто їх за це не гудить. Навпаки...

Секретар Смілівського райкому Євдокимов засумнівався в партійній чесності голови райвиконкому Балишева. Просив обком забрати його з району. То він чистокровний фінн з родини віленського кравця (писав про батька в анкетах спершу “портовый грузчик”, опісля для стислості “портной”), то білорус з сім’ї селянина-бідняка, рік народження в обох випадках значно не сходиться, дані про службу в Червоній Армії вкрай підозрілі. Має буцімто трьох сестер і трьох братів, яких десь розкидало. Працюючи в Глухові секретарем райкому, конфліктував з начальником райвідділу НКВД Вороніним, попереджав співробітників: “НКВД щось про тебе має, піди поговори з ким треба”. В бутність секретарем Ніжинського райкому дав санкцію на поміщення свого портрета в книжці доцента Степана Поради “Ніжинські інститути на XV роковини Жовтня”, надрукував дві статті в націоналістичних “Наукових записках Ніжинського педінституту”. Весь час де-небудь заочно вчиться, зітхає: “Дурні, не вчилися раніше на інженерів, працювали б тепер на якомусь підприємстві”. Важко звикає до радянської роботи, писав Сталіну повернути його на партійну. Подивився крізь пальці на те, що його дружина продала на базарі для обгортки партійні документи. Спробували перевірити його на фінна: скаже хтось щось поруч навмисне по-фіннському, а він не реагує, бо ні слова не розуміє. Запитали прямо на бюро райкому: “Хто ти такий? Наче фінн, а при перепису назвався білорусом. Чому?” — “Чорт його знає чому! — й сам здивувався вусатий похмурий Балишев. — Мабуть, білорус, бо батько народився в Білорусії. Хоча, може, литовець”. — “А мати хто?” — “Мати, здається, єврейка”. Так і не склав задовільно біографії. Доручили НКВД встановити його справжнє лице. А в кого воно, те лице, справжнє... Як “друга Балишева” копнули й політично пильного Євдокимова Олександра Павловича: розповідає антирадянські анекдоти, грубий до хуліганства, затискувач критики, пиячить, на виїзді, взявши з собою завідувача райВНО, нахабно блудить з учительками. Безпартійна дружина, правда, ним не нахвалиться: “Мій Шура що захоче, те й зробить.” Разом збули робітникам на харчування за 238 крб. 50 коп.

здохлого від заразної хвороби власного кабана; куплять у лісництві яблук по 20 коп. за кілограм, заквасять і посилають домробітницю на базар продавати 30-40 коп. за одне; так само спекулюють яйцями й огірками з їдальні. Довелося невдовзі й “домогосподарці Євдокимовій” писати І-му депутату Верховної Ради І.В.Сталіну, що “зняли наклепники і кар’єристи чесного і відданого чоловіка. Буду чекати відповіді день і ніч”.

Один за одним щезали в нетрях НКВД партійні й радянські працівники. Кожен кричав: “За що?” Відповідь здебільшого була стандартною: “Ось застосуємо до тебе норми — сам усе згадаєш.” — “Повірте, трапилася жахлива помилка!” — “На органи наклеп зводиш? НКВД не помиляється!” Першого секретаря Грем’яцького райкому Зелікмана Я.М. заарештували 12 вересня. Відвезли до Чернігова, дали оговтатись, подумати над своїм злочинним життям. 8 жовтня слідчі Безруков і Купчин посадили його на стілець. Виходячи, залишали за себе в кабінеті міліціонера або курсанта — арештант мав сидіти рівно, з піднятими ногами, не рухаючись і не стулюючи повік. Очі сліпила яскрава електролампа. Спершу затерпили, почали опухати, перетворюватися на неслухняні колоди ноги. На слізні благання хоч дозволити стягнути із себе чоботи, хапали за коміра, трясли, били. Череп від світла, безсоння й голоду наче сплюснуло й стиснуло залізним обручем, на 4-5 день затьмарилося свідомість, з’явилися жахливі галюцинації. Часом заходять до кабінету в якійсь справі, чи просто заради розваги інші слідчі, навіть технічні працівники, і, зовсім не знаючи, про що його допитують, грубо лають, тицяють кулаками, вимагають зізнатися. Іноді з таким же шумом і криком забігають “провідні спеціалісти” 4-го (секретно-політичного) відділу Трушкін і Тейтель, обіцяють: шкуру здеремо, голову одірвемо, помстимося дітям і дружині. Від голоду й побоїв на арештанта нападає фурункульоз, кровоточать ясна, стає неможливим поворухнутися. Однак Зелікман виявився міцним горішком: усе витримав, ні в чому не зізнався і через 16 місяців, під час чергового коливання генеральної лінії, вийшов на волю. Саме тому ми знаємо, що з ним було, — із його пізніших скарг.

Так само ні за що ні про що (з точки зору комуніста) потрапив на “конвейер” завпарткабінету Ніжинського райкому Куськало Мусій Власович. У перші 10 діб безперервного допиту слідчий Манілов теж тримав його на стільці. Коли, як заведено, на краєчку, а коли наказував випростати ноги, ставив на них ще один стілець і кричав: вище ноги, тримай! З арештанта водою лив піт, затьмарювалася свідомість. Слідчий бухкав його кулаком у серце. Якось підійшов, затулив долонею арештантові вухо, а другою ударив. Тріснула перетинка, на одне вухо допитуваний оглух. На додачу почав загнивати. Доводило до божевілля марення: начебто з вікон, з усіх усюд на нього накидаються зграї мишей, іншої нечисті. Куськало не здавався. Вирішили відправити його для подальших допитів за місцем арешту. Начальник Ніжинського РВ НКВД Баутін зустрів його обіцянкою: “Дамо перцю! Конституція писана для вільних громадян, не для тебе. Роздягайся!” Бив наганом по ребрах, в живіт, опісля покликав помічників, призв’язали до стола і почали обробляти товстим кінцем кия, лінійкою з мідним пругом по шиї, по хребту, по кісточках пліч... Арештант здерев’янів, шкіра зчорніла, не дихнеш, а вони гамселять по ранах. Кий зламався, Куськало — ні. Згодом, правда, визнали, що він таки заслужена для партії людина —партизан, командир Червоної Армії, воював з гетьманцями, німцями, петлюрівцями, денікінцями, зеленими, навіть у ЧК служив. Дали підписати зобов’язання: що тут бачив і чув — нікому не розголошувати. І вийшов колишній партизан і командир на волю ще з твердішим переконанням: німецько-японські імперіалісти справді наводнили Країну Рад незліченною кількістю “бандитів, фашистів, курв”, що пробралися, на лихо всім порядним комуністам, навіть у рідні органи, і проти яких, звичайно, не гріх застосувати будь-які засоби і “норми”!

У районах, — очевидно, беручи приклад з області, яка за підказкою ЦК своїх Голуб’ятникова і Загера вже з’їла, — поставили під сумнів 22 голів райвиконкомів. Маркітан визнав це перегином: “Пра-пра-прадідусі в них не ті, пращури. Так далеко зайти можна!” Його більше тривожила церква, неправильне розуміння Конституції деякими елементами. Припустимо, бачить міліціонер на вулиці діда з мішком. Підходить: що там? А дід йому: 131-а стаття конституції забороняє обшук на вулицях. Та хіба ж Основний закон для класового ворога писаний?.. У деяких районах формене “хрещення Русі” — 12-річних недо-

рослів до попа тягнуть. По області більше півтисячі мандрівних служителів культу тиняються, понад дві тисячі виключених за політичними мотивами комуністів слиною бризкають, всілякі контрреволюційні елементи з таборів і заслань повертаються — і всі на наших недоліках спекулюють. У Добрянці зібрався чоловік 60 до церковної огорожі, перед молебнем зачитали конституцію — вони не проти Конституції (облаktiv, слухаючи свого першого секретаря, весело сміявся), вони кожен пункт відстоюють у своїх інтересах. У Городні теж зібралися віруючі, а їх усіх у НКВД — ось вам і конституція! Ми від насильницьких, адміністративних методів не відмовляємося, але ж потрібна й масово-політична робота — інакше збільшення армії ворогів. Бувший піп у коридорах райвиконкому дає відвідувачам не лише консультації з питань віри, а й Конституцію розтлумачує. (Сміх.) Ще один піп ходив наймався людям дрова пиляти, потім у школі непогано влаштувався, директора почали шпетити за класово-чужого працівника, той попа вигнав, а піп надів рясу, взяв хреста і пішов у райвиконком: як мені далі жити? Ось так і сприяємо ворогам.

Попри все, якимось дивом зберігав ще перший секретар обкому певні ілюзії стосовно українізації: частенько згадував про необхідність висування на керівні посади українців, перебивав секретарів райкомів зауваженням: “А чому не по-українському?” При необхідності виступали гарною українською мовою редактор “Більшовика” Нудельман, деякі росіяни. Секретар Семенівського райкому Капранов, посилаючись на те, що в його районі основна маса корінних мешканців українці, порушив клопотання про переведення районної газети на українську мову. І хоча кілька комісій, одна з ЦК КП(б)У, на його пропозицію не пристали, все ж її нахабною контрреволюційною витівкою поки що ніхто не назвав.

Все ж, як і завжди за радянської влади, найбільше дестабілізувало становище напівголодне існування трудящих. Основоположники марксизму-ленізму і найперші його провідники в житті, яким у глибині душі завжди здавалося, що булки в селі мають на деревах безперервно рости і які самі ніколи й нічого не виростили, в цій галузі постійно кульгали. Оскільки в минулому році, заради різкого піднесення м'ясовиробництва, значну частину врожаю пустили на корм свиням, уже навесні по всій області почала згортатися відкрита торгівля хлібом. По всіх районах захвилювалися нічні черги. Хто міг, запасався сухарями. Білий петльований хліб через низьку якість швидко прокисав. Ціна глевкого, кислого, порепаного житнього буханця вартістю 75 коп. підскочила на ринку до 2 крб. 25 коп.

У Конотопі секретар райкому Левін і заврайвноторгу Зельбович придумали розвозити хліб по домівках. 50 тисяч зайнятих на провідних промислових підприємствах трудящих написали заяви: “Прошу мене культурно обслужити...” — в надії, хай і дорожче, отримувати, незалежно від складу сім'ї, до 2 кг хліба щоденно. Оскільки машин не вистачало, графіків ніхто не складав, довелося встановлювати вдома цілодобове чергування, гадаючи, привезуть сьогодні вночі чи післязавтра вранці. Решта 45 тисяч мусіли вдовольнятися 2-2,5 тоннами виключно білого, тобто, дорогого, хліба, який періодично “викидали” в сорок уцілілих крамничок міста. Дещо розподілялося по їдальнях. Робітники з віддалених околиць і навколишніх сіл можливості пожитися “лавошним” хлібом були позбавлені начисто. В безпорадному стані опинилися старі, немічні й одноосібники. Слюсар Ростеба закликав народ до страйку, за що поплатився роботою. У ніч на 1-е Травня якісь “сини російського народу” розкидали біля заводу і на вокзалі листівки з тим самим закликом. Нескінченні скарги змусили завоблвноторгу Ситова наказати Левіну: “Не доводіть місцеву творчість до самодурства. Організуйте колгоспні ринки, відновіть торгівлю хлібом”. Секретар райкому розлючено відповів: “Торгувати взагалі неможливо! Нема борошна, масла, фуражу, одежі, білизни — навіть на свята”.

Піонери Шуляк Коля і Шуляк Оля з м.Городні, вул.Чорноуса, 10, почувши десь про закриті спецрозподільники, де хліба завжди доволі, двічі просили найвище республіканське начальство прикріпити їх до такого розподільника. Член Політбюро ЦК КП(б)У Хатаєвич (якого невдовзі розстріляють) втішив голодних дітей по-партійному мудрим папірцем (дотепер хвилюють перенасичені більшовицькою людяністю епістоли видатних діячів партії, що замахнулася переробити світ):

“Пионерам Шуляк Коле и Оле.

Письмо ваше я получил и очень извиняюсь, что запоздал немного с ответом. Задержка произошла из-за того, что дел всяких и переписки у меня очень много. Трудности с продажей хлеба населению, о которых вы пишете в своём письме, происходит у нас потому, что плохо на местах организуют это дело и от того, что государство не может сейчас, при нынешней напряжённой международной обстановке, полностью распродать все свои хлебные запасы и остаться без них.

В прошлом году в ряде районов Советского Союза (в Курске, Воронеже, Куйбышеве и т.д.) урожай был плохой. Нашему правительству пришлось сильно помочь этим районам и семенами и фуражом и продовольствием. И поэтому Советское правительство отпускает каждой области хлеба для продажи населению несколько меньше, чем отпускалось полгода тому назад (комусь в обкомі настільки сподобалося таке пояснення, що він, беручи його, очевидно, собі на озброєння, відзначив його латинським “нота bene”. — В.Ш.)

Разговоры о том, что должны существовать закрытые распределители хлеба, видимо, исходят не от советских людей. Временные трудности с продажей хлеба населению враги советской власти хотят, как видно, использовать для своей контрреволюционной деятельности. Надо против этого вести решительную борьбу.

Урожай на 1937 год предвидится неплохой, и хлеба в нашей стране буде вдоволь.

В связи с вашим письмом и другими материалами о плохой организации продажи хлеба в Чернигове, мы сейчас проводим ряд мероприятий к устранению действительно имеющих здесь место многих недочётов в этой работе.

Письмо ваше я направил Черниговскому обкому.

С приветом М.Хатаевич”.

Водночас в ЦК надійшла скарга (анонімна, хоч підписана “Загоруйко”) з Конопського паровозоремонтного заводу, на якій член Політбюро теж поставив резолюцію:

“В Совнарком тов.Любченко.

В Конотопе безобразия в деле продажи хлеба действительно очень большие. Мне кажется, что было бы целесообразно заслушать вопрос в СНК и взгреть кого следует (а также научить других) в советском порядке. Копию этой записки послать Черниговскому обкому с предложением принять срочные меры и представить объяснения”.

Пояснення, звичайно, дати було неважко (навчившись цієї справи хоч би в самого Хатаєвича), та де взяти хліб?!

Надзвичайно несприятливу для влади політичну атмосферу утворювало становище з хлібом і в Чернігові. Поки більш-менш справно працювали два хлібозаводи, випікаючи щоденно 50 тонн хліба, ситуація зоставалася контрольованою. Як тільки ставали на ремонт печі чи виникала загроза підтоплення хлібозаводів, випічка хліба падала до 40, або й до 25 тонн, в чергах доходило до бійок, не вщухали високої напруги контрреволюційні розмови. Стовпотворіння за хлібом у Прилуках: видають по 1 кг лише робітникам, навколо черг вештаються всілякі пройдисвіти, агітують проти радянської влади, лякають черговим голодом. Великий наплив людей з Пирятинського району, де з хлібом було ще гірше, теж не покращував становище. “Готується війна, — пророкував брагадир Линовицького цукрозаводу Козел. — Скоро знову введуть карточки”. Не покращує ситуації цілком безпідставне утискування селян. Інформація про звіряче побиття, погрози наганями, згвалтування, вилучення майна аж до подушок включно надходить з усіх районів. Одібрали ставки — не можна до них з вудкою підійти. Забороняють випасати худобу не те що на вигонах, навіть у лісах. Б’ють за збирання хмизу, горіхів, ягід, грибів. Відбирають сокири, мотузки, кошики, інший посуд. Стахановка Тарабур Уляна з 13-річним сином і колгоспницями своєї ланки Гапон і Пилипенко пішла за горіхами. Об’їздник Новгород-Сіверського лісництва Сердюк і його помічник Петрович спершу почали бити хлопця. Мати заступилася. Лісники звалили її на землю, зачепили мотузом за шию і потягли через увесь ліс до села. По дорозі виламали жінці на руці палець, прикладом рушниць вибили зуби й скривавили голову. У колгоспі “Серп і молот” Середино-Будського району лісники обшукують двори, вимагають грошей на горілку, погрожують судом, б’ють і штрафують за ті ж самі випас худоби в лісі, збирання хмизу, ягід, грибів, горіхів. Все це стало нормою

в усіх районах. Не інакше: лісництва засмічені бувшими поміщиками, попами, жандармами, петлюрівцями, іншим класово-ворожим елементом. До відповідальності не притягуються. Чому?..

Нічого доброго не дають перегини в інший бік. У колгоспі ім.Ворошилова Середино-Будського району на зборах чисельністю 89 чоловік, захопившись очищенням колективу від нероб, базік та іншого антирадянського елементу, виключили під гарячу руку 86 недостойних; проти трійці “найчистіших” — очевидно, голови колгоспу, голови сільради і парторга, без яких жоден колгосп стояти не може, — уже просто нікому було голосувати.

В одноосібників позабирали городи, залишивши по 0,15-0,25 га присадибних ділянок, з яких вижити було неможливо. Під тиском обставин люди самовільно захоплювали клапті земель, які відійшли до колгоспів за актами на вічне користування. Дійшло до бійок. Одноосібник обробляв свою колишню землю, колгоспник не давав. Прокуратура жодних заходів не вживала. Одному колгоспникові за побиття одноосібника дали шість місяців умовно. У багатьох колгоспах — 1-ї і 2-ї груп урожайності — видали на трудовень по 1,100- 1,3 кг хліба. Голодували всі. Обком вважав би нормою, як би колгоспникам видали хоч по 2 кг.

У Недригайлівському районі члени правління колгоспу ім.Постишева Косенко і Яременко, члени сільради Носаль і Шевченко спробували вилучити у двох одноосібників урожай озимини, вирощений ними на непридатних колгоспних землях. Дійшло до коси, граблів, погрози зарізати, спалити колгосп. Васирина Финенко вхопила за горло Носаля, її чоловік Демид із зв’язаними руками побіг у Вільшанську лікарню знімати побої, а Євтушенко Андрій уже у себе вдома вкусив за ногу Яременка.

Туго й з ліквідацією заборгованості: керівники колгоспів пам’ятають вказівку про неприпустимість розбазарювання колгоспного поголів’я, а колгоспники вже й без корови звикли — мовляв, як і де її утримувати, на базарі молоко дешевше, все одно як не притиснуть, то відберуть...

Дійшло до управляючого Укрзаготскоту Берліна, що під час відправки гоном худоби з Прилук у Дарницю загинуло по дорозі 24 голови, 13 з яких закопали в скотомогильнику с.Ракитного Ново-Басанського району.

Пробуксовує стахановський рух. Колгоспники нахабно цькують, утискують, ображають стахановців і стахановок, називають паразитами, дармоїдами, неробами, іншими словами. З приводу цього Бахмацький райком навіть визнав за потрібне звернутися до первинних партосередків із закритим листом. Кричать: “Мало на трудовень дають, бо все на премії стахановцям пішло!” У с.Малій-Загорівці напосілися на знатну тютюнницю колгоспу “Червоний партизан”, делегатку XIV Надзвичайного З’їзду Рад Балабаєнко Наталку — не вибрали в правління, лаяли так, що стахановка змушена була покинути збори. Комсомольця Трухана, що став на її захист, затисли в кут і мало не побили. “За що ти стала першою людиною в селі? — кричала Бурдюк Параска. — За те, що отримуєш наші гроші, все літо пила нашу кров? Люди, Балабаєнко найгірша в селі, а ми її в правління висуваєм? Вона ж нічого не розуміє!” “Хай поверне всі гроші, витрачені на поїздки в область і Київ! — підтримав Лукаш Іван. — Яка нам з того користь!”

Відзначала влада й жахливе ставлення не лише до матерів, але й до дітей — “батьківських” і “державних”. Про частину малолітнього населення обком, правда, подбав (ухваливши на бюро 3 травня спеціальну постанову: “Про лікування дітей партпрацівників”), однак до кожної дитини зокрема не дійшов. У дитячих яслах колгоспу “12 років Жовтня” с.Тиниці годують виключно супчиком або кашкою з сочевиці, дітки хворіють, догляд за ними кепський, то й, доводячи матерів до розпачу, вибрідають на вулицю. У Буринському районі малят годують квашеною капустою і картоплею, ясла розташували поруч із свинарником колгоспу ім. Шевченка. У колгоспі ім.Войкова с.Крупичполь Ічнянського району четверо немовлят померло від дезинтерії; лікар пояснив: через невчасне годування матерями. Оскільки, на додачу, колгоспницям не видали цукор за минулорічний буряк, а годують — в плані громадського харчування тією ж сочевицею і квашеною капустою, приготовленими неохайно, часом з недокурками, матері обурені, не виходять на роботу, буряки заростають диким бур’яном. У дитбудинках смертність дітей

віком до одного року сягає 50%. Сироти, віддані на патронаж у села, голодні, голі, босі, зовсім не бачать цукру і жирів. З огляду на тимчасові труднощі чернігівський Будинок немовляти перевели до Ніжина. “Евакуація проводилася в жахливих умовах — абсолютна більшість дітей вимерла”, — констатувала опісля відповідна комісія. Хто винуватий? Завідувач Облздороввідділу, про якого “доброзичливці” з його ж відомства Липовецький і Аронова доносять чекістам: “Штурман — ставленик уже викритих ворогів народу Канторовича і Загера — всіма фібрами душі ненавидить комуністів, вимагає їх звільнення, бо вони, мовляв, комуністи, а не лікарі”?.. Недогляд з підбором і розстановкою кадрів, в чому безумовно винуватий обком? Чи: куди дивилося НКВД?..

Може, не випадково сількор Талаш із с.Адамівки Носівського району розіслав по редакціях гнівного листа: “Зашкарублі бюрократи, затискувачі преси, виконавці фашистсько-троцькістських змовницьких планів підготовки до інтервенції! Ви, прокляті, робите це із самого початку колективізації і ліквідації куркуля як класу. Вам, бандитам, соціалізм ні до чого, вам сниться феодалізм, ви підготували ґрунт нелюбові до колективу, країну для людей зробили мачухою, ламаєте всі устої. Візьміться за фізичну працю в колгоспі — п’яниці, розпусники, знищувачі, душителі, гноїтелі соціалістичного життя. Ви, прокляті, мене в кабінеті замикали, аби я не займався критикою і не зачіпав вас, мовляв, будеш жити, а ні — пропадеш, але вам не вдасться мене підкупити”.

23 травня ЦК ВКП(б) довів до обкомів своє рішення про підготовку реалізації “Позики зміцнення оборони СРСР”. Суворі добровільність, жодного примусу. Разом з тим повний охват, жодного трудящого без облігації. З кожного працюючого — не менше 2-3-тижневого заробітку чи якомось іншому прибутку, зі студентів — не більше третини стипендії. Розіслали по всіх усядах уповноважених “для забезпечення”. Ті зразу пояснили: не менше тритижневого! Пішли скарги на перегини. Зобов’язали голову Облрадіокомітету Тобенгауза і редактора останніх вістей Зумського посилити інформацію громадян про страждання трудящих під ігом капіталізму, влаштувати радіопереклички про хід передплати. У колгоспі “Червоний колос” Нефедівської сільради Хмельницького району, узнавши, що з кожного здеруть не менше 20 крб., обурено загули. Шаповал Олексій: “Держава нас дурить! Берез 10 крб., а видає облігацію на 3 крб.! Треба на три й підписуватися!” Рудь Петро: “Це ж справа добровільна: можу — підписують, не можу — не підписують”. І хоча Сімак Іван Юхимович, інші активісти натиснули: “Наші колгоспники не наші люди, радянської влади не хочуть, ідуть по фашистській лінії”, збори ухвалили від позики відмовитися зовсім. Десь зафіксувала влада й слова шофера Кузіна, інших людей: “Яка позика! Ми ж голі й босі! Держава шахрує: хліб забирає по 80 коп. за пуд, а нам продає по 75 коп. за кілограм. Ми в чергах вистоюємо, а хліб женуть в Іспанію”. Також “окрему думку” Куксенка Василя: “На біса підписуватися на оборону, вона й без того така міцна, що чорт її не візьме”. Комуністи Середино-Будського райвиконкому Доля, Коб’яковський, Терешко, Детинко відмовилися не лише від передплати на позик, а й від відрахувань із зарплатні на користь іспанських жінок і дітей. Деякі редактори вже мали на той час догани за погане висвітлення страждань трудящих у капкраїнах, зокрема в Західній Україні під ярмом польського фашизму (чи не в геніальному передбаченні визвольного походу у вересні 1939-го року?). То ж чи не даремно редакторам у тому ж місяці закупили куротні місця аж на 20 000 крб.? Чи не варто б якусь дешицу із тих сум виділити, скажімо, вчителям, про яких влада знала: 62% із 15 000 учителів області без навіть середньої педосвіти, у багатьох відкрита форма туберкульозу?

Посилилося державного значення листування: Москва, Косіор і Любченко слали в обком пакети серії “Г”; серія “К” містила в собі термінову й нетермінову, однак вкрай важливу, цілком таємну кореспонденцію, призначену виключно для здачі у власні руки адресата; в пакетах з літером “А” — зовсім таємне термінове листування; в пакетах з літером “В” — вся решта зовсім таємного і просто таємного термінового листування; останнє — через звичайну пошту.

Хтось із скаржників (анонімно, звичайно, за інтелігентським підписом “Інкогніто”) добрався до голови Комісії радянського контролю при РНК СРСР Антипова. Мовляв, у районі бардак і розтління, дружини секретарів райкому вриваються в крамниці в позаробочий час, вимагають дефіцитних товарів, продуктів, лаються, погрожують. Голова

Погребецької сілради Гриб згвалтував комсомолку, незаконно заарештовує односельців, привласнює чуже майно, у п'яному стані палить з нагана, поранив колгоспника Контуренка. Ще в 1932 році йому дали було три роки, однак до цих пір не відсидів жодного дня. Погано в райлікарні: в їжі ганчірки, мило, гас. Лист потрапив на реагування до сестри Леніна, яка 22 березня адресувалася в Чернігів:

“Комиссия Советского Контроля при СНК СССР.

Секретарю Черниговского обкома КП(б)У.

В прилагаемом анонимном письме нам сообщают о вопиющих злоупотреблениях, растратах и бытовом разложении ряда руководящих работников Мало-Девичьего района. Прошу Вас организовать тщательную проверку этих фактов и о принятых мерах мне сообщить.

Член Бюро КСК — зав.Б/Ж М.И.Ульянова”.

Неделікатно з боку аноніма тривожити дрібницями сестру самого Володимира Ілліча. Перевірили, все — навіть із харчуванням у лікарні — дуже просто пояснилося: заткнули діряву каструлю ганчірками — ось і потрапила якась при роздачі комусь у миску; пробуючи їжу, кухар не уважно поклав гарячу ложку на підвіконня і не завважив, щоб там до неї прилип шматочок мила; ну а з гасом що — стоїть бочка в підвалі разом з продуктами, ось і просякло...

Маса скарг і доносів поступала в редакції газет (“Правда” ставила на супровідних записках вимогливий штамп: “Просимо прізвище автора не розголошувати”), в обидва ЦК, членам Політбюро, особисто товаришам Косіюру і Сталіну, звідти поверталася в область, вимагаючи створення комісії для перевірки, вжиття заходів, словом, реагування. Зокрема, для розвіювання серед широких мас трудящих зловредного забобону, висловленого в листі якогось тракториста з Буринського району, який, назвавшись “безпартійним більшовиком”, висловив упевненість, що всі лиха від підлого начальства, яке хоч і чистять, однак розплутати клубок до кінця, вирубати на місцях усі корінці і хвости не можуть, тому на очах і постійно реставрується капіталізм.

У с.Семенівці Дубов'язівського району якийсь Пономаренко вигнав з дому дружину з двомісячною дитиною. Жінка негайно побігла до судді Ничипоренка, який, вислухавши обидві сторони, присудив дитину батькові. Жінка дитину віддала, однак невдовзі прийшла її погодувати. Чоловік не дозволив. Жінка знову до судді: немовля без молока помре. Суддя: ваше молоко вже, мабуть, перегоріло, можна й не годувати. Дитина за кілька днів померла. Чому не судили суддю?..

Бучно відзначили 29 червня отримання дипломів 260 випускників Чернігівського педінституту. Через те, що в дверях не здогадалися поставити навіть швейцара, досередини пробралася чоловік сорок посторонніх. Оскільки студенти й без того вже кілька днів підряд замочували велику подію на березі Десни, у лісі чи в ресторані, чимало прийшло на підпитку, навіть слухачі історичного курсу, складеного всуціль із комсомольців. Офіційна частина і концерт минули задовільно. О пів-на-другу ночі приступили до вечері. На столи виставили закуплені інститутом 17 літрів горілки, 13 літрів вина, 106 літрів пива, ще й собою майже кожен щось приніс. Для конспірації завідальні Серебрянська розпорядилася подавати горілку в пляшках з-під пива. Дуже скоро в усіх кутках залунали пісні, дехто з невдоволених двієчників виказав намір побити кількох викладачів і самого директора Василенка. Як на те, пропало світло, посиділи трохи при тьмяних газових лампах, однак хтось розбив у темряві кілька тарілок, і о третій ночі вечерю закрили. Догулювали в гуртожитку. О восьмій ранку випускник Скляр Ничипір, який, вийшовши до умивальника, опинився чомусь на сходах, що вели на горище, і звалився через перила униз. Думаючи, що хлопець просто п'яний, товариші віднесли його до кімнати на третьому поверсі, облили водою і вклали в ліжко. Десять під обід, ледве дочекавшись “швидкої”, відправили до лікарні. Пробитий череп і струс мозку надій на краще не залишили, і о третій годині дня випускник помер. Виникла кримінальна справа: ворог знає всі дошкульні місця, туди й лізе!

МіськВНО систематично укомплектовує дитсадки дітьми за принципом, суперечливим національній політиці партії. Так, у дитсадок № 6, в якому робота проводилася і проводиться виключно російською мовою, направляють дітей українців, що розмоляють

вдома рідною мовою, наперед знаючи, що цих дітей батьки прагнутимуть навчати в українських школах. Завдитсадка Розенфельд, якій на кожному кроці ввижаються “анти-семісти” і “підозрілі в шпигунському відношенні елементи”, неодноразово піднімала з цього приводу бучу (“бузу”), “капаючи” в різні інстанції і на українців і на євреїв, за що проти неї кілька разів уже й кримінальну справу порушували, мовляв, “маючи на це таємне доручення НКВД”. Вигнати, чи що, як не вгамується?..

26 липня газета “Комуніст” зганьбила область, обнародувавши трапунок: Тетяна Леоненко з колгоспу ім.Куйбишева Ямпольського району попросила відпустку по вагітності. “Хочеш мати трудовні — працюй!” — визвірився на неї голова колгоспу Ігнатенко. Вибиваючись із сил, жінка до останнього працювала в полі, де й народила. Подібне ставлення до породіль призвело до багатьох випадків пологів навіть на вулицях Чернігова. Чи не можна б якось вирішувати такі питання на місцевому рівні?

Вкрай несприятливе враження про державну торгівлю в області склалося в уповноваженого держінспекції при Народному комісаріаті внутрішньої торгівлі СРСР на Україні Шведа: у всіх крамницях брак солі, цукру, мила, махорки, сірників, інших товарів першої необхідності, наявні товари неякісні, дефіцит приховується для своїх і начальства, покупців обмірюють, обважують, обраховують, нав’язуючи в примусовому порядку дамські дерматинові сумки, ваксу, щітки для одєжі і взуття, обкладинки для партквитків, спортивні тапочки, в’язані шапочки, браковану церату і портрети вождів.

Про те ж саме, в статті “Як торгують у Чернігові”, написав у своїй газеті кореспондент “Правди” по Чернігівській області Ан.Крашаниця: у місті жодного овочевого магазину, цибулі й картоплі не купите навіть на базарі; у навколишніх лісах повно ягід і грибів — у місті ж ні соленого, ні маринованого, ні сушеного; з хлібом перебої, а привезують — черствий; днями немає хоч би якоїсь ковбаси; знизили ціни на цигарки — не стало цигарок. На останнє скаржився й сам начальник УНКВД: мовляв, доводиться серед ночі телефонувати комусь із секретарів, щоб дав закурити. Природно, потрапили під підозру, як політично безпечні роззяви, що завалили на своїй ділянці роботу, керівники обласних організацій Ситов (Внуторг), Баскін (Облторг), Геренрот (Бавовнозбут), Рєпкін (Швейзбут), Ушаков (Тютюнторг), Пелікайс (Консервзбут), Рабинович (Споживспілка), Ізраїлев (Міськторг)...

У Шалигинському районі вичистили з партії й звільнили з роботи активного комуніста (доносив про становище в районі самому Косіору), заврайфінвідділу, спецінспектора райвиконкому Боровича — як “темну особу з антирадянським душком”. Той до секретаря райкому Медведєва: за що? “Така тепер політика партії, така тепер обстановка”. — “Але ж у чомусь ви мене звинувачуєте?” — “Ні в чому, але ти працював два роки з нині викритим ворогом народу головою райвиконкому Сидельником, тому ми тобі не довіряємо”. Дружина Боровича, за прикладом інших жінок в її становищі, взялася кричати: тут не без підступів контрреволюції. На лихо, знайшлося слабке місце й у секретаря райкому. Зібралася група, як вони себе називали, “домогосподарок” і написали про його дружину: “Жена Медведєва была райздравом, много делов наделала, сняли с работы, выбросили из партии, стала ещё хуже, ходит каждый день в больницу, не даёт работать, суёт повсюду свой нос, а Медведев поддерживает, кто что скажет на жену — мстит, получается не район, а настоящая брехня. Район довели до того, что лошади голодные, которые стоят тысячи, не за что купить кормов, потому что деньги ушли на шубы. Был человек из обкома, проверял, допрашивал, де не того кого надо. Поговорил бы он с нами, хозяйками, мы бы ему открыли чистую воду. Проверьте и примите меры, не смотрите, что неграмотно, а правды много, подождём что нет будем писать тов.Сталину”. Медведєва зняли. Новий секретар райкому Євдокименко порушив на пленумі й питання про його дружину. Ухвалили: “За контрреволюційні розмови, захист ворогів народу, тісний зв’язок з родиною ворога народу Сидельника після його арешту, за антирадянські виступи, невтриманість і недисциплінованість, за протиставлення себе усій парторганізації, за затиск критики і самокритики серед медперсоналу із членів КП(б)У Медведєву Поліну Абрамівну виключити одноголосно”. Справдилася мрія “домогосподарок”, які з виключенням своєї неприятели трохи було забігли наперед. Спочатку вона тільки посади позбулася.

У с.Охромесевичах Корюківського району виключили з партії чоловіка кандидати партії, заступниці голови сільради Микитенко Ольги. Секретар райкому Броліш: “Кінчай з ним жити, вижени з дому”. Дисциплінована активістка з чоловіком розлучилася, однак почала скаржитися. “Куди б ти не скаржилась, апеляції розбиратиму я”, — втішив жінку партсекретар. “За зв’язок з ворожим елементом — своїм чоловіком, затриманим органами НКВД”, — вигнали зі школи вчительку Гулак Ольгу Петрівну. Голова Мало-Дівицького райвиконкому Роженко, “самопостачаючись” колгоспним зерном, вигодував двох свиней, продав нархарчу за 3000 крб. Дефіцитні товари розкуповуються відповідальними працівниками та їх дружинами. Начальник райвідділу НКВД Яковлев взяв собі валянки, призначені селянам за здачу хліба. Голова Погребецької сільради згвалтував комсомолку. Позови потерпілих суд відхиляє.

Як завжди, більшість скривджених клопочеться особисто за себе. Заступник голови Ямпільського райвиконкому Кузовков Олексій Іванович Косіору: “Я двадцять років на партроботі, з них п’ять років в армії, а тепер мене поставили в становище зацькованого звіра, позбавили можливості будь-де працювати й годувати сім’ю, видавши “вовчий квиток”. У мою відсутність, коли я був у Києві на курсах перепідготовки кадрів комскладу, перевірили фінансовий стан райвиконкому, склали акта, що представляє з себе взірць безвідповідальної демагогії, наклепів і прямих підтасовок. Обшукували навіть квартири службовців райвиконкому. Звинуватили в розтраті і фальсифікації документів, відкликали з армії, викликають на допити у Чернівці”. Чим невдоволений товариш? Органи розберуться...

Начальник управління кінофікації Остапенко Михайло Гаврилович: “Півтора місяці наді мною форменим чином знущуються, пришили мені “шахрая”, усунули з роботи, підірвали авторитет вороги народу Гарін, Цитович, внаслідок чого мені довелося після курорту вісімнадцять днів хворим у ліжку пролежати, бо довели до божевілля. Недоліки, які я мав і, можливо, маю, я не заперечував. Полягають вони в тому, що були в мене випадки випивок з підлеглими й низка інших недоліків, яких на нинішній момент уже нема. Я сам зрозумів, що цього робити не можна й кинув, і цього за мною вже не помічається. Питається, чому мені безпідставно приписують шкідництво, називають ворогом народу, ображають в епоху Сталінської Конституції?..” Наївного хлопчика з себе корчить? Мовляв, більше не буду?..

Співробітниця райгазети Бліндер Фаня Бенціонівна: “Мене Бахмацький РПК виключив з партії за притуплення класової пильності в зв’язку з арештом мого чоловіка. Але ж право на працю я маю, а мені в районі не дають роботи, ніхто мене не бере. Невже мені з дитиною доведеться вмерти голодною смертю, це ж буде тільки на руку класовим ворогам. Якби я була хоч здорова, а то з пороком серця і голодна довго не протягну”. Ну хто ж тобі винуватий, що ти з ворогом жила?..

Заступник секретаря Мало-Дівицького райкому Камінський В.А.: “Вважаю своїм обов’язком повідомити, що я особисто був у дружніх стосунках з заарештованим Чепуром і Моцним. Працювали разом в обкомі, іноді разом випивали в загальній компанії на вечорах і банкетах, влаштовуваних обкомом. Я щиро визнаю і засуджую, що, не зважаючи на дружні стосунки, не зумів їх виявити і викрити. Відчуваю глибоку вину перед партією, що своєю сліпотою дав можливість ворогам вільно діяти. Вони дуже вміло себе маскували й ніколи не говорили про політику. Говорили про окремі недоліки, жартома, без тіні ворожої критики. Я вважав їх непоганими працівниками і комуністами”. Добре, що зізнався. За втрату політичної пильності треба відповідати...

Дружина секретаря Ніжинського райкому Литвиненка — Анастасія Іванівна: “Дорогой товарищ Сталин! Обращаюся к Вам как к своему дорогому учителю, вождю и другу. Жаль Вашего дорогого времени, которое придётся Вам уделить на чтение этого письма, но я вынуждена... Я жена секретаря райкома 13 лет, вдруг приезжает на днях с обкома и объявляет, что ему предъявили обвинение в том, что я дочь торговца и больше жить со мной он не может, что так нужно для партии. Дорогой т.Сталин! Прошу Вас не откажите, как отец ответьте, могу ли я быть женой секретаря райкома?...” Співучасниця злочинця, що приховав від партії сумнівне походження власної дружини. Не можеш, любя!..

“До Чернігівського облпарткомітету. Ціми днями я був у справах в Прилуках, де довідався, що там секретарем парткомітету Скадін. Чи відомо вам, хто такий був Скадін раніш, чи може це чужа хвамилия. Я маю деякі відомості за його минуле і думаю подати їх до ЦК партії. Скадін ненавидить євреїв і всю єврейську націю, тому так багато євреїв в Прилуцькому районі вичистили з партії.” Підпис: “Іван (прізвище нерозбірливо-розписом). ст.Бахмач”. Дивовижна обізнаність, як на коротку поїздку “в справах”, зі станом справ у чужому районі! Кого захотів обдурити своїми “ціми” та “хвамилия” липовий “Іван”, вкинувши (чи попросивши когось) шитого білими нитками доноса на ст.Бахмач? Чи не його, в числі інших євреїв, вичистив Скадін у Прилуках?..

“На обласній нараді редакторів райгазет редактор остерської газети т.Зубко, довідавшись, що я з Конотопа, просив мене передати від нього привіт нині викритому й заарештованому ворогові народу Левіну. При цьому т.Зубко пояснював, що він добре знає Левіна: здається, точно не пригадую, були разом в одній частині РСЧА. Пригадавши це “вітання”, я вирішив Вам написати. Сам собою факт цей ніби нічого не говорить, але я вважаю, що “знайомство” Зубка з Левіним варто перевірити. З ком.віт.К.Реньга”. Хороший хлопець! Та чи не ховає за цим якісь свої гріхи?..

Голова Ніжинського райвиконкому Аутман: “Шановний тов. Михайлов! У Вас не було доволі часу вислухати мене, і я був настільки не в собі, що не міг спокійно, стисло розмовляти з Вами. Вважаю цілком правильним усунення мене з керівної роботи. Тепер такий час, що треба кожного працівника перевіряти не один, а по кілька разів. Тим більше такого члена партії, що волею випадку має родичів за кордоном”. Правильно мислить товариш. Але ж хто йому в тих родичах винен?..

Інструктор обкому Шевчук: “До обкому надійшло повідомлення про Шевчука, шурина якого викритий як ворог народу. Сповіщаю, що цей момент мене не стосується, а якогось однофамільця. Я там і не жив і шурина такого не маю”. Як там у давнину, до діалектичного матеріалізму, казали: береженого Бог береже?..

28 серпня заарештовують самого Маркітана. Очевидно, силами армії і передусім як військового злочинця, оскільки санкцію на арешт підписав не якийсь, хай найвищого рангу, чекіст, а військовий прокурор КВО Калашин. І став видатний більшовик, що не раз бачив і слухав великого Сталіна, особистий друг Косіора і Постишева — одним із активних керівників розгалуженої антирадянської націонал-фашистської терористичної організації, зрадником Батьківщини, організатором повстанських загонів, шкідником в галузі сільського господарства і польським шпигуном. Виявляється, противитися рідним органам зовсім не просто, бо вже 19 вересня секретар обкому в усьому “зізнається”. 24 жовтня виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР засуджує його за першою категорією, а наступного дня якась чекістська негідь, що в більшовицькій ієрархії Павлові Пилиповичу в підметки не годиться, видатного діяча розстрілює. Де похований? Можливо, зарили в тій же Биківні, серед селян і робітників, яких він сам з легким серцем споряджав у страшну дорогу... З цього часу недавні соратники вже не називають його ласкаво “дідом”, а обербандитом, який під виглядом начебто ефективних пожвавлених засобів насправді свідомо розвалював оборонно-мобілізаційну спроможність області і її господарство, підступно викликаючи у трудящих справедливе невдоволення рідною радянською владою.

На вечірньому засіданні 3-го пленуму обкому 4 вересня, коли виключали зі складу членів бюро і обкому вже заарештованих Маркітана і голову облвиконкому Богатирьова, виступав сам Косіор. Стенограму його виступу ми прочитати не можемо, оскільки її одразу відправили в ЦК, очевидно, для перевірки. Однак з деяких його реплік легко зрозуміти, звідки походять накази про знищення того чи іншого українського партпрацівника. “Коли до мене прийшов Маркітан, — довірливо розповідав Косіор, — уже було остаточне рішення ЦК про його усунення. Я викликав його одного і кажу: “Тов.Маркітан, на вас показує Голубятников, що ви член контрреволюційної організації”. Він так на мене подивився, що я подумав: чорт його знає, як говорити людині такі речі! Він мені і так і сяк. Кажу: я сам запитаю Голубятникова. Пішов у НКВД, викликав Голубятникова, сидить Голубятников переді мною. Усе знає, людина розповідає безсумнівно чисту правду (це ж до якого стану треба було довести колишнього голову облвиконкому, щоб він по-

кірно повторював усі чекістські вигадки! — В.Ш.). Виявляється: Маркітан завербував Голубятникова ще в 1932 році тут, у Чернігові. І він розповів мені про це з усіма подробицями! Таке мене зло взяло на цього Юду, що прямо вбив би його!. (У залі — сміх. Весело жили товариші.)

Поділилися наболілим й інші учасники пленуму. Секретар Шосткинського райкому Сергель: “Знімали у мене директора Нефьодова. Телефоную до Києва: чи це так? Кажуть, зверніться до члена ЦК Попова, він підтвердить. Телефоную Попову, а він уже сидить”. (Сміх.) Секретар Талалаївського райкому Євсюков: “Неблагополучно у нас в смислі кадрів. Треба очищувати область від всіляких Рабиновичів, Баскіних тощо”.

Секретар Лосинівського райкому Старовойтов: “Сильно і вміло маскувалися вороги! Як на пленумах Любченки і Якіри громили ворогів, Постишева! Якір не так красиво, а Любченко — замилуєшся! Я по низці питань виступав проти Маркітана (в залі шум, рух, обурені вигуки: “Трудно повірити!”, “Неправильно!”, “Ти на конференціях завжди сидів з ним по праву руку й іншого місця не визнавав!”). Товариші, товариші, цілком невірно дивитися, хто з ким сидів! Тов.Сталін сказав, що вважати когось поганим лише тому, що він пройшов по одній вулиці з троцькістом, буде неправильно. (Секретар обкому Михайлов: “Тільки треба перевірити, чому він там пройшов”). Правильно Косіор сказав: навчитися розпізнавати ворога, викорчовувати все, що насадили контрреволюційні націоналісти. Мене шарпали за професора Кухаркіна, Маркітан докоряв: навіщо ви його без роботи тримаєте? Влаштували професора в школу, а він грамотний, наволоч, німецьку добре знає. Посадили врешті-решт. НКВД, правда, не я. Помилився”. Скаржилися й чекісти: “Ми, органи НКВД, очищуємо заводи від ворогів, але ж застаються їхні родини, які проводять контрреволюційну роботу. Ми їх виганяємо з квартир, але ж їх десятки, і все це демонструється. Необхідно очищувати не лише заводи, але й підступи до них, адже негідники в будь-яку щілину лізуть. Або: натворив товариш у районі неподобств, проштрафився — і це перший кандидат на роботу в області, в члені бюро. Кожен, хто потрапив на роботу в область, має за собою низку неподобств, які він натворив у районі. (Косіор: “Ви просто жахи розповідаєте!”) Так, товаришу Косіор, однак це факт”.

НКВД засвідчує посилення антирадянської діяльності церковників. Вибіркові обстеження виявили, що в віруючі записуються 65% опитуваних, серед них такі, хто раніше вважався безвірником, стахановці, інші чесні працівники. Арешти попів, розбазарювання церковного майна справи не вирішують. Уцілілі священнослужителі організовують хорові гуртки, частують дітей цукерками, збирають підписи за відкриття чи повернення церков, одружуються з активістками-ударницями. Влаштовують підпільні церкви на квартирах, у сторожках бувших церков. Часом працюють заочно: хрестять, женять, покійників відспівують. (Сміх.) У Конотопському районі голова сільради з бригадою прийшли розбирати церкву. За годину на місці події шумів натовп із 120 жінок: ідіть звідси, нехристи, бо й голови порозбиваємо! Встановили чергування з ранку до ночі, нікого не підпускають. А дзвони, хрести вже зняті. Все одно: пустіть хоч під комору, пофарбуйте, тільки не розбирайте! В Азаричах біля церкви жіноча варта і вночі стоїть, хтось підійде — лемент на все село. У Ріпкинському районі охрестили одразу 14 дітей. Одне дитя з родини комуніста, дружина підпільно хрестила. Чоловік узнав і до попа: “Такий-сякий, відхрещуй назад!” Дружина: “Агій, та воно ж тоді буде двічі хрещене!” А піп тій дитинці простираadlo подарував. Чоловік його порвав і спалив, а жінку поскуб за волосся. У с.Загребельному Конотопського району в будинку Гришка по вулиці Колективній збирається до 200 баптистів — співають псалми при відчинених вікнах, залучають народ до себе, агітатори зовсім розгубилися. А в тому районі, окрім молитовного будинку, ще 12 церков і одна синагога...

Докучали обкому й різні “хворобливі явища серед комуністів”, зокрема керівних. Секретар обкому комсомолу Єр्योंін, виявляючи засуджені партією елементи вождизму, допустив поміщення в газеті “Молодий комунар” рапорта обласної комсомолії на своє ім’я, на що йому цілком справедливо вказала “Комсомольская правда”, а секретар ЦК ЛКСМУ Яремчук запропонував вивести його зі складу кандидатів у члени бюро обкому й увільнити від обов’язків першого секретаря. Шкідницька політика в галузі охорони праці й техніки безпеки голови Облпрофради Дадія засобом погіршення й без того важких побутових умов трудящих, невиправданих підвищень норм виробітку і зниження оплати

праці, призвела до росту травматизму, інвалідності, зайвих навантажень на соцстрахування, зриву стахановського руху, оздоровчих заходів, розвалу культурно-масової роботи в обслуговуванні трудящих. Виявляє партійну нескромність і, очевидно, надмірний апетит голова Облспоживспілки Рабинович, обурюючись кращими, аніж для інших керівних партійців, пайками для працівників політвідділів. Парторг Чернігівського заводу “Жовтневий молот” Гофман вихваляє троцькістів, шахрай, обманом проліз із кандидатів у члени партії, не бачить, що їдальні заводу в антисанітарному стані, без жодного умивальника, люди вистоюють довжелезні черги за хлібом, талонами і стравами, а наостанок, через брак місця, їдять стоячи. Секретар Семенівського райкому Пижов гримає у своєму кабінеті на комуністів: “Дурні! Барани!”, або шпетить начальника райвідділу НКВД Барова: “Капальщики! Що ви все шпигуєте?” — аж на вулиці чути. Секретар Недригайлівського райкому Філін, оглядаючи конюшню колгоспу ім.Ворошилова, плеснув по спині якусь сухоребру шкапу: “Ех, соціалізм!” і брудно вилаявся. Жодну вечірку з випивкою в будь-якому колективі і жодну чужу жінку не проминає один із секретарів Глинського райкому Хіро, чим безумовно дає привід для дискредитації усіх парторганів. У Ново-Басанському районі, за голосну спробу згвалтувати домашню робітницю, прокурор Цейтлін порушив кримінальну справу проти першого секретаря райкому Васягіна; грубий районний вождь, що міг у нетверезому стані підняти стрілянину на вулиці чи зірвати мітинг, присвячений черговій річниці Жовтня, виключив прокурора з партії; а коли йому за це все оголосили сувору догану з занесенням і відсторонили на рік від відповідальної партроботи, покався й обіцяв стати достойним комуністом. Дружина начальника Глинського райвідділу НКВД Волкова, лежачи в лікарні, накриває продукти, рве для туалету газету з портретом Сталіна, дивується з пацієнток: “Як ви живете? Мені он їжу окремо готують, чоловік отримує 700-800 крб. і то ледве-ледве!..” Зовсім розпустилися партійці в Ічнянському районі: секретар райкому Іващенко, замисливши виїзд на гулянку до лісу, запропонував по телефону директорові спиртзаводу Велігорському видати на цю справу 500 крб., а отримавши відмову — нема, мовляв, — гримнув: “Значить, ви проти робітничого класу! І в роботі не гнучкі — так про вас і судитимемо!” Голова райвиконкому Гнилуша знущається з наймицьки, платить 15 крб. на місяць, дівчина ходить гола, боса і холодна, має чекати до другої-третьої ночі, поки господар прийде з роботи, і щоб обов’язково в цю пору кипів самовар. Завпарткабінету Харіна відкрила у себе на роботі кубло розпусти: після її нічних гулянок з секретарями, коли справа дійшла до перевірки, вимели з-під дивану купу презервативів. Директор МТС погрожує робітникам: “Не простирадла й покривала — шомполи вам потрібні!” Директор радгоспу “Тростянець” Упир Василь Антонович на вимогу співробітника НКВД Поліщука виплатити штраф за різні порушення в роботі радгоспу назвав міліціонерів шкуродерами, мордобивцями, жандармами тощо. Голова Власівської сільради Якуб Уляна — п’яндига, матерщинниця, жорстоко побила голову колгоспу Дубодила — такого ж бандита, колишнього дизертира. Секретар Ніжинського райкому Верхоглядова, тавруючи на мітингу троцькістів, кілька разів вжила слово “совість” (“Якби у них була совість!”), чим припустилася грубої політичної помилки. Начальник Недригайлівського райвідділу НКВД Кривошеєв, їдучи автомашиною в напрямі с.Вільшан, без будь-якої необхідності звалив пострілом із нагана випадкового перехожого — бідняка, колишнього партизана, робітника-будівельника Міщенко, що видався йому підозрілим, і помчав далі, давши привід робітникам, що підібрали пораненого, обуритися: “Терор з боку представників влади!”

Секретар Понорницького райкому Гусаров ліберально надав грошову допомогу породіллі — дружині троцькіста.

Виявивши, що “допустив у свою організацію п’яничок, злодійчуків і хуліганів”, мало не покінчив самогубством з переляку секретар Семенівського райкому комсомолу Метлицький; старші товариші ледве відмовили гарного хлопця від фатального вчинку, пообіцявши зі свого боку всебічну допомогу і сприяння.

Зайво одноманітно реагує на всілякі вимоги робітників у Середино-Будському районі заступник директора МТС по політчастині Броверман: “Ось подзвоню в НКВД — і відправитесь куди слід!”

Заступник директора Прилуцької МТС по політчастині Чучукало влаштував секретарем-друкаркою Драгову Марію, яка через два з половиною тижні вкрала з каси 2836 крб. 92 коп. і щезла.

Заступник начальника облміліції Ракоші Соломон Танхумович покриває фінансові зловживання і пиятику виконуючого обов'язки голови облвиконкому (замість Загера) Косячного. Що хочеш з ними роби, хоч у ступі товчи, хоч голови відкручуй, не каються люди! У Батуринській райгазеті допустили фразу: "Ворог випередив нас у своїй звірячій ненависті до передових будівників соціалістичного суспільства". Метранпаж Глинської райгазети Фельдман, розбиваючи кліше "Кіров у труні", вилаявся: "Сволота, який міцний!" Начальний Бобровицької автобази № 125 Пьоришкін приймає відвідувачів з наганом на столі, кого хоче заарештовує, погрожує парторгу: "Накажу охороні розігнати партгрупу, бо всі ви троцькісти". У Тупичівському районі за систематичне знущання з колгоспників засудили до двох років умовно голову сільради Волошка Микиту й одразу перевели до іншого села на ту ж посаду з виплатою 300 крб. одноразової допомоги. Голова колгоспу ім.Леніна в с.Вертіївці Воротченко Олександр Григорович десь на виїзді, назвавшись прокурором, здер з якогось селянина хабаря. Голова колгоспу "Соцнаступ" Щорського району Рубан Петро Григорович оточив себе розтлінними самоправцями, учителями, катами, сам привласнює чужі гроші, напивається до нестями, шахрує. У с.Шкірменівці Шосткинського району голова колгоспу ім.Чубаря Погребельний заразив сифілісом низку колгоспниць, одна з яких повісилась. Бригадир 3-ї бригади в с.Лемешівці Городнянського району Філоненко привіз у поле жниварям води в бочці з-під фекалію. Студент 3-го курсу Глухівського сільгоспінституту Храпай Ілля Степанович просив ЦК пояснити: продуктивність праці зростає, а в Глухові нема взуття, ціни на мануфактуру зросли в чотири рази проти 1934 року тощо, за що виключений з партії як наклепник на її політику. В Ічні учитель Бутко розбив у школі лампу і кілька портретів вождів, потім з переляку портрети спалив, попросивши прибиральницю змовчати, ніби такий злочин можна приховати.

12 липня у селах Євминці і Крехаєві Остерського району з'явилася саранча. У колгоспі ім.Куйбишева позичили для приготування отрути казан. Опісля в тому казані заварили чай — 40 колгоспників отруїлися.

Голова Носівської сільради побив за невихід на роботу 68-річного колгоспника. У с.Займищі члени сільради Комісаренко і Єфіменко, за нездачу 10 кг м'яса, відібрали в колгоспника Єфіменка єдину корову, в його відсутність, а малолітню дочку, що не давала грабіжникам вивести з двору годувальницю, побили.

У Дубов'язівському буякорадгоспі розкрадено й розбазарено до 497 тонн сільгосппродукції; худоба, zostавлена без кормів, вийшла із зими виснаженою; внаслідок недотримання запланованих надоїв, за перше півріччя недодало державі 350 центнерів молока, або 51% від плану. Водночас усе начальство годується за рахунок радгоспу; управляючий відділку тримає вдома 4 корови, 3 телят, вола, хряка і 10 свиней, до цього зарізав і продав на базарі 6 кабанів. За засміченість апарату шкідниками, шахраями, злодіями, кримінальниками чи просто нездарними людьми пішов під розстріл директор Заготзерна Кацевман; ретельно почистили й районні пункти — за порушення правил приймання і складування хліба, пересортицю, змішування елітного, сортового зерна з рядовим, його знеосібку. Керівники облЗУ Полонський, Золотарьов та інші розтратили на власні потреби 50 тисяч карбованців, в той час як у селах за невиконання агромінімуму відбирають у винуватців рілню й присадибну землю, відрізаючи її по самі призьби, так що без порушення начебто колгоспного земельного володіння і з хати не вийдеш. У колгоспах спокують, гвалтують комсомолок, або просто кажуть: "Віддайся, вручу комсомольський квиток".

Зовсім безсоромно дурять колгоспників на жнивях. Одним з перших додумався секретар Смілівського райкому Євдокимов: наказав директору МТС зняти з комбайнів ваги і зважувати зерно на токах -- підсохле й очищене, так би мовити, в товарному вигляді. Так само вчинили секретарі Іваницького, Недригайлівського, Червоного, Срібнянського, Михайло-Коцюбинського, Любецького, інших районів. Новація була настільки нахабною, що йшла врозріз навіть із директивами ЦК і РНК, які наказували зважувати зерно до очистки. Встановлена практика настільки обурювала селян, що обком розпорядився при-

тягти винуватців до суворой відповідальності. Ніби якимись тоншими методами не можна грабувати трудівників ланів!

У другій половині року, з огляду на репресії, що ставали масовими, виникли чисто технічні, немислимі для нормального суспільства, труднощі. 10 липня секретар обкому Михайлов звернувся одразу до зав.ВКПО (відділу керівних партійних органів) ЦК КП(б)У Сидерського і зав.ВКПО ЦК ВКП(б) Маленкова за поясненням: ось, мовляв, посадили, як польського шпигуна, секретаря Конотопського райкому Левіна, а як бути з тими партквитками, які він підписав при обміні 498 членам і 233 кандидатам у члени партії? Хто вони тепер — нормальні комуністи чи вороже охвістя? Те ж саме з секретарем Чернігівського міськкому Буценком, який до арешту встиг підписати 965 членських квитків і 362 кандидатських карточки. Звісно, декого з тих членів і кандидатів у члени вже посадили, все ж 1463 партквитки і 595 кандидатських карточок довелося видати заново.

Взагалі, з партдокументами належної дисципліни дотримувалися свято. Облікові карточки, як найвищу цінність, у міськкомі тримали у вогнетривкому сейфі, ключ від якого був лише в першого секретаря. У Батуринському районі на кандидатській карточці № 0598109 на ім'я Денисенка Леоніда Лаврентійовича (батька якого, мабуть, звали Лавріном) печатка зачепила фотокарточку — і довелося їй у супроводі різних пояснювальних мандрувати до обкому, опісля у Москву на Стару площу, 4 перед ясні очі самого Маленкова, потім назад в обком і райком. Хоча — навіть не так: спочатку в Москву, потім в обком, знову в Москву, а вже опісля знову в обком і райком. Мимоволі спадає на думку: яку титанічну працю витягували на собі вожді! Щоб, не доведи Боже, чогось непередбачуваного не сталося. Адже — ворог не дремає!

Чимало клопотів завдавали місцеві й республіканські поводитирі — Попов, Хатаєвич, Вегер, Саркисов, Шелехес, Богатирьов. Сьогодні вони ще всіма шановані люди, назавтра заарештовані, а Укрфототрест, по інерції і за відсутністю вчасної інформації, продовжує розсилати парткабінетам їхні дорогі зображення, потрапляючи таким чином у шкідники.

Не уникла чергового розгрому редакція газети “Більшовик”. Редактора Нудельмана — людину дисципліновану, на думку багатьох, просто підхалима — звинуватили передусім у політичній безпринципності і втраті класової пильності. Не зумів до кінця вичистити колектив від ставлеників і вихованців колишнього редактора газети буржуазного націоналіста Сазонова. Не викривав послідовно ворогів народу та їх покровителів; навіть надрукувавши щось принципове, під тиском “тонко замаскованих” Маркітана і Тодреса, давав поправки і різні спростування, які фактично реабілітували ворогів, вводили в оману широкі читацькі маси. Не проводив належної боротьби з дрібнобуржуазною розбещеністю працівників, що призвело до численних помилок, опечаток і політичних перекручень, дискредитації газети в очах трудящих. Оскільки по лінії Комісії партійного контролю при ЦК ВКП(б) на редактора поступили викривальні матеріали з Харківської області, сподіватися на краще він не міг; все ж для початку з ним вчинили ліберально: відкомандирували в розпорядження облВНО для використання на викладацькій роботі в середній школі одного із районів. “За зв’язок із Сазоновим” та інші попутні гріхи позбулися посад завпартвідділу Таран, заввідділу національно-культурного будівництва Водопр’янов, завпромвідділу Приходько, заввідділу робсількорів Приймаченко, заввідділу міжнародної інформації Шевченко, тимчасово виконуючий обов’язки завсільгоспвідділу Свириденко, літпрацівник Андрущенко. Не поцеремонилися й з первинним партосередком при газеті — повністю розпустили. Розігнавши, по суті, всю редакцію, призвали на вакантні місця редакторів райгазет із Шостки, Борзни, Ічні, Нової Басані, Дубов’язова, Путивля, Добрянки. Тимчасовим редактором призначили У.В.Сука з Бобровиці; очевидно, радів товариш несподіваному злету. Новий склад строго зобов’язали: зробити належні висновки і викривати, викривати, викривати. Все менше змоги на щось більш-менш людяне зоставалося і в середовищі творчих працівників.

Там і сям вилазили на світ божий всілякі неподобства. 27 лютого у с.Восковцях Срібнянського району отримала одразу 4 двійки 15-річна школярка Пташник Наталка. Погорювавши кілька днів, пішла до тітки і в її хліву повісилася.

У тому ж місяці на ст.Макошино Менського району 6-класник Товстоног Володя організував навколо себе групу із десяти чоловік для побиття відмінників. Себе назначив писарем, отаманом обрали Болбата, казначеєм Нагорного, встановили членські внески — 50 коп., для заможних — 2 крб., видали собі паспорти, в яких записують доручення і оцінки за їх виконання.

2 березня один із учнів неповної середньої школи с.Дягови Менського району доніс на перерві комсorghу Дзюндику, що в грудні минулого року цеглину в вікно учителя Ілляшу (винуватця тоді не знайшли) пожбурих Максименко Левко. Комсорг одразу побіг до директора Дзюби. Оскільки навчання проводилося в другу зміну, розбірку почалидесь о 8-й вечора. Викликали батька, також голову сільради Бурка. Левкові сказали: “Терорист? Мабуть, хотів убити директора і комсорга? Матеріал передаємо в НКВД, сидітимеш два роки”. Батько тут же сіпнув сина за вухо, дав ляпаса і наказав зачекати його в коридорі. Коли син вийшов, взявся слізно благати: вибачте на перший раз, він більше не буде, я вам підписку дам, тільки не передавайте в НКВД. Ті твердо стояли на своєму, вже й акта склали. 14-річний Левко, знаючи, що тепер і батькам буде лихо, вийшов до шкільної вбиральні і там накинув собі на шию зашморг. Знайшли його тільки вранці, бо думали, щодесь ховається. По селу пішов гомін: хлопець не винуватий, його просто зацькували, бо в сім’ї його виховували правильно — не били, дисципліну він не порушував, повадився добре, не ледарював, мріяв працювати вагарем, влітку заробив 50 трудоднів...

Через самогубство 13 березня курсантки Шелудько, перевірили в Носівському районі Мринську школу комбайнерів. Виявили: із 268 курсантів половина живе на приватних квартирах по 2-3 на одному ліжку, решта в гуртожитках — у холоді, без білизни, без світла, без лазні. У багатьох короста. В їдальні брак посуду, всього 7 чашок і 3 чайні ложечки, у стравах черви, цвяхи, голки, волосся. У затхлій коморі, заваленій ящиками, соломою, всіляким іржавим запилюженим мотлохом, поруч із прілими крупами, борошном, цукром, маргарином, зіпсоване м’ясо від дохлої свині, бите скло, старі гасові лампи. Двір школи — великий смітник; вбиральні настільки загиджені, не дезинфіковані, неприбрані, неприступні, що курсанти бігають за машини і комбайни.

Морока з найближчими друзями і соратниками. Не працюється спокійно уродженцеві Царицинської губернії Гречку І.М. Просився у якийсь культурний центр, Ніжин чи Прилуки, Тодрес йому сказав: “Надто себе переоцінюєте! Не пхайтесь туди, де ви не справитесь”. Послали першим секретарем у Новгород-Сіверський. Не встиг обжитися, використав за рік для себе три курортні путівки. Голова райвиконкому Пархоменко при ньому б’є по морді голів колгоспів, ті — брагадирів, бригадири — кого хочуть. На додачу взявся писати скарги Єжову і Косіору. Мовляв, пропонував Маркітану перевести райгазету з української на російську мову, оскільки населення Новгород-Сіверщини української не знає. Маркітан підвищеним тоном: “Я з вами розмовляти не буду. Ви проявляєте великодержавний шовінізм. Хай навчається. Незгідні зі мною — можете скаржитися в ЦК”. І справді, затятий інтернаціоналіст Гречко через завпропагитвідділу Куцемакіна просив поставити питання в найвищій партінстанції — ось, бачите, Маркітан виявив своє буржуазно-націоналістичне нутро. (В дужках зауважимо, що Маркітан, як тільки посадили Куцемакіна, перевів бунтівного Гречка на його посаду в область, що його, звичайно, не врятувало, оскільки й він потрапив у “корінці” й “хвости” котрреволюціонера Маркітана.)

21 січня, виступаючи на колгоспних зборах у с.Смолянці Олишівського району перед трьома десятками чоловік з доповіддю про паралельний центр, редактор райгазети Мірошник помилково виголосив: “Давайте ще тісніше згуртуємося проти нашої партії і проти тов. Сталіна!” Хоча більша частина його доповіді була присвячена питанням збирання фекалію, вивозці гною та іншим господарським клопотам, заарештували редактора за антирадянську діяльність.

Директор Коропської МТС Волков Іван Миколайович відправив у колгосп ім.Сталіна невідрегульовану молотарку вітчизняного виробництва, опісля справну німецького виробництва, давши привід для антирадянської агітації: “Наші молотарки погані, німецькі — добрі”.

У с.Будищі Шалигинського району на передсвятковому мітингу, присвяченому І-му Травня, голова сільради Пехов виголосив: “Хай живе вождь робітничого класу Німеч-

чини тов.Гітлер!” Хотів, мабуть, сказати “Тельман”, та обмовився. Комісія обкому змушена констатувати інше: присланий до села для зміцнення керівництва, молодий голова збив навколо себе банду активістів, яку селяни називають “скаженими псами”, що гризуться за портфелі, пиячать, розмахують кулаками, на свій розсуд переподатковують одноосібників, описують та розпродують чуже майно, відбирають садиби, у відсутність господарів розоряють скрині, перелякують дітей...

За пиятику, моральне й побутове розтління позбулися роботи перші секретарі Яблунівського і Хильчицького райкомів Повчун і Павленко, директор Талалаївської МТС Кравцов. За систематичне пияцтво, всілякі неетичні вчинки отримав строгача й позбувся права на два роки посідати відповідальні посади носівський прокурор Авраменко. У Червоному районі заарештували голову райвиконкому Сала, його заступника Коржикова, редактора Пилипенка, директора Есманської МТС Батеха, уповноваженого райзаготльону Хитрого; роззяву першого секретаря Капленка зняли, весь райком розпустили. І так по-всюди, хіба що не всі райкоми розпускають.

Сміливо користався своїми повноваженнями начальник Смілівської райміліції 22-річний Тесленко Панас Власович. Привласнював майно з камери речових доказів, гроші з незаконно накладених штрафів: з громадянина Галушка здер 80 крб., з Білошапки — 100 крб., з Грицай — 350 крб. У липні відвідав з дружиною у Києві її брата, вчинив там “сімейний” обшук, вилучив наган, на який родич права не мав, нікому про це не заявив, на чому й погорів, бо сам десь перший тим наганом похвалився.

25 серпня прибув до Сосниці голова комісії по перевірці ефективності заходів по боротьбі з інфекційною епізоотією ветлікар облЗУ Бодаєв. Не заставши на місці місцевого колеги, о другій ночі почав вламуватися в його квартиру з таким завзяттям, що зірвав з петель двері. Переполошеним сусідам учинив формений дебош. Перевірку документів проводив посеред ночі при відчинених дверях і вікнах. На лемент і шум почали збиратися люди. Завваживши публіку, голосно примовляв: “Я колишній чекіст, усіх зажену в НКВД”. На співробітників ветлабораторії нагнав такого ляку, що вони буквально навшпиньках ходили, перемовляючись пошепки. Повчав: “Кожного ранку, ще в ліжку, треба висовувати ніс з-під покривала й нюхати, чим нині пахне політика радянської влади, а вже опісля діяти відповідно”. Під ранок заснув, теж при відчинених дверях і вікнах, чим хтось і скористався, вкравши з-під носа ветлікарів їхній службовий велосипед.

Обріс особистим господарством грубіян, вельможа директор Ріпкинської МТС Малашко. Тримав по 3-4 корови, по 4 свиноматки з приплодом, по 1,5-2 га землі, тобто, по суті, приватні ферми керівники заводів і радгоспів. Корм, звичайно, беруть у довірених їм господарствах. Секретар Семенівського райкому Пишов впродовж довгого часу привласнював командировочні, понад 20 крб. на добу. Під стать йому й інші відповідальні працівники райкому: секретар Дмитрієв — поважна, освічена людина, але любить запросити до себе чоловік п’ять-шість гостей, вип’ють, а вони йому жінок для розваги “підносять”. Непоганий і тов. Повчун, але район далекий, глухий, бува зайде в темряві куди не слід і теж спіткнеться, особливо по відношенню до чужих жінок. (Коли на 2-й обласній партконференції 14-21 травня, за участю члена Політбюро Шелехеса, секретар Ново-Басанського райкому Васягін завів розмову про те, що даремно таких людей лише м’яко попереджають або забирають ближче до обкому. Маркітан миролюбиво зауважив: “Не треба критики заради критики. Навіщо зайве шельмувати, ганьбити людей?”)

Самодуром заявив себе голова Яблунівського райвиконкому Свищов: вважає, що фізично працюють лише дурні, заохочує виключно керівників гнучких, слизьких, здатних пообіцяти, набрехати і не виконати, підробити документи, найняти робітника й за роботу йому не заплатити; не дивно, що люди в районі бурчать: “Працювати в поміщика з полівини було краще, аніж тепер у колгоспі”, “В куркулів було ліпше”, “Колись один старшина тримав у районі порядок, а тепер сотні не можуть”...

До трагічного наслідку призвела перевірка комісією обкому анонімного листа в ЦК про стан справ у Срібнянському райкомі. “Ну, тепер ці хлопці до всього докопаються!” — вилаявся технічний секретар, він же касир райкому, Остапенко. У цілковитому розпачі, пішов на квартиру свого брата й покінчив самогубством, залишивши записку, в якій пояснив, що згубив його перший секретар райкому Обушний. З його слів, поведився

секретар з чужим майном, як із власним: тягнув собі все, що міг, ніде ні за що не платив; на дармових колгоспних кормах тримав удома по два кабана і корову; відправляючись кудись у поїздку, брав відрядження водночас у райкомі і райвиконкомі; нікого нічого не питаючи, запуслав руку в банківські рахунки, привласнював казенне майно, замовляв собі меблі в Ромнах... Не бажаючи компрометувати партію зайвим розголосом, не раз він, Остапенко, казав: “Обушний, так не можна!” — на що незмінно чув: “Не бійся, все покриємо”. Однак покривати чужі гріхи, не маючи з того жодного зиску, доводилося йому, касиру. Комісія виявила, що лише з відрахувань працівників райкому на державну позику, прибутковий податок, партвнески, культзбір, із виплат тим же співробітникам на харчування, відрядження й квартирні за останні два роки вкрадено 3139 крб. 41 коп. Скільки брали грошей, без будь-якого обліку, з підприємств “на гострі того дня потреби РПК” — установити не вдалося. Не кращим чином характеризувався й сам Остапенко: вірний компаньйон Обушного по застіллях; широка, за рахунок державної кишені, натура; морально розтлінний, безпробудний п’яниця; брав у колгоспах продукти собі на харчування; якось заплатив 30 крб. за підсвинка, вартістю щонайменше 150 крб. тощо.

Своєрідно, “гнуснейшими мелкими антипартийними делишками” — як записали в документах, знову відзначився колишній директор крохмального заводу, вичищений з партії і засуджений у 1934 році за розкрадання соцмайна Фрідляндер Арон Абрамович. Повернувся з ув’язнення, і його, нині безпартійного, Семенівський райкомунвідділ відрядив до с.Олександрівки для проробки листа ЦК про стахановський рух. “Ну, чого мовчите? — звернувся до зборів. — Я ж не знаю вашої думки. Так само, як ви не знаєте, що у мене в кишені. А якщо покажу, то зразу визнаєте” — і скрутив усім дулю. Під час проведення дитячого антипасхального вечора нагадав школі про заборгованість і виключив світло. Понад 100 дітей опинилося в темряві —лише дивом ніхто не скалічився.

Не всі партійні самодури почувалися нормально; раніше з Конотопа повідомляли: секретар райкому Левін, удень — жорсткий, ініціативний керівник, диктатор, чотири роки на Донбасі з самим Хрущовим працював, уночі схоплюється з тяжкого сну, хапається за пістолет, вибігає до помічника, що живе поруч, і в нестямі кричить: “Дивись, тримай, вони тут, стережуть мене, хочуть убити!”

23 вересня у Чернігові, на березі Десни, виявили труп голови обкому Спілки працівників дошкільних закладів, колишнього секретаря Яблунівського РПК Мохира Григорія Яковича. Смерть настала через втрату крові від розрізаних вен на лівій руці та нозі. Додаткове розслідування засвідчило: у 1931-32 роках райуповноважений Мохир разом із присланими з Києва студентами Василенком і Степурою утворили в с.Смелянові “керівний штаб”, до якого цілодобово викликали “впертих” контрактантів для “культурної обробки”. Під час тих обробок до “штабу” заборонялося заходити навіть голові сільради —членові партії. Окрім, заявили себе відвертими грабіжниками. Що це —негідне члена партії самогубство? Втрата політичних орієнтирів? Помста класового ворога?

За давньою звичкою, збиває навколо себе піну 48-річний директор Шалигинського цукрозаводу Шварцер Вольф Мойсейович. Благас: “Відпустіть з району! Я тут працювати не можу: на заводі демонстративно провітрюють кімнати після євреїв, кричать навіть: “Бий жидів!” Перевірили — брехня. Грає Шварцер на антисемітизмі, сам його розпалює серед робітників. Комуністів називає сволотою, при нагоді викидає з квартир сім’ї робітників з малолітніми дітьми. Старого робітника Дехтяря за п’ять грамів цукру відправив до Глухова під конвоем; завваживши ще когось, що націлювся з’їсти з долоні грамів десять цукру, висипав йому його в шапку і водив по заводу напоказ. Самовладно захопив собі на заводі 4-кімнатну квартиру, вимагає безплатних обідів з м’ясом і птицею, а робітникам, навіть дівчатам з їдальні, забороняє в їдальні чай пити. Не краще поводить себе і його дружина. Працювати, як усі, не хоче, влаштувалася головою жіночої ради заводу, але й там нічого доброго для людей не робить. 10 березня на загальних зборах заводу робітники висунули вимогу, гаряче підтриману й доповнену жінками: Шварцера розстріляти, а Шварциху викотити з заводу на тачці! Інакше візьмемо молотки і всю квартиру потрощимо! Шварциха закричала: “Ось приїде Мікоян, і ми вас усіх повивозимо на тачці!” —однак 200 розлючених, налаштованих на бунт чоловіків і жінок не перекричиш. Вимогу робітників оформили як постанову зборів у вигляді апеляції до влади: “Просимо

пролетарський суд застосувати до хвашиста Шварцера найсуворішу міру соціального захисту — розстріл, а його сім'ю виселити з заводської квартири в 24 години”. Відрядили делегацію до начальника райвідділу НКВД Медведєва. Той проти волі колективу не пішов, і без зайвої бюрократичної тяганини того ж вечора відправив директора до Глухівської тюрми. Шварцер, знаючи, що він, як директор цукрозаводу, підлягає не стільки обкому, скільки наркому харчової промисловості, члену Політбюро тов. Мікояну, одразу домігся можливості вдарити телеграму-блискавку Генеральному прокуророві СРСР Вишинському. Тюремно начальство, теж чудово усвідомлюючи, що арешт здійснено без дотримання необхідних юридичних формальностей, Шварцера з-під варти, щоб далі від гріха, негайно звільнило. Справа зависла в повітрі, однак 15 березня районна газета видрукувала статтю: “Шварцер викритий остаточно”. Директор не піддався. Бойовий товариш! Очевидно, відіб'ється й тепер. Та й тов. Мікоян, не в приклад іншим наркомам, свої кадри кривдити безпідставно не дає. Начальник райвідділу НКВД Медведєв уже кається: мовляв, і санкцію прокурора на арешт не отримав, і взагалі допустив поспішність.

Дедалі важче вберігатися від найнесподіваніших ситуацій найлояльнішим працівникам. Припустимо, довірили вам взяти участь у переатестації вчителів. Керуючись цілком зрозумілими намірами, запитуєте: “Хто у нас секретар обкому? Таку людину не знаєте? Який із вас учитель?..” Минає час, і вже вас запитують: “Навіщо задавав провокаційні питання? З якою метою і за чийм завданням возвеличував нині викритого підлого наймита і агента світового імперіалізму?..”

З прикрістю відчували партсекретарі: вислизують з-під їхнього впливу правоохоронці, самостійною й неконтрольованою силою стають. 17 вересня секретар Тупичівського райкому Гришанов Олександр Іванович, стурбований непомірними, на його погляд, арештами, скликав до 15 чоловік підслідних, сам нашвидкуруч розібрався у справах, визнав усіх невинуватими й накинувся на слідчого Бурковського: “Негідник! Мерзотник! Ворог народу! Фашист!”, а коли той спробував щось пояснити, послав його до дідьчої мамі. О 4-й ранку викликав начальника райвідділу НКВД Сенченка і наказав заарештувати негідника слідчого як викритого ворога народу. Марно! Чекіст не підкорився. Немало був здивований і секретар Хильчицького райкому Коновалов, коли начальник його ж райвідділу запропонував йому здати револьвер системи “Наган”, а собі залишити пістолет цивільного зразка системи “Коровін”. Звичайно, рішуче відмовився. Лише пояснення начальника облуправління міліції Шелигіна, до діється це за наказом самого наркома внутрішніх справ Єжова, і втручання обкому змусило районного партсекретаря наган здати і про виконання доповісти.

Районним секретарям, що перекидали начальників райвідділів НКВД на якісь інші посади, обком пояснив: апарат НКВД централізований, тобто підпорядкований Москві і його зачіпати не можна.

Не завжди вдавалося розмежувати між собою сфери впливу чекістам і міліціонерам. Секретар Путивльського райкому Каменецький, з огляду на постійні чвари між начальником райвідділу НКВД Свінціоником і начальником райміліції Богаченком, просто таки благав обком одного з них з району забрати, бажано начальника міліції.

Традиційно негарні вісті надходили з оборонних заводів. Ні, звичайно, були й досягнення: на Шосткинському заводі №9 засвоюють мистецтво пілотування літаків 11 комсомольців, 836 добровольців стрибнуло з парашутної вишки, підготовлено 532 ворошиловських стрільців першого і 135 стрільців другого ступеня, проведено 50 походів у протигазах з загальним охопом 2996 чоловік, шестеро дівчат відвідують курси медсестер. Однак: 28 січня заземлило силовий кабель, протягнутий на фабрику № 6: загальні збитки — 40 тисяч крб. 16 лютого таке ж заземлення на ТЕЦ — дивом уникли загибелі кілька інженерів. На під'їзних коліях біля заводу зазнав аварії паровоз — теж лише випадково не загорілася цистерна спирту. На території заводу зіштовхнувся паровоз з мотовозом. На тому ж місці при маневрах машиніст паровоза штовхнув вагони з уже готовою вибухівкою, ті швидко покотилися під схил, лише самовідданість кондукторів, що зуміли загальмувати вагони, попередила вибух, від якого неминуче загинули б усі розташовані вкупі заводи і вся Шостка. Через низьку якість сировини, зокрема латуні і червоної міді, відсутність низки контрольно-вимірювальних приладів, нескінченних поламок устатку-

вання, завод жене брак, викликаючи невдоволення замовників рішуче всім: порохом, амонітом, піроксиліном, зарядами для гармат... Серед виснажених і знесилених напівголодним існуванням і тяжкою небезпеченою роботою з гримучою ртуттю, каустичною содою, циркулярними пилами, наждачними і шліфувальними кругами, міцними кислотами для протравлювання виробів, іншими загрозливими для життя виробничими операціями робітників спалахи малярії і черевного тифу.

Ставало питання про заміну й притягнення до суворої відповідальності всього місцевого технічного й партійного керівництва. Поцікавилися: директор Нефьодов в 1928 році на VIII з'їзді профспілок, керуючи московською делегацією, активно виступав проти введення в склад ВЦСПС тов.Кагановича, тим самим пішовши проти волі ЦК ВКП(б) — чи ж не явний відщепенець, двурушник, покривач саботажників і троцькістів?!. Начальник місцевого НКВД Чмельов — політично недорозвинутий суб'єкт, мало придатний до аналізу й узагальнення елементарних фактів. Секретар райкому Сковородько не може справитися з власною бабою, а голову райвиконкому Робенка (недавнього першого секретаря Прилуцького райкому) перетворив на зверхуповноваженого над уповноваженими, що сидить більше в колгоспах, аніж у місті, де теж пиячить, грубіянить, адмініструє (свого часу, не прагнучи крові давно знайомих і близьких людей, Маркітан поки відкликав їх у розпорядження обкому). Другий секретар райкому Горшков на такій роботі всього два-три місяці — з нього нічого не спитаєш.

22 лютого командування 168-го Воронежського арtpолку обстежило військово-учбовий пункт Шосткинського району. Виявило: масово-політичної роботи з допризовниками і позавійськовими жодної, газет на передплачено, дисципліна незадовільна. Виділений райкомом для політичного керівництва тов.Шахов жодного разу на учбовому пункті не з'явився.

Завалив низку відповідальних завдань по розгортанню і бойової підготовки кадра і перепідготовки запасу 7-й арtpолк, дислокований у Конотопі. Через відсутність примітивних побутових умов, казарми ущільнені до неможливого, командний склад тиснеться з сім'ями в сирих, без жодних вигід комірчинах...

9 лютого командуючий КВО командарм I рангу Якір попросив обком подбати про житло для службовців Ніжинського військового складу № 309.

1-3 березня скликали обласну конференцію ОСО-ОСОАВІАХІМу.

У цьому ж місяці провели огляд-перевірку кінського складу, возів, упряжі, автомашин, тракторів, залізних бочок, насосів, pomp — словом, усього рухомого й не рухомого, що могло знадобитися для війни. Особливу увагу звернули на стан однокінних повозок, які підлягали безпосередній передачі конкретно військовим частинам.

25 травня визначилися з підбором комсомольців до шкіл Військово-повітряних сил РСЧА — з закінченою середньою освітою, випускників робфаків, технікумів, перших курсів ВУЗів і ВТУЗів, не молодше 17 і не старше 21 року. Зробили розкладку по районах: з Чернігова, Прилук, Ніжина, Шостки, Глухова, Конотопа по 25 осіб, з Бахмача, Ічні — по 10, і т.д.

Відповідні органи реєстрували факти нездорових політичних настроїв. Узнавши, що вже посадили видатних полководців Тухачевського і Якіра, Онищенко Григорій з с.Хлоп'яників Понорницького району сказав кандидатові партії Лебедю: “Нікому не вірю. Ти теж троцькіст. У нашій партії всі троцькісти, і партія їх прикриває”. У тому ж селі комсомолка Олена Чабан на зборах: “Де гарантія, що завтра Сталіна не розстріляють як троцькіста?” У с.Крисках завідувач транспортного двору спиртзаводу Ковальчук прискіпався до завклубу Пестуна: “Ти портрети всіх троцькістів зняв? Познімай усіх — Постишева, Ворошилова, всіх. Зостав лише Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна. Всі інші троцькісти”. Інспектор землеупорядкування Лапшук Леонід Антонович мріяв на курсах командирів: “Ех, зняти б штани з товариша Сталіна, та всипати по голій... А потім по черзі всім соратникам”.

Згідно з постановою ЦК згорнули діяльність госппідприємств, що не увійшли в номенклатуру задач оборонної промисловості. Звільнені помешкання пристосували для підготовки значкістів ГСО (“Готовий сприяти обороні”), військових санінструкторів, медсестер, інших спецкадрів. Нагадали Червоному Хресту: ви санітарно-оборонна організація

— прямий резерв Червоної Армії. Не забули й наросвіту: з 10 вересня в системі облВНО запровадили посаду інспектора по військовому вихованню серед учителів і учнівської молоді.

У кінці серпня 7-а Червонопрапорна ім.Фрунзе стрілецька дивізія, з метою перевірки бойової і політичної підготовки, провела в районі сіл Гальчина, Олишівки, Топчіївки, Смолянки, Красного, Вікторівки, Драговщини, Скоринців, Слободи, Янівки, Лукашівки, Анисова, Количівки грандіозні тактичні навчання. Зобов'язані обкомом, Чернігівський і Олишівський райкоми надали представниками командування максимальну допомогу в проведенні політичної розвідки району навчань, відремонтували дороги, мости, криниці, привели в належний вигляд сільські культурні заклади, пояснили населенню мету й важливість навчань, організували трудящих для урочистих зустрічей проходять частин. Все ж, не без деякої кривди: районні начальники не втрачали надії відтягати в армії понад 200 га лісу, пущених нею під артополігон і два аеродроми. Провівши попередньо масовий збір грошей для поліпшення матеріальної бази аероклубів, планерних станцій, авіамодельних лабораторій, 18 серпня влаштували Всесоюзний День Авіації — з бесідами, лекціями, доповідями, масовими народними гуляннями на аеродромах, у міських садах і на перонах залізничних станій. Народ радів: військові заходи завжди сприяють святковим настроям.

У Ніжині, з нагоди проведів на військово-політичне навчання військової частини непереможної Червоної Армії, влаштували мітинг з голосними промовами про щасливе, радісне, заможне й культурне життя, неодмінними погрозами “споконвічним ворогам українського народу — німецьким капіталістам, польським поміщикам та японській воєнщині”.

Однак не всі пов'язують святковий настрій народу з належною вдячністю до мудрої політики будівничих нового життя. Дехто намагається позбутися членства в партії “механічно”, тобто не сплачуючи внесків, не виконуючи елементарних доручень, всіяко демонструючи свою партнепридатність чи якимось іншим відчайдушним засобом.

Робітниця Шосткинського оборонного заводу № 9 Павленко Анастасія Оксенівна, отримавши догану за хрещення дитини, попросила: “Чоловік в армії, я хату буду, відпустіть — важко мені в партії”. Кочегар того ж заводу 35-річний Степанищенко Яків Степанович приходив на партзбори і заняття під хмельком, на запитання: “Що робитимеш, коли почнуть вішати комуністів?” — змовчав і був виключений за пасивність. Завідуючий Корюківського підпункту “Заготзерна” Дворницький Данило з тією ж метою на питання: “Хто такий Калінін?” — прикинувся дурником: “Голова сільгоспмашин”. Голова Городнянської промартілі Сухицький Євстрат двічі губив чи викидав партквиток. (Лише за п'ять місяців поточного року парторганізації зафіксували 74 загублених, викрадених чи викинутих партквитків і кандидатських карточок — широка можливість для використання їх шпигунами та диверсантами!) Робітник промартілі по виготовленню дитячих іграшок Шамраєвський Наум Мейлахович заявив на партзборах: “Виключіть мене, бо я не вартий бути в лавах партії як шахрай і негідник”, хоча знайомим пояснював, що не хоче, аби йому докоряли “комуністом”.

Не виказували належної поваги до членства в партії навіть деякі керівники. Голова Батуринського колгоспу ім.Сталіна Сивцов: “Краще на каторзі, аніж головою в колгоспі”. Голова Михайло-Коцюбинської райспоживспілки 43-річний Дуля Петро Пантелійович 19 липня на ст.Чернігів у нетверезому стані побив двох громадян. При затриманні вчинив дебош з лайкою і антирадянськими висловлюваннями, в кабінеті оперуповноваженого НКВД швиргонув на стіл партквиток: забирайте, на дідька він мені. Член партії з 1921 року (41 рік, колишній доброволець частин особливого призначення, 4 брати і 5 сестер у партії чи комсомолі) завідувач Сосницького райколбуду Краснобай Георгій Авилович, якому вирішили доручити, “як міцному більшовикові”, незважаючи на п'ять партстягнень за різноманітні погіршеності, головування в колгоспі “Червоний партизан”, твердо стояв на своєму: “Я вам не затичка, в таку нору не поїду. Там дуже скоро в тюрму вскочиш, а я люблю волю” — і запив-загуляв: хоч день, та мій. Зовсім пустився берега голова колгоспу в “засмічений” Вертіївці Колесник: “Навіщо мені рішення партії та уряду? Дали б мені право, комуністів я б різав і вішав.” У колгоспі ім.Куйбишева Середино-Будського району

затявся бригадир Резніков: “На заняття в райпартшколу не поїду! Хіба зв’яжете й повезете на підводі силоміць!”

У с.Степанівці Менського району, зі словами: “Більшовичка! Зганьбила родину!” — рідний брат вигнав з дому Марченко Орину — колишню кулеметницю, що пройшла всю громадянську війну, контужену, і яка в мирному житті стала нікому не потрібна. Навіть редактор “Молодого комунара” Гутник, сподіваючись, що про це ніхто не узнає, бурчить в колі товаришів: “Тісно, жорстко і душно тепер у партії. Треба на все плюнути й не брати в голову”.

Для поглибленого вивчення Сталінської Конституції та виборчого закону за постановою президії облвиконкому від 17 липня повсюдно провели пленуми райвиконкомів, міськкомів, селищних та міських рад, за широкою участю радянського активу. У 36 районах утворено 5266 гуртків, у селах десятихаток, якими охоплено 192 823 майбутніх виборців. У 516 школах радактиву підвищували свій рівень 20 405 голів, секретарів, депутатів та інших керівників. На спеціальних політднях населення узнавало про становище в Китаї, Іспанії, про шпигунську діяльність троцькістсько-бухарінської агентури тощо. Одним із перших добрий приклад забезпечення необхідної масовості в проведенні загальних зборів трудових колективів показав голова завкому рафінованого заводу на Корюківщині Вольфовський: заперти ворота, зачинити двері, поставити варту, ненадійних попередити: втечеш — вилетиш з роботи. Найдієвіший засіб при соціалізмі. Спеціально призначені читці та бесідчики сновигали по сільських кутках і польових станах на агітмашинах чи агітповозках, проводили окремо наради ровесників жовтня, стариків, жінок, молоді. “Він, наш мудрий і любимий Сталін, організував для нас заможне, веселе і щасливе життя. Наші аероплани літають найвище, найдалі, найшвидше всіх на світі. Наші пароплави ламають віковичну кригу. Наша славна Червона Армія — найсильніша в світі”, — втовкмачували виборцям у Конотопі. Прекрасними перспективами щодо капіталістичного оточення та паліїв війни, які будуть розбиті на їхніх територіях, збадьорював військових секретар обкому Михайлов. Для підсилення живого слова агітаторів видали 2 928 700 примірників листівок, 1 089 200 лозунгів, 145 500 плакатів, 30 000 брошур, випустили 3 790 стінгазет.

Про те, що саме в цей час у Грем’ячі, Шалигині, Ямполі, Червоному через відсутність лазень, мила, палива для лікувальних установ і шкіл, масову завошивленість населення та іншу антисанітарію, набула загрозливого розпросторення епідемія черевного тифу, в тих виданнях, звичайно, не писалося.

Дещо заважала гідному поширенню в масах мудрого слова партії злиденна, зношена поліграфічна база. “Умови жахливі, — скаржився редактор ічнянської газети “За більшовицькі темпи” Ариніч. — Приміщення схоже на поганого господаря хлів, з побитими вікнами і без дверей. Нема порядного стола, стільця, комори для схову паперу і фарб. Через відсутність електрики і різальної машини самі крутимо динамомашину і ріжемо рулони паперу вручну”. Що ж, виїжджати на безприкладному ентузіазмі і трудовому героїзмі радянським людям не звикати!..

Область набувала святкового вигляду. Влада відзначала високий політичний підйом і нечуваний народний ентузіазм населення. Повсюди бюсти Сталіна, портрети, кумачові гасла, квіти, духові оркестри. Повсюди мітинги і збори по висуненню кандидатів у депутати Верховної Ради і Ради національностей. Найголовніші: Сталін, Каганович, Ворошилов, Крупська, Косіор, Мануїльський, Затонський, Чубар, Блюхер, Леплевський, Михайлов (перша четвірка насолодиться своїми повноваженнями слуг народу, інших невдовзі розстріляють як ворогів того ж народу). Усе було напрочуд нестабільно, тому час від часу перший секретар обкому Михайлов, під грифом: “Лише особисто секретарям райкомів КП(б)У. Цілком таємно. Підлягає поверненню в Таємну частину обкому,” змушений був писати:

“Уже усно повідомлялося про те, аби кандидатуру Затонського В.П. не висували і щоб були вилучені всі портрети Затонського.

Проте, очевидно, низка секретарів райкомів КП(б)У не зробила жодних висновків із цих вказівок. У районній пресі (Новгород-Сіверський та інші райони) продовжують по-

пуляризувати Затонського, друкують його портрети тощо. Вважаючи це неприпустимим наподобством, обком пояснює, що Затонський В.П. викритий як ворог народу.

Категорично заборонить друкувати в районних газетах будь-які матеріали про нього в зв'язку з виборами, також заборонить друкування портретів у райгазетах. Вживить заходів для вилучення всіх його портретів і промов”.

Доводилося Михалову підписувати й такі вказівки: “Негайно вилучить із вжитку всі телефонні довідники з іменами викритих ворогів народу”. Чи необережно нагадувати відповідальному за стан справ у харчовій промисловості членові Полютбюро тов.Мікояну: “У самому тресті, а також на ряді заводів Чернігівського Цукротресту окопалася велика кількість шпигунів, шкідників, всілякої контрреволюційної погані...”

У серпні по області прошуміли майже щоденні штормові зливи з градом, громом і блискавками, що спричинилися до виникнення пожеж, загибелі посівів махорки чи корови у полі, до побиття шиб у хатах. У с.Чернечій Слободі Смілівського району згоріло до 20 копиць сіна, вбило блискавкою сторожа Прозора і контузило його малолітню супутницю. Під марку стихійного лиха у ніч на 11 серпня хтось підпалив комору голови колгоспу ім.Постишева того ж району комуніста Ходора, попередньо обливши її гасом. Однак, як заведено, трудящі брали підвищені зобов'язання. Одне з них, коли його прочитали в обкомі, розвеселило членів бюро: “Комуніст конюх Любенко з Березнянського району взявся покрити десять кобил і виростити дев'ять лошат. Зобов'язання виконав”. Все ж, чимало даних, отримуваних обкомом з місць, засвідчували, що про справжню політичну стабільність в області годі й мріяти.

Очевидно, через віддаленість, закутковість, наявність великих куркульських і бандитських гнізд не піддається нормальному управлінню Шалигинський район. Ново-призначені партсекретарі, заставши район, за висловом начальника облЗУ Полонського, в кошмарному стані, дуже швидко перестають зважати на наймерзенніші витівки місцевих керівників і, не знаючи за що хапатися, попросту зашиваються. Як і всюди, в районі триває запекла класова боротьба (лише в ніч на 21 жовтня в Шалигині невідомі куркулі позвір'ячому вбили трьох найкращих колгоспників із с.Ходина), однак члени обласної комісії Недавній, Башлаєв і Таратута визнали за необхідне звернути увагу обкому передусім на “разінщину” — типове загалом явище, яке вони найкраще вивчили в с.Баничах. Голова сільради Разін Степан з підручним активом довів людей до постійного переляку — б'є всіх підряд, навіть комсомольців, дебоширить у сільбуді, змусив односельців розвалити, позасипати льохи, щоб і картоплю було ніде тримати, за один день оштрафував 52 колгоспні господарства за недопоставку м'яса, відбирає майно без відповідних актів і опису, соратникові Горленку віддав чужого коня і телицю, за підложними документами братові своєї коханки Бикову видав з колгоспу корову і свиноматку, хоча той мав і корову й інших дрібних домашніх тварин. Якось з секретарем сільради Сухорученком змусили колгоспника Мурашка виставити їм гостину, дві доби не вилазили з його хати, випили сім з половиною пляшок горілки, жодної копійки не заплатили. Узнавши, що директора школи поклали в лікарню, посеред ночі увірвався до його дружини, спробував згвалтувати; оскільки жінка підняла крик, взявся опісля всіляко переслідувати чоловіка, приписуючи йому всілякі шахрайства. Учителя Кибенка, який спробував заступитися за директора, позбавив права голосу й відібрав у нього майно. Захворівши на гонорею, намагався заразити через згвалтування з десятків колгоспниць. Постійно являючись уночі п'яним до сільради, викликає дівчат — сільських виконавиць, щоб під загрозою пістолета згвалтувати. На 16-річну Максименко наставив пістолета прямо на вулиці й потягнув на картоплянище, де її випадково відбили дві жінки. І таке, в тій чи іншій мірі, по всіх селах. У с.Ковенках член сільради Шкурин, пробираючись уночі через вікно до одної колгоспниці, побив шиби, а коли та поскаржилась в райгазету “Сталінський шлях”, звичний до всього редактор наклав на листі резолюцію: “Дрібниця”. Яких вищого порядку думок і вчинків можна чекати від таких керівників? Катеринівську сільраду вирішили перевірити на мобілізаційну готовність. П'яний голова довго шукав ключі від таємної скриньки. Комісія напосілася; ключі знайшли й одібрали в зовсім посторонньої особи. На додачу виявилось: для голови цілковита дивина, що в його таємній скриньці зберігається такий державної ваги документ, як мобпакет.

Тривала “оборонна” робота. Згідно з постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 28 вересня представник Військової ради КВО по підборі комуністів у кадри РСЧА по Чернігівській області комісар 7-ї стрілецької дивізії бригадний комісар Масльонников відібрав і остаточно затвердив для поповнення старшого начальницького і політичного складу РСЧА 56 чоловік. Активно діяла в Чернігові мобілізаційна частина штабу 15-го корпусного округу під командуванням замначштакора батальйонного комісара Якушева, який відзначив наростання випадків неявки, ухиляння, запізнення й дезертирства зі збірних пунктів значної кількості приписників і перемінного складу військових частин, яких негайно притягували до кримінальної відповідальності. Начальник Чернігівського гарнізону — командир і військовий комісар 15-го стрілецького корпусу комдив Тарасенко скаржився обкому на тісноту й антисанітарію військової крамнички, що гірша сільської лавки, вимагаючи відкриття до наступного Дня Червоної Армії взірцевого універмагу з товарами військової необхідності; також на те, що через постійне відключення електроенергії з 19 до 22 години, в казармах частин гарнізону все завмирає, люди вечеряють у напівтемряві при гасовому освітленні.

4 листопада Михайлов отримав директиву Сталіна: “Об усилении внимания организационно-техническим вопросам избирательной кампании в Верховный Совет СССР”.

Лавина політичної інформації вимагала чималих сум на утримання різного рівня парткабінетів і будинків політосвіти, проведення обласних, міжрайонних і районних інструктажів, нарад завкультпропів міськкомів і райкомів, завпарткабінетами, на екскурсії до Москви в музей Леніна, на організацію 3-місячних курсів підготовки і перепідготовки штатних і позаштатних агітаторів і пропагандистів, зі звільненням від основної роботи і без звільнення. Не дивно, що всі ці люди з піднесенням несли в маси мудре, нескаламучене, чисте золото слова партії. Правда, все-таки в залежності від особистих здібностей, а подеколи й настрою. Хтось збадьорював майбутніх виборців так: “Як бачите, техніка виборів проста: прийшов, отримав бюлетень, вкинув в урну — і додому. А о 12-й ночі вся ця лавочка зачинається і відповідні особи починають підраховувати голоси”. (Коли про це розповіли в обкомі, зала ще сміялися.) Інший — в Бахмацькому районі — брав питання ширше: “Товариші! До чого дійшли в Америці? Виборчі бюлетені там друкують виключно американською мовою, яку негри мало розуміють, бо вони все-таки африканці. А у нас, будь-ласка, хоч так, хоч сяк — обидві мови рідні!”

Люди, як завжди, дивувалися: “Чому в бюлетенях один кандидат, а не два? Кого викреслювати? Хіба це таємне голосування? Тепер демократія, проголосуємо, за кого хочемо!” Представник ЦК ВКП(б) Осипов на інструктивній нараді з секретарями райкомів 21 листопада наказав давати таким балачкам рішучу відсіч. Агітатори пояснювали, спершу по-доброму: справа не в викреслюванні, а в виборі найкращих людей, яким і рівні нема, тому інших не висуваємо, а просимо саме їх дати дозвіл на балотування. На виборчих дільницях били вікна, хуліганили, погрожували, відбирали, нищили і розтягували для домашніх потреб бюлетені. У Козельці і Кувечичах озброєні групи, оточивши дільниці, вигребли з них усе паперове. Очевидно, таке коїлося по всій країні, бо з Москви надійшла вказівка: створити 10-процентний резерв бюлетенів для перекидки у вузькі місця. У колгоспі ім.Фрунзе Ніжинського району Магера Григорій Якович сказав на зборах про комісара державної безпеки 2 рангу Леплевського: “Хто він такий? Ми ж його не знаємо. Давайте висунемо когось із своїх”. Неодноразово вчені когоспники дали вільнодумцю рішучу відсіч. Органи взялися перевіряти, чи не був він колись есером. У колгоспі ім. Сталіна Іваницької сільради Недригайлівського району, під час обговорення кандидата в депутати Ради національностей, місцевої активістки Хоменко Степаниди Тимофіївни, п’яний бригадир Затула Іван Якович обізвав її поганими словами і закричав, що голосувати за неї він не дозволить нікому. В с.Великих Будках того ж району Гайворонський Федір розбив на виборчій дільниці лампу, порозкидав лавки. У Понорницький райвідділ міліції прийшла анонімка: голова Мезинської сільради Ветоха і секретар Подоляко змовилися висадити в повітря в день виборів клуб. У колгоспі “Червоний партизан” села Бригинців Остерського району, під час голосування кандидатури Сталіна, Дахно Григорій Савич закричав: “Ку-ку-рі-ку!” і відправився на два з половиною роки за ґрати. У Понорниці, за

знування й всілякі глузи з члена окружної виборчої комісії, отримали по три роки Петриченко Михайло Михайлович, Москаленко Опанас Андрійович і Огієнко Лука Федотович.

У колгоспі “Червоний партизан” Веселівської сільради Шалигинського району п’яний рахівник Крюков на передвиборних зборах весь час голосно коментував почуте, на вимогу покинути збори закричав: “Якщо я піду, то й ви всі підете”, під кінець, вискочивши на сцену, зірвав спів “Інтернаціоналу”.

У Понорниці вчитель Романченко сказав селянам: “І як вам пояснити, що комунізм — опіум для народу?” Ще хтось з надією: “А може, завтра Сталіна розстріляють як троцькіста?” Поцікавився й хтось із військових: “Хто може заарештувати Сталіна?”

29 жовтня в с.Ленькові заарештували за контрреволюційну витівку Шуригу Михайла Тимофійовича, який на зборах колгоспу “Червоне село” запропонував: “Сталіна обирати не треба, він грузин і буде гнобити українців”.

Заповзялися провалити на виборах комуністичних кандидатів баптисти Хильчицького району, особливо в селах Зноб-Трубському, Новоселівці, Кринідівці, Нефедівці. Пресвітер Гончар підтримує зв’язок з Брянськом, Вежицею, Конотопом. Блокуються з попом Барковим, ходять по селах, хрестять дітей; в с.Журавці зібрали 70 підписів за відкриття церкви. У с.Кузьках Конотопського району Сизьон Степан Якович поздирав на дільниці гасла. В с.Піддубному Мало-Дивицького району, коли на екрані з’явився Сталін, Лисогор Григорій Матвійович покрити грубою лайкою і його, і жінку-агітатора. Так само сказав, що думає про вождя і взагалі про радянську владу, в колгоспі “Переможець” Соляченко Олексій, що було оцінено судом на п’ять років. Кобижча Опанас Тимофійович і Кобижча Ісаак Степанович позивали дрючком портрети і шезли з села на 5 і 10 років відповідно. Якийсь Барабан Василь Миколайович за вистріл із револьвера в портрет Калініна закрив на три роки. У с.Колесниках Ніжинського району пізно увечері, після виступу на виборчій дільниці, втопили в колодязі 22-річного агітатора-комсомольця Гапона Михайла Марковича. На деяких дільницях кричали на агітаторів: “Не слухайте цього дурня!”, дехто просто казав дружині: “Підеш голосувати — розлучусь”.

Хтось закликав вичеркувати насамперед Сталіна, а хтось навпаки: тільки його й залишати, хай сам у тій Верховній Раді і сидить.

Один агітував голосувати не за Косіора, а за уже викритого Постишева, бо при ньому горілка дешевша була, інший просто мріяв: “Був би царем, то їв би сало з салом і кожного дня свіжою соломою вкривався”.

13 листопада в с.Сорокошичах Остерського району, за підозрою у розкидуванні й розклеюванні біля сільради і правління колгоспу написаних від руки на аркушах із учнівського зошита прокламацій антирадянського характеру заарештовано вчителя Задорожного.

Комуніст Білопольський з с.Голубівки Середино-Будського району переконує замляків: “Між комуністами і фашистами жодної різниці, то ж чи не все одно, хто буде при владі?” 6 грудня в с.Богданівці Шосткинського району обходила майбутніх виборців бригада агітаторів. У хаті колгоспника-стахановця Марченка, коли всі вийшли, студент 4-го курсу хімітехнікуму Коваленко зачинив двері і накинувся на господиню; з плачем, криком та лементом перелякана жінка ледве вирвалася на вулицю. Складання списків виборців подекуди перетворилося на поголовний перепис населення — з нічними обходами квартир чи хат, з багатьма недоречними для цього випадку порушеннями: виключенням зі списків уцілілих одноосібників, розпитуванням про партійність, національність, позбавлення прав, судимість і заслання, відправкою підозрілих на медкомісію: чи не божевільна, була. Оскільки в багатьох або зовсім не було жодних документів, або були якісь папірці 50-річної ветхості, їх записували за вуличними прізвиськами “Гапка” чи “Васька”, що 70-річним Горпинам і Василинам не зовсім личило. В інших місцевостях пропускали цілі вулиці і квартали.

7 грудня обком зобов’язав усіх редакторів з номера в номер широко висвітлювати на сторінках газет відгуки на звернення ЦК ВКП(б), пов’язуючи їх з обіцянкою голосувати за запропоновані кандидатури, також із закликами ще тісніше згуртуватися навколо рідної більшовицької партії і нашого дорогого вождя тов.Сталіна.

У всіх редакціях і друкарнях, під наглядом співробітників НКВД складали акти про знищення фотознімків і кліше уже викритих ворогів. Згадавши у радіопередачі викритого днів десять тому наркома внутрішніх справ Ягоду, вилетів з комсомолу і позбувся разом із дружиною роботи редактор політичного мовлення Цирлєєв. Побувши якийсь час в ролі безробітного, 23-річний хлопець звернувся до влади: “Так жити далі неможливо: або заарештуйте, або перестаньте знущатися!..”

Від Понорницького району вибрали в окружну виборчу комісію стахановку колгоспу “Світло” Драгу Тоню. По селу пішли глузи: “Повезли Тоню в округ на салотопку”, “Повезли голові райвиконкому в коханки”, “Дурний батько, що відпускає її їздити в ту комісію” — зганьблена дівчина від високої честі навідріз відмовилася.

Все ж, як і було задумано, 12 грудня стало масовим, всенародним святом. Заздалегідь, ще 14 вересня, видали постанову про неприпустимість і заборону самочинного будівництва на околицях Чернігова землянок і про вжиття заходів щодо переселення мешканців з уже виритих землянок у міські квартири. Окрім, сам Сталін наказав: у день виборів торгувати всім, як у вихідні дні, наступного дня всі базари закрити. Під наглядом активістів у селах прибрали двори і вулиці, заготували худобі корм і пійло, запаслися дровами, аби в знаменний день вільного волевиявлення трудящих колгоспники трохи розслабилися. Кожен колгосп мав організувати одноденні дитячі ясла, почастивати діток за свій рахунок цукерками, пряниками і ситром. Не дивно, що ще затемно люди потяглися сповнити свій громадянський обов’язок. На виборчих дільницях червоні прапори, портрети вождів і кандидатів, інша наглядна агітація. У буфетах — чай, білі французькі булочки, кондвироби, копчена риба, ковбаса, пиво, ситро. За оцінкою влади, в різних місцях одразу виникли черги — від 50 до 350 чоловік. Поруч музика, танці, співи. Вжили належних заходів проти вилазок класового ворога: пиятики, дебошів, підпалів, інших терактів. Люди слухняно пішли до урн. Чимало виборців перекреслювали хрест-навхрест усіх кандидатів, крали із кабін олівці, рвали на шмаття бюлетені, писали на них всілякі непристойності. У Недригайлівському районі, зокрема в с.Коровинцях, після розкриття урн, виявили на бюлетенях написи: “Все це дурман — треба Гітлера!”, “Хай живуть старі демократи, що борються з комуністами”, “Демократів, що борються за нас і нашу Україну, ніколи не задушать”, “Буде час, коли настане кінець комуністам. Хай цей голос пролунає на весь світ!” — і т.д. і т.п. У Дубов’язівці: “Всяка влада насилля. Щоб його було не дочекати — голосувати босим і голодним”, “Дайош Керенського!”, “Геть комунізм, хай живе троцькізм”, “Хороша радвлада, та життя погане”, “Голосувати не хочу” — і поруч малюнок жаби, або: “Що тут голосувати!” — і все хрест-навхрест. Очевидно, непросто було комусь наважитися й зуміти написати таке: “Голосую не за паразитизм и насыльство над народом яке січас існує в розгарі а за свободне життя здумайте паразити як стогне і томиться все селянство и часть рабочего класса в тяжкій неволі голі босі і полуголодні Хай буде проклят паразіт Сталін і вся його свора що так іздіваються над безвинним людом”. Завдали клопоту секретареві Остерського району Огнянникову сектанти. У селах Старому Глибові, Косачівці, Лошаковій Гуті, Окунінові не впускали до хат агітаторів, на запитання не відповідали, кинуті на стіл запрошення згрібали ганчіркою у сміття. У Старому Глибові 112 чоловік сховалися у лісах ще 10-11 числа, 62 втекло в день виборів. Те ж саме в інших селах: “Голосуватимемо, тільки не за безвірників”. Загалом, по Чернігівському виборчому округу викреслили 6087 кандидатур, 546 бюлетенів зіпсували. У Прилуках 836 сміливців зачеркнули всіх кандидатів, 70 бюлетенів зіпсували, 207 не опустили в урни, або забрали з собою. У Ніжині зачеркнули 854, зіпсували 79, не опустили в урни 97. У Новгород-Сіверському зачеркнули 1630, зіпсували 90. Високу “пролетарську” свідомість виявив Конотоп: 16 538 зачеркнули, 1829 “загубили”, 279 зіпсували. Партія отримала ясну картину: який відсоток громадян і де можна далі вести до світлого майбутнього, а який краще знищити. Аби не заважав.

Весь цей час тривала мобілізація найвидатніших комуністів для укомплектування апаратів частин КВО, спецшкол Управління держбезпеки, органів НКВД. Відповідальні співробітники обкому, секретарі райкомів, начальники політвідділів залізниць, радгоспів, МТС та їхні заступники поступово пересувалися на посади полкових комісарів, інспекторів, заступників начальників політвідділів, військових прокурорів, членів колегій три-

буналів, інших політичних і військово-юридичних керівників старшої і вищої групи. З найсуворішими вимогами підходили до висуванців на постійну роботу в органах НКВД. Так, кандидатуру заступника директора Хильчицької МТС Казанцева зняли за притуплення більшовицької пильності — прогавив заступник викритого як ворога народу директора МТС Шевелюгу; якогось Шкарубуба забракували за те, що його батько завідував колись свічним заводом Чернігівського монастиря, а він це від партії приховав.

Перебільшеними виявилися надії на добрий урожай. Виконати задані плани — означало знову тримати село на межі голоду. З Києва — спільною постановою ЦК і РНК від 20 листопада — попередили: зрив хлібоздачі, вичікування скидок і пільг не що інше, як відсутність турботи про державні інтереси, політично дуже небезпечна тенденція. Все ж, зі збором урожаю організовано провели вербовку робочої сили для вугільної промисловості Донбасу — загалом вилучили з сіл 1695 найпрацездатніших юнаків. Нескінченні арешти, мобілізації, вербовки, дике самоуправство стабілізації господарства не сприяли: безнадійно зірвані урядові строки зяблевої оранки привезли до чергових пошуків винуватців “самопливу” у справах, шкідництва в кадровому питанні тощо. Соціалістичний ідіотизм розквітав пишним цвітом. 20 грудня урочисто відзначили 20-річчя славних органів ВЧК-ГПУ-НКВД. Начальник облуправління Корнєв говорив про заклятих ворогів Маркітана і Загера, головною метою діяльності яких було: викликати невдоволення й обурення радянською владою всіх трудящих області. Його доповнив облпрокурор Савранський: мовляв, саме для цього душили селян непомірними податками, відбирали хати, землю, викидали на вулицю цілі сім’ї з дітьми. Обидва закликали рішуче ліквідувати наслідки. Як? Засобом терору, звичайно. На закінчення, затамувавши подих, освіжили в пам’яті фільм “Ленин в Октябрі” — він тоді ще зі Сталіним в одній із головних ролей йшов. 29 грудня, зібравши в тому ж таки драмтеатр 600 чоловік, провели дводенну нараду стахановців.

Словом, усе йшло як по писаному, однак через постійну напруженість і підозріливість, підсиджування і донощицтво, самопідстраховку і просто боягузство обком дав чергового маху: вкрай нестерпне становище склалося для охочих дорватися через членство в партії до керівних посад. Партквиток уже тоді називали “хлібною карточкою”. Звичайно, у великих парторганізаціях когось до партії доводилося зараховувати, проте в деяких районах не прийняли жодного кандидата партії, подекуди прийняли по одному, виключно для звіту, демонструючи тим самим високу більшовицьку пильність. Припинилася робота з резервом: перестали активно “заохочувати” до вступу стахановців, безпартійний актив, перестали вирощувати із комсомольців авангардну силу в громадському житті і на виробництві. Захиріли й школи для співчуваючих, більше того, навіть із груп співчуваючих почали виключати. Як кажуть, за звітний період із загальної кількості кандидатів в 3530 чоловік перевели в члени 325 щасливців, у кандидати прийняли лише 214 найактивніших. Не допомогло й те, що приймали до лав, як у масонський орден, аж по чотирьох категоріях: 1-а — промислові і сільськогосподарські робітники, червоноармійці з робітників і селян, інженерно-технічні працівники безпосередньо з цехів і виробничих дільниць; 2-а — колгоспники, кустарі, вчителі початкових шкіл; 3-я і 4-а — можна здогадатися, що “гнилій інтелігенції” дорога в партію квітами не встигалася; приймали вельми умовно — таким I-у категорію треба було заслужити. Може, й справедливо. Інтелігенція, особливо “гнила”, завжди легша на зраду, аніж інші, закорінені в свої інтереси, соціальні групи, які тримаються певних правил без жодних надуманих ідеологічних обґрунтувань.

Все це безумовно гальмувало безперервне оновлення керівних кадрів, без якого партія, як показала практика — найжорстокіший суддя усіх теорій, негайно й безнадійно загнивала. Було ясно: хоча старі, дореволюційні кадри частково знищені, нові кадри зрослих потреб вождя не задовольняють. Треба було звільняти місце для ще новіших. Для твердої руки Батька всіх народів — задачка не з найскладніших. Партія нового типу до його методів давно звикла і з ними щиро погоджувалася. Адже кожен її член мріяв досягти такого ж становища — хоч у рідному колгоспі, на хуторі, сільському кутку чи в бригаді. Партія бригадирів — керівна і спрямовуюча. Партія любителів не робити, а загадувати роботу.

Новий рік — скільки б їх у людини не було — завжди якась межа. Очевидно, навіть для секретарів обкомів. Щасливо обминувши всі перевірки, чистки, репресії і ставши повноправним господарем області, Михайлов міг думати чисто по-людському: “Ну, все! Скільки можна! Уже й розстрілювати нікого”. Чи підказувала йому щось доля попередника? Маркітан теж діяльний, за всіма мірками нерядовий працівник був. Непогано управлявся з областю, з твердістю істинного комуніста успішно провів колективізацію і голодомор, не втративши від цього ні доброго гумору, ні апетиту, ні смаку до життя, ні ясності мислення. Але: Брут зробив свою справу, Брут може забиратися під три чорти. Зрештою, навряд чи це муляло вельми собою задоволеного Олексія Дмитровича. Щоб там не траплялося з іншими, у нього, безумовно, все гаразд: вік — усього 36 років, можливості росту необмежені; національність, що теж важливо, — росіянин; підлітком і в ранній юності працював на Донбасі помічником слюсаря; в 1920-22 роках — співробітник Слов’янського повітового комітету комсомолу; в 1922-25 роках — студент Харківського Комвузу ім.Артема; в 1925-28 роках — завагітпропу Слов’янського і Гришинського райкомів партії; в 1928-29 роках — завідувач Артемівської політпросвіти; в 1929-32 роках — заступник заборгвідділу Єнакієвського райкому КП(б)У і редактор Єнакієвської райгазети; в 1932-33 роках — заввідділу Всеукраїнської газети “Вісті”; в 1933-35 роках —начальник політвідділу Недригайлівської МТС; далі — перший секретар того ж райкому. Сам Косіор, призначаючи його у травні 1937 року на місце другого секретаря обкому Тодреса, напучував: “Надто тихо в Чернігові, треба розворушити. Беріться за справу сміливо”. Заслужив похвальний відгук Маркітана: “Енергійний, швидко схоплює суть питання, вміє орієнтуватися в політобстановці, безперечно перспективний працівник”. Чи не зашкодить це тепер?.. Треба ясніше визначитися в парторганізації зі своїм ставленням до колишнього першого секретаря...

Чим, власне, займався обком у перший місяць 38-го року? Як завжди, усував слабкі місця на партійному, ідеологічному, господарському та інших фронтах. Під видом постійного висвітлення ходу підготовки до посівної кампанії, установив над усіма газетами ще жорсткіший контроль, призначивши десять чоловік “читців”, що мали ті газети щоденно вивчати й робити належні висновки. Вийшов з клопотанням прикріпити до області один із літаків агітескадрильї ім. Горького. Відмовився від дачі облвиконкому, пустивши її під дитячий санаторій. Занарядив для райкомів тридцять автомашин. Вжив практичних заходів для ліквідації наслідків шкідництва — демонстрації ідеологічно невитриманих фільмів, використання технічно непридатних стрічок — в системі Облкінофототресту. Об’єднав комуністів облдерждрамтеатру ім.Шевченка в окремий партосередок. Остаточо розгромив обласну письменницьку організацію: частина “інженерів людських душ”, хто надовго, а хто навічно, щезне в таборах; частину віддадуть під крило літвідділів “Більшовика” і “Молодого комунара” — творити нову соцреалістичну літературу й опікуватися початківцями, які також потребували нагляду. Словом, нічого особливо: звичайнісінькі поточні справи, націлені на неухильне поліпшення життя і добробуту трудящих.

Людина хапається за соломинку: не виключено, що надії на краще вселяла в керівника області й директива ЦК розпочати прямо 1-го січня перепис худоби. Правильно: з людьми майже розібралися, тепер займемося тваринництвом. Окрім, ЦК заборонив обкомам знімати перших секретарів райкомів без його санкції — може, це теж ознака грядущої впорядкованості й стабільності?.. Хоча, як учить тов. Сталін, соціалізм у білих рукавичках не збудуєш, формально-бюрократичний, валовий підхід до людей, необґрунтовані арешти і виключення з партії пригнічували і його. “Надто вільно, безвідповідально поводимося з словами “ворог народу”, — казав він секретарям райкомів. — У Середино-

Будському районі згорів коноплезавод. Директора Філіппова виключили з партії, а він застрелився. Ворог народу — агент фашизму, їх знищують як гадів. Тому до ворогів народу треба зараховувати лише справжніх ворогів. Інші політичні вади по-іншому й обґрунтовувати належить. Не можна безцеремонно поводитися з людиною — членом великої партії більшовиків. Необхідно вчити, поправляти, виховувати, а не знищувати політично. У нас подекуди не партійні керівники, а зарозумілі чиновники, пани”. Зрештою, у цьому своєму лібералізмові Михайлов був не зовсім послідовним, бо, коли треба, вимагав: “Де сидів один ворог, женить десять, не побоюючись перегинів”. Звичайно, всі розуміли, що безпечніше дотримуватися саме цієї рекомендації. Хоча, все-таки здавалося, що на зовсім інше націлює Постанова ЦК ВКП(б) від 9 січня про невинуватого звільнення з роботи родичів і близьких засуджених за контрреволюційні злочини; тут уже була надія не на масовий, плановий, а індивідуальний підхід. (Мабуть, не знав перший секретар, що Москва, помахавши під носом периферійних партпрацівників пряником обнадійливої постанови про невинуватого виключення з партії родичів заарештованих, продовжує спускати на місця плани на проведення так званих “альбомних” операцій, за якими належало винищувати енту кількість громадян, не надто дошукуючись якоїсь вини; очевидно, про це знало лише УНКВД.) Правда, часом зоставалося неясним, на що, власне, окрім, звичайно, останніх настанов партії і уряду, орієнтуватися. “По чому вчити дітей? — допитувалися освітяни. — Багато підручників вилучені як шкідницькі”. “Найкращий підручник — товариш Сталін, — коротко відповідав Михайлов. — По ньому й учить”. Правда, навіть з найнадійнішими, здавалося б, посібниками теж повної ясності не було, що теж вело до небажаних перегинів. Так, отримуючи вказівки щось замазати чи видерти з творів Леніна-Сталіна сторінку з прізвиськом щойно викритого редактора, секретар Ічнянського райкому Іващенко вчинив просто: наказав взагалі ті книжки вилучити, мовляв, так простіше, надійніше і далі від біди. Розібралися: “темна особа”, висуванець, тобто ставленик, Маркітана; другий секретар його ж райкому Штейнгерц написав на нього доноса з десяти пунктів, характеризуючи як запеклого буржуазного націоналіста. Виключили Іващенко з партії “як вельможу”; для початку, звичайно.

Які б там нові віяння не передбачалися, маховик розкручений: секретарі райкомів грюкають на підлеглих по столу: “Скільки ворогів викрив? Дивись, бо й до тебе доберемось!” Хтось, готуючись до доповіді, похвалився: “Доповім, як Троцький!” — і потрапив у троцькісти. Назвуть когось посібником ворога — родину виганяють з роботи і квартири, дітей на вулиці закидають камінням, кепкують, знущаються. Все менше стає героїв, все більше — худоби на заріз. Потерпілі скаржаться на штучне, вигадане, висмоктане з пальця створення “ворогів народу”, помсту під маскою більшовицької пильності, прямі вилазки класового ворога. А з партії виганяють — Боже (хоч ти і мерзенна антирадянська вигадка!), за що тільки не виганяють з партії! За приховування соцпоходження і деяких біографічних даних, сумнівні знайомства, втрату чи притуплення класової більшовицької пильності, побутове розтління, відрив від мас, втрату особистої скромності, ідеалізацію троцькізму, розтління малолітніх і сиріт, затискування критики, шкідництво, анекдоти, розтрінкування державних коштів і майна, дезертирство з району чи села, таємне хрещення дітей дружинами чи тещами, шахрайство, підробку документів, зв’язок з чимось запламованими родичами, перебування в полоні, замовчування підозрілого родоводу дружини, пиятику, участь у “Просвіті”, перебування в інших партіях, недонесення про якусь сумнівну подію чи людину, виступ проти позики, підхалімаж, бездумне виконання наказів уже викритих ворогів народу, багатоженство, антисемітизм (ну хоч би когось за українофобство утиснули!), побиття підлеглих, знущання з колгоспників, організацію бенкетів, згвалтування чи його спроби, самопостачання, всілякі порушення фіндисципліни, самопреміювання, передачу продуктів заарештованим родичам і близьким, невиконання хлібоздачі, сімейственість, контрреволюційну пропаганду, грубе порушення ревзаконності, антипартійні дії, антидержавні злочини, всілякі службові упущення. Загальна політична пильність сягнула такого рівня, що троє обкомівських шоферів написали колективного доноса Михайлову на свого колегу, який раніше возив Маркітана; а в Конотопі буцім виявили цілком фантастичного 37-річного японця з такими ж неймовірними для Країни Рад установочними даними: Курьда Хісабулі, рідна мова — японська, підданство

— японське, освіта — вища, соціальний стан — військовослужбовець, місце роботи — аеропорт. Важко уявити особу з такою біографією...

Чи задумувався перший секретар, скільки людей щоденно знищується в його області? Вийшовши з народу, більш-менш керівні комуністи та їх підручні зайшли так далеко, що почали сприймати ближніх як біологічно відмінні створіння, інтереси яких незрозумілі і кого за всіх обставин анітрохи не шкода. Згадаймо, з якою байдужістю, змішаною з гидливістю, ми чавимо на кухні тарганів, зовсім не переймаючись їхніми клопотами. Проте в своєму найближньому оточенні чи сам на сам і вони повинні були почуватися людьми, можливо, навіть із перегином. Помічено, що найбільш сентиментальні, аж до слізливості, саме кати. Не виключено, що штатний розстрільщик ЧОУ НКВД, почесний чекіст Філенко, повернувшись посеред ночі додому, образно кажучи, по коліно в крові, винувато цілував біля вуха ситу з його трудів дружину, сумирно казав їй “мамочка” і брав на коліна кішку. Або: постійно присутній при розстрілах 49-річний облпрокурор Савранський Ілля Лазарович. По роботі зустрічають його вдома: молодша на п’ять років дружина Марія Львівна, 19-річна донька Єлизавета, 16-річний син Борис — якими успіхами, якими прикрасами, якими враженнями ділився він з ними?!. Одна з передумов для відвертої бесіди була: кажуть, з розстрільного підвалу додому тверезим ніхто не повертався... Дещо, звичайно, з кривавого ужину міг підрахувати й перший секретар. Практично двічі на тиждень засідає “трійка” при ЧОУ НКВС, де він, як голова, начальник УНКВД і облпрокурор ухвалюють розстрільні списки, представлені чекістами. В останніх своя арифметика: зверху спускають цифру, а вони її перевиконують. Як і в усьому, за недовиконання б’ють, за перевиконання хвалять. За півроку ухвалено розстріляти до півтори тисячі осіб, тобто до трьох десятків на засідання, іншими словами — по десятку на кожен календарний день, якщо працювати без вихідних і свят. В міру можливостей, повелінь начальства і революційної правосвідомості збільшують цифру вироки спецколегії облсуду. Окрім, смертні вироки на території Чернігівщини підписують московська “двійка” в складі Наркома внутрішніх справ СРСР Єжова і Генерального прокурора СРСР Вишинського, Виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР, військові трибунали 15-го стрілецького корпусу, Київського і Харківського військових округів. Їхніх “набутків” перший секретар міг і не знати. УНКВД в значній мірі ставало невідомим обкому. Про справжній розмах і перебіг репресій, найближчі плани вищого керівництва щодо знищення ворогів могли знати хіба що начальник ЧОУ НКВД Корнєв Марк Борисович та його найближчі помічники Геплер і Тейтель. В цьому перший секретар міг, звичайно, почуватися скривдженим. Хто такий Корнєв, що йому партія перевагу надає? Під час виборів до Верховної Ради СРСР його біографію, звичайно, разом із його, Михайлова, біографією, — кожен міг на виборчих дільницях прочитати. Ну, а “об’єктивка” на нього давно в обкомі по “таємній папці” пройшла. Вік 37 років, майже ровесники, євреї, освіта нижча, весь послужний список в один рядок вміщається: в 1918-19 роках на підпільній роботі і в Реввійськтрибуналі, з 1920 року і понині в органах. З минулого року майор держбезпеки (комбриг по-військовому, генеральська посада) і кавалер ордена Червоної Зірки. Чи не накинє кавалер і йому зашморг на шию?..

Попри все, треба працювати. Незважаючи на скарги нового начальника облЗУ Борисова (куди не глянь — повсюди нові керівники, без практичного досвіду, без відповідних знань, сумнівних ділових якостей) на плачевний стан з ремонтом тракторів, відсутність коштів, запчастин і відповідних технологій, належало розгорнути й підняти на вищий ступінь боротьбу за сталінські врожаї; засобом проведення сталінського декадника стахановських рекордів на промислових підприємствах і на транспорті домогтися перевиконання (і закріплення!) виробничих планів у 30,40 і 50 разів; не упустити з виду й найневідкладніше — в порядку зміцнення оборонної могутності країни забезпечити виконання бойового завдання партії по заготівлі і вивезенню лісу.

Постійним головним болем для обкому були щоденні затримки з виходом газети “Більшовик”. Зі зношеної, розхитаної, тихоходної ротаційної машини фірми “Маріоні” 1891 року випуску, як не латали її місцеві умільці, як не паяли тріснуту станину, ледь вдавалося витискувати 5000 примірників за годину. Запланований щоденний тираж у 40 тисяч примірників потребував 8-10 годин безперервного друку. Зрозуміло, в місті газету

здавалося розповсюдити хіба що увечері, по селах на 2-3 день. Зверталися до Косіора. Генеральний секретар спочатку марно випрошував у Москви хоч 7 друкарських машин для України, опісля пояснив: у всіх областях поліграфічна база в аварійному стані; в Житомирі і Кам'янець-Подільському найгірше — друкують по 16-18 годин, малим форматом половину тиражу. Невчасна ж доставка трудящим мудрого слова партії загрожувала звинуваченням у контрреволюції і шкідництві на ідеологічному фронті.

Негарне становище склалося з сиротами-немовлятами, яких сувора дійсність плодила в надмірних кількостях. Справа дійшла до гнівного демаршу заступника Народного комісара охорони здоров'я УРСР Резніка:

“У Чернігові кілька років існував Будинок немовлят. З невідомих причин будинок раптово ліквідували, причому взимку дітей передали частково до Кролевця та частково до Ніжина. Ні в тому, ні в другому місці не підготували щонайменших умов, які б відповідали дійсним потребам для виховання дітей цього віку.

Дітей не забезпечили ні відповідним приміщенням, ні лікарським і взагалі відповідним медперсоналом, ні основним продуктом харчування — жіночим молоком, внаслідок чого багато немовлят загинуло.

Зараз для дітей немовлят, чи то підкиднів, чи дітей батьківських, які тимчасово мусять перебувати в наших будинках, по всій Чернігівській області немає жодного відповідного будинку. Ні в Кролевці, ні в Ніжині ці будинки не можуть забезпечити відповідну якість роботи, бо в них перш за все немає потрібної для цього лікарської сили, лікарів-педіатрів, немає умов для організації пунктів зливного жіночого молока тощо. Необхідно поновити повністю Будинок немовлят у Чернігові.

Приміщення ліквідованого Будинку немовлят зайнято зараз під дитячий кістково-туберкульозний санаторій.

Нарком здоров'я категорично наполягає, щоб цей Будинок був поновлений в тому приміщенні, з якого його незаконно і злочинно ліквідували”.

У загрозовому стані й уже, здавалося б, непогано прилаштовані безпритульники старшого віку.

У червні в с.Краснопіллі Коропського району завгосп колгоспу ім. І-го Травня Халецький, без відома правління, зняв з патронату й без того довго не забезпечуваного ні продуктами, ні одежею сироту Бойка Миколу. Голодний хлопчина розпродав що мав, опісля наклав на себе руки.

В надії на лікувальну путівку до Одеси, де можна б хоч спокійно вмерти, прислав в обком напіввіршовану скаргу з с.Слободи Олишівського району прикутий до ліжка 17-річний Микола Чечітка: “Ні хліба, ні до хліба, ні взуття, ні одежі. Гину, нікому не потрібний, серед Сталінської епохи, серед прекрасних законів радянської країни! Шановний товаришу Михайлов! Прийміть мій голос і почуйте! Здоров'ям схожу нанівець... Не дайте смерті — порятуйте, бо гину, гину під кінець! Адже ж повитая країна красою щастя і надій; в їй видна гордість соколина і промінь сонця золотий”.

Разом з тим, всупереч офіційно проголошуваним гаслам всебічної рівності і братерства, вияви дикої нерівності дивним чином трансформувалися на самих, здавалося б, безнадійних низинах суспільства. Цілком вдоволеною собою і життям почувалася Дудкіна Євдокія із Шосткинського району, влаштувавшись після закінчення семирічки прибиральницею буфету. Якось у селі захворіла мачуха, дівчина поїхала її провідати, кілька днів прогуляла й позбулася місця. Роботу вдалося знайти в МТС, але суцільний мазут і важкі машини не йшли в жодне порівняння з віником, відром і ганчіркою, тому юне створіння, майже дитина, звернулася прямо в обком: мовляв, “дуже мені тяжко, я дівчина молода, хочу жити, а не гинути з юних літ. З рідних у мене лише мачуха, росту собі як билиночка, сама на всьому світі. Допоможіть, я думаю, що ви маєте змогу. Можна б піти працювати в колгосп, але поруч з неписьменними людьми якось кривдно для себе, що я вчилася сім років”. Обком вчинив по-батьківському: відправив сирітську скаргу секретареві райкому “для остаточного вирішення”. Чи повернули юнку в буфет — невідомо. Скоріше — порадили сісти на трактор. Заради соціальної рівності з чоловіками.

Словом, усіма засобами утверджувалося нове, нечуване досі життя. До свіжих підходів, постійних революційних змін закликала й промова вождя на прийомі в Кремлі

17 травня працівників вищої школи. Почавши з істинно сталінського, негайно оціненого гарячими аплодисментами, гумору: “Ми за таку науку, яка обслуговує народ не примусово, а добровільно, з охотою”, генсек згадав побіжно загальновідомих мужів науки Галілея і Дарвіна, проте виставив, як завжди, за взірць вихователя Леніна. Плеханов з презирством говорив про нього, що він марить; не менш відомі й видатні люди стверджували, що він збожеволів і його варто прибрати кудись якнайдалі, бо він своєю маячнею руйнує науку, а Ленін сміливо пішов проти течії і, наперекір усьому, переміг. Так само, у вугільному забої і на арктичній кризі, ламають старі норми і установки цілком невідомі в науковому світі Стаханов і Папанін. На закінчення вождь побажав здоров’я їм та їхнім послідовникам, також ленінізму й самому Леніну, що теж було виявом нових більшовицьких підходів: досі, керуючись застарілим здоровим глуздом, нормальні люди тости за здоров’я покійників не проголошували. Присутні в залі начебто найосвіченіші люди великої країни щиро аплодували. (Самому вождеві власна промова настільки сподобалася, що й через вісім років він помістив її в ролі блискучої передмови до товстелезного двохтомного 1714-сторінкового ленінського збірника. Ленін дедалі більше робився “живішим від усіх живих”. Здоровий народний глузд не забарився з дотепом. “Москва. Кремль. Леніну. Допоможіть бідному єврею. Рабинович.” В органах держбезпеки заявника запитали: “Ти, дурень, не знаєш, що Ленін давно помер?” — “Завжди так: коли вам треба — Ленін вічно живий, а як бідному єврею — Ленін давно помер!”)

Пильної уваги потребує зосереджена передусім у Шостці і недавно, по суті, обезглавлена оборонна промисловість. Заарештували їхню шайку шпигунів, що обманним шляхом пролізла в партію. З ким працювати? Кому працювати? Як працювати?

Завод № 53 — а це капсульні втулки для артснарядів, ударні трубки для сухопутної і морської артилерії, капсулі для гвинтівочних і кулеметних патронів особливого призначення — жене більше половини браку, по суті, займається оковамилюванням. Не дивно, що, очевидно, звичний дурити державу, новий директор заводу Береля “подарував” своїй непрацюючій дочці путівку на курорт, а опісля, взявши рідне чадко до себе на завод, наказав видати їй перепустку без права обшуку, чим викликав обурення робітників, яких на прохідній роздягали догола. Разом з тим, охоронник заводу, який пропустив співробітників НКВД помитися в заводській лазні, отримав три доби арешту. Секретар парткому Григор’єв розбазарює сукно, інші матеріали, що випадково, через якийсь недогляд у постачанні, потрапили на завод. На закритих партзборах комуніст Ніколаєв закликає не захоплюватися пошуками ворогів, розмежовувати голомотяпство і шкідництво. Можна б з цим і погодитись, якби не було на заводі кричущих промахів у забезпеченні мобготовності, якби не псувалися нескінченно водогінні труби, закладені в окислену землю без необхідності ізоляції... Ні, не розплутаний ще до кінця клубок злочинів директора Нестєрова і його банди! Чи не дотягнеться нитка до самого наркома оборонної промисловості Рухимовича?!

Не дає належних результатів постійна штурмівщина, робота без вихідних і відпусток на заводі № 9. Одними з перших районне керівництво вже взяло на замітку начальника озброєнь Бухачевського і начальника артуправління Єфімова. Цілком не відповідає вимогам воєнного часу світломаскування заводу. Загазованість окислами азоту і випарами кислот така, що вигорає навколишній ліс, тим самим демаскуючи секретний об’єкт. У жарких цехах, зокрема в ливарному, через відсутність або недостатню вентиляцію люди просто задихаються. На складі невідомо для чого лежать 5000 непридатних протигазів, а начебто придатні виготовлені з полотна, краплі азотної і сірчаної кислот роз’їдають тканину, протигazi сповзають з голови, люди отруюються. (Були в області й добрі, однак поки що засекречені протигazi. Передавши кілька таких протигазів із мобілізаційного запасу для індивідуального користування своїм співробітникам, потрапив під суд Військового трибуналу за службовий злочин начальник відділу постачання Чернігівського управління Робітничо-селянської міліції Кимаковський Іван Олександрович.) Винятково незадовільне постачання спецодягом: роками не завозять жіночих калош, гумових фартухів, постійний брак взуття і рукавиць, брезентові і шерстяні костюми дуже низької якості. У підсобках ні світла, ні роздягалок, ні води, ні мила, ні рушника. Спецодяг і на заводі ніде берегти, і з заводу не винесеш. Брудне, рване лахміття, в якому ходять трудящі, важко одягом назва-

ти. На прохідних людей роздягають до нитки; проставлена на натільній білизні ядуча цифра “9” переходить на шкіру, тавруючи людей, а вони ще норовлять ту одягу й за прохідною носити. У їдальні стовпотворіння через нестачу посуду; спецмолока або нема, або видають прокисле. Через перебої з газованою чи просто питною водою, яку підвозять кіньми в непристосованих цистернах, робітники частенько прикладаються до пожежних кранів. Набігавшись упродовж зміни з жару у холод і з холоду в жару, та все на протягах, люди повертаються в холодні бараки, де повно травмованих, з хімічними опіками, хворих на грип, ангіну, фурункульоз, ревматизм, туберкульоз, малярію, висипний тиф, шлункові захворювання. У черзі до лікаря треба вистояти 4-5 годин; привезуть травмованого, надadуть першу допомогу, а додому добирайся сам. До трагічних наслідків призводить неправильне діагностування. Відчувши, що наче вкрай хворий на грип, відпросився з роботи токар Курбацький Леонід Григорович. У поліклініці йому дали порошок і сказали: “Мо-жеш працювати”. Дійшовши до заводуправління, токар впав і помер. Одного робітника з 7-го виробництва, протримавши кілька днів у лікарні, теж завчасно виписали на роботу. Почуваючись зле, хворий попросив хоч відвезти його додому. Отримавши відмову, пішов сам. По дорозі звалився з ніг, через кілька днів помер. На заводі це викликало бурю глу-хих протестів, однак до відповідальності нікого не притягли; лікарі теж мали відповідні інструкції. Пояснення, що до всього цього приклали руку троцькістсько-бухарінські бан-дити і агенти японо-німецького фашизму, вже не всіх переконують. Особливо пригнічу-ють робітників постійні підвищення планових завдань: сьогодні рекорд — завтра норма. Жінки відкрито стають на захист подруг, яких звільняють з роботи й виселяють з квартир як дружин чи родичок щойно викритих ворогів народу. Чи випадково при заводоуправ-лінні досі працює й спокійнісінько проживає по вул.Короленка, в трьому під’їзді, на дру-гому поверсі дружина інженера-комуніста Камелєва Анна Григорівна — начебто рідна сестра дружини Генріха Ягоди — Есфірь?!. Звичайно, за таких умов непросто зміцнити колектив новими партійцями. “Розкажіть нам про своїх родичів”, — пропонують реко-мендованому в члени партії Юрченку Костянтину Григоровичу. “Один із моїх братів був бандитом, але комісією перевірено і встановлено, що я з ним зв’язку не маю”. Приймати такого?.. Прочувши, що потягнулася до партії стахановка Ткачова, загули робітниці: “Та вона свого чоловіка гризе: “Чого вартий твій партквиток, якщо ти досі без посади?”, а для його сина від першого шлюбу гірше махучи — посилає на вулицю торгувати цигарка-ми!..”

Завідуючий промислово-транспортного відділу обкому Спиридонов вважає, що на обох заводах, в зв’язку з вилученням великої кількості різного роду шкідників та звіль-нення їхніх родичів, значною частиною керівників і активу оволоділи занепадницькі настрої, побоювання самостійних дій, цілком припинилася винахідницька, раціоналіза-торська діяльність; поверховий підхід до пошуків ворогів народу посилює хворобливі настрої перестраховки і взаємні огульні звинувачення в пригасанні класової пильності, тому з цим треба щось робити. Невже нескінченні репресії більше справ не покращують?.. Небезпечна думка!

Стилем керівництва нового першого секретаря — дещо грубуватим, але не без людяності, тобто цілком демократичним — навряд чи хтось із його найближчого оточення був особливо невдоволеним. Оскільки всі знали його на менших ролях, то й дозволяли собі заперечувати чи навіть “висловлювати недовіру” частіше, ніж Маркітану, який, зда-валося, вищим керівником Чернігівщини прямо вродився і з яким мало хто міг почуватися на рівній нозі. Михалов же був “свій”: хоч і першим серед рівних, проте не “батьком” чи “дідом”. Припустимо, скаржитись йому секретар Буринського райкому Титаренко на брак надійних кадрів у районі. У відповідь: “Обком винуватий, що ви набрали п’яниць, розт-ратників, взагалі нікчемних людей?..” Чи впливає десь на партактиві питання будів-ництва: будівлю УНКД під наглядом Корнєва ударно звели, а з будівлею облвиконкому три роки зволікають. “Недоліків скільки, — виправдується інженер Брон, — що ми не встигаємо їх помічати. А в міськкомі, коли не звернись, завжди когось забирають”. Ми-хайлов (підозріло): “Куди забирають?” Брон: “На роботу, звичайно”. Михайлов (з полег-кістю): “А-а, на роботу — це інша справа”. (У залі сміх.) Брон: “Мені здається, що там скоро лише вівіска зостанеться “Міськком партії”, а людей не буде. Треба сміливіше

висувати нових. Як сказав товариш Сталін: “Ищите и обряцете”. (Голоси в залі: “Де це у Сталіна сказано?” — “Є, є, сказано!”) Про репресії на нарадах в обкомі якщо й говорилося, то не стенографувалося: наскрізь забюрократизована партія при потребі чудово обходилася усними узгодженнями. Другий секретар Борзнянського райкому Микал “накапав” у “Правду” Мехлісу: обком прикриває ворогів, не дає громадськості викривних проти них матеріалів. Михайлов строго осадив ентузіаста: “Не було й не має необхідності насичувати газети матеріалами, прізвищами викритих і заарештованих ворогів партії і народу, бо кількість цих ворогів партії і народу виявилася на Чернігівщині надто великою”. Майже по-приятельському. Звичайно, при необхідності міг і натиснути, по-більшовицькому принципово: “Директор Укрконоплетресту Покровський, член партії з січня 1917 року, величає себе старим більшовиком, чваниться своєю партійною бородою (своєрідний камінець в інтелігентську борідку Маркітана. — В.Ш.), прикриваючи свою брудну роботу партстажем, а на Глухівському коноплезаводі цілий інтернаціонал шахраїв, пройдисвітів, можливо, шпигунів, бо там словаки, поляки, болгари, мадяри, що засіли буквально на всіх ділянках роботи. Завод побудовано на пливунах, зовсім немає бази для водопостачання. Переробка коноплі без води неможлива, а води нема й для двигунів, треба все перебудовувати, вкладаючи величезні суми. В облЗУ шкодить Полонський і його заступник Золотарьов — не допомагають випікати розпеченим залізом усю гнилизну й мерзоту в системі облЗУ. Начальник Тютюнторгу Ушаков постійно, дуже міцно, солідно і правильно всіх нас критикує, викриває помилки багатьох із нас, а в місті по два-три місяці цигарок не знайдеш. Самовський з НКВД телефонує мені: “Товаришу Михайлове, чи не маєш цигарок, бо курити нічого”. А на станції дев’ять вагонів з цигарками із Ленінграда стоять кілька діб”. (Ушаков з місця: “Не личить секретареві обкому казати неправду, зовсім не личить.) Чернігівторг не викупує цигарок, грошей немає чи щось у цьому роді, а народ хвилюється, повзуть контрреволюційні чутки. За що отримуєте зарплату пролетарської держави?.. Про міську каналізацію. Товариші Баскін, Рабинович, Ситов, Сичевський, Козик, будь вони капіталістами, хіба допустили б таку каналізацію? Вклали десятки тисяч карбованців, а вона вся полопалася. Від того, що когось посадиш, користі мало, адже грошей нема. Були б вони капіталістами, дрібними хазяйчиками, то поставились би до цих сум зовсім не так. Тепер вони в пошані, зарплату велику отримують. Для них Чернігів — куточок земного раю, де шкідництвом і не пахне”. Слово надають одному із зачеплених, Сичевському, який починає здалеку: “У Москві заарештований заступник начальника Головіцукру Тюрников, директор Київцукротресту Синяков, директор Харківського бурякотресту Заславський...” Михайлов: “Ти говори про Чернігів”. Сичевський: “Я маю десять хвилин часу”. Ушаков: “Кожен говорить, як уміє, — навіщо диктувати? Он на Носівській сільгоспстанції більше двохсот наукових співробітників, асистентів, аспірантів, професорів — будинок інвалідів, чиновників старого часу, дармоїдів. Я не замовкну ніколи, зажди буду критикувати”. Михайлов по-ленінському скромно: “Е, балачка на користь бідних!”

Свою ж неспроможність розпізнати ворогів у керівних органах у перші місяці своєї роботи в обкомі на посаді другого секретаря, що йому одразу поставили в провину, він пояснював таким чином (уперше на 3-му пленумі обкому 4-6 вересня минулого року в присутності Косіора): “Впродовж п’яти років, з самого початку утворення області, на Чернігівщині діяла тонко замаскована банда троцькістів і буржуазних націоналістів на чолі з Маркітаном, Тодресом, Дашевським, Бібіковим, Димченком, Голуб’ятниковим, Загером, Косячним (зрозуміло, у троцькісти потрапили євреї, яких у цьому переліку половина, всі інші — в буржуазні націоналісти. — В.Ш.) А ми безтурботно проводили вказівки цієї шайки ворогів, шкідників, шпигунів у життя. Недаром Сталін (ну чому б не сказати “товариш”? Що за недоречний приятелізм. — В.Ш.) назвав політичну безпечність — ідіотською хворобою. Відділ керівних парторганів Бібікова перетворився на друге бюро — документи йому додому носили. Виключаємо когось із партії, я голосую “за”, за мною ще чоловік 29, інші дивляться на Маркітана: підніме руку чи ні. Апарат обкому був підібраний таким чином, що являв собою, по суті, цілу шайку шахраїв, пройдисвітів, негідників, змовників, розпусників та їх посібників, які широко використовували своє службове становище. Сам обком перетворили в прямий будинок розпусти: пиятики — з жінками, оргії

в кабінетах — з жінками. (Голос з місця: “Як їх пропускали?”) Та вони самі працювали в обкомі. Гуляли на кошти під видом видатків на пленуми, наради, конференції. Пиячили в обкомі і на квартирах. По суті, підпільні зборища. Не міг я одразу висунути проти Маркітана низку звинувачень. Прошу в Таємній частині стенограми пленумів і активів, а вони у першого. Після арешту Маркітана відкрили його особистий вогнетривкий сейф — багато там знайшли кляуз і доносів, яким він не дав ходу. (Чергова необережність. Радянські патріоти щиросердно діляться з обкомом своїми спостереженнями, а перший секретар іменує їх старорежимними словами. Ні, щоб сказати “сигнали”, “доповідні”, “приватна довірча інформація”, чи ще якось. — В.Ш.) Шкребла недовіра до Бібікова. Їхати з цим у ЦК незручно. (Косіор: “Можна зателефонувати”.) Та я про нього ні чорта не знав — на конференціях, ніде — про нього не говорилося. А що було раніше — теж дідько його знає, все приховали, замовчали. Треба вирішити питання з партійністю всіх близьких Маркітана”.

Непросто було обкому визначитися з ростом чи хоч поповненням облпарторганізації новими членами. Не приймаєш — гальмуєш штучно, очевидно, з контрреволюційною метою, оновлення лав авангарду; розженешся — одразу звинуватять у надмірній поспішності і негідній погоні за кількістю на шкоду якості. У Понорниці відмовили у прийомі в групу співчуваючих колгоспниці-стахановці Шкарабурі — погано; у Ромнах прийняли в члени партії дружину викритого секретаря райкому Савицького — ще гірше. Установка була така: придивлятися до вступників як слід, однак не допускати зайвої тяганини. Остерігаючись надмірного напливу користолобців, кар’єристів і шкурників, слідкувати, щоб не забагато підозрілих і непевних службовців налізло, оскільки партія — все-таки передусім робітничо-селянська. Осаджувати голів колгоспів і сільрад, завфермами, бригадирів, що у відповідній графі називають себе колгоспниками, вносячи зайву плутанину в категорії. Партія, як завжди і в усьому, підходила до справи діалектично. Вимагаючи від кожного охочого отримати партквиток чи кандидатську карточку заручитися аж п’ятьма рекомендаціями членів партії з десятирічним партстажем, які з міркувань “аби чого не сталося” від такого обов’язку ухилялися, ускладнювала справу. Разом з тим, засудивши і скасувавши як шкідливий обов’язковий досі політекзамен — бо, як виявилось, питання типу “Що таке ленінізм і що таке імперіалізм?” зосереджують увагу на протиріччях, які не завжди викликають здорові думки і асоціації, — процедуру прийому спрощувала. Як би там не було, у січні прийняли 195 членів і кандидатів у члени; у лютому, розігнавшись, — аж 366; у березні, трішки стримавшись, — 324, серед них навіть двох школярів. Словом, на цьому фронті наче обійшлися, тили сяк-так забезпечили.

Гірше було з давніми, уже перевіреними кадрами. Як і завжди, незважаючи на жорстокі репресії, керівний люд продовжував поводитися, як нічого й не було, надто вільно. Не змінює репресія природи порядної людини, ні тим паче злочинця. Найголовнішим і найпершим зловживанням було: всіляко уникати оплати за квартиру, дрова, світло, телефон; також так зване «самопостачання», тобто невиліковна схильність урвати для себе, де тільки можна, задурно харчів і товарів. Отож і дерли де і хто що міг, частенько навіть без особливої матеріальної потреби, єдино, так би мовити, через любов до мистецтва. Перший секретар Семенівського райкому Капранов впродовж двох років замовив собі і своїм рідним безоплатно, звичайно, в промартілі “Червоний кустар”, тим самим вкрай виснажуючи її економічні можливості, аж 30 пар різноманітного взуття. Очевидно, як людину небайдужу до краси витворів людського розуму і рук, його висунули на підвищення — і став любитель кустарного штучного виробництва взуття (сам, очевидно, в душі швець-кустар) заввідділу в справах мистецтв при облвиконкомі!

Прокурор Батуринського району Дитковський незаконного заарештував позаштатного кореспондента газети “Вісті” Кривошея в с.Нових Млинах за те, що той не уступив йому телефон для позачергової розмови.

Усіх своїх підлеглих називає троцькістськими бандитами голова колгоспу ім. 14-річчя Жовтня в с.Ширяєві Ново-Гончарної сільради Висоцький Прокіп Дмитрович. Мало не довів до трагедії вагітну Осипову Анну, протримавши її на роботі до останнього, а коли та, приплентавшись увечері додому, народила, навідріз відмовився дати коня для лікарні.

Форменим статевим розбійником заявив себе голова облсуду Дибченко, змусивши до співжиття жінок — секретаря цивільної колегії, секретаря пленуму і начальника відділу кадрів. Разом з тим, інший перегин: суддя Танденберг, вирішивши, що неможливо всіх у тюрмі тримати, став виносити підсудним надто м'які, ліберальні вироки. Очевидно, дотримується гнилої теорії, що нас, більшовиків, багато, а шпигунів мало.

За приховування соцпоходження і участі в “Просвіті” (націоналістичній організації!) потрапив у замасковані вороги партії секретар райкому Сисоєв: 29 вересня газета “Більшовик” ударила по ньому статтею “Брудні справи Сисоєва”. Несподівано негарного розголосу набула діяльність секретаря Добрянського райкому Черченка, який на одній із учительських райконференцій буцім радив: “Молоді вчителі! Плюйте ви на бороди старих учителів! Нам потрібні молоді, здорові, повні сил учителі, а не старі”. Справа дійшла до “Крокодила”, де позиція секретаря райкому на культурному фронті набула ще зловіснішого смислу й трансформувалася в заклик: “Єдиним фронтом на знищення релігії і попів!” Поступила й скарга-доповнення: мовляв, хоча Черченко в бороди вчителів не плює, оскільки лиця в педагогів здебільшого голені чи жіночої статі, однак з роботи жене немилосердно, за будь-що. Розібралися й зупинилися на версії, що говорив секретар в значній мірі делікатніше, в цілком відредагованому вигляді: “Наше завдання не дивитися на стаж і бороди, а дивитися на енергію, висувати молоді кадри” — тобто нормально, по-більшовицькому, без перегинів. Всілякі писалися скарги на секретарів, часто самому Сталіну: той “розголошує партійні таємниці через свою безпартійну дружину”, той “не вжив належних заходів до викриття свого брата”, той “зовсім не цікавиться, як живуть комуністи в побуті, допускає систематичну пиятику”, ще хтось “прилюдно обізвав усіх працівників прилавка асенізаторами, не віддаючи собі звіту, що асенізатори в Радянському Союзі — рівноправні члени сім'ї всього щасливого радянського народу” тощо.

Небезпека підстерігала парткерівників у найнесподіваніших місцях. Так, ще в 1929 році, на зорі колективізації, в с.Шуманах Любецького району місцева біднота ухвалила усупільнити велике, на її погляд, куркульське господарство Примакових. Все ж, з огляду на те, що один з цієї родини —герой громадянської війни, визначний військовий діяч, задумалися. На засідання бюро райкому 8 березня прибув сам секретар Чернігівського окружкому Нутрецов. Вирішили: Примакових не розкуркулювати, навпаки, допустити в колектив, однак при умові, що все їхнє майно хоч би формально буде передано в неподільний фонд СОЗу. Згодом, коли Примакови опинилися на межі голоду, керівники району Каменецький, Посашко, Пеньков не полишали їх своєю увагою, одного разу навіть видали по лінії райвиконкому п'ять пудів муки. Зрозуміло, тепер ту муку всім згадали — як допомогу родичам заклятого ворога народу.

Демонструючи більшовицьку пильність і беззастережну відданість справі рідної партії, начальство на зборах партосередків і трудових колективів гримало: “Негідники! Падлюки! Шкідники! Троцькісти!” Позбувшись посади, мчало до Чернігова виправдовуватись. П'ять діб поспіль, ночуючи на вокзалі, домагався прийому в першого секретаря обкому директор Корюківського лісгоспу Черніков В.С., батько восьми дітей. Певності у завтрашньому дні ні в кого не було. Розповідав відомий чернігівський журналіст Михайло Брезкун, в ті часи, по суті, зелений початківець: “Заходиш на бюро райкому, а секретар: “Ти ще на волі? Нічого, посадимо. Парквиток на стіл! З квитком прокурор тебе може не зачепити, а без квитка — візьме. “Капітал” вивчасш?” А я, звісно, за жодної погоди таких книг не читав...” Така ось нормальна партійна профілактична бесіда — виключно для трудового збадьорення.

Зовсім хлопчиськом добровільно пішов у червоноармійці Тегіпко Сафоній Михайлович. Хвалився, що в бутність курсантом школи ВЦВК, з 21-го по 24-й рік охороняв квартиру і службовий кабінет Леніна. За 18 років бездоганної служби не отримав жодного стягнення, атестувався лише похвально, всіляким заохоченням, нагородам, почесним грамотам і рахунок втратив. Останнім часом, у званні інтенданта 3-го рангу керував Новгород-Сіверським райвійськкоматом. У липні 1937 року комісія ЦК КП(б)У разом із представником командування 15-го стрілецького корпусу обстежила стан військкомату і його особового складу. Працювала прискіпливо. Військкомісара звинуватили у приховуванні свого соціально-майнового становища, проживанні на зайнятій Колчаком території, служ-

би брата в білих арміях, привласненні партизанського квитка, засміченні особового складу всіляким негідним елементом, в участі у зустрічі і прийомі представника німецького консульства в 1935 році. Найдошкульнішим був останній пункт, який пах прямим звинуваченням у шпигунстві. Довелося військкомісару довго і нудно пояснювати, що за той час, коли члени президії райвиконкому проводжали представника німецького консульства до меж району, він проїхав у його машині лише 10 км і жодних державних таємниць не розголошував!..

Як не дивно, не переводилися й непокірні духом люди, які не корилися найжахливішим обставинам. 26 червня у Ніжині заарештували групу колишніх, 1918-19 років, партизанів загону Кропив'янського — братів Василя і Павла Фесюків, Баклана, Скрипку, Мокієнка і Куськала. Оскільки від “червоних козаків”, в чийй крові ще жила пам'ять про молодецькі атаки на коні з шаблею наголо, можна було чекати чого завгодно, на операцію виїхали з Чернігова начальник 4-го (секретно-політичного) відділу УНКВД Баутін, оперуповноважені того ж відділу Качановський, Ковальов, Манілов та інші. Козаків, які, займаючи значні посади, досі в самоповазі собі не відмовляли, вкинули в камеру, і начальник райвідділу Простота разом з чернігівськими гостями взялися за їх обробку. На нагороди уваги не звертали: “Ордена вам видала ваша банда!” Цікавилися: яким чином червоний партизанський загін виродився у політичну шайку шпигунів і диверсантів, агентів світового імперіалізму. Козаки, розуміючи, що потрапили в лапи фашистів, що підступно пробралися в наші славні органи, трималися по-партизанському; маючи, очевидно, на увазі, що як тільки товаришеві Сталіну розкриють очі на справжній стан справ і цих бандитів нарешті викриють, вони з ними поквитаються. Неподатливих в'язнів перевозили до Чернігова і 22 липня поставили на конвейєр. Для безперервних допитів залучили слідчих Фесікова, Гескіна, Лантуха і Асніна, яким, звичайно, з чистого ентузіазму безкорисливо допомагали й інші. Арештантів по 10-15 діб тримали на стільцях з випрямленими ногами, кому вибили зуби, кому барабанну перетинку, знепритомнілих відливали холодною водою і знову били. Втрачаючи людську подобу, в'язні підписували найдикіші проти себе вигадки. Найважче, очевидно, довелося кавалерові ордена Трудового Червоного Прапора Фесюку Василеві Васильовичу, якому ще в 1919 році, після бою з німцями на околицях Ніжина ампутували ногу. Слідчий Фесіков розтрошив йому дерев'яний протез, бив по голові, шиї, губах, горлянці. Кричав: “Продержу на стуле 30 суток и выброшу через окно в мусорную яму!” Партизан тримався. 4 серпня допити послабилися, а 27 грудня, коли вождь вирішив товариша Єжова прибрати, інваліда відпустили. Для цього, звичайно, довелося йому в тюрмі й дерев'яну ногу полагодити.

Приблизно в цей самий час десь у сусідніх камерах страждали люди, теж готові послужити рідній радянській владі вірою і правдою. (Нагадую, ми тут згадуємо лише тих небагатьох, хто уник розстрільного підвалу чи такого ж погибельного лісоповалу і зміг опісля розповісти, що з ним витворяли.) Голову колгоспу Петровського Федора Васильовича заарештували 16 травня о 4-й годині пополудні. Одне з найголовніших звинувачень: голова райвиконкому Сапон організував націоналістичну банду і його втягнув у неї. Начальник Городнянського райвідділу НКВД Аринін до ранку тримав його на краєчку стільця з випростаними ногами й опущеними руками, вимагаючи: “Сознавайся! Националист?” У перервах між допитами полишав його на міліціонера, єдиний обов'язком якого було всілякими штурханами не дати арештантові задрімати. Повернувшись, бив до втрати свідомості, збризував водою, давив чоботами найінтимніші місця, бемкав чимось по голові, скручував зі справи трубку і кричав по черзі в обидва вуха: “Давай показания! Бандит! Фашист! Курва! Давай показания! Давай показания!” Оглухлий, приголомшений, доведений до нестями голова підписував усе, не віддаючи собі ні в чому звіту. З беззахисними колгоспними дівчатами він був хоробрішим.

6 липня потрапив до камери перший секретар Ічнянського райкому Іващенко Іван Якович. Катування почали прямо з порога. Слідчі Постернак і Дорогаль, вимагаючи компромату на райактив і обкомівців, лупили його носками чобіт, били кулаками і стільцем по найвразливіших місцях, відливали водою і починали знову. Дуже скоро від кровотечі і гниття у вухах секретар оглух, голова від ударів стільцем розпухла, по тілу пішли глибокі нариви. Мучили 35 днів.

Начальника депо ст.Янів 34-річного Коренкова Григорія взяли 24 липня на зборах комскладу запасу РСЧА у Ленінграді. 27 липня о 1-й ночі доставили на ст.Чернігів. Слідчі дорожньо-транспортного відділу НКВД Скорик і п'яний Дворкін, як заведено, негайно посадили дорогого гостя на стілець і, штурхаючи розчепіреними пальцями у вічі, загорлали: “Диверсант! Расстреляем! Не туда стрелки, гад, переводишь!” (Чи не так телеграфний стовп звинувачували: “Стоишь? Окопался? Проводами опутался? Связь держишь?!”) Знущалися з командира запасу п'ять місяців, однак: він не дав собі піддатися безпартійним, чи тим паче ревізійністським почуттям і думкам. Та й ситуація не дозволяла ліпшого способу дій. Краще було за будь-яку ціну вийти на волю, хай би хтось і дивувався: “Іваненка випустили з тюрми? Боже, за що — він же порядна людина!”

Свіжий засіб спілкування з арештованими застосовували начальник Сосницького райвідділу НКВД Горлінський і оперуповноважений Єсілевич: кололи довгими голками у м'які місця до кості, доводячи в'язнів до нервово-психічних зривів. Саме так катували уже згадуваного нами першого секретаря Грем'яцького райкому Зелікмана. Очевидно, саме за нелюдську винахідливість Горлінського невдовзі підвищать до заступника наркома внутрішніх справ України. А згодом розстріляють. Часом жертва анітрохи не краща своїх катів.

Чи контролювали райкоми дії своїх енкаведистів? До певної межі, так. Відвертим здирником зарекомендував себе начальник Лосинівського райвідділу НКВД Постернак Яків Володимирович. Кривдить, ображає підлеглих і місцеве начальство, через голови радянських і господарських керівників бере, де тільки може, для ремонту і обладнання райвідділу цеглу, дошки, вапно. Незаконно викликаючи до себе лісників, продавців, покриває їх грубою лайкою, образами і погрозами, вимагаючи дров, круп і хліба. Змушує колгоспників безоплатно порати сінокоси райвідділу. Поганими словами збадьорював до продуктивнішої праці робітників, що переносили на інше місце райвіддільську конюшню. Правда, під добрий настрій частував їх конфіскованим самогоном, попередньо склавши акта про його знищення. Виявляє непартійне, негідне працівника славних органів ставлення до дружин підлеглих міліціонерів, при кожній нагоді хапаючи їх за недозволені місця. Дехто закидав йому й згвалтування, надмірну особисту близькість з нарсуддею, однак парткомісія останнє не підтвердила.

Занадто вільно повівся у Семенівці помічник уповноваженого УДБ молодший лейтенант держбезпеки Разношкіов Лев Мойсейович. Кине нічне чергування й відправляється до якоїсь із дружин заарештованих у пошуках любові: “Ти і твій чоловік у моїх руках, чого пручатися?” Якимось звалився о другій ночі п'яний біля квартири розсильної райкому, одного разу повернувся з тих походеньок під ранок у відділ у самій гімнастерці: дружина підслідного Давиденка, відбившись від нападника, віднесла його шинель прямо на квартиру секретаря райкому Мохнача. Не дала познущатися з себе й громадянка Белянська: написала в УНКВД, що покінчить самогубством, і, рятуючись від переслідувань, виїхала з району. Новий начальник ЧОУ НКВД капітан держбезпеки Дмитрієв визнав за необхідне просити нового першого секретаря обкому Федорова перемістити негідника на рівнозначну посаду в Городню. (Хай читача не бентежить загадка “всюдисущість” деяких чекістів, бо така в той час ротація в НКВД була: сьогодні він керує чимось в області, завтра — якимось віддаленим райвідділом, післязавтра пішов на підвищення до столиці, а через місяць, дивись, уже й розстріляний. Зрештою, так було і з партпрацівниками; за деякими просто важко прослідкувати — де, коли і чим вони керували.)

Тотальний страх і безмежне свавілля влади вибивали ґрунт з-під ніг навіть у найрожевіших ідеалістів. На свою голову, засумнівався у непогрішимості органів ніжинський учитель Попель Микола Васильович. Навідавшись за місцем народження до райцентру Ситківців Вінницької області, сказав начальникові райвідділу НКВД Савченку: “Даремно мого брата Володю засудили на 10 років. Адже він теж учитель, лейтенант запасу, воював з басмачами”. Начальник вирішив йому ті недоречні сумніви з голови вибити. Запроторив до тюрми й знущався два тижні. Опинившись на волі, пригнічений своєю безмежною беззахисністю перед непередбачуваними сюрпризами долі, вчитель написав у ЦК: “Наді мною знущалися морально і фізично. Я втратив спокій і впевненість у завтрашньому дні. Мені все здається, що будь-якої миті я можу бути заарештованим всупереч усім

правам, дарованих мені Сталінською Конституцією, за примхою того чи іншого представника влади, без оглядки на те, що я ніколи ні словом, ні ділом, ні помислом не грішив проти мого народу”. Безсумнівно, здібний був педагог — вірно зрозумів ситуацію.

Проте і надмірна виконавча слухняність, зокрема низових керівників, призводила подекуди до карикатурних ситуацій. Колгосп ім.Куйбишева Корюківського району практикував посіви гороху, вики, сочевиці. Минулого року випадково завезли насіння смітного кукілю, який і засіяли в урочищі “Степок” на 3-х гектарах. Колгоспник Можара Іван Васильович, що на таких справах розумівся, запротестував, однак голова колгоспу Царенко твердо сказав йому: “Не мудруй! Що дали, те мусимо сіяти”. Бур’ян гарно зійшов, забуваю, зелену масу теж не наважилися скосити, дочекалися визрівання, гарненько упорали, обмолотили, зсипали на полі в купу, а вже потім спалили. І добрим таке господарювання не назовеш, але й голову колгоспу у недисциплінованості не звинуватиш. Та й хто зна, що при соціалізмі головніше?..

Критика ж окремих осіб і всіляких недоліків стала для декого засобом покращення життя і соціального статусу. Бульба Дмитро в с.Крупичполі Ічнянського району прибив на дверях своєї хати табличку: “Тут живе сількор”. У с.Блистовій Понорницького району сількор Марахоненко, який уже дев’ять разів побував під судом за різноманітні правопорушення, теж став грозою для всіх навколо, особливо для продавців. Обидва під загрозою: “Дивись, бо пропечатаю!” вимагають собі товари задурно.

Зосередитися на плідній праці в ім’я побудови комунізму Михайлову не дали. Одне із звинувачень: побиття кадрів. Уже до травня з усіх членів бюро, обраних на 1-му пленумі обкому, вцілів лише завідуючий промислово-транспортного відділу обкому Спиридонов. До Чернігова, для зміцнення українських кадрів, якийсь рік тому він прибув із Москви, на місце Дашевського. Зрозуміло, кохану дружину, з якою він щасливо прожив чотирнадцять років, та дітей Колю, Іру, Таню новий український діяч зі столиці з собою на периферію на зривав. З арештом першого секретаря згустилися хмари й над ним: чому дружив з Михайловим, чому не розпізнав в обкомі ворогів до їх арешту?.. Охоплений жахом, Спиридонов вирішує звернутися до самого вождя, в обхід пошти, через дружину: “Когда попадёт к Вам, товарищ Сталин, это мое письмо, я не уверен ни в чём, что со мной здесь сделают”. Ще одного листа вкидає в скриньку, розуміючи, очевидно, що його передусім читатиме НКВД (так і вийшло, інакше ми не мали б можливості його тут цитувати): “Милая, милая моя незабвенная Нюрик! Я был, есть и буду честным человеком и преданным членом партии, любящим свою партию, её ЦК и товарища Сталина. Прими мужественно всё, что со мной случится... Помни, что в борьбе с врагами бывают случайные жертвы, убитые шальной пулей — кто не овладел техникой боя и защиты. Хорошо, что передала моё заявление т.Сталину... Я помогал сволочи, гаду Михайлову бить кадры? Как же мне обидно будет, если меня никто не спасет... Трусливо трясясь за своё благополучие, люди боятся сказать слово правды. “Как бы чего не вышло”. Если б я был гад, предатель партии и родины, так бы не страдал”. Лист датований 4 червня. Очевидно, того ж дня таємно, не спитавшись ні в кого дозволу, заввідділу “дезертирує” до Москви, бо вже 6 червня пише зі столиці Хрущову — теж як у підпіллі, на учнівському папері, олівцем, може, на вокзалі перед тим, як навідатися додому, де його могла чекати засада. Даремно, звичайно. Від рідної партії та її органів, товаришу Спиридонов, не сховаєшся. А вожді рятувати своїх вірних прибічників не дуже хапаються...

Мабуть, недарма дружина агронома Ніжинського крохмального заводу Литвиненка, запідозреного в тому, що його батько і брат начебто брали участь у якійсь банді, написала: “Тов.Михайлов! У мене вже немає сил стримуватись. Весь той жах, що у нас зараз чиниться, нормальна людина витримати не може. Як тяжко, коли ти не винуватий, а довести цього не можеш! Чоловік твердить: “Раз я ворог, навіщо жити, кому я потрібний”. Ось так напише людина, вважаючи себе нормальною, і виявить своє контрреволюційне нутро.

Уповноважений Комітету заготівель в Мало-Дівицькому районі Харитонов Степан Сергійович, партієць з 18-річним стажем, повівся свідоміше. Коли заарештували його дружину, за якою за 15 років спільного життя він нічого поганого не помічав, то цей ідеологічно витриманий чоловік просив лише одне: прискорити слідство й відкрити йому очі на справжній стан речей, щоб він напевне знав, як ставитися до заарештованої — як до

дружини і матері своїх двох дітей, чи як до ворога народу... Останнє, звичайно, було гірше — останнє тягло за собою відповідальність за втрату політичної пильності, якщо не змову і співучасть...

Правда, ще краще вчинив директор Облмаслопрому товариш Обушний. Узнавши, що у Срібному заарештований його брат, секретар райкому, негайно подав заяву Михайлову: від брата відмовляюся, пориваю з ним усі зв'язки. На жаль, не допомогло — лише зганьбився.

Своєрідним підбиттям підсумків і накресленням задач на майбутнє став звіт Чернігівського обкому 3-й обласній партконференції 29 травня (тривала тиждень — широко засідали товариші), в якому наголошувалось:

“Виконуючи вказівки вождя партії і народу тов. Сталіна, більшовики Чернігівщини, посиливши свою більшовицьку пильність, за допомогою славних чекістів, зуміли розгромити підлу агентуру кривавого фашизму із троцькістсько-бухарінської і буржуазно-націоналістичної банди. Вороги партії і народу — колишні керівники обкому Маркітан, Тодрес, Бібіков та інші, проводячи роботу по розстановці своїх кадрів із ворогів народу в усіх ланках, з особливою силою проводили підлу роботу по засміченню ворогами народу партійного апарату обкому.

Під приводом, що Чернігівщина — сільськогосподарська область, колишнє керівництво Маркітана всіляко відволікало партійне і радянське керівництво в області від питань промисловості, віддавши їх цілком у руки своїх ставлеників — Косячним, Ідіним, Любимовим та іншим на чолі з Дашевським. Ці гади широко використовували надану їм свободу дій і безконтрольність з боку парторганізацій і рад, всіляко намагалися паскудити, де тільки можливо... Вся ця банда, що засіла в обкомі, значною мірою засмітила апарат міськкому і низки райкомів. Підривали й ослаблювали партапарат провокаційні ворожі вилазки, побиття і деморалізація кадрів. Провокаційно-ворожа робота набула особливо широкого обсягу після вересневого пленуму обкому. Ворог народу Михайлов розіслав по районах спецгрупу “доповідачів” для розгрому парторганів, побиття чесних керівних і рядових комуністів. Так, 15 вересня 1937 року розпустили цілком райком Червоного району...” — і т.д. і т.п.

Все ж, наче на противагу безнадійним діям ворогів народу навіть із найвищих верст суспільства, — нові, хвилюючі обрії й перспективи відкривалися перед трудящими, зокрема перед юністю. 2 вересня в Москві, в Центральному парку культури і відпочинку ім.Горького відбулися велелюдні збори призовників. Щаслива й життєрадісна молодь, як писали в газетах, з затамованим подихом вислухала звернення батьків-командирів: “Через кілька днів ви, молоді патріоти нашої соціалістичної батьківщини, з’явитесь на призовні пункти з довгожданою путівкою в РСЧА. Кожному з вас буде вручена зброя. Одні, взявши в руки гвинтівки, учитимуться стріляти без промаху; другі, озброївшись гострими клинками, помчать на баскому коні; треті стануть біля грізних гармат, четверті сядуть у сталеві танки!..”

У передовій “Почесні завдання радянських учителів” газета “Більшовик” закликала обласних педагогів: “Піднести на належну височінь вивчення мови і літератури братнього російського народу. Наші діти повинні досконало володіти мовою, якою написані геніальні твори Леніна і Сталіна. Ні на мить не забувати вказівок тов.Сталіна про те, що ми знаходимося в капіталістичному оточенні”. Можна припустити, що газетні матеріали про капіталістичне оточення і призови в армію із задоволенням читали у найкращій чернігівській школі № 1. Оскільки в ній залишилося на другий рік аж 125 учнів, то чому б не передоверити хоч старших із них батькам-командирам?..

В кінці року вождь, очевидно, визнав, що нечуване в історії народів кровопускання досягло мети, і терор — мається на увазі, Великий терор — різкими скачками помітно пішов на спад. Перестали діяти позасудові “трійки” і “двійки”, з сіл уже не вигрібали десятками неписьменних дядьків, аби приписати їм участь у жажливих контрреволюційних організаціях, що поставили собі за мету уколошкати кількох членів Політбюро і самого тов. Сталіна. Уцілілим партійцям можна було озирнутися й підбити деякі попередні підсумки. Звертало на себе увагу, що, висмикуючи людей з життя практично без розбору, за рознарядкою з центру, верховна влада все-таки допустила, вільно чи невольно, несподівані

й незрозумілі з першого погляду послаблення чи недогляди. Хай і поскубані, общипані — зоставалися на місцях перманентно конфліктні, оброслі масою недоброзичливців полум'яні більшовики-склочники. Прикладом цьому титанічна невтомна й безперервна боротьба за більшовицьку справу й за себе особисто сумно відомого чи не всьому керівному корпусу області директора Носівської науково-дослідної сільськогосподарської станції Стороженка Івана Лук'яновича, долю якого, якби йшлося про окремих твір, можна було б назвати: “Феномен неприборканого Стороженка”.

За всіма даними — бойова біографія, нижча освіта, відповідний характер — бути б йому чекістом, однак революційна дійсність і мудра кадрова політика партії кинули його, колишнього токаря, на керівництво значним науковим колективом, від чого він, звичайно, не ухилився й голову в пісок не заховав. Ще в 1934 році, ознайомившись зі станом справ на ввірєній йому ділянці побудови комунізму, гаряче виступив на одній із нарад у ЦК КП(б)У в присутності Косіора, Постишева, Попова, Любченка з доповіддю про шкідницьке спрямування робіт на станції, що призвело до загибелі всього генофонду насіння елітних культур, накопичених кількома поколіннями вчених за 25 років напруженої пошуково-дослідницької діяльності. Постишев глибокодумно зауважив: “Це тому, що секретар обкому у вас не буває і вашою роботою не цікавиться”, після чого Маркітан прибув на станцію, сфотографувався зі співробітниками й пообіцяв всебічну допомогу і сприяння. Вважаючи себе непогрішимим до геніальності працівником, ніколи ні в чому за жодних умов не визнаючи й не виправляючи своїх помилок, керував Іван Лук'янович нерівно, проте безстрашно: “Негідники! Падлюки! Демагоги! Усе про вас знаю! Мені політкомісарів над собою не треба, мені потрібні спеціалісти. Які у нас на станції можуть бути ворожі елементи — все це брудні дрібниці. Що з того, що заарештували Потоцького? Яким би він поганим не був, а теплицю збудував добру. Комсомол розвалився і засмердів”. Тобто не вірив ні в шпигунів, ні в шкідників, заарештованих на станції, якимось відмахнувся від участі в зборах, що мали затаврувати закоренілу банду Зинов'єва-Каменєва: “У мене важливіша справа — порати конюшню”. Бувало, не звільняв з роботи в чомусь запідозрених працівників навіть на вимогу НКВД. Разом з тим хвалився: “Ну й де тепер начальник Облплемзаготконтори Єрмоленко, що клепає на мене в обком? Розстріляний по суду як фашист, викритий мною. Навколо — букет фашистського охвістя: провокатори, шпигуни, диверсанти, двурушники, наклепники, кар'єристи, мерзотники, білобандити, єзуїти, негідники, смертельно жалящі гади. Гляньте на Партколегію — чим займається? Підлим чорнильним ворожим варевом”. (Тобто частенько висловлював погляди, які, якщо придивитися, так чи інакше на низовому рівні перегукувалися зі сталінськими, і це, схоже, хоч і не завжди, десь враховувалося.) Любив потеоретизувати: “Варто було б установити хоч орієнтовний термін остаточної побудови комунізму, бо виходить якимось безперспективно”. Різко виступав проти партдіячів, що, анітрохи не вірячи один одному, все ж придумували собі героїчні біографії, вичитані з книжок. Від його заяв, скарг, сигналів і доносів деякі органи уже й не знали куди діватися. Його закликали до здорового глузду, соромив завсільгоспівідділу Водовозенко, називали склочником, демагогом, жонглером, гастролером, критиканом, вискочкою, скороспілкою тощо, однак нічого вдіяти не могли. Стороженка чомусь “не брали”. Порилися в минулому: виключався з партії за демагогічні виступи, образу й дискредитацію президій повітових з'їздів рад і президій повітвиконкомів, продорганів і радапарату, після чого активно вимагав притягнення до найсуворішої партійної відповідальності усіх кривдників, посилаючи в інстанції сповнені страшних погроз і образ рішучі заяви, а вслід за ними всілякі виправлення, уточнення і доповнення. Уже в часи Михайлова напав на обком, пославши вслід 15 пунктів доповнень до заяви, вимагаючи відповіді: чи визнає обком, що Маркітан і його банда зі своїми агентами на місцях його цькувала і шантажувала. Знайшлися недоліки й по роботі: не дослідна станція, а занехаяне, колгоспного типу товарне господарство; жодних вартих доброго слова наукових праць — видають якісь брошурки без згадування імені тов.Сталіна і поточних політстановок; робітники по півроку не отримують зарплатні, сплять на протягах на дощі і холоді, а директор просаджує гроші на всілякі поїздки тощо. Попри все Стороженко домагався поновлення в партії, зоставався на волі і ні в чому не каюся. Обком подумав і переставив його на нове місце — директором Козелецької зоо-

технічної школи. Відчувшись наче в засланні, невгамовний партієць, не чужий художньої творчості, розчулився й написав вірша: “Долго ль буду таким одиноким и в неравной борьбе изнывать? Нет, недолго. Заря на Востоке. Тучи ветер на Запад угнал”, яким став прикрашати свої скарги. Дехто спробував знайти у вірші натяк чи надію на допомогу японського імперіалізму, псевдореволюційну фразеологію тонко замаскованого троцькіста, однак марно. Стороженко залишався невразливим. Більше того, на райпартзборах, у присутності представника обкому Борисова, пішов сам-один проти всіх, висловивши політичну недовіру секретареві райкому Тягнієнку. Це вже означало поставити себе вище й поза організацією, що без оргвисновків зоставатися не могло. Дуже швидко обурені колеги виключили його зі своїх лав, а 2 листопада бюро обкому те рішення затвердило. Окрім, вирішили влаштувати вільнодумцеві щось на зразок партійного суду. Михайлов, правда, запропонував підшукати йому в Козельці якусь простішу роботу, однак Стороженко, знову відчувшись оточеним з усіх боків запеклими ворогами, піднявся на тривалу революційну боротьбу, не побоюючись зачіпати навіть, здавалося б, поки неприступного й захищеного з усіх боків нового секретаря обкому Федорова. Що трапилося далі і як цей вічно “гнаний і голодний” оцінює ситуацію, що склалася, видно із його скарг секретарям ЦК КП(б)У Хрущову і Бурмистренку, які він писав наступного року, опинившись на той час за межами Чернігівщини, в Полтавському науково-дослідному інституті кормів:

“22 листопада 1937 року відбувся “показовий суд” наді мною в профклубі обласної сільськогосподарської дослідницької станції в Носівці. Цей ганебний процес для Носівської парторганізації, допущений обкомом КП(б)У, був справді показовим і показав колективу працівників станції, якими був переповнений зал суду, такий букет фашистського охвістя — провокаторів, шпигунів, диверсантів, білогвардійців, двурушників, наклепників, кар’єристів, викритих мною на суді: Жукова-Євдокимова-Карпова-Борисова-Гальчуна-Михайлова-Яременка-Савранського-Фещенка-Стратилата-Осьмака-Савченка-Пушкарюка-Кириєнка-Іванина. Документами, що викривають цю зграю як агентів фашистського охвістя, слугують ті 500 сторінок білогвардійських наклепів, що знаходяться в Носівському нарсуді під № 131 й іменуються: “Справа № 2, заведена на пропозицію облпрокурора Савранського по ст. 54-7 Кримінального Кодексу про шкідництво Стороженка І.Л.”

Глибина політичної розпусти, падіння, безсоромності й політичного бандитизму-шантажу з боку Савранського, Михайлова, Жукова, Євдокимова, Яременка, Карпова, Гальчуна, Іванина, Стратилата показано в цій “справі” з граничною ясністю. Чорне крило савранських, михайлових, яременків, стратилатів цією наклепницькою “справою” хотіло прикрити резиденцію білогвардійців, шпигунів, диверсантів у Носівці і свої огидні справи не надовго. Фашистські кінці цих “справ” стирчать як осячі вуха і доки я живий нікому не вдасться їх сховати. І Савранський разом зі своїми носівськими підручними білогвардійцями (Жуков, Яременко, Карпов, Іванин) не порятує банду від остаточного розгрому, як би він не старався використати свій пост облпрокурора.

Савранський зараз торжествує з приводу того, що колишнього червоногвардійця Стороженка І.Л., члена партії з 1920 року, на 21-му році його більшовицької праці і на 39-му році життя “угробив”, вижив із Чернігівської області — очистив дорогу білогвардійцям, шпигунам, диверсантам і в епоху Сталінської Конституції зробив його “принудителем”. Так, мабуть, буде сформульоване чергове зведення михайлових, савранських Гітлеру, за яке Савранський безсумнівно отримає чималу нагороду і підвищення в чині від фашистів.

А нинішній секретар обкому т.Федоров, очевидно, лише хлопає очима і вухами. До цього часу приховує від партійної громадськості мої заяви на ім’я обкому, не викриває і тримає явних ворогів на відповідальних посадах в області і, очевидно, не випадково забув про долю членів партії, оббріханих білобандитами і виключених з партії його попередниками в обкомі.

За три роки смертельного бою я не зійшов з принципової позиції ні на крок. “Втрати” у мене значні, тому сподіваюся на ваше скорі й потужне підкріплення”.

І навіть після цього його не поставили на конвейер! Очевидно, на передній край пролетарської держави виходив новий герой — безкомпромісний, безстрашний, несамови-

тий, не обтяжений інтелігентськими рефлексіями старих більшовиків безоглядний керівник і командир, здатний піднімати чи гнати в атаку трудящу масу за ідеали Світової Радянської Соціалістичної Республіки, яка йому, якщо розібратися, на біса й здалася. Дурень на службі у злочинців.

Поки ж що йому не було належного застосування. Хоча створення для цієї високої мети необхідних передумов тривало...

Характерною ознакою “покращення життя” і неабиякою заслугою влади було й те, що впродовж року підібрали на вулицях і базарах 1131 дитину, частину з яких повернули батькам, а частину віддали в дитбудинки.

Дисциплінувавши суспільство Великим терором 1937-38 років, партія зосередилася впритул на військових справах. Преса розносила слова Сталіна: “З прапором Леніна ми перемогли в боях за Жовтневу революцію. З прапором Леніна добилися ми вирішальних успіхів у боротьбі за перемогу соціалістичного будівництва. З цим же прапором переможемо в пролетарській революції в усьому світі”. Читач милувався гарним малюнком “Клятва Сталіна над гробом Леніна”, засвоював тези про вдосконалення і розвиток Сталіним ленінської теорії соціалістичної революції і побудови соціалізму в одній країні, при звичаючись до висновкового: яке б щасливе життя ми собі не влаштували, СРСР передусім — база міжнародної пролетарської революції. Наша мета — весь світ, з цього будемо й виходити. Розумному доволі сказаного; в останньому вождь, збиваючи ворогів зі сліду, висловлювався туманніше.

Оскільки партії було бажано знати все про підвладні людські ресурси, з 17 січня по 5 лютого провели Всесоюзний перепис населення. Газети прокричали: “Всенародна справа”, “Великий облік”, “Великий рахунок”, “Забезпечити зразкове проведення”, “Чітко провести...” Область відзначила подію масовим лижним переходом. Така гарна звичка вже виробилася: будь-який захід партії і уряду перетворювати у всенародне свято. Своєрідне поєднання батога і пряника.

Третій за рахунком секретар Чернігівського обкому КП(б)У Федоров Олексій Федорович, зобов’язаний своїм злетом на високу посаду виключно геніальній висуванській політиці вождя, сумнівним теоретизуванням і інтелігентським вільнодумством себе вже не обтяжував. Партія дедалі більше набувала рис військового формування: отримав наказ, кажи: “Бу зроблено!” — і виконуй. Думати за тебе є кому. Правда, не зайве й орієнтуватися в обстановці, чуйно вловлювати коливання генеральної лінії, розрізняти, що говориться для задурманення трудящих, а що по суті. Федоров орієнтувався, вловлював і розрізняв. 4-ту облпартконференцію 24-27 лютого провів, як по-писаному. У почесній президії, поряд з найголовнішими вождями, — Єжов, Берія, Димитров, Тельман, Хозе Діас, Ібаррурі, Вань Минь, Мао Цзедун. Туші, співання “Інтернаціоналу”, здоровіці вождю, довгі нестихаючі овації навстоячки. Гучні промови про потужний політичний і виборчий ентузіазм трудящих мас, з нечуваною силою розгорнуте соцзмагання, нові виробничі перемоги, найщасливіші й найрадісніші часи підготовки до нового, XVIII з’їзду партії, наміченого на 10 березня. Не забув механічний передавач сталінських побрехеньок і мертвотного марксистсько-ленінського мислення переслати у Кремль ключове (знакове!) на той час запевнення: “Ми твердо пам’ятаємо Ваші мудрі вказівки про капіталістичне оточення, про необхідність постійно тримати народ у стані мобілізаційної готовності”. Саме цього вождь і вимагав від своїх обласних намісників. Хтось інший, не врахувавши таких, здавалося б, дрібниць, і виявив би своє вороже нутро, нерозуміння стратегічних замірів тов. Сталіна.

Ледве вступивши на високу посаду першого секретаря обкому, випробуванним більшовиком заявив себе майбутній Двічі Герой Радянського Союзу і в іншому аспекті. Згадаємо його головування в позасудовій трійці при УНКВД по Чернігівській області. Для порівняння: Маркітан (у компанії з начальником УНКВД майором держбезпеки Корнєвим і облпрокурором Склярським) і “свій” період з 9 по 25 серпня 1937 року, підписавши 8 протоколів, встиг засудити: до розстрілу — 191, до виправно-трудових таборів — 113, до тюремного ув’язнення — 22 чоловіка. Михайлов, у компанії з чекістами Корнєвим, Єгоровим, Широком і облпрокурорами Товчи-Гречком, Савранським, Донченком, у період з 7 вересня 1937 року по 15 квітня 1938 року, підписавши 52 протоколи, засудив: до розстрілу — 2500, до таборів — 2959, до тюрми — 13 осіб. Коли його заарештували, високу честь підписати 10 наступних протоколів трійки від першого секретаря обкому довірили недав-

ньому першому секретареві Коропського райкому Шільштудту (теж невдовзі знищеному), який у період з 14 квітня по 8 травня 1938 року, у компанії з таким же виконуючим обов'язки начальника УНКВД Широким і облпрокурором Савранським, засудив: до смерті — 1652 чоловік, до таборів і тюрми — нікого. Воістину: не так пани, як полупанки. Однак, повернемося до Федорова. Оскільки Великий терор пішов на спад і ось-ось мав припинитися, дісталоя йому такого головування всього 39 днів, впродовж яких відбулися три засідання. 21 вересня 1938 року, разом із начальником УНКВД майором держбезпеки Єгоровим і облпрокурором Савранським, підписано 11 протоколів, за якими засуджено: до розстрілу — 196, до таборів — 96 осіб. 26 вересня, у тому ж складі трійки, підписано 7 протоколів, за якими засуджено: до розстрілу — 81, до таборів — 28, до тюрми — 1 особу. 30 жовтня (цього разу Єгорова чомусь замінив його заступник Синіцин) підписано 5 протоколів, за якими пішли під кулі 20, а в табори — 18 душ. Загалом за всі три засідання приречено на смерть 297, на табори — 142, на тюрму — 1 чоловік. За що? Для прикладу візьмемо один із найкоротших протоколів під № 10 від 21 вересня з підзаголовком: “Венгерський шпionaж”. Розгулялися в той час на Чернігівщині угорські шпигуни! Прекрасного чоловічого віку, дужі, здорові, тільки б працювати на благо народу, а вони!.. 42-річного Кеніга Петра Прокоповича і 44-річного Пономаренка Якова Кузьмича за цим звинуваченням направили в московське “Особое совещание”, яке, як відомо, з ворогами теж не панькалось, а двом іншим винесли “постанову” на місці. Пуць Іван Григорович за те, що був (цитую): “враждебно настроен против советской власти и сам высказывал не желание жить в Советском Союзе. Подозрителен по шпионажу. Не сознался.” — отримав розстріл. Худенку Григорію Денисовичу, 44-річному хуторянину, що вже відсидів з 33-го року три роки за “невыполнение гособязанностей”, вліпили 10 років таборів. А йому за що? Знову цитую: “Проводил а/с агитацию, высказывал недовольство жизнью в СССР, сожалел за расстрелянными врагами. Подозрителен по шпионажу. Не сознался”. Серце стискається, як підрахуєш, що до отого “не сознался” Худенко пробув у катівні НКВД 9 місяців. Припустимо: можливо хтось із цих людей пройшовся колись у складі російської армії по якійсь провінції колишньої імперії Габсбургів, але ж про це в документах навіть не згадується! Сама трійка підсудних в очі не бачила — вдовольнялася доповіддю тов. Трепаченка і тими списками, які ставив перед її ясні пролетарські очі начальник 1-го спецвідділу УНКВД тов. Колос. Привертає увагу: справа Худенка, заведена Дубов'язівським райвідділом НКВД має номер 35570, а справа Пуця, заведена в більшому за кількістю населення Любецькому районі, має номер 103892. Напружено працювали люди “з чистими руками, холодною головою і гарячим серцем”, штампуючи свої “а/с”, “л/с” та “ВМН”, тобто “антисоветская”, “лишение свободы” і “высшая мера наказания”. Справді незламні більшовицькі характери. В народі колись їх називали байстрючими. Дотепер вони нам не друзі, але й не вороги. Особливо для комуністів.

В обкомі, міськкоматах і райкоматах почали діяти військові відділи, займаючись поки власним укомплектуванням, підбором для військових частин прокурорів і слідчих, заготовкою перепусток для працівників партійних, радянських, господарських органів для безперешкодного в'їзду в прикордонні смуги — для оперативного виконання покладених на них спецзавдань в період оголошення мобілізації. Надалі першочерговим завданням військвідділів стало зміцнення керівного складу масово-оборонних спортивних і фізкультурних організацій, зокрема ОСОАВІАХІМу і Червоного Хреста. Справа ускладнювалася тим, що чимало керівників цих організацій постійно мобілізували.

Розгорнули роботу по прийому в армію добровольців із числа військовозобов'язаних молодшого начальницького і рядового складу запасу віком до 35 років. Начальник політвідділу 187-ї стрілецької дивізії батальйонний комісар Пильцов у своєму “Політдонесенні про негативні настрої серед добровольців, що прибувають у частини нашої дивізії”, адресованого начальникові політуправління Харківського військового округу бригадному комісарові Щелаковському, невдовзі напише: “Частина добровольців заявляє, що їх у військкоматах неправильно орієнтували, обіцяючи умови для сімей. Сподівалися на пільги і забезпечення понадстроковиків, а опинилися в становищі мобілізованих новобранців. Кравчук Іван Федорович із Варвинського військкомату залишив удома дружину, 6-місячну дитину і 68-річну матір, думав, що дадуть квартиру і він забере їх до себе. Чи-

мало райвійськкоматів чинили простіше: викликали, наказували в 24 години з'явитися на збірний пункт, а звітували за них як за добровольців. Забирали без медкомісії, не звертаючи уваги на скарги на хвороби, навіть заразні. Дружини і малолітні діти zostавалися в безпорадному стані, без палива. Марно розраховуючи на квартиру, зарплатню, обмундирування, люди подають заяви на звільнення, рвуться до покинутих сімей...”

Все ще неспокійно було на дорогах. Свою доповідь обкому 31 січня про стан злочинності в області начальник УРСМ (управління робітничо-селянської міліції) лейтенант міліції Лучко і начальник відділу кримінального розшуку молодший лейтенант міліції Ноздрін почали здалеку: “З перших днів революції у всіх районах розповсюджений кримінальний і політичний бандитизм. Окремі кримінально-політичні бандугруповання мали широкі розгалуження і зв'язки — чисельністю до 200-250 осіб. Серед них: “Золота рота” і банда Ангела — в Ічнянському районі, Кузнецова — в Остерському, Галаки — в Ріпкинському, Сапона-Несукая — в Борзнянському тощо”. Далі вказувалося, що в 1930-35 роках політичний бандитизм пішов на спад, чисельний склад озброєних груп коливався від 10 до 30 чоловік, рідко піднімаючись вище. Конотоп, Бахмач, Батурин тривожив якийсь Прокопенко (31 чоловік); Короп, Понорницю, Шостку і Кролевець — Ващенко (20 осіб); Чернігівський район, Березну, Городню і Щорс — Гончар (14 осіб). Загалом у 1934-35 роках зареєстровано 1225 бандвиявів, по яких репресовано 1963 особи. У 1938 році на дорогах області діяли лише випадкові, по 2-4 чоловіка, кримінальні елементи, грабуючи випадкових перехожих, квартири і кооперативи. Із вчиненого ними 61 озброєного нападу розкрито 32, із 32 неозброєних — 22, а загалом тих нападів було до вісімдесяти. Міліція й сама плуталась у цифрах.

Звичайно, зростали й культурне обслуговування, добробут, матеріальне забезпечення трудящих. На спорудження пам'ятника Щорсу виділили 300 тисяч карбованців. Установили гарну зарплатню парторгам ліспромгоспів і лісопунктів (деревина — матеріал стратегічний!) — 75% від ставки директора. Подбали про гідне забезпечення лікувальним санаторно-курортним обслуговуванням у спецсанаторіях, з 20-відсотковою оплатою вартості путівок, усіх без винятку секретарів міськкомів і райкомів, керівників райвиконкомів, редакторів газет. Правда, ті швидко знахабніли (вислів із “пояснення” обкому від 14 березня) і почали вимагати таких самих путівок своїм рідним та близьким, які теж були не проти пожити шумно, буржуазно, жадібно, не вказуючи їхніх посад і не представляючи історій хвороб. Та й 76 356 великих і маленьких мешканців обласного центру (за даними перепису 39-го року) потребували клопотів про житло, енергію, водопостачання, каналізацію, забезпечення хоч мінімумом продуктів.

Тривало всенародне вивчення “енциклопедії марксизму” — “Короткого курсу історії ВКП(б)” Сталіна (вперше обнародованого в “Правді” 9 вересня 1938 року). Під час теоретичної конференції на вищезгадану тему на річковій пристані Чернігів доповідач із політвідділу ДУРП тов. Нобельський говорив-говорив, під кінець зізнався: “Ой, щось я зовсім...Хоча...Почекайте, я вам цифри прочитаю!” Прочитав — і остаточно розгубився: “Ну ось, тепер зовсім заплутався!” Слухачі, треба думати, не дуже гнівалися. Однак: кому розвага, а кому лихо, бо хтось із пильних негайно доповів про непорядок обкому... У парткабінеті Городнянського райкому для заохочення до партнавчання найширшого кола слухачів під гаслом: кожен комуніст повинен щодня, систематично працювати над підвищенням свого ідейно-теоретичного рівня і громадянської свідомості, відкрили ларьок з усілякими загалом дефіцитними товарами. Не рідкістю стала розмова: “Яку главу історії ВКП(б) вивчаєш?” — “Та...Четверту чи п'яту”. А перевірять — він ще й до третьої не дійшов. “Часу нема! Весь час у біганині з язиком на плечах! — бідкався у Лосинівському районі неназваний голова колгоспу. — Один підручник тримаю вдома, другий на роботі; поки рахівник відчиняє шафу чи жінка суп наливає, — тільки тоді й читаю. За рік лише главу вивчив!”

Непросто, завжди непросто було трудящим із наймудрішим у світі словом рідної партії. Припустимо, один із найпідбадьорливіших закликів ЦК до 1-го Травня гласив: “Мобілізуємо сили на виконання історичного завдання, поставленого XVIII з'їздом партії, — догнати й перегнати передові капіталістичні країни в економічному відношенні впродовж найближчих (не далеких! — В.Ш.) 10-15 років!” — та хто коли звертав увагу на ка-

муфляжні історичні заклики й обіцянки ЦК?.. “Всі, як один, підпишемося на Позику 3-ї П’ятирічки (випуск 2-го року) і ще більше зміцнимо могутність нашої Червоної Армії і Військово-Морського Флоту!” — оце всерйоз. Тут уже справді від “всі, як один” не відкрутишся. Тут уже партія вмере, а від свого більшовицького слова не відступиться.

З деякими послабленнями стали приймати в партію. Записували у кандидати навіть без відповідних заяв і трьох обов’язкових рекомендацій. Ніжинський райком на засіданні 14 квітня розглянув 33 кандидатури, Прилуцький міськком 21 квітня — 31 заяву, Чернігівський міськком — 42 заяви. Зрозуміло, що при такій масовості до дрібниць не чіплялися, хоч би на яку категорію партійності “абітурієнт” не претендував. Помічника оперуповноваженого Остерського райвідділу НКВД 25-річного Масола Петра Івановича запитали: “Які книжки читав?” Відповідь була по-військовому чітка: “Як гартувалася сталь”, “Підняту цілину” і “Кобзар”. І прекрасно! Ну, а на те, що “грубість до населення” молодого міліціонера сягнула таких висот, що про це навіть у документах записали, ні рекомендав Зверєв, ні члени райкому й уваги не звернули. Врешті-решт, білосніжної одежі і ангельських крил від працівників органів правопорядку й не вимагається. Правда, до тих, хто заплямував себе у минулому членством в інших партіях, придивлялися пильніше. Там уже й чотирьох рекомендацій могло виявитися замало. Послаблення послабленнями, але в межах політичного реалізму.

3 квітня випустили з тюрми начальника річкової пристані Чернігів Гуменського Йосипа Васильовича, що перебував там з 4 листопада минулого року за підозрою у контрреволюції. На попередню посаду його, правда, не вернули, але послали в Остер — все ж начальником річкової пристані, що для 46-річної людини з нижчою освітою було не дуже й погано. Правда, апеляцію про поновлення в партії відхилили. Мовляв, на гідне місце в авангарді не заслуговуєш, сиди поки в його ар’єргарді.

Словом, можна жити. Однак — дотримуючись певних мірок, не вискакуючи за усталені рамки. Щоб не розібралися, продовжувач ти, чи наслідувач. Людина ідейна, чи пристосованець.

У перших числах квітня секретар Бахмацького райкому Єременко, виступаючи в клубі ім. 1-го Травня перед учнівською молоддю, надав забагато уваги особистим справам тов. Сталіна. Мовляв, син його, Вася, недисциплінований, погано вчиться, дезорганізує в школі заняття. Дійшло до того, що вчителі були змушені звернутися до вождя з листом: як бути? Тов. Сталін відповів: ставте оцінки, які заслужив. Однак Вася не покався. Тримати його в школі стало зовсім неможливо, тому й віддали гультя в військове училище. Краще б бахмацький секретар за своїми дітьми дивився!

Посилилися нападки активних партійців на газету “Більшовик”: мовляв, з тих пір, як усунули осоружного Нудельмана, газета, zostавшись упродовж дев’яти місяців без редактора (тимчасових редакторів Сербиченка, Островського і Данильця чомусь всерйоз не сприймали), стала зовсім безпринципною і беззубою. Зрештою, весь цей гріх списали на Михайлова, який з ворожими намірами в один день розігнав усю редакцію, тим самим оголивши важливу ділянку ідеологічного фронту, позбавивши облпарторганізацію можливостей благодійної критики і самокритики. Звичайно, таке становище терпимим бути не могло, тим більше, що вже доводилося думати про збільшення тиражу в перший місяць війни — для населення, військкоматів і військових частин. Оскільки про українізацію вже жодної мови не було, секретар Грем’яцького райкому Томашевич запропонував негайно перевести хоч частину тиражу на російську мову.

Газети, в порівнянні з минулими роками, справді, стали дещо стриманішими, відповідно, й менш цікавими. Звичайно, без величезних списків нагороджених передовиків сільського господарства, портретів знатних людей, інформацій типу “Трудящі демонструють безмежну відданість партії Леніна-Сталіна”, “Ліквідація неписьменності”, “Переможемо туберкульоз”, “Новий український правопис” не обійтися, однак в останньому що за теми?.. Прокуратура в боротьбі за впорядкування трудової дисципліни. Рішуче боротися з ледарями, прогульниками і літунами. Впорядкувати облік явки робітників на роботу. Порушники трудової дисципліни та їх покровителі. Неухильно звільнювати, не потурати. За соціалістичну дисципліну праці. Ні найменшого потурання дезорганізаторам виробництва. Поліпшити лекційну справу. Піднести якість стінгазет. Про будівництво

фабрики первинної обробки вовни. Занедбано партійне господарство. Просо повинно дати високі врожаї. Весінній сівбі добре підготовлене тягло. Працювати з подвоєною енергією. За високі сталінські врожаї. Працювати не для блізіру, а на совість. Від настирливості залежить урожай. Про стиль керівництва обкому ЛКСМУ. Сміливіше висувати на керівну роботу молоді кадри. Рішуче боротися з спекуляцією. Перебудова партпропаганди. Кожного дня таке із задоволенням читатиме хіба районний партпропагандист. Зрештою, хто сказав, що газета видається для чийогось задоволення!..

На засіданнях бюро обкому дедалі частіше стало перепадати на горіхи й практично недосяжному в минулі роки УНКВД: мовляв, засіли там чужі люди, що нищили партійні кадри через недоведену політвину, наклепи ворогів та пусті начебто контрреволюційні розмови. Чекістам крити було нічим. Якщо вже втрапили в безнадійну скруту, в яку не раз заганяли інших, сам начальник облуправління Корнев Марк Борисович та його найперші підручні Геплер і Тейтель — виправдатися важко. Все ж дбали, щоб і їх не відволікали на невластиву їхньому профілю роботу, бо мало хто з місцевих керівників міг заявити обкому, як це зробив секретар Семенівського райкому Мохнач: “У нас випадків посылки на село для виконання госпполіткампаній співробітників РВ НКВД і РВ міліції нема і не було”.

Майже не чуто стало про репресії з політичних мотивів. Звіти прокуратури засвідчували, що судять тепер головним чином за економічні злочини. Звичним газетним заголовком стало: “Викрито кубло спекулянтів”. Найпершими предметами протизаконних махінацій на 22-му році радянської влади були: сіль, цукор, сірники, свічки, гас, чавунки, сухарі, борошно, крупи, сушені фрукти, вино, сало, крохмаль, комбікорми, мило і мильний порошок, клей, корки, вовна, хромові і сумкові шкіри, взуття, одяг, бавовняна мануфактура, трикотаж, полотно, сукно, картузні козирки і ремінці, нитки в шпульках і клубках, дахове залізо тощо. Винуватці позбувалися всього майна й відправлялися етапним порядком у вагонзаках на 5-6 років, як тоді казали, у віддалені місцевості Радянського Союзу. Потерпали й продавці — за приховування краму від простих трудящих на користь рідних, близьких, знайомих і взагалі чимось корисних людей, не кажучи вже про начальство.

Замість “ворогів народу”, на перше місце разом із спекулянтами висунувся і буряковий довгоносик, який чомусь розплодився так, що загрожував винищенню всіх стратегічно важливих бурякових посівів, в першу чергу на старих бурячищах. Для позбавлення від шкідника на полях рили канави й колодязі, які заповнювалися буквально за кілька хвилин, виловлювали й виносили сотнями кілограмів, однак не вистачало людей і трудового ентузіазму. Преса забила тривогу: всі сили на боротьбу! Завдання державної ваги! Злочинна бездіяльність! Не вистачає отрут. Людей на плантаціях не видно. Багато метушні, а діла катма. Покладають надію на... граків.

Життя в деяких відношеннях помітно врівноважилось. НКВД з його бурхливою діяльністю відійшло наче в тінь. Однак “громадянська активність” деяких “трудящих” все ще не падала. Справжньою карою божою для вищого керівництва області стала якась Брухман. Від її постійних заяв і “сигналів” на членів бюро обкому, міськкому, інших керівників уже й не знали куди діватися. Врешті-решт, оголосили наклепницею, вигнали з партії, хотіли судити, але вона втікла і десь заховалася настільки вдало, що й оголошений на неї всесоюзний розшук не допоміг. Зрештою, могли бути й інші варіанти, нам невідомі. Близько 400 заяв у різні інстанції написав завмеддільниці, заслужений червоний партизан, інвалід громадянської війни Лещенко Тит Васильович із с. Вовчика Олишівського району, характеризуючи різних керівників, зокрема секретаря райкому Капкіна, голову РВК Бондаренка, облпрокурора Склярського, його помічника Камищанова, співробітника райміліції Козлова, райпрокурора Гнездилова, суддю Шевченка та інших — виключно шкідниками, диверсантами, терористами і скаженими псами правотроцькістського блоку. “Надзвичайно секретно! 193-й сигнал! 13 місяців без роботи! Морально і фізично вбитий собаками троцькістами!” — ось його стиль.

Гучний скандал влаштувала чекістам управдомами Чернігівської річкової пристані Траніна Анна Романівна. Співробітник НКВД Дубровний, отримавши якісь кращі можливості, виїхав з Будинку водників по вул. Белінського, 8 і звільнену квартиру було

задумано віддати воднику-стахановцю Верхочуєву, що тіснився в підвалі. Однак 25 серпня годині о 8-й вечора підкотив на вантажній машині з речами співробітник НКВД Єрьоменко Петро Юхимович, очевидно, один із приятелів Дубровного, і почав вселятися самовільно. Траніна стала у дверях і підняла шум. Єрьоменко викликав по телефону підмогу. Прибули: той же Дубровний, виконавець смертних вироків лейтенант держбезпеки Філенко, ще хтось. Філенко покрив управдомами матом, скрутив, заломав руку і прийняв рішення: “Вытолкать её!” Єрьоменко штовхнув неприємельку в груди, третій сіпнув за плаття. Жінка, падаючи, всунула руку в двері між луткою і прищемила три пальці. На крик, плач і лемент: “Зверский поступок! Что вы себе позволяете?!” зібралось кілька десятків сусідів. Невдовзі з’явилися начальники відділу річкової міліції Сирников і секретар партбюро пристані Хоменко. Проте, як не галасували Підгорна Віра, Молодиренко Ксенія, Кухаренко Софія, Бикова, як не обурювалися стахановці, вселенню чекіста завадити не змогли. Гудити й викривати себе, щоб іншим не було чого робити, дещо присмирілі чекісти, звичайно, не збиралися. Пішли клязузи...

У формений грабіж і здирство з населення перетворилася постійна “мобілізація коштів” на соціальну і культурну сфери (так званий “культзбір”), всілякі “самооподаткування”, податок на домашніх тварин, передплата на державну позику тощо. У с. Полюшкині Грем’яцького району голова колгоспу Тимошенко і голова сільпо Полюшко викидали у сільській лавці, декого й з ніг збиваючи, людей з черги: “Іди купи облігацію позики, тоді зможеш і тут щось купити!” Дбали люди за державу, хоча й себе при цьому не забували. Так, покривала, вартістю 34 крб., збували селянам за 50 крб., очевидно, для рівного рахунку. Коли справа дійшла до обласного начальства, активістів попередили. Так само діяли по всіх селах інші друзі катів — самі в душі кати. Селянам пояснювали: їхні гроші потрібні передусім учителям і лікарям, які місяцями не отримують зарплатні, однак недоїмки за рік склали значні суми. Бахмацький район недодав рідній державі понад 175 тис. крб., Добрянський — 280 тис., Іваницький — 445 тис., Ічнянський — 482 тис., Козелецький — 200 тис., Менський — 120 тис., Михайло-Коцюбинський — 340 тис., Новгород-Сіверський — 135 тис., Остерський — 840 тис. і т.д. і т.п.

Заради упорядкування колгоспного землеволодіння і правильного поєднання суспільних і особистих інтересів колгоспників обміряли по селах присадибні ділянки, від чого постраждало 86 016 колгоспних і 36 417 одноосібних дворів, в яких у сумі відібрали 29 392 га землі. А одноосібниками на той час уже були хіба що немічні та старі. Здорові одноосібники давно щезли у підвалах НКВД як закляті й невинуваті контрреволюціонери. Колгоспну землю оголосили недоторканою. Для кожного працездатного колгоспника установили обов’язковий мінімум трудоднів, невиконання якого тягло за собою найсумніші наслідки, тобто, повне розорення і арешт.

Суворо вказали на ліберальне ставлення до одноосібників, що злісно не виконують держзобов’язань, деяким працівникам органів суду і прокуратури, зокрема прокурорам Олишівського і Шосткинського районів Гагаріну і Губатенку.

Оскільки все йшло на військові потреби, на місцях, як завжди, відчувалася нестача найнеобхіднішого. Директор Сосницької МТС Мірошніченко видав наказ: “Дозволяю трактористу Жабку зливати пальне у цистерну, що протікає, допоки не отримаємо нову. Втрачене пальне спишемо”.

23 жовтня у с. Ведильцях Михайло-Коцюбинського району повісився тринадцятирічний сирота Бобок Сашко Якович. Три сестри-колгоспниці нічим йому не допомогли. Неписьменна 64-річна бабуся Блудша Фросина просила директора школи Ілька видади сироті хоч якусь одежину і взуття, той порадив: “Напишіть заяву до сільради”. Не маючи ні черевиків, ні пальта, ні куфайки, нещасний п’ятикласник просидів удома з 4 по 23 жовтня — і не витримав. Схоже, тягнувся хлопчина до знань. Можливо, в інший час та не під нашими зорями з нього вчена людина вийшла б. Проте, новому суспільству була потрібна людина з гвинтівкою, а не людина з книжкою.

На тлі великих сподівань такі дрібниці виглядали вороже недоречними. Однак... мобготовність мобготовністю, війна війною, а життя і усталені звичаї партійців брали своє. Великим любителем красивого життя зарекомендував себе перший секретар Талалаївського райкому Євсюков. У компанії найближчих друзів-приятелів, куди увійшли го-

лова райвиконкому Трощенко, райпрокурор Сулим, редактор райгазети Кириченко, секретар райкому комсомолу Афанасьєв, любив районний вождь попиячити й погуляти, втягуючи в коло своїх розваг не лише районний партактив, але й низових сільгосппрацівників — голів колгоспів і сільрад, бригадирів, окремих ланкових-стахановок. Спочатку приурочували гулянки до вручення колгоспам актів на довічне користування землею, річниць вручення цих актів, до всіляких державних свят, а з часом загуляли, уже не шукаючи приводів. Гроші бралися з різних джерел — коли з колгоспів і сільрад, а коли й із райздороввідділу. Якось дружно пропили 400 крб., формально відпущених головою сільради Прокopenком на ремонт лазні в колгоспі ім. Постишева. Пиячили, звичайно, не самі, а в товаристві приємних їхнім серцям трудівниць ланів, з якими, як після писалося в документах, “сожительствоваили или стремились сожительствовать сельские и районные работники”. Особливо прикипів серцем тов. Євсюков в одному із сіл до стахановки-ланкової Д. Туди найчастіше й пролягали його шляхи, хоч не тільки туди. У тому ж селі редактор райгазети прямо закохався в стахановку К. Почали виникати негарні ситуації. Після бурхливих ночей молоді, гарні, працьовиті ланкові втрачали здатність виходити на лани, демонструючи там взірці самовідданої праці на благо народу. А якщо на роботу не спромоглися вийти ланкові, то на дідька виходити іншим жінкам? Трудова дисципліна в облюбованих райначальством колгоспах розвалювалася на очах. Голови сільрад і колгоспів, суперничаючи з районним керівництвом у своїх правах на красунь-стахановок, налітали на бригадирів, ті на ланкових, які бігли скаржитися високим покровителям. Ускладнювали справу й небажані вагітності, яких за умов заборони абортів непросто було позбутися навіть при повному сприянні райздороввідділу. Нещасні ланкові погрожували самогубством. Про все це узнавали дружини зацікавлених осіб, скандали набували сімейного характеру. Обком, правда, в цій ситуації дріб’язковості не виявив; взяв та й перевів заблудлого брата із підвищенням прямо під своє крило. Хто в цьому житті не грішний... Так само комуністичний дух боровся з дрібнобуржуазною, консервативною людською сутністю — на користь останньої — в перших керівниках інших районів; при чому не плакали й не каюлися люди в своїй пролетарській недосконалості — то й не втрачали схильності і можливостей до різноманітних злочинів.

Очевидно, мав рацію сількор Дмитренко із с. Шевченкового Дубов’язівського району, пославши в газету “Комуніст” відчайдушний “сигнал” із застереженням: “В район не пересилати, бо там нема кому правду перевірить. Зажим критики такий, що ніхто й не писне. Станеш писати в газети, обвинувальні матеріали і допити знищуються прокурором або потрапляють до тих, на кого пишеш, а ця група озброюється і віддає під суд, нещасна людина, яка з пером в руках бореться з цими гадами. Я — жертва купки шахраїв. Вік сількором не буду, бо нема більшовиків, хто б зацікавився та приїхав”. Однак, якщо автор у глибині душі сподівався, що у вищих інстанціях від такої принциповості всі ахнуть і якось його негайно відзначать, то, звичайно, даремно. Абстрактних скиглів партія за своїх не вважала.

Задовго до 1 вересня, коли позачергова 4-а сесія Верховної Ради СРСР 1-го скликання ухвалила Закон про загальний військовий обов’язок, що дивним чином, день у день, збіглося з початком Другої світової війни, форсовано вилучали із сіл, поки не оголошуючи мобілізації, водіїв і трактористів — передусім на всілякі “спецбудівництва” в КОВО (Київський військовий окремий округ). Бравих хлопців-механізаторів мали замінити подруги, які, однак, особливої бравості, сердечного потягу до важких промаслених механізмів не виявляли. Важко було дівчатам, навіть затятим ідейним комсомолкам, увечері, замість відпочинку чи роботи по господарству, вивчати десь на колгоспному дворі у грязюці “залізного коня”. Навчання йшло туго, багато відсіювалось. Наказ повертати втікачок до трактора насильно бажаного ефекту не дав. Хіба зробиш нову Пашу Ангеліну з сором’язливого дівчиська, не здатного відрізнити вихлопну трубу від карданного валу? Чи навчиш її ремонтувати гусеничні та колісні льнотеребилки, молотарки та інші сільгоспмашини, що теж входило в програму?..

Під гаслом “Забезпечити промисловість Донбасу робочою силою!” відправили на Донбас у вугільну промисловість, Акмолінськ-Картали та інші спецбудови 3920 завербованих. “Просьба тов. Сталіна про відпуск колгоспників на промислові підприємства —

для нас закон”, — казав голова колгоспу ім. Щорса Сосницького району Кошіль. Газети друкували звернення “До всіх дівчат Чернігівської області”, закликаючи майбутніх матерів на будівництво залізничного транспорту — рідного брата армії. Радили: “Переселяйтеся, товариші, в Радянське Примор’я”. І вдоволено констатували: “Ділом відповідають на просьбу вождя відпускати колгоспників у промисловість і на залізницю”. Не дуже зважаючи на те, що іноді те прохання виконується за найактивнішого сприяння міліції. За окремою рознарядкою спровадили на Далекий Схід 600 дівчат. Ще окремішої честі удостоїлися комсомольці й партійці, одібрані в школу зовнішньої розвідки НКВД і мобілізовані в органи УГБ НКВД.

Газети друкували по-солдатському прямі слова Наркома оборони Ворошилова: “Червона Армія і Військово-Морський Флот могутня і незламна сила, але це тільки передові загони, аванпости нашої неосяжної армії, яка іменується Великим Радянським Народом”. Весь народ армія — куди ясніше?.. Тов. Сталін висловлювався округліше: “Ми не боїмося загроз з боку агресорів і готові відповісти подвійним ударом на удар паліїв війни, які намагаються порушити недоторканість радянських кордонів”. Старий майстер замітати сліди, вождь надавав перевагу мудрій стриманості й надалі: “Дотримуватися обережності і не давати втягнути в конфлікти нашу країну провокаторам війни, які звикли загрибати жар чужими руками”. (Був він тонким діалектиком навіть у дрібницях. Коли 27 лютого померла Крупська, яку він свого часу грубо вилаяв по телефону, за що мало не поплатився найсердечнішими стосунками з вкрай ображеним старшим вождем, у газетах з’явилася стаття “Друг Леніна і Сталіна”. Загалом справедливо: якщо посягати на спадок Леніна — то на весь, в тому числі й на дружбу з його дружиною.)

Тримали трудящих у щоденній напрузі постійні, однобокого “оборонного” характеру, друковані на перших сторінках газет новини світу. Бої в Китаї. На фронтах Іспанії. Мужність героїчного народу не захитана. Становище в Каталонії. Найближчі плани Муссоліні. Лівія — воєнний плацдарм Італії у Північній Африці. Напружене становище в Угорщині. Японська експансія на Тихому океані. Бої на острові Хайнань. Становище в Данцігу. Поїздка Гітлера на люксембургський кордон. Дезорганізація економічного життя в Чехії і Моравії. Тривожне становище в Шанхаї. Інспекційна поїздка Гітлера на польський кордон. Діяльність німецьких агентів у Румунії. Концентрація німецьких військ на бельгійському кордоні. Законопроект про затвердження загальної військової повинності в Англії. Фашистський терор у Чехословаччині. Антисемітські рішення словацького уряду. Воєнні готування Англії. Воєнні асигнування в США. Антипольська кампанія німецької преси. Німецькі вимоги Лівії. Концентрація угорських військ на кордоні з Словаччиною. Артилерійська перестрілка на франко-німецькому кордоні. Повітряна сутичка над Бельгією. Англо-німецька війна. Воєнні дії між Німеччиною і Францією. Колгоспники затримали шпигуна (десь у Читі).

Створювалося враження, що воює чи збирається воювати весь збожеволілий світ, лише ми творимо, підпорядковуємо собі стихії, сягаємо світлих вершин. Прикладів вистачало. Арктика наша. Кругосвітній рейс теплохода “Максим Горький”. 17 рекордів тривалості і далекості польотів. 22 квітня Калінін нагородив орденами і медалями трактористок Пашу Ангеліну і її сестру Надію. 28 квітня льотчик Коккінакі з штурманом Гордієнком на двомоторному літаку “Москва” здійснили по найкоротшій трансатлантичній трасі безпосадочний політ у США, героїв проводжав Берія. 6 червня з глибокої двотижневої арктичної розвідки в Карському морі на 4-моторному літаку повернувся героїчний екіпаж Водоп’янова. 2 липня — перша річниця безпосадочного перельоту Севастополь-Архангельськ славних льотчиць П.Осипенко, М.Раскової і В.Ломако. Справжнім народним лихом стала загибель 11 травня у повітряній катастрофі безстрашних сталінських соколів Героїв Радянського Союзу Анатолія Серова і Поліни Осипенко. Як заповіт подругам згадали її слова: “Жінки повинні оволодіти військовою справою!” Очевидно, щоб і їх спіткала така ж щаслива доля. На черзі — Всенародне свято радянської авіації, підготовка до виведення на чисту воду вмерзлого в полярну кригу “Сєдова”, річниця з дня загибелі легендарного Чкалова.

А ще ж були 21-річниця Червоної Армії і Військово-Морського Флоту, міжнародний комуністичний жіночий день 8-го березня, огляд революційних сил міжнародного пролетаріату 1-го Травня — великі дати, великі урочистості набігали одна на одну.

Зрозуміло, такі значні досягнення і всуціль святкове життя необхідно обороняти від знавіснелих паліїв війни. Що ж, оборонимо. Порох у нас завжди сухий. Наш бронепоезд стоїть на запаснім путі. Новий бойовий статут Червоної Армії. Прийняття військової присяги в центральних управліннях Наркомату оборони. Облігації Позики зміцнення оборони СРСР. Обладнали хату оборони. У колгоспі “Більшовицький шлях” відстрілялися на ворошиловські значки і пройшли камери окурювання. Готуємо кулеметні команди. Будемо влучними кулеметчиками. Республіканські змагання кулеметних команд. І куля не дура, і штик молодець. Великий інтерес до гранатометного спорту. Метаємо на 38-39 метрів у ціль. Організуємо курси червоних медсестер (ось тільки лихо: керівники чернігівських і прилуцьких підприємств не переводять курсанток у першу зміну, від чого курси зриваються). До призову цілком готові. Кожен відмінник бойового і політичного навчання. Зустріч з хасановцями. 20 тисяч нових членів ОСОБІАХІМу. Масові навчання команд ППХО, воєнізовані походи в протигазах. Обласні стрілецькі змагання. Вступайте в Червонопрапорне Бронетанкове училище ім. Леніна в м. Ульяновску Куйбишевської області! Лишаємося назавжди в Червоній Армії.

І — як наслідок: дякую любимому Сталіну. Працювати стало ще краще. Життя радісне, щасливе. За рідного Сталіна життя не пожалію. Комуністична партія як рідна мати дбає про нас. Доярка колгоспу ім. Шевченка Мало-Дівицького району Міщенко Тетяна: “Нема меж нашим перемогам” (якщо такі влучні слова за неї якийсь редакційний інтелектуал не придумав). Ланкова колгоспу “Червоний прапор” Дмитрівського району З.Бідна: “Радісного життя нікому не віддамо”. Бригадир тракторної бригади Остерської МТС П.Жук: “З трактора пересяду на танк і громитиму ворога так, як громили клятих самураїв наші герої-хасановці на Далекому Сході”. Очевидно, все цим гарним людям було цікавим на світі — навіть наскрізь брехливі статті газети “Правда”.

І яким дріб'язковим на цьому звитязному тлі могло видатися суто обивательське, дрібнобуржуазне, наче запозичене з іншого, негідного радянської людини світу: чому немає овочів і ягід? Обважують покупців. Краще впорядкувати околиці міста. Куди піти вечором? Навести більшовицький порядок в орлівській школі. Закликати до порядку зарозумілих керівників. У Куликівці з сівбою запаморочення від успіхів. У с.Полуботках Чернігівського району вовки з'їли колгоспне лоша, друге тяжко поранили. Якщо в когось були деякі сумніви, то їх мали поставити на місце статті і лекції на тему: “Суспільний і особистий інтерес при соціалізмі”, “Приватно-власницькі тенденції і боротьба з ними”, з яких невимовно випливало: приватним інтересам окремих осіб — наше рішуче пролетарське “фе” і “геть!” Очевидно, проти “приватно-власницьких тенденцій” мали діяти постійні підвищення норм виробітку й рішуча заборона РНК СРСР і ЦК ВКП(б) у будь-який спосіб підвищувати зарплатню.

Хіба й без того погано живемо? Он у щойно відремонтованому красені-кінотеатрі ім. Щорса демонструються, в міру надходження, високохудожні й глибокопатріотичні звукові фільми: “Ленін у 18-му”, “Чапаєв”, “Щорс”, “Аероград”, “Джувльбарс”, “Богдан Хмельницький”, “Устим Кармалюк”, “Кастусь Каліновський”, “Іспанія”, “Парад молодості”, “Ворожі стежки”, “Мудрість”, “Молоді капітани”, “Йшов солдат з фронту”, “Друзі стрічаються знову”, “Трапунок на полустанку”, “Трактористи”, “Багата наречена”, “Вогненні роки”, “Гірський марш”, “Висока нагорода”, “Степан Разін”, “Ніч у вересні”, “Доктор Калюжний”, “Учитель”, “Великий громадянин”, “Мінін і Пожарський”, частина з яких, зокрема “Танкісти” режисерів Драпкіна і Маймана, вселяють в серця чи голови глядачів ідею про переможну блискавичну війну на чужій території. Надав Чернігову святковості й приїзд на тривалі гастролі московського цирку “Шапіто”. Є навколо чого на Валу прогулятися.

Новий сплеск істинно радянського патріотизму і бойового збудження викликав вступ червоних військ на білопольські території Західної України і Західної Білорусії. 17 вересня, незважаючи на понеділок, на площі ім. Куйбишева юрмилися люди. Фотографія в “Більшовику” зафіксувала на першому плані військових, які щось розмашисто доводять

цивільним сусідам. Повішений на стовпі репродуктор транслявав промову Молотова: “Народи Радянського Союзу, всі громадяни й громадянки нашої країни, бійці Червоної Армії й Військово-Морського Флоту згуртовані, як ніколи, навколо радянського уряду, навколо нашої більшовицької партії, наколо свого великого вождя, навколо мудрого товариша Сталіна для нових і ще не бачених успіхів праці в промисловості і в колгоспах, для нових славних перемог Червоної Армії на бойових фронтах”. У газетах негайно з’явилися репортажі зі Львова: “На нашій землі розквітають квіти народного щастя”, “В сім’ю радянських народів”, “Ми хочемо, щоб і нас гріло сталінське сонце” тощо. Усі, хто мав вуха і розум, міг здогадатися: усе, що робиться, робиться для просування армії на нові території. На всіх підприємствах і в установах, у всіх трудових колективах під гаслом “З великим піднесенням зустріли трудящі нашої країни рішення Радянського уряду про взяття під захист СРСР населення Західної України і Західної Білорусії!” прошуміли мітинги схвалення і гарячої підтримки, грандіозна демонстрація радянського патріотизму, присвячена передусім непереможній, вкритій невмирущою славою Червоній Армії. Любителі політикувати могли завважити й хитрий дипломатичний хід уряду, який, вторгнувшись збройною силою на чужі території, того ж таки дня вручив ноти послам 25-ти країн із запевненням у своїй незмінній до їх держав пошані і нейтралітеті. Повсюди лунало: “Допоможемо братам!” У Літньому театрі читали лекцію про міжнародне становище і квіти визволителям. Кожному приємно, коли могутні війська його держави за кілька днів, одним ударом звільняють із капіталістичної неволі більше 13 мільйонів братів і сестер по класу, збільшуючи власну територію на 200 тисяч квадратних кілометрів. Начальник Тупичівського РВ НКВД лейтенант держбезпеки Лисенко Андрій Євстахійович, маючи за минулий рік догану, отримав на засіданні бюро райкому за відмову від якогось нагального оперативного завдання, пов’язаного з виїздом у села (мовляв, складно, з такою роботою не справлюсь), раптом відчувся здатним на нові подвиги і подав по начальству клопотання: “Прошу направити мене на роботу в Западну Україну на любую должность. Здоровье у меня хорошее, и обещаю выполнять все задания, буду бороться с врагами до полного их уничтожения за счастливую Родину, за воспитательницу Партию, за Великого Сталина”. (Саме таких будівничих нового життя в Галичині й чекали! “До полного уничтожения...”)

Голова колективу чернігівської артілі художників “Кість” Цієнсен зметкивав подарувати єдинокровним братам десять портретів вождів партії і уряду, кинувши заклик по всій Україні підтримати й наслідувати його почин. Можна уявити, як дивувалися простодушні галичани з тої “Кісті”. Однак у Чернігові слова “пензель” не знали й у редакціях — не дарма “Більшовик” запрошував на постійну роботу стиліста, з цілком нетиповим для соціалізму зазначенням: зарплата за згодою. Про невтамовану спрагу західняків мати якнайбільше портретів вождів, плакатів і гасел повідомляла й преса. Чернігівські трудящі писали прохання: “Червона Армія несе визволення і нове життя. За нашу старість ми спокійні, бо за нас піклується наша країна, любимий батько Сталін. Не треба нам жодних пільг, просимо прийняти сина в ряди РСЧА”. Військкомати не відмовляли. У газеті “Більшовик” під заголовком “Щастя матері” з’явилася зізнання Єфросинії Данилівни Баран з колгоспу ім. Шевченка, що в с. Єрківці Козелецького району: мовляв, проймають мене сльози радощів від усвідомлення, що мої чотири сини вже визволяють єдинокровних братів, якщо треба, то забирайте й п’ятого, хоча він ще не доріс. Знаючи звичаї радянської преси, можна подумати: груба підробка. Узнав журналіст через військкомат, що є така жінка, та й приписав їй потрібні слова, анітрохи не соромлячись не зовсім чесного патріотичного згущення. Хоча — не обов’язково. Це ми тепер знаємо, що було далі, а тоді ми з Німеччиною дружили. Стугоніли на Захід важкі ешелони з хлібом, виспівуючи на стиках: “Жито-пшениця! Жито-пшениця!”, динаміки й газети трубили про широку економічну програму, вигідну обом державам, дружну й чудову атмосферу переговорів, винятково сердечний прийом Сталіним і Молотовим гітлерівського посланця. 29 вересня, вилітаючи з Москви після нетривалого візиту, міністр іноземних справ Німеччини Ріббентроп заявив співробітникам ТАРС: “Перше: тепер німецько-радянська дружба установлена остаточно. Друге: обидві країни ніколи не допустять втручання третіх держав у східноєвропейські питання. Третє: обидві держави бажають, щоб мир був відновлений і щоб Англія і Франція припинили абсолютно безглузду й безперспективну боротьбу проти Німеччини.

Четверте: якщо проте в цих країнах візьмуть верх палії війни, то Німеччина і СРСР зна- тимуть, як на це відповісти”. Не дивно, що деякими гарячими людьми оволодівав хибний апетит вищого порядку: чого боятися за синів, яких, згідно з щоденними оперативними зведеннями Генштабу РСЧА, на далеких фронтах вдячне населення виключно братськими обіймами й польовими квітами зустрічає?.. Та й чисто психологічно: багатодітні матері якось легше переносять розлуку зі своїми чадами, аніж ті, в кого син один. Не знайдеш кінців у брехнях комуністів. (Чи, можливо, збувалася мрія Леніна, який, вважаючи жінок загалом “найвідсталішим і непорушним елементом”, все ж сподівався втягнути їх у збройну боротьбу нарівні з чоловіками, черпаючи достатні підстави для цього у висловлюванні одного м’якосердного буржуазного спостерігача Паризької Комуни: “Якби французька нація складалася лише з жінок, яка б це була жахлива нація!” —тобто, прекрасна, бойова, за розумінням більшовицького маньяка.)

У кінці року, після Золотого Вересня, в області почали з’являтися біженці з Західної України. Одразу виникла ситуація: з одного боку “бездушне ставлення”, з друго- го — “нездорові настрої”. Скуштувавши щасливого колгоспного життя, люди почали про- ситися назад, на польські території, окуповані німцями. У райцентрі Дмитрівці, на держмліні № 32, сім’ю з восьми осіб увіпхнули в одну маленьку кімнату. У Рубанівсько- му радгоспі того ж району 10 сімей біженців розмістили в трьох кімнатах. У Бобровиць- кому районі, на цукрокомбінаті, людей поселили в холодних сараях, роззутим не дали взуття. Те ж саме в інших районах: усіх перекидають з місця на місце, усім нікуди дівати дітей. У Батурині 24 біженці подали заяву: відпустіть на територію Німеччини. Захисник при Лосинівському райсуді Кузнецов Степан Михайлович публічно заявив: “Що казати про приїжджих із Західної України, коли у нас у СРСР 75% населення невдоволено радян- ською владою”. Для більшої ясності варто б зауважити, що серед біженців-галичан кур- кулів і глитаїв не було — сама голота. Тобто — пролетарі.

Німеччина все ще ворогом не вважалася. 3 жовтня газети надрукували фото: Мо- лотов і Ріббентроп підписують договір про дружбу і кордон, позаду лукаво усміхається наче й зайвий тут великий й достобіса скромний Сталін. Про гарне ставлення, повне взаєморозуміння й непорушну дружбу двох європейських хижаків промовляло й таке. 8 листопада в Мюнхені з традиційною щорічною промовою виступив Гітлер. Говорив про несправедливості Версальських домовленостей, які довели німців до нечуваної досі кіль- кості самогубств, застерігав Англію від колоніальних зазіхань: “Панове, поспішіть повер- нутися на Темзу, інакше я вам допоможу розшукати ваш кордон”. Хвилин за двадцять після виступу, коли з публіки залишалося всього чоловік 180, пролунав вибух. Великий, видовженої форми зал перетворився на руїну. Єдина колона, розташована якраз біля три- буни, завалилася, зі стелі випали залізні балки. Було страшно уявити, що сталося б, якби вибухнуло вчасно, при переповненій людьми залі. Наступного дня в лікарнях перебувало 28 поранених, 16 із яких тяжко. Трьом десяткам легкопоранених, яких взяли в лікарні раніше, дозволили виписатися. 11 листопада ховали загиблих. У траурній церемонії взяв участь фюрер, його заступник по партії Гесс виступив з прощальним словом. Грізно про- воджали в останню путь жертв терористичного акту представники охоронних загонів, армії і авіації. Радянська преса з цілковитим співчуттям почала передруковувати думки фашистських газет. “Берлінер берзенцайтунг”: “Не минуло ще й двох тижнів відтоді, як Чемберлен заявив, що він сподівається дожити до того дня, коли Гітлер буде знищений, як ці слова стали гаслом для ворогів Німеччини”. “Фолькішер беобахтер”: “Безсоромний за- мах, вчинений через 20 хвилин після промови Гітлера є наочним доказом запеклої бороть- би, яка нав’язана Німеччині...Підготовка й здійснення цього замаху показують моральне розтління ворогів Німеччини і водночас безідейність людей, які виступають проти німецького народу. Ми знаємо, хто є наші вороги. Замах у Мюнхені викрив цих ворогів і їх методи. Якщо англійська таємна служба сподівається таким чином захистити справу Англії, то вона помиляється в своїх розрахунках... Замах на Гітлера залишиться ганебною плямою на вже й без того темній політичній історії Англії. Німецька нація бере до відома це самовикриття своїх ворогів і готова зробити з нього належні висновки”. “Дойче альге- майне цайтунг”: “Англіїці ненавидять Німеччину, тому їхні агенти чинять злочини. Наші зовнішні вороги кинули нам виклик, і виклик обернеться проти них і проти ворожих дер-

жаві елементів, які віддали себе в розпорядження ворогів німецького народу...Англіїці в своїй зарозумілості і своїй ненависті відкинули мирну пропозицію Гітлера. З ними говоритимуть віднині лише тією мовою, яку вони розуміють". Як відомо, радянські люди ніколи моральним розтлінням і безідейністю не страждали — то чи могли вони бути ворогами Німеччини? Та й тов. Сталін виявив себе значно передбачливішим за фюрера — в непевних залах, які можна було начинити вибухівкою, ніколи не виступав. Хіба гріх довіритися такому вождеві?..Уже він англійським та всім іншим паліям війни розгулятися на радянській території не дозволить! Мудрий і простий він — наш батько рідний. Он у газетах фотографії: на жовтневі свята члени Політбюро прямують до Мавзолею. Усі в картах і капелюхах, лише він у шапці, ще й опущеними вухами, як простий трудящий колгоспник. Крокує попереду, високо піднімаючи чоботи, як чорногуз по болоту, й, схоже, руки в рукави ховає — мабуть, холодно йому, як і нам...

З часом, у листопаді, масована інформація про бойові епізоди з українського й білоруського фронтів, прибуття червоних частин в Естонію і Литву, нові подвиги легендарних дивізій, щасливе життя на звільнених територіях поступилася місцем "провокаційним діям фінляндської вояччини". Над могутнім 183-мільйонним радянським народом нависла жажлива небезпека. Тому газетні заголовки типу "Росте гнів радянського народу", "Радянський народ не потерпить", "Провчимо знахабнілих провокаторів", "Поплатяться своїми головами" у грудні плавно перейшли в оперативні зведення штабу Ленінградського військового округу. Про те, в яку ганебну халепу вскочили війська того легендарного округу, наразившись на мужній опір маленького гордого народу, звичайно, не писалося. Червона Армія несе мир і свободу фінському народові. Утворення народного уряду. Фінський народ вітає свій народний уряд. Так зване Звернення ЦК так званої компартії Фінляндії до трудового народу Фінляндії подавалося з розрахованим на круглих йолопів уточненням: "Радіоперехват. Переклад з фінської". На тлі звичних повідомлень про злиденне становище безробітних у США і ріст гуртових цін в Японії все це мало виглядати підбадьорливо. На додаток, як виявилось, й англійські трудящі надзвичайно схвалюють зовнішню і внутрішню політику СРСР. Словом, як писалося в гаслах ЦК до XXII роковин Жовтня: "Братам по класу, в'язням капіталу, борцям за визволення робітничого класу в усьому світі — наш братський привіт!" Ми вас у біді не залишимо! Тов. Сталін, 60-річчя з Дня народження якого з шумом і тріском святкується в ці дні, — ще зовсім молодий!.. До 19 листопада, тобто до 20-річчя легендарної Першої Кінної армії, стало зрозумілішим ставлення вождя до військових кадрів. Червоне козацтво, несамовите й некероване дитя Троцького, в урочистостях не згадувалося. Газети розносили по країні слова Ворошилова з книжки "Сталін і Червона Армія": "Кінна армія була створена, не зважаючи і навіть всупереч бажанню центра. Ініціатива її створення цілком належить товаришеві Сталіну, який цілком ясно уявив собі необхідність подібної організації". Звичайно, в отому бунтарському "всупереч бажанню центра" жодного випадку проти Леніна не було. Був прозорий натяк на Троцького та його щойно винищених ставлеників і прихильників, які мудрої поступовості генеральної лінії партії не розуміли, забігаючи наперед. Чомусь визнав вождь за необхідне поставити таку крапку над "і". Чи просто слави зайвої захотів?..

Розташовані на території області військові частини поступово переміщувалися до західних кордонів, на їхнє місце приходили нові.

Згідно з постановою РНК УРСР від 10 грудня переходили під розквартирування сімей начальницького складу 187-ї стрілецької дивізії чернігівські гуртожитки: зоошколи (вул. Толстого,62), медшколи (Вокзальна,2), педінституту (Урицького,11), технікуму механізації сільського господарства (ріг Червоноармійської і Лассаля). Усі директори мусили звільнити площу не пізніше 27 грудня, розпихавши студентів на постій по приватних квартирах. Директори забили тривогу. Нарком освіти УРСР Бухало, вважаючи це все не продуманою самодіяльністю місцевої влади, телеграфував Федорову: "Виселення студентів і педскладу загрожує зривом роботи педінституту. Рішення райради просимо скасувати". Даремно, звичайно, оскільки якісь інші рішення були не в компетенції обкому. Ускладнювала ситуацію й нехтіть військової адміністрації звільнити раз отримані помешкання, навіть якщо ті з часом звільнялися. Розгортаючись у Прилуках по штатах воєнного часу, 379-й артполк зайняв тимчасово під житло для сімей комскладу і розміщення окре-

их підрозділів гуртожиток автошколи, клуб учителів, аптеку, готель № 2, конюшню іподрому, клуб “Спартак” тощо. Коли до міста прибув на додачу ще й 353-й артполк, між колегами виникла через ті площі негідна військових людей колотнеча. Тісно усім було!

Загалом область у військовому відношенні, за підсумками року, була собою вдоволена. Ріст оборонної промисловості (“завдяки винятковій увазі всього радянського народу, ЦК ВКП(б) і особисто тов. Сталіна”, зазначалося в документах) склав 46,5%. До 1 грудня взято на облік 9641 допризовника 1920 року народження — є з кого створювати учбові групи, навчати грамоті неписьменних, готувати з усіх значкістів ГТО, ГСО, ППХО і ворошиловських стрільців. На одному із засідань бюро обкому згадали добрим словом перевірку стану мобілізаційної готовності 7 вересня.

“Великий військовий збір, за безпосередньою участю і керівництвом обкому, відбувся якісно, своєчасно, організовано і при великому підйомі населення, — доповідав парткерівництву облвійськкомісар Олійник Семен Федорович. — Терміни мобілізації перевищили будь-які плани і перекрили пробні терміни проведення мобілізацій у капіталістичних країнах. Уряд і головне командування вдоволені. Наприкінці першого дня ми мали величезне зосередження на збірних пунктах, на кінець третього дня наші формування — корпуси, дивізії вже були зібрані на кордонах колишньої панської Польщі. 17 вересня наші формування разом із кадрам РСЧА громили панську Польщу, громили плацдарм англо-французького імперіалізму на Заході. Період мобілізації збігся з величезною роботою з черговим призовом до РСЧА. Ми отримали гарне поповнення. Одна подробиця: по призову в минулому році ми дали Червній Армії на 200% більше людей, аніж у попередні роки. 80% особового складу нашої області брало участь у розгромі панської Польщі. Зараз тисячі бійців, командирів, начальницького складу Чернігівщини громлять білофінські банди на полях Фінляндії. Військові комісаріати існують півтора року і за вказівкою тов. Сталіна працюють по 12 годин на добу, за будь-яких умов. Ось лише з поставкою коней у нас погано — в окремих селах коні доведені до виснаження і підвішуються в конюшнях”.

Значні успіхи й на інших фронтах соціалістичного господарювання. Ось, до честі секретаря Прилуцького міськкому Зайдмана Семена Марковича, промисловість міста в 1939 році виконала виробничий план на 114,3 %, випустивши продукції на 73 млн. крб. З них понад план — 9 млн. 144 тис. крб. Лише промкооперація міста дала країні товарів на 24 млн. 466 тис. крб. Одна біда — місто в антисанітарному стані, повна відсутність полів асенізації, всі нечистоти звалюються на місцях. В катастрофічному стані міська лазня, всі п'ять дизелів електростанції — теж на межі аварій. Тим більше кривдно, що в місті окрім 7 підприємств місцевого значення і 22 артілей, 9 підприємств обласного значення і 8 підприємств союзно-республіканського значення. Могли б і посприяти! Адже їхня щорічна продукція і в 100 млн. крб. не вкладається! Але: всі лише “Давай! Давай!” — а ось “Нате! Візьміть!” — із цим гірше.

Тобто, звичайно, не без недоліків. Але що таке ті недоліки у порівнянні з тріумфальною ходою Світової революції?! Як і завжди, усім можна було жити найкращими сподіваннями, крокуючи, вирячивши очі, у монолітних колонах до світлого майбутнього... Таке вже фаталістичне суспільство більшовики створили — з відмовою від будь-якої передбачуваності, свободи вибору й відповідальності за нього.

Країна, по суті, вже воювала — без оголошення війни і поки що з задоволенням. З усіх мелодій життя на перше місце висувався військовий марш. 2 січня заввійськвідділу обкому Демченко малював Києву яскраву картину: “Призов у РСЧА пройшов по області на високому рівні, з небувалою політичною активністю і зростом радянського патріотизму серед допризовників, що яскраво виразилося в нестримному потягу молодих патріотів скоріше стати в ряди Червоної Армії. У призовні комісії щоденно поступали десятки заяв з проханням дострокового зарахування в РСЧА і відправки в частину; також винятково багато призовників, їхніх сімей та рідних відмовлялися від наданих їм пільг. Явка на призовні пункти склала 99,81%. Деякі труднощі, що виникли в час призову через вибуття лікарів і партактиву по мобілізації, в жодній мірі на проведенні призову не відбилися”.

Звичайно, була у цій святковій бочці меду й своя буденна ложка дьогтю. Деякі “добровольці” просилися назад до кинутих напризволяще, в безпорадному стані сімей, просто втікали. 11 січня Федоров наказав секретарям райкомів виявляти втікачів і в супроводі міліціонера відправляти в Конотоп чи здавати комендантам станцій. Дещо іншими очима дивився на ситуацію начальник політуправління 5-ї армії бригадний комісар Дьомін, який 8 січня звернувся до Федорова з претензією: мовляв, призовники з Чернігівщини отримують з дому скарги, що їхні дружини, матері, діти не бачать обіцяного, їм не дають продуктів, відмовляють у підводах привезти дров чи соломи, відправити хворих до лікарні, і все це негарно позначається на настроях бійців. У деякого вдома дружина, троє-четверо дітей, батьки похилого віку, а допомоги жодної. Так, коли дружина молодшого командира Даценка Петра Андрійовича із с.Гужівки Ічнянського району звернулася до бригадира колгоспу ім.Щорса Штанька Андрія Лукича, той взявся схилити її до супружньої зради. Так само вчинив і по відношенню до дружини червоноармійця Буряка — Анастасії Олександрівни. І таких прикладів маса. Допомога часто не надається начебто з тих причин, що прохачі не сплатили податку, не виконали м'ясопоставку, за що погрожують забрати й корову. Райвиконкоми, районні прокурори, сільські ради на неодноразові запити командування військових частин навіть не відповідають. З вимогою строго розібратися, те ж саме писали Федорову начальник політвідділу 131-ї стрілецької дивізії батальйонний комісар Скрыго з Архангельська, комісар 139-го батальйону зв'язку Мільчевський з Житомира. Обком дещо перевіряв і установлював, що факти не підтвердилися. Червоноармійці знову отримували з дому ті ж самі скарги, просилися у відпустку — порахуватися з кривдниками, привезти рідним дров, полагодити пошкоджену стіну, перекласти піч... З часом і сам Демченко знизить переможний тон; 18 березня доповість обкому прозу життя і деякі недоліки в загалом світлій і оптимістичній картині. Тобто констатує ті ж самі прикрі випадки “безвідповідального і злочинного” ставлення до родин мобілізованих, передусім відмову у виплаті належної допомоги. Приклад: у с.Вовчику “пропустили” одразу 48 родин, не виплативши їм за три місяці жодної копійки. У с.Горбові Куликівського району голова колгоспу кандидат партії Трикашний вчащає до дружин військовослужбовців з нахабними пропозиціями. Зрозуміло, мали місце й трапунки протилежного характеру. Городнянський військкомат клопотався про відпустку добровольця лише тому, що його дружину чекали пологи. Немало телеграм, засвідчених медпунктами, про хворобу дітей чи родичів мали очевидно брехливий характер. Не у всіх входило в плани бути здоровими, мужніми чоловіками; відповідно не було настрою й ретельно вивчати військову справу.

21 січня бюро обкому підбило підсумки призову минулого року і підготовки до призову на поточний рік. Належало: до 1 березня завести на всіх допризовників особові справи, вивчити кожного зокрема через партійні, комсомольські, громадські організації. Завідуючі Облнаросвіти Рогинець і Облздороввідділу Циркін отримали кожен по своїй

лінії задачу: до 1 травня навчити малописьменних, а до 1 червня зовсім неписьменних грамоті, довівши їхні знання до рівня 4-го класу; оздоровити всіх хворих, які потребують і здатні піддатися лікуванню.

Згідно з недавнім Законом про загальний військовий обов'язок, у неповних середніх і середніх школах ввели посаду військового керівника (воєнрука), запровадили, починаючи з п'ятого класу, курс початкової допризовної військової підготовки, розрахований на 100 годин щорічно.

Кожен мав здати норми не менше ніж на три оборонні значки — через ОСО-АВІАХІМ, облкомітети фізкультури і Червоний Хрест. Мета: забезпечити армію повноцінним поповненням патріотів.

У період з 18 січня по 24 лютого провели масовий лижний крос. Молодь, втягнута в цікаву спортивну розвагу, ще не здогадувалася, що лижні походи якось пов'язані з майбутнім штурмом засніжених капіталістичних твердинь.

Окрім: у січні область зобов'язали, за окремим завданням, виготовити 30 тонн сухарів; про перебіг заготівлі звітувати (як завжди в напруженій ситуації) п'ятиденками. На Ніжинському хлібозаводі обладнати до 25 лютого сушарку потужністю 3 тонни сухарів на добу; про перебіг виконання спецзавдання доповідати кожні 3 дні. Виробляли неймовірну кількість теплих рукавиць, тисячі шапок-вушанок, сотні пар звичайних і фетрових (для начальства) валянків. Секретар ЦК КП(б)У Захаров вимагав: "Терміново відвантажте пасажирською швидкістю всю наявність валянків. Відвантаження телеграфуйте". Довелося залучати до державної справи малошанованих пролетарською владою кустарів, організовуючи з них майстерні й артілі. До 1 лютого область дала країні 18 978 шапок-вушанок, 9 079 пар рукавиць, 1 830 пар валянків. Сухарів заготовили 3 660 кг. Тривало постійне об'новлювання мобілізаційних фондів хлібофуражу. За зрив виконання спецзамовлень отримав суворого прочухана директор Ніжинського обозного заводу Касьянов; директора Прилуцького заводу пластмас Сартисона замінили Рафаєвичем. Десятки й десятки тонн свого продукту недовантажувала в мобілізаційний запас Чернігівська фабрика первинної обробки вовни (лише за вересень заборгованість склала 87 тонн).

В обкомі обладнали окрему кімнату для шифрувальної частини. Перші шифровки із листування з ЦК КП(б)У були, звичайно, про перебіг обладнання тієї ж частини, про переатестування військовозобов'язаних парткадрів, також про пошиття в першу чергу обмундирування і заготівлю сухарів для РСЧА.

8 березня о п'ятій вечора в Будинку Червоної Армії розпочалася 5-а облпартконференція. Вирішили: працювати до дев'ятої, завтра — з десятої ранку до десятої вечора, післязавтра з десятої ранку — до переможного кінця, поки не вичерпається порядок денний. Зрозуміло, з гарною перервою на обід, також п'ятнадцятихвилинними перекурами кожні дві години. Серед 309 делегатів (221 з ухвальним, 88 — з дорадчим голосом) — самий цвіт трудящих області: секретарі райкомів, голови виконкомів, начальники райвідділів НКВД, директори підприємств і установ, начальники політвідділів, військомісари, прокурори, судді, голови колгоспів. Майже половина з нижчою освітою, з вищою — аж 32%. Тон конференції задає озвучений першим секретарем обкому текст вітальної телеграми "Вождеві, вчителеві і друзеві" тов.Сталіну: "Ви — наш прапор, наш мозок і серце, наша гордість, наше щастя! Ми твердо пам'ятаємо Ваші вказівки тримати радянський народ у стані постійної мобілізаційної готовності. Більшовики Чернігівщини готові всі, як один, по Вашому зову, в усяку хвилину стати в ряди полків доблесної Червоної Армії і з зброєю в руках мужньо і хоробро боротися за торжество свободи і миру для всього людства". (Комунисти без зброї в руках торжество свободи і миру собі не уявляли.) Залою з ходу оволодіває одностайна воєнна істерія. Добродушних "батьківських" маркітанових реплік і жартів уже нема — тут вони прото недоречні. При кожній згадці імені вождя — бурхливі, громові аплодисменти, вигуки "Ура!", всі, звичайно, встають, спробував би хтось не встати. (Заради художньої подробиці уявимо серед цього біснування зайнятих напруженою конкретною справою стенографісток Пейсахзон, Гродзевську і Шухман. Очевидно, і в них очі блищали: кожна овація — значний перепочинок.) Ще раз і ще раз засвідчуючи, що більшовики Чернігівщини правильно розуміють поточний момент і нинішню генеральну лінію партії, з великим піднесенням ухвалюють вітальний адрес

тов.Молотову, якому в ці дні сповнюється полудень віку, навіщось “доповідають” Хрущову і Ворошилову, ніби вони самі цього не знають, також Військовій раді Ленінградського військового округу: “Червона Армія — армія визволення людства від капіталістичного рабства. Вона подала руку допомоги західним братам українцям, західним братам білорусам, які разом з великим радянським народом будують своє щасливе життя. Наша армія веде героїчну боротьбу з маннергеймівськими бандами, несучи фінському народу свободу і щастя, ліквідуючи плацдарм, підготовлений акулами англо-французького капіталізму для нападу на Радянський Союз. Наша країна перебуває в капіталістичному оточенні. Про це не раз нагадував і нагадує нам великий рідний Сталін. Ми й на хвилину не забуваємо слова дорогого вождя про те, що весь наш народ треба тримати в стані мобілізаційної готовності, щоб ніякі “випадковості” наших зовнішніх ворогів не застали нас зненацька. Ми обіцяємо Вам, дорогий Климентій Єфремович, невтомно кріпити міць нашої Червоної Армії, її тил, оволодівати по-більшовицькому військовими знаннями, щоб у всяку хвилину стати на захист завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції”. (Додаткове пояснення успішної кар’єри сироти Федорова — умів цей діяч чистокровної пролетарської породи жити в своєму часі! Не лише вірно розумів наміри вождя, але й ніколи не втомлювався це своє розуміння при найменшій нагоді, ніби сам додумався, по-холуйському горлосно засвідчити. — В.Ш.)

І хоча по ходу конференції впливають згадки про те, що привласнене чуже так і не стає своїм, що в колгоспах вкрай низька урожайність зернових і технічних культур, населенню катастрофічно не вистачає найнеобхідніших товарів, що біля 15 тисяч дітей в області або не охоплені навчанням, або з різних причин відсіялися зі шкіл, знову і знову з маніакальною наполегливістю шлються голосні прокляття “царським холуям, підлим найманцям англо-французької буржуазії, кривавим катам фінського народу Маннергейму, Таннеру та їхній банді”, вихваляється братська допомога озброєного першокласною військовою технікою 183-мільйонного радянського народу липовому урядові липової Фінляндської народної республіки в його боротьбі проти скаженої військової кліки, лунають заклики до оволодіння кожним комуністом однією з військових професій, беруться зобов’язання ще ширше розгорнути мережу військових гуртків, хат оборони і військових кутків, залучаючи до їх роботи широкі маси трудящих. Про нормальну працю для себе й свого народу мови практично нема: усі хочуть воювати, протягувати братську руку й нищити всіх навколо, встановлюючи людству таке ж щасливе життя, яке установили для себе вдома. Все це, по-їхньому, називалося прямою, вказаною XVIII з’їздом ВКП(б), дорогою до комунізму, до його осяйних вершин. Якихось вільніших оцінок і тлумачень не допускалося.

Ніщо так не єднає людей, як велика спільна мета. Не хочемо бути “Я”, хочемо бути “МИ”. Піднесена хвилюючими перспективами визвольних походів у всі сторони світу конференція помітно, аж до часткового забуття звичних звинувачень ближніх і далеких у гнилому лібералізмові і втраті більшовицької пильності, подобришала. Коли знервована секретар райкому Волик Варвара Яківна (перейменована, звичайно, на “Воликову”) кинула президії звинувачення: “Важко мені було керувати в Борзні, і я попросилася в інший район. Федоров послав мене в Куликівку, де ні квартири, ні ясел. Хіба це чуйне ставлення до комуністки, матері трьох дітей?..” — всі наче забули поставити її на місце нагадуванням про партдисципліну, за якою слово обкому для комуніста закон. Легко уник цілком можливих оргвисновків і директор Бахмацької школи Гальчун Микита Овсійович. Коли його, заслуженого вчителя, орденоносця, висунули в склад обкому, хтось запротестував: “Та він колишній прапорщик, у Червоній Армії не служив!” — директор згідливо закивав головою: “Прошу мою кандидатуру зняти, бо справді невдобно, я сам розумію, що невдобно”. І ніхто його не звинуватив у партійній нещирості, не обізвав прихованим троцькістом чи японським шпигуном. У переддень великих випробувань і славного майбутнього, до чого уже всі були внутрішньо готові, партія консолідувалася на очах. Ховати голову в пісок, хоч якось виявляти своє неколективне, некомуністичне нутро, було б соромно навіть і будь-кому.

Значної напруги нагнало на слухачів військове начальство. Про дружню на той час гітлерівську Німеччину мови не було. Вістря доповідей військового комісара курсів

удосконалення начальницького складу Скрябіна Аркадія Михайловича і комдива Іванова Івана Івановича було спрямоване проти Антанти (і де вони ту “Антанту” взяли в 1940 році?). Але: “Антанта” зосереджує ударні військові сили в Сирії та інших колоніях, Туреччина гарячково збирає свої сили, Румунія вже відмобілізувала всі наявні ресурси — все це для нападу на Радянський Союз. Чекати недовго: війни починаються навесні або під осінь. З історії відомо: жодна мобілізована армія зоставатися бездіяльною не може, вона повинна воювати. (Очевидно, все-таки читали військові керівники кращого сталінського воєнного теоретика Б.М.Шапошникова. — В.Ш.) Реакційна пропаганда бреше, що радянські війська концентруються на Кавказі для удару по Туреччині чи готуються для захоплення Бесарабії. Навпаки, війська Ленінградського військового округу доблесно захищають кордони рідної Батьківщини, підступи до Великого міста, колись пролетарської революції. Висаджуючи в повітря на території Фінляндії залізобетонні споруди, славні червоноармійці шматують плацдарм війни, створений Англією на нашому північному заході. Хвалена лінія Маннергейма будувалося 15 років і, на зразок французької лінії Мажіно і німецької лінії Зігфріда, вважалася неприступною. Однак її найпотужніші бетонні укріплення подолані частинами Радянської Армії в найкоротший термін. Героїчний приклад: один наш водій, управляючи великим трактором, розігнав фінський батальйон. Ленін казав: “Ай Моська, знать она сильна, что лаёт на Слона!” — і т.д. і т.п. Вірити таким подробицям завжди приємно. Жодного стриму на військових не було: майбутня “яросць благородная” в грудях у кожного аж кипіла. Правда, заради об’єктивності згадали військові начальники про те, що курсантам не виплачують за місцем роботи належних 50% заробітку, що викладачам не надали жодної квартири, але на загальній славній картині такі дрібниці вже позначитися не могли. Та й чим могли військові тим дрібницям зарадити?..

Гучні сплески емоцій викликало захоплення вождем, який з лише йому властивою геніальною простотою і більшовицькою рішучістю розв’язав найважчу задачу соціалістичної революції — колективізацію сільського господарства. Колективна система господарювання (після двох років Великого терору, який підірвав будь-які можливості внутрішнього опору селян) стала нарешті й остаточно єдиною формою соціалістичного землеробства. (Оскільки нікому стало казати: “Ти, бабо, до колгоспу записалася? Хай тебе Бог милує, будеш у пеклі паритися” — вважалося, що соціалізм уже побудовано, і суспільство вступило в період безпосереднього поступового переходу до справедливого комунізму.) Окрім, в області “вилучено” вороже керівництво УНКВД (своєрідний реквієм найкривавішим катам чернігівським Корнєву-Капелюсу, Геплеру, Тейтелю та їм з ними), успішно виявляються і знешкоджуються їхні недобитки та всілякі інші провокатори, шпигуни, диверсанти і терористи. Стало можливим зосередитися на покращенні діяльності створених рішенням XVIII з’їзду ВКП(б) при парторганах військових відділів: множити лави ворошиловських стрільців, навчати комуністів кулеметній справі, ходити на лижах, управлятися з гранатометом, формувати із трактористів танкові екіпажі. Стосовно останнього висловився секретар ЦК ЛКСМУ Брик: комсомол України налічує 1 млн. 750 тисяч членів. Із них щонайменше 26 тисяч дівчат необхідно посадити на трактор, підготувати першокласних спеціалісток, здатних замінити чоловіків, що пересіли на танки. Чернігівщина у справі підготовки жіночих кадрів опинилася на 15-му місці. Треба підтягнутися, товариші! У скрутному становищі опинився облпрокурор Савранський. Оскільки 52-х його підлеглих — заступників, помічників, старших і народних слідчих, райпрокурорів — призвали в армію чи відрядили на постійну роботу в Західну Україну, працювати стало безмірно важче. Підготовка до великої війни оголювала всі ділянки. Найбільшим недоліком партконференція, по суті, визнала таке: незважаючи на напружену партійно-політичну роботу, все ще зі скрипом піддається необхідній “партизації” неповоротке, консервативне село: із 1918-и колгоспів області лише в 43-х створені первинні парторганізації, тобто 5% від загальної кількості первинних партосередків області. На кого ж опиратися партії в селі? Виключно на грубу зовнішню силу значною мірою скомпрометованого НКВД?!

У плані пошуків нових підходів і через брак колгоспних гноєсховищ вдалися до явно несоціалістичного методу: за накопичення у власних господарствах і здачу гною колгоспникам стали нараховувати трудовні. Наче задаром — чим не свідчення майже непри-

пустимої в такий суворий час по-батьківському щедрої, марнотратної опіки рідної влади?!

Наслідуючи оперативності партійних зборищ, вельми жваво проходили партзбори оперативних відділів управління державної безпеки НКВД. Обговорювалася постанова Ради Народних Комісарів СРСР і ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 року “Про арешти, прокурорський нагляд і провадження слідства” — під кутом зору агентурно-інформаційної і всієї оперативної роботи. Чекісти констатували в своєму специфічному відомстві прикрі недоліки: слабеньке соцзмагання серед співробітників, провали явок, брак цілеспрямованих вербовок, що призводить до нестачі сексотів на місцях й оголеності вельми важливих об’єктів і груп населення, зокрема бібліотек, архівів, музеїв, УЧУ, аптекоуправління, всіляких колишніх людей, бундовців, підслідних зеків. Дісталось й секретним співробітникам, які через неправильну орієнтованість доносять всілякі дрібниці чи просто дурять або провокують своїх начальників. Дехто не побоявся наголосити: практика, коли спершу садять, а вже потім добувають обвинувальний матеріал, — суперечить усім законам. Прокурори санкціонують арешти, не читаючи документів. Неохайно, з порушенням процесуальних норм, працюють слідчі: подовгу не допитують, а допитують — без протоколів, не зазначаючи часу, без пред’явлення конкретних звинувачень, неправильно кваліфікуючи злочини, записуючи зовсім не те, що говорять заарештовані... (чи просто першому-ліпшому: “Назви когось, бо сам сядеш!”). 25 січня в дванадцяти кілометрах від Прилук, між райцентром і Богданівкою, виявлено в снігу, оддалік від дороги, з ножовими ранами і без чобіт, тіло голови колгоспу ім. Петровського з с.Линовиць члена партії Фесенка Єфрема Онисимовича, який напередодні, в числі одинадцяти чоловік сільського активу, прибув у райвиконком на нараду голів колгоспів і сільрад. Того ж таки дня, о 15 годині, вирушив назад. Кінь і сани знайшлися чомусь у Прилуках, прив’язані біля сінопункту. Злочин не розкрито. Не кращим чином заявляють про себе деякі судді: транжирять державні кошти, розпродують старі гербові марки, підробляють фінансові документи. 30-річний суддя Сосницького району Домбровський — гіркий п’яниця, розтлінний розпусник, платить аліменти двом жінкам, скоро буде платити ще двом. Не кращий прокурор Городнянського району Сикора. Суддя Ткаченко, повертаючись у свій Грем’яч з судового засідання в Мурав’ях, хильнув так, що випав із підводи. Нарсуддя Срібнянського району Карпусь привласнив 450 крб. засудженого Андрусенка.

Все ж головним залишається — підготовка до війни. 13 березня ЦК ВКП(б) видає постанову “Про військову перепідготовку і переатестацію представників партійних комітетів і порядок їх мобілізації в РСЧА”. У Чернігові негайно береться за роботу обласна комісія по переатестуванню й присвоєнню військових звань працівникам обкому, міськкомів і райкомів. Голова комісії — комісар 187-ї стрілецької дивізії полковий комісар Баташов Володимир Андрійович; члени — перший секретар обкому Федоров Олексій Федорович, заввійськвідділу обкому Демченко Микола Григорович, комісар облвійськкомату батальйонний комісар Олійник Семен Федорович (у військовій справі партія від улюблених “трійок” чомусь відступилася). Такі ж комісії починають працювати й у районах. За якийсь місяць 695 секретарів міськкомів і райкомів, заввідділами та їх заступники, інструктори, редактори райгазет (173 через облкомісію, решта через районні) отримують звання політруків, старших політруків, батальйонних комісарів, разом із рекомендаціями, на яких саме посадах їх краще використовувати у ротах, батальйонах, полках, політвідділах чи госпіталях.

Водночас, 14 березня, бюро обкому, за наказом командуючого військами Харківського військового округу комкора Смирнова, за члена Військової ради бригади комісара Щелаковського, начштаба комдива Тупикова, видає постанову “Про підготовку військовозобов’язаних в організаціях ОСОАВІАХІМу”. З 25 березня належить розпочати підготовку військовозобов’язаних запасу 2-ї категорії І-го розряду. Заняття у містах по 4 години на день; у селах, до початку посівної кампанії, по 6-8 годин. Підготовку начскладу, особливо молодшого, провести по 420-годинній програмі, з них 300 годин (три місяці) без відриву від виробництва, і 120 годин (десять учбових днів) — у навчальних таборах ОСОАВІАХІМу. Для збільшення пропускнуєї спроможності таборів працювати вранці й увечері по 4 години на зміну. Міськкомам і райкомам виділити зі свого складу необхідну

кількість позаштатних політруків. Підготовку — вогневу, тактичну, стройову, фізичну і політичну — проводити в складних умовах, за будь-якої погоди, привчаючи майбутніх новобранців до тривалих фізичних навантажень, умінню маневрувати, вміло долати штучні й природні перепони, швидко й ефективно самоокопуватися, відбивати несподівані атаки. У таборах, як завжди, не вистачало лопат, патронів, гвинтівок, командири фіксували: невиспані, напівголодні, замордовані сільські хлопці бурчали: “Трудовні не дають заробити! Треба нам ті заняття! Погано вчитимемось, може, й не заберуть!..” Дисципліна на виробництвах розхиталася, там і сям траплялися дрібні й великі аварії, дуже часто робітники, навіть спеціалісти, зокрема на Прилуцькому заводі пластмас, засинали біля верстатів. Широкі можливості для цікавого дозвілля мали підлітки — у гуртках рукопашного бою, гранатометання, автолюбителів, ворошиловських вершників, радистів-короткохвильовиків, морзистів, телефоністів, телеграфістів, юних голубоводів і інструкторів-голубоводів (цікаво, чи хоч раз комусь у період війни знадобилися голубоводи — але ж не заради схильності до середньовічної романтики їх плекали?!.) Не було спокою й старшим людям. В плані приведення сільського господарства в стан мобготовності, поступового втягування у марш кінського складу, доводилися до певного порядку машини, трактори, коні, упряж, заготовлявся належний фонд підків і вухналів, хлорного вапна. Через нестачу в селах елементарних побутових виробів — дерев’яних ложок, прищепок для білизни, соргових віників, сокир, колунів, молотків, простих домашніх меблів, дати собі з тим усім раду було непросто. І зовсім кепсько було з возами, ремонтом взуття й одержі, мішками, всіляким мотуззям, бочками, спицями, ободами, замками, з тими ж підковками і вухналями. Та й наряд на відправку на залізнично-дорожнє будівництво 3000 чоловік і 200 підвод теж треба було виконувати — передусім за рахунок села, звичайно.

Оскільки на місцях майже не стало путящих чоловіків-механізаторів, 23 березня бюро обкому постановило: готувати трактористок без відриву від виробництва, прикріплюючи дівчат до тракторних бригад у ролі “заправщиків”, “прицепщиків” і “учетчиків” (ох і не перекладаються ці слова на українську мову! Зрештою, ніхто їх, нав’язаних силою, по-своєму й не вимовляв: чужа справа — чужа й мова!) Деякі голови колгоспів, приписавши дівчат заради звіту до “залізних коней”, посилали їх у польові бригади, де від жіночих рук більше користі. Не поодинокими стали випадки знущання над новоспеченими механізаторками з боку приниженої в гідності своєї суто чоловічої професії дужої статі. Так, тракторист Костобобровської МТС Семенівського району Маслов не придумав кращого, як зупинятися від заправочної будки якнайдалі, а потім гнати до неї з відром “прицепщика” Литвин, вивергаючи услід зацькованій жінці грубу лайку і образи. У с.Городищі Коропського району один із таких “кавалерів” послав уночі придану йому помічницю перевірити на предмет наявності пального кільця баків, розкиданих навколо заправочної будки. Недосвідчена дівчина стала заглядати в ємкості, підсвічуючи собі сірником, що закінчилося для нещасної підпаленою одержею і небезпечними для життя опіками тіла. Не дивина, що спущені зверху цифри про залучення слабкої статі до роботи в МТС не виконувалися й наполовину: всякими правдами і неправдами, при першій нагоді дівчата розбігалися. Хтось хотів би такої долі своїй дочці, сестрі чи коханій?

Не дивно, що у Куликівському районі за весь рік замість 40 трактористок сьак-так підготували лише 14. Не допомогла навіть запроваджена з червня сувора заборона покидати самовільно свою роботу.

Глобальні плани “сталевий, окутаний порохом димом партії” вимагали пострімкій наростаючій все більше і більше людських ресурсів; навіть “бездонне й невичерпне” село уже не могло вдовольнити її апетитів. У своїх телеграмах від 28 травня і 10 червня невтомний Каганович суворо вказав обкомові на неприпустимість зриву виконання планів 2-го кварталу по оргнабору робочої сили на залізничне будівництво. Зостався він невдоволеним і перебігом набору в нафтову промисловість. “Колгоспники повинні виїжджати безперешкодно, — тупнув телеграфно на Федорова, — а голови колгоспів відпускають лише ледарів”. Ще гірше виконувалася постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 4 січня 1940 року про забезпечення свіжими кадрами вугільної промисловості. За півроку Березнянський район спромігся відправити у Ворошиловградську область — 68 із 619, Понорницький — 29 із 576, Добрянський — 4 із 185, Семенівський — 28 із 195, Ново-

Басанський — 1 із 185 юнаків. Втікачів, зокрема підлітків-”фезеушників” (учнів шкіл фабрично-заводського навчання), належало в триденний термін виловлювати з міліцією і судити — з таборів не втечуть. Зрештою, чимало молодят приходило проситися самі, іноді навіть з батьками: аніж чекати, поки заберуть в армію, краще поступити в якийсь ФЗУ чи ЗУ — тільки так випустять із села, дадуть форму, нагодують, ще й якийсь корисній професії — токаря, слюсаря чи вугільника — навчать. Це вже, звичайно, видавалося за ентузіазм, свідомий крок назустріч великим планам. Для кращого виконання вказівки вождя відпускати щорічно 1,5 мільйона молодих колгоспників у промисловість, Чернігівщина включилася у соцзмагання з Сумщиною. Принципу добровільності дотримувалися не строго: при нестачі людей при розверстці — мобілізували з міліцією.

У червні, під гаслом: “Молодь — на літаки!”, почалася вербовка 17-24-річних юнаків у військові училища, зокрема у військово-морське авіаучилище ім.Леваневського в Миколаєві. Однак скільки молодим хлопцям не пояснювали, що зі стін училища вийшло багато прекрасних, вольових, культурних командирів, яким уже пощастило взяти участь у боях з фінською білогвардійщиною, що недавні випускники Громов і Медведєв нагороджені орденами “Червоного прапора”, що за два роки навчання присвоюють звання лейтенанта, до 1 липня із 520 занаряджених удалося набрати лише 123 кандидати. Військкомати і райкоми оправдувалися обмеженістю ресурсів, великою вибраківкою молодняка через неписьменність і за станом здоров’я.

Молодих, здорових юнаків вождю вже явно не вистачало. У квітні голова обласної ради ОСОАВІАХІМу капітан Кузнєцов отримав наказ: розгорнувши табори і тимчасові учбові пункти, приступити до підготовки за різко скороченими термінами молодших командирів і навчання військовозобов’язаних 2-ї категорії. Наряд-задача була дуже великою. Якщо в минулому році таким чином охопили 8005 призовників, то в цьому належало навчити 11000, підготувавши з них кілька сотень стрільців, 400 станкових і 300 легких кулеметників. Основне навантаження прийняв на себе обласний табір у с.Білоусі під Черніговом. Оскільки учбові поля і стрільбище завдали значної шкоди лукам колгоспу “Більшовик”, проти цього вельми ультимативно запротестувала сільрада. Довелося вишукувати якісь компроміси. Справа ускладнювалася тим, що біля 25% керівників ОСОАВІАХІМу вже призвали в РСЧА. Не вистачало зброї (знову ж таки одна гвинтівка на 10-х і два кулемети на 152-х бійців), кулеметних стрічок, патронів, пального, автогуми, скатів, палаток, м’яса, риби. Добре, що картоплі і круп запасли загалом у достатній кількості. Начальник табору капітан Крахмалюк домігся необхідної чистоти, удосконалив кухню, відремонтував їдальні, пубудував новий штаб, викопав “абісінський” колодязь, проте дошкуляла скупченість, у палатках тулилося по 15-16 і навіть по 18 чоловік. Вигляд бійців був очевидно незадовільним: багато тинялося по табору без обмоток, у праному-перепраному лахмітті, що розповзалось у перші дні. ЦК ОСОАВІАХІМу занарядив табору 1060 нових костюмів, все ж відпустив лише 750. До епідемії справа не доходила, однак через перенаселеність і недостатню санобробку виявили 69 випадків завошивленості. Через ту ж антисанітарію, тисняву, крадіжки і кепське приготування, бійці відмовлялися приймати їжу. Серед присланих на збір виявилось чимало хворих, до служби, та ще й у таких умовах, очевидно непридатних; їх, хочеш-не-хочеш, доводилося відправляти назад. Ще гірше було на тимчасових учбових пунктах: та ж тиснява, брак столів, стільців, подекуди навіть води випити не було. Хоча кожному призованому належало мати з собою справну верхню одягу, шкіряне взуття, дві пари теплої натільної білизни, теплі шкарпетки і рукавиці, рушник, дві носових хустини, чашку, ложку, набір туалетних приналежностей, справний чистий мішок, скриньку чи чемодан для власних речей, дехто прибув без чобіт, зошита чи олівця, а купити було ніде й ні за що. Політруки зафіксували знайоме бурчання: “І чого тут у бруді валятися? Невже не можна було до сухого почекаати! Гляньте: призвали самих українців — росіян і євреїв нема. На чорта нам ці заняття! Якщо погано вчитися, може, не заберуть!.. Лише трудовні не дають заробляти...”

А війська все зміщувалися на захід. Різко зросла чисельність Ніжинського гарнізону. Ніде стало розміщувати сім’ї командирів і політруків. В обкомі вирішили попросити Хрущова дозволити переобладнати на житло розташований у колишньому монастирі 63-й артилерійський склад НКО. Тим паче, що й зайнятим там робітникам чомусь не

виділили продуктів. “Можна зробити 100 квартир, — писав Федоров, — і вирішити в Ніжині житлову проблему”. Однак, виїхавши познайомитися зі станом справ на місці, діяльний перший секретар наразився на неприємність. Начальник складу Москаленко і комісар Швідлер у свої володіння йому й зайти не дозволили. Мовляв, на військовий об’єкт такого значення ні секретарям обкому, ні членам уряду, навіть секретарям ЦК не можна. Розгніваний Федоров звернувся зі скаргою до члена Військової ради Борисова і заступника командуючого КОВО Герасименка. Не допомогло. Член Військової ради дивізійний комісар Кожевников теж підтримав своїх: “Правильно вас не пустили”. Очевидно, не так уже й тремтіли військові чини перед партійними секретарями: наставили проти майбутнього легендарного партизанського генерала роги — і той мусив змиритися.

Зрозуміло, міжнародна ситуація все ускладнювалась, стараннями невсипущого вождя не могла не ускладнюватись. У винятково стислі терміни, до 10 червня, призвали громадян 13-19-го років народження — без оголошення наказом, таємно, викликаючи на призовні пункти персональними повістками. Особливу увагу звертали на те, щоб цей призов відбувся тихо, без жодних згадок у газетах, без натяку на якісь проводи, зустрічі, мітинги і демонстрації. Загалом “перестарки” являли собою сумну картину. Так, у Дмитрівському районі взяли лише 120 чоловік із 243 запланованих; решту довелося відсіяти як безнадійно хворих чи як таких, що не викликають політичної довіри.

Заввійськвідділу ЦК КП(б)У Чубуков строго вказав обкомам на неприпустимість клопотань керівників підприємств і колгоспів перед командуванням військових частин про звільнення від призову незамінних працівників — рахівників, кіномеханіків тощо. Не повинні були братися до уваги їхні відмови від допомоги сім’ям призваних під надуманим приводом: “Становище сім’ї тяжке, ми допомогти не можемо, годувальника необхідно звільнити з армії!” 20 серпня Федоров, під грифом “Цілком таємно. Особисто”, попередив секретарів райкомів: будуть призвані всі приписані до призовних дільниць. До 25 серпня створити при військкоматах призовні комісії, до 1 вересня бути готовими до роботи. Пояснювати населенню геніальну зовнішню політику тов. Сталіна, оспівувати героїку подій на озері Хасан, на Халхін-голі, в Західній Україні і Західній Білорусії, Фінляндії і Бесарабії, збадьорювати людей показом кінофільмів, виступами самодіяльності та всілякими іграми, розповідати про зраду Батьківщині, дезертирство, необхідність суворої дисципліни. З оприлюдненням наказу Наркома оборони про початок мобілізації провести повсюдно мітинги трудящих. Із сіл проводити призовників компактно, святково, цілісними групами, теж із зустрічами, промовами, мітингами. Усі ці заходи широко висвітлювати в пресі. Особливої уваги надавати стахановцям-відмінникам боротьби за сталінський урожай 40-го року. (Зберуть ударно урожай, надінуть військову форму, підучаться і вперед, на Європу?) Симулянтів — під суд. З даною директивою ознайомити райвійськкомісарів. У літньому кросі, в якому взяли участь 24 042 і виконали норму 14 466 осіб, Чернігівщина здобула першість України.

Країна, по суті, уже жила за законами воєнного часу. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня установив 7-денний робочий тиждень і 8-годинний робочий день, при повній забороні будь-якого самовільного переміщення робітників і службовців на підприємствах і в установах. За найменше порушення, зокрема за 20-хвилинне запізнення на роботу, — тюрма чи табір. Неробочими днями стали: неділя, 22 січня, 1 і 2 травня, 7 і 8 листопада, 5 грудня. Жодних передсвяткових скорочених днів. Гаслом життя було звичне: “Давай! Давай! Давай!”

Як на те, свідомо розоряючи велику й чужу йому країну тонким, глибоким, всебічно розробленим планом мобілізації всіх без винятку ресурсів “на последний и решительный бой”, прискіпливий вождь (далеко бачив вусатий із Кремля!) звернув увагу ще на один непорядок у своєму господарстві: недостатню участь у гущі колективного життя відлюдькуватих хуторян. По Чернігівщині належало зрушити з місця 7022 господарства, байдужих до суспільних проблем, не дуже й зволікаючи, бо, як указував Федоров секретарям райкомів, “з 1 червня значна частина робочої сили і транспорту колгоспів буде притягнута до будівництва доріг та виконання інших вкрай важливих господарських заходів”. Однак справу “пустили на самоплив”. До наміченого терміну удалося зселити лише 1324 дворів. У Бобровицькому районі із приречених 472 господарств “сколупнули” з рідного

місця 17; у Холминському із 467 — 59; у Ново-Басанському із 230 — 34. Становище саме в цих районах обком характеризував як особливо нестерпне. Не обійшлося й без звичних “перегинів” і нехлюйств. Десять в адміністративному запалі, заради справної цифри й без крайньої потреби розорять хутір із десяти дворів; де поспішно розберуть людині хату, клуню, комору, перевезуть куди треба, а зібрати забудуть. У Срібнянському районі із зселених 80 дворів зібрали лише 30; у Носівському із 42 — 13; у Корюківському із 141 — 46. Можна уявити, як це все людям подобалося, і які “патріотичні” вислови вони собі дозволяли, і скільки з них за це потрапили у вороги. Зрештою, більшовики завжди вважали, що хуторянин — рідний брат куркулю. Надто незалежний. Відважуватися стверджувати протилежне дурних не було — навіть серед селян.

У перший день осіннього призову, 15 вересня, шість обласних збірних пунктів закрилися квітами, прапорами, червоними полотнищами гасел і портретами вождів. У Щорсі залізничний клуб прикрасили величезними триметровими зображеннями Леніна і Сталіна, всю будівлю по-святковому ілюмінували, освітивши знадвору потужними залізничними прожекторами. Призовники прибували із сіл на конях, прибраних весільними стрічками і квітами, з букетами в руках. Залунали доповіді про поточний момент, міжнародне становище взагалі і становище у Китаї зокрема, вітання піонерів і жовтент, веселі запальні пісні, патріотична і танцювальна музика. Хтось пускався у танець чи включався в якусь гру, хтось лаштувався насолодитися обіцяним кінофільмом “Сорочинський ярмарок”, більш допитливі освіжували в пам’яті розвішані по стінах “Військову присягу”, “Закон про зраду Батьківщині”, “Закон про самовільні відлучки і дезертирство” тощо. Із 23 236 призовників 20-го, 21-го і частково 22-го років народження поки викликали 19 013 осіб. Оскільки практично всі пройшли відповідну виучку в хатах оборони, військових кімнатах і військових кутках, армія отримувала майже готових кулеметників, снайперів, пілотів, парашутистів, планеристів, шоферів, трактористів, мотоциклістів, радистів. Воєнний дух оволодівав молоддю та її батьками. Дехто з призовників, добряче хильнувши, був готовий хоч зараз в атаку; симулянтів тягли на збірні пункти з міліцією. Партійні спостерігачі констатували вияви безприкладного ентузіазму; із задоволенням ставали на воєнну стежку стахановці, що давали на своїх виробництвах по 200-300% плану; зелені підлітки йшли на підробку документів, аби додати собі віку; були відзначені масові спроби приховати свої хвороби, фізичні недоліки та тілесні пошкодження. Лікарів, що підходили до своїх обов’язків надмір формально, назвали перестраховальниками й наказали народному волевиявленню не перебаранчати. Усі рвалися у спецвійська — чули, що там і форма, і харчування, і взагалі все краще. Та й старші односельці могли поділитися досвідом служби у таких військах — якщо не на звільнених територіях, то в рідних місцевостях: “Відбарабаниш, скільки належить, опісля підписуєш папірець: “Мы, нижеподписавшиеся конвоиры такого-то отдела НКВД, даём настоящее обязательство в том, что всё услышанное нами в судебном заседании Военного трибунала обязуемся сохранить, как военную тайну” — неважно, поважно, і всі тебе бояться”. Підходили батьки й зі сльозами на очах благали забрати їхніх чад достроково. Просилися в армію і дівчата. І геть усі, як засвідчили документи, наполегливо відмовлялися від будь-яких пілг — тільки б узяли, тільки б позбулися колгоспу. В одного підлітка чекісти знайшла опис “подвигів” активістів з Березної і Черниша: кілька років тому, в пошуках хліба, прикладали до спин “куркулів” розпечені до червоного дверці від грубок, виводили в хлів, роздягали й при 30-градусному морозі обливали водою; райуповноважений з комсомольцем Арапином витягли з-під голови вагітної жінки рукав з соцевицею, а її викинули на сніг. Чи не могла здатися хлопчині добровільна служба в армії найкращим виходом зі скрути?.. Що цікаво, дуже скоро виявилось, що, оскільки в багатьох районах області рідною була все ще українська мова, чернігівські селюки погано розуміють своїх командирів і комісарів, тому 29 грудня військкомати отримали наказ про навчання призовників російській мові. Військова служба як фактор (чи засіб) “інтернаціоналізації”.

26 вересня, о 23.00, в плані залікового тренувального навчання по протиповітряній хімічній обороні (ПВХО), представник штабу Харківського військового округу оголосив у Чернігові загрозливий стан. Партійна відповідальність за проведення навчання лягла на третього секретаря обкому Попудренка, секретаря міськкому Леоненка і голову

міськвиконкому Брона. Одразу впливли на світ божий промахи у затемненні підприємств, установ, будинків, інші недоліки світломаскувальної служби. Довелося негайно викликати чергового електромонтера. Явка дільничних формувань груп самозахисту на свої місця до 24.00 склала жалюгідний відсоток (не більше 10-15%); по об'єктах — 30-40%; по групах самозахисту — 8-10%; по групах підприємств і установ — 25-30%. Виникла підозра, що громадяни погано слухають радіо і наказів штабу не чують. Штаб протиповітряної оборони розіслав по квартирах гінців (нарочних). Хоча вони не зовсім добре знали маршрути і повістки багатьом не вручили, впродовж ночі ситуація помітно покращалася: явка людей по підприємствах і установах досягла 90%.

Наступного дня, о 10.30, на місто учинили умовний наліт ворожої авіації. Утворилися складні осередки ураження. По вулиці К.Маркса зруйновано дві електроопори, пошкоджено каналізацію і водогін. На швейній фабриці виникла пожежа, територія заражена стійкими отруторечовинами (ОВ). В будинку облсуду і школі для незрячих кілька сліпих загорянть. Силами дільничних формувань служб і груп самозахисту ситуацію в першому випадку виправили за 2,5 години, в другому — за 25 хвилин, у третьому — за 30 хвилин. Декому з начальників зауважили, що через погане вивчення місцевості вони діють неефективно. О 13.00 провели повторний умовний напад. Цього разу постраждали залізничний вузол, музфабрика, річкова пристань, завод “Жовтневий молот” і домоуправління № 39. З ліквідацією пошкоджень і пожеж усі справилися задовільно, окрім “Жовтневого молота” і річкової пристані. О 23.00 “ударили” втретє, що пошкодило тій же музфабриці, вулицям Шевченка, Коцюбинського і Радянській. З ліквідацією завданої шкоди всі справилися задовільно. Зрозуміло, на весь період введення загрозливого стану задіяли партапарат міста: провадилась копітка політмасова робота, було випущено 6 стінгазет і 18 бойових листків, по сигналу “загрозливий стан” (УП) і по сигналу “повітряна тривога” (ВТ) окремо. Обком все ж зостався невдоволеним: не вистачає матеріалів для аварійно-відновлювальних робіт; будівництво об'єктів протиповітряної оборони майже не ведеться, а побудовані, через низьку якість, комісії бракують; підготовка населення груп самозахисту, сандружин і санпостів залишають бажати кращого. Відомо: начальству не догодить.

Кінець року виявив малопохвальний для будь-якої держави стан із так званим природним рухом населення. Для прикладу: якщо в жовтні померло 1688 людей, то в листопаді уже 1844. За рік народжуваність упала на 1538 немовлят, смертність зросла на 62 людей. Загалом приріст населення проти минулого року зменшився на 1460 осіб. Звичайно, при соціалізмі до витоків такого становища дошукуватися на заведено.

Звичайно, не все тьмяніло, дещо й блищало. Щоб там не діялось, не упустили із виду культурний фасад області: впорядковували могили Коцюбинського і Сеспеля, посприяли родичам в організації музею Щорса, виявили батьківську партійну увагу до стану роботи хорової капели, колективу художників, МОПРу, Спілки войовничих безвірників тощо. До самого міста, звичайно, руки не завжди доходили. Сільські клуби зяли розбитими шибамися чи стояли заметені снігом, якийсь віддали теслям, у колгоспі “Шлях Ілліча” в с.Тертишниках пустили під телятник. Тривало постійне очищення бібліотек від десятків і сотень ідеологічно шкідливих книжок і брошур. Як доповідав обкому головний цензор області — начальник Облліту Ідліс, подекуди помилково і в надмірному запалі вилучили з бібліотечного фонду “Підсумки першої п'ятирічки” Сталіна. Справа передусім гальмувалася тим, що чимало книжок перебувало на руках у читачів, особливо в учителів, а вилучати їх по домівках у кожного зокрема було не зовсім зручно.

Зазвичай безцеремонно поводитися на місцях, в районах і колгоспах, очевидно, визнаючи в теорії комунізму найбільше лише ту частину, яка дозволяє грабувати, всіляке начальство: залізало в державну кишеню, вимагало й привласнювало продукти і мануфактуру, всіляке інше добро. Не стримували себе в характері й нижні чини партії. Коли справа доходила до розбірок, райкоми всіляко такі факти заперечували. Однак дещо спливало наверх; на деякі вибрики периферійних парттоваришів сам обком був змушений дивитися скося, примруженим оком. Не вкладалося в людей у голові, що при владі до нескінченності можуть перебувати всякого роду бандити, насильники, шкуродери, гультіпаки і пияки. Ось як звалила одного з районних діячів “за морально-побутове

розтління” наївна, “проста” громадянка Сулимова, написавши на нього в обком таку цидулу (якщо це тільки не своєрідна стилізація якоїсь зацікавленої особи):

“Заявления. В Гремяческом Партином комитете работает Инструктор Щербак котори пяница и бет жину, в райони вси знают и секретар знает но нечего не делуют. Разви можно держат у парти пяниц и развратников, жена его жалуется всем и нечего не делуют ему. Обрите вы внимания”. Факти підтвердилися; надати своїм вчинкам характеру політичної необхідності товариш не зумів — і “кинули” його кудись нижче.

Колосальної шкоди завдав господарствам області вогонь — земний і небесний: лише в Чернігівському районі трапилося за дев’ять місяців 22 пожежі.

За той же звітний період серед учнівської і трудової молоді в Коропському, Остерському, Добрянському, Бахмацькому, Іваницькому, Ново-Басанському районах зареєстрували низку самогубств. Злидні і безнадія до уваги не бралися; обком закликав райкоми зробити наголос на політико-виховній роботі.

Не дуже хапалися за військове навчання місцеві партактиви. Так, у Ніжині 23 грудня з’явилось на навчання 23 чоловіки із 59, 26 грудня — лише 17. Прийдуть, поговорять у помешканні й розійдуться, а займатися треба в полі.

Наче за жорстким, “науково виваженим” планом, хоч жодного плану в даному випадку, звичайно, не було, в 39-му і 40-му притягли до кримінальної відповідальності по 119 голів колгоспів — за триденне запізнення з сівбою, боронуванням, культзбором, за загибель худоби, згноєння картоплі, зерна тощо. Із виявлених впродовж року 843 порушників колгоспного землекористування 642 теж заgrimіли під суд. Голова колгоспу “Гуртова нива” Дмитрівського району Панібратець отримав три роки за жорстоке побиття прикладом колгоспників, що взяли з поля додому по оберемку соломі. Підривала міць керівного колгоспного корпусу й безперервна мобілізація. У зимовий період, за 21 січня по 25 лютого, організували для довірених активістів, в чотири набори, курси для створення резерву голів колгоспів. Учили недовго, спершу по 15 днів, опісля по 10. Яких керівників можна підготувати за такий термін? Попиячили люди в стороні від сільських клопотів, отримали якийсь папірець — ото й усе. Зрештою, не на знаннях керівників трималася колгоспна система; зовсім інші якості від них вимагалися.

Безнадійно зірвала область план поставок коней для РСЧА. Не було з чого вибрати — надто виснаженим і невгодованим було поголів’я. По Менському району замість зааряджених 360 коней зуміли відібрати лише 78. І так повсюди. Не вдалося втілити в життя й мудру постанову партії і уряду “Про будівництво гноєсховищ і впорядкування гнойового господарства в колгоспах УРСР”. Замість задуманих 4400 гноєсховищ, за рік обладнали 2114, почали й не завершили 1147, за решту й не бралися. Компетентні органи зареєстрували з цього приводу низку антирадянських висловлювань: “Дурне діло — самі наступного року скасують. Тільки напсуємо, бо гній перегорить. Та й з ким працювати, коли всі босі й голі!..” тощо.

3 1 листопада по 1 грудня в черговий раз провели переоблік усіх військовозобов’язаних запасу. На 104 облікових пунктах, при нормі 75 чоловік щоденно, виникли затори. Виявили 1155 чоловік — командного, політичного, технічного, медичного, ветеринарного, юридичного й адміністративно-технічного складу. Зазвичай відмовлялися від обліку й від зброї євангелісти. У с.Кобижчі Бобровицького району колгоспник Вареня Харитон облаяв начальника пункту, його заступника по політчастині й відправився на рік у тюрму.

13 листопада командуючий військами Харківського військового округу генерал-лейтенант Ковальов, во ім’я виконання рішення Комітету оборони при РНК СРСР, зажадав від Чернігова 9000 кв.метрів житлової площі для розквартирування новосформованих військових частин. Життя тривало.

Приблизно в цей час штаб ППВ Київської області звернув увагу на Козелець, що входив у 100-кілометрову смугу оборони столиці. Місцеве начальство, займаючись питаннями оборони на звужених виконках, мало право думати, що у них усе гаразд. Районний штаб ППВ має 19 об’єктів, учбовий командний пункт, 25 телефонів техзв’язку, мікрофонну мережу з мовленням безпосередньо зі штабу на місто, 9500 міських радіоточок, 9 вуличних динаміків, 20 електросирен, 6 постів спостереження з круговим прогля-

дом міста, склади аварійних матеріалів, обмивочні пункти, дезагаційні камери, санхімлабораторію, швидку допомогу, сандружини, службу світломаскування, ветслужбу, пожежні команди, 8 газосховищ на 1287 осіб, видану масовим тиражем брошуру про поведінку населення під час повітряної тривоги — словом, практично все. Вище ж начальство глянуло прискіпливіше: техготовність вкрай слабка, і яка користь від газосховищ, якщо всі вони застарілі, другої категорії, без фільтрів і герметизації?.. (Маючи тепер підстави думати, що все це робилося не для справдешньої оборони і захисту населення, а єдино для його воєнізації, ми можемо лише зітхнути: Боже, скільки зусиль і які кошти марнувалися! Бо відомо: не збирався Сталін воювати на своїй території. Мета була в Світовій революції, а СРСР свою революцію вже пережив.)

Додалося клопоту редакторам обласних газет: в період відмобілізування 187-ї дивізії й надалі належало випускати для військових частин додатково: “Більшовика” — 4900 примірників, “Молодого комунара” — 2500 примірників.

Цілком бадьору “Доповідну записку про реагування населення по питаннях внутрішньої і зовнішньої політики Радянського Союзу” адресував Федорову 31 грудня начальник облуправління НКВД капітан держбезпеки Машлятин. Преамбула, звичайно, була барабанною: рішення ЦК ВКП(б) про скликання XVIII партконференції викликало серед населення неймовірну радість, збудило нову хвилю соцзмагання, робітники і службовці радо зобов’язуються виконувати й перевиконувати... Однак зафіксована й низка негативного реагування з боку антирадянського елемента (в “елементи” зараховувалися й люди, які вважали щойно побудований соціалізм злочинним втіленням загалом благородного, християнського задуму). Один із співробітників редакції газети “Більшовик” (прізвище не називається, очевидно, щоб не засвітити донощика, якого в такому колективі вирахувати неважко) говорить: “Це не соцзмагання, а конкуренція, бо лише вона дає добру якість робіт”. Він же про зміни в уставі армії, зокрема про посилення єдиноначалія: “Що ж, якщо будуть бити в морду, то під час війни отримають кулю. Я перший не стерплю такого становища. Закон, що дає право одній людині застосовувати зброю на місці без суду і слідства й вершити суд і розправу над життям підлеглих, — нелюдський закон... А новий закон про подовження робочого дня — гірше кріпацького права, при якому людина почувалася вільнішою. Працюєш 24 години на добу й ніхто тебе не помічає, в спізнівся на 15 хвилин — одразу в тюрму”. Співробітник Новгород-Сіверського поштового відділення Кононенко: “Якщо само СРСР нікого не зачепить, жодна капіталістична країна з нами воювати не буде. Ми захопили Західну Україну, Литву, Латвію, Естонію, а що доброго їм дали? Нічого. Всі вони невдоволені своїм становищем, в якому опинились. Біженці із Західної України не забезпечені, більшість утрапили в тюрми і заслання. Нав’язувати свою культуру комусь ми не можемо, самі живемо кепсько. До революції кожен селянин мав самовар і пив чай, а тепер це робити не може. Продуктивність праці в сільському господарстві низенька через відсутність матеріальної зацікавленості. Народжуваність за останні роки наблизилась до нульової — ось вам і показник матеріальної заможності нашого населення”. Колгоспник Галадун М.Н. із Коропа: “Радянська влада — цілковите знущення. Прийдеш із армії, і переодягнутись нема у що, хоч у банду йди”. Конох Коропського лісгоспу Белько, біженець із Польщі: “Хліба нема, а він Німеччину годує!...” Інші колгоспники: “Від роботи жодної втіхи, суцільна примусилівка, хліб відбирають майже весь...” Не паплюжили колгосп і всіх, хто його придумав й організував, по всіх усядах хіба що безнадійні ледарі. Дехто, хильнувши чарку, йшов до контори чи сільради, де, як опісля писали в протоколах, “покрывал грубой площадной руганью руководителей Партии и Соввласти”, чи просто “занимался разговорами, предусмотренными ст. 54-10”, тобто котрреволюційною пропагандою і агітацією. Ще хтось виспівував: “Встань, Леніне, подивися, як колгоспи розрослися: гинуть люди, як собаки...” — далі могла йти не зовсім пристойна рима. Словом, та пішли ви всі!..

Зауважимо, що ці люди високомудрими теретиками грядущого всепланетарного щастя себе не вважали, просто керувалися простим здоровим глуздом. Та хіба, як показала практика — цариця доказу, не вони були праві?!. Простий здоровий глузд, дарований нам природою чи Творцем, завжди виявлявся мудрішим за будь-які теоретичні побудови самозакоханих мудреців.

**Рік
1941-й.**

ЗЛОДІЙ У ЗЛОДІЯ ЛОМАКУ ВКРАВ, або РЯТУЙСЯ, ХТО ЯК МОЖЕ!..

Якби не деякі прикрі “але”, можна було б вважати, що 1941 рік розпочався, по суті, весело й святково. Новорічними (уже дозволеними) балами-маскарадами в школах, Палаці піонерів, Будинку Червоної Армії в Чернігові справи не обмежились. Лише в Прилуках, незважаючи на 21-градусний мороз і хуртовину, 280 лижників, вирвавшись з самого ранку після новорічної ночі на Переяславський шлях, здолали хто десять, а хто й усі двадцять кілометрів тренувального походу. З точки зору партії — майстрині запрягати віз з обох боків, йшлося не про приємне спортивно-оздоровче дозвілля, а про важливий захід оборонного значення в плані зміцнення мобілізаційної готовності країни, чітко й ясно висловленого в офіційному: “На лижі, товариші! Будемо готові за наказом партії, за словом рідного Сталіна багатомільйонною армією лижників вихором домчати й обрушитись на ворогів любимої батьківщини, звідки б вони не з’явилися”. (Заклик дещо нелогічний: навіщо та й як, через які простори мчати до того, хто сам з’явиться, можливо, на спекотному Сході; але всі уже звиклися з магічною, туманною, шаманською мовою вождів, то й кожен розумів і виправдував її по-своєму.) Водночас, на стадіоні відкрили загальноміську ковзанку; півтисячі прилучан помилувалися хокейним матчем, в якому команда “Спартак” “обставила” збірну міста з рахунком 6:4. Наступного дня — температура 23 градуси, в лице сухий колючий сніжок силою в 6 балів — розпочався похід на 438 км, з Чернігова до Ніжина і назад через 14 районів...

Область готувалася до проведення масового комсомольського лижного кросу. Наявних 13 тисяч пар лиж явно не вистачало. Врахувавши досвід минулих років, запланували випуск по районах, в міру потреби і можливостей: у Ніжині — 4 тисячі пар, у Понорниці — 275 пар, у Городні — 120... Підготували 360 фізкультурних організаторів і інструкторів, із них 169 груповодів лижного навчання. На 21 січня організували 5551 лижну команду з охоптом 27 755 чоловік. У Городнянському районі збилося докупити аж 127 жіночих лижних команд. Усі пройшли медогляд і в порядку тренувань розпочали походи на великі дистанції. Укомплектували суддівські колегії, склали графік проведення змагань. 85 комсомольців Ніжинської бібліотечної школи здолали за два дні 105 км до Чернігова — й жоден не відстав!

Сподобалося: до кінця лютого в лижному кросі ім. 23-ї річниці Червоної Армії взяли участь 49 043 комсомольці і комсомолки — 66,3% від усієї кількості обласної організації. Військові лижники долали значні відстані при повній бойовій викладці. З огляду на очевидний успіх справи, запланували: по закінченні лижного сезону дати старт (на 15-30 червня) профспілково-комсомольського кросу, в якому мали б взяти участь 10 тисяч бігунів на довгі дистанції...

Хоча подекуди й відзначали чимало пустопронього галасу і шуму, директивної тріскотні, коли масові багатолюдні вилазки перетворювалися на лінійні прогулянки, без жодного зростання спортивної техніки, — загальної картини це не псувало. На жорстку критику обкому наразився заввійськвідділу Добрянського райкому Тищенко, що не виставив жодної команди.

Активно включилися в започатковану “Піонерською правдою” військово-тематичну гру “На штурм” шкільні юнарії. Майстрували собі з дерева гвинтівки і кулемети, розбивалися на роти, обирали політпрацівників і командирів, вводили паролі, постійне чергування санслужб, оголошували в школах воєнне становище, а якщо вже десь у Ялівщині влаштовували бій і рухалися на лижах, то лише “непомітно для противника”. Неохоплена “штурмом” молодь могла покращити свої фізичні дані на міських ковзанках, де, як у Прилуках, змагалися хокейні команди і грали духові оркестри.

Звичайно, святково було не всім. По-нелюдському працюючий вождь, любитель постійних лєнінських “скачків у невідомість”, розслаблюватися нікому не давав, навіть після зустрічі Нового року. 1 січня о 8-й ранку розпочався Всесоюзний перепис худоби і усупільненої птиці. В Україні на свої ділянки вийшло біля 40 тисяч обліковців, підсилені активістами із місцевого населення. Для керівництва і контролю обласні управління народно-господарського обліку направили в райони 200 інструкторів-спеціалістів. Першочергова увага надавалася й лісозаготівлям. На I квартал області зобов'язали заготовити 218 тисяч кубів і вивезти 220 тисяч кубів лісу. Із них силами колгоспників в порядку платної трудгужповинності заготовити 115 і вивезти 211 тисяч кубів. Щоденно у лісі мало бути 2266 лісорубів і 3811 підвод. У ліси загнали до 4000 лісорубів і більше 5000 підвод — з наміром покінчити з планом не пізніше 1 березня. Підневільні люди працювали так собі, для завантаження вивезеної деревини не вистачало вагонів, плани зривалися. 10 лютого підрахували: загальний план по заготівлі виконано на 49%, по трудгужповинності на 64,5%; по вивезенню: загальний (загальнообласний) на 40%, в тому числі гужовим транспортом колгоспників і одноосібників — всього на 35%. Штурму не вийшло. Кому охота рвати на тяжких роботах коней, яким ось-ось належало взятися за польові роботи!..

3 січня голова РНК УРСР Корнієць і секретар ЦК КП(б)У Бурмистренко вказали голові облвиконкому Костюченку і Федорову на вкрай незадовільне становище з оргнабором робочої сили для вугільної промисловості Донбасу. Справді: за планом 4-го кварталу мали набрати 2000 чоловік, а відправили лише 314. Вичерпалися невичерпні людські ресурси, чи що?! (Принагідно зауважимо: партія, винищуючи людей тисячами, розуміла й необхідність відтворення населення; однак, визнаючи лише найкоротші і найпряміші шляхи, додумалася тільки до заборони несанкціонованого припинення вагітності; в області набула розголосу підпільна діяльність “рецидивістки” Мельниченко Меланії, яка щойно вийшла з ув'язнення нерозкаяною, і Коломийченко Орини, які за не завжди вдаль “абортмахерство” отримали відповідно 6 і 7 років далеких таборів з конфіскацією майна. Гітлер у цей самий час народження позашлюбних дітей всіляко заохочував — матері-одиначки вшановувалися фігурою як героїні!)

Установка довести міць Червоної Армії до такого стану, щоб вона могла викинути за хвилину таку кількість вогню, яку не змогли б викинути армії всіх капіталістичних країн разом узятих, привела до прикрої несподіванки — у населення не ставало найнеобхіднішого. (Що анітрохи не заважало партпропагандистам найвищого рівня видавати ганебний стан справ за справдження пророчих слід великого російського революціонера-демократа В.Г.Белінського, сказаних ним рівно сто років тому: “Завидуем внукам и правнукам нашим, которым суждено видеть Россию в 1940-м году — стоящею во главе образованного мира, дающею законы и науке и искусству и принимающею благоговеющую дань уважения от всего просвещённого человечества”. Цікаво, що якоїсь данини поваги від “человечества непросвещённого” навіть він, “несамовитий Віссаріон”, чомусь не чекав! Може, саме в цьому й було його найбільше пророцтво?!. Хоч, як і завжди, безпідставне й дурненьке, звичайно. Чомусь надзвичайно погано засвоювали деякі блискучі випускники духовних семінарій вказівки Святого письма про гріховність гордині!) 9 січня, у цілковитій відповідності зі словами Сталіна на XVIII партконференції: “Тепер основна задача нашої держави всередині країни полягає в мирній господарсько-організаційній і культурно-виховній роботі”, ЦК ВКП(б) і РНК СРСР ошчасливили народ постановою про заходи по збільшенню виробництва товарів власними силами і з місцевої сировини. Відповідальність за цю важливу справу в області лягла на Попудренка, який одразу переклав її на місцеву ініціативу. Належало виробляти: сокири, колуни, молотки, гайкові ключі, замки, панцерні сітки для ліжок, цвяхи, шурупи, цеглу, черепицю, вапно, каніфоль, гончарний і камінний (!) посуд, ножі, виделки, скло, чорнильниці, гудзики, гребінці, іграшки, шашки, доміно (це вже в плані турботи про культурне дозвілля трудящих), бочки, дерев'яні каблучки, граблі, вила, лопати, віконні рами, сита, решета, щітки, чемодани, санки, меблі, бочки, кошики, хомути, шлеї, віжки, вуздечки та іншу зброю, снопов'язальний шпагат, мішки, светри, куфайки, картузи, кофти, покривала, хустки, рибацькі сіті, фарби, мило, паски. Як завжди мудра й своєчасна постанова мала найбільше

сподобатися тим, хто дійшов такого печерного стану, що не лише штани, через брак гудзиків, очкуром підв'язував, але й не мав удома дерев'яної ложки і видовбаної з каменю миски. Водночас малося на увазі певною мірою згладити цілком неминучі й невідворотні при плановому, науково обгрунтованому й математично вивіреному соціалістичному господарюванні перегини, коли канцелярські кнопки, голки для примусів, колісний дьоготь везуть за тридев'ять земель із Полтави в Рязань, а ложки, клямки, гудзики, віники із-за Уралу в Житомир. Окрім, ідучи назустріч все зростаючому попиту населення на місцеве продовольство, як завжди своєчасно запланували на березень масовий вихід колгоспників для побудови й зариблення карпом та іншими цінними породами риби ставків. Заодно мали відкритися гарні можливості з розведенням водоплавної птиці. “Скільки треба м'ясопродуктів для Ніжина, аби вдовольнити потреби громадського харчування і частину вивезти на ринок? — поцікавився 9 лютого на 4-му пленумі обкому Федоров. “Не менше 1600 свиней”, — відказав відповідальний за цю справу секретар обкому Петрик. Федоров не повірив: “Цього вистачить хіба що для міськкомівців і райрадівців, може, дещо й директорам підприємств перепаде. Треба 3000 голів свиней! І завжди у нас так: взимку робимо босоніжки, а влітку валянки і лижі. Ви тепер повинні завалити місто лижами!” Знав перший секретар обкому реальне життя і те, що кому в першу чергу перепадає. Сам він теж жодною мірою змученим не виглядав; хоча воював у минулому на Херсонщині і Дніпропетровщині проти відчайдушних козаків Нестора Махна, а свою діяльність на Чернігівщині розпочав у Лосинівському райкомі у страшний 1932 рік, на його самопочутті й істинно партійній вгодованості це не позначилося — подвійне підборіддя й могутня шия у тісний комір сталінського френча не влезали; очевидно, не на голодній робітничо-селянській пайці сидів. Життя партдіячів його рангу при відчинених для публіки дверях і в себе за кулісами помітно відрізнялося. Порядна поведінка в коло найближчих зацікавлень цих борців за світле майбутнє всього людства ніколи не входила.

26-27 лютого у Чернігові скликали 76 перших і других секретарів міськкомів і райкомів, 38 голів міських і районних рад, 35 редакторів газет, 122 керівників промпідприємств і транспорту, 208 чоловік іншого облпартактиву — для обговорення підсумків XVIII Всесоюзної партконференції 15-21 лютого. Гучні оплески переходили в овації, 479 найперших діячів області довго стояли на ногах, вигукуючи: “Великому Сталіну — ура!” Тези промови Федорова: наперекір усьому індустріалізація країни завершена. Озброюватися треба сильніше, аніж усі капіталістичні країни. Бути готовими до будь-яких випробувань і несподіванок, зміцнювати промисловість, форсувати її розвиток. Ми ж працюємо з браком, плани недовиконуємо. Собівартість робіт надзвичайного висока, а під відкритим небом ржавіє дорогоцінне устаткування: 120-тонний домкрат системи Беккера (кажуть, річ унікальна на всі часи — Гітлер за нього чимало зерна та всіякого іншого добра від Сталіна отримав), 20-тонний прес, токарні верстати, дизелі, гідропреси. Нікуди не годиться становище на залізничному транспорті, який треба оцінювати з точки зору війни. Вокзал станції Яново — буквально конюшня: обшарпана, сира, всі по вуха в грязюці. Такі ж Чернігів і Сновськ. Повсюди — на станціях, пристанях, у цехах — захламленість і бруд. Візьмемо приклад з кращого машиніста Країни Рад — тов. Сталіна. Вкрай низькі врожаї — зокрема коноплі і льону. Необхідні свіжі кадри — висуватимемо не лише партійців, а й безпартійних більшовиків, як учить тов.Сталін. Ура! Ура! Ура! Розумно, толково, як справдешній господар, що розуміється на роботі і фінансах, говорив про підприємства, які беруть підвищені зобов'язання й провалюють план, що призводить до штурмівщини, браку, перевитрат сировини, топлива, енергії і фонду зарплатні, директор музфабрики Говзман — чоловік у цвіті літ, непідробний красень зі смоляними ухаженими вусами і густим юнацьким чубом, недавній начальник адмінгоспчастини УНКВД, який мусів щоденно дбати про те, куди дівати десятки розстріляних, і в разі потреби самому розстрілювати, тобто обтяжений не лише виробничими, а й всілякими іншими заслугами, що широкому розголошенню за жодних умов не підлягали. Цілком солідаризувався з ним директор Ліспромгоспу Леонов, який визнав, що план у його галузі виконується єдино “завдяки історичному рішення про трудову і гужову повинність”, тобто на дармовій, примусовій праці безправного селянина, інші самозвані будівничі нового життя за рецептами комуністичних учителів. Визнав ганебними цифри по Облхарчопрому його

начальник Сєдишев. А загалом над залом витала, прямо не висловлена, марксистсько-ленінська думка: найкраще для соцдисципліни і нових трудових звершень — обгородити підприємства парканами, бажано з “колючкою”, й розставити по кутах вишки з вартовими.

Все більше дисциплінувалася міліція. Як з гордістю доповідав обкому начальник обласного УРСМ НКВД, “у другому півріччі 40-го року досягнуто, що таких наймерзенніших виявів як самогубства і замахів на них, серед особового складу немає зовсім”. Антирадянські й контрреволюційні висловлювання, шовінізм, націоналізм, антисемітизм теж майже зжиті. Аморальні вияви і службова недисциплінованість поки є, в деяких районах навіть зростає. Випадків незаконних арештів і обшуків, привласнення речдоків, грубого і неухважного ставлення до громадян, позаслужбового пияцтва, дискредитації звання співробітника міліції — мало, хоч дещо є. Так, політрук Прилуцького райвідділу Палькин Костянтин Романович, 29 років, прогулюючись у нетверезому стані по вул.Куйбишева, несподівано підняв безцільну пальбу із нагана, бахнувши у повітря аж шість разів. Як на те, нагодився сам начальник райвідділу Волошин, який спробував утихомирити підлеглого. Буян погрозами спершу загнав начальника на дерево, а потім, коли той, оговтавшись, зслизнув униз і заломив політрукові руку, вистрелив ще раз, цього разу, може, й не навмисне. Стрільця по суду в трибуналі військ НКВД оправдали, однак роботи він позбувся, з доганою по партійній лінії. 11 вересня 1940 року міліціонер Матвієнко в Чернігові на посту напився й заснув на базарі під лавкою. Все це поки стабільно. Уповноважений Ічнянського райвідділу Зам’ятін, ліквідуючи пожежу хати, загинув через оголений електропровід. Однак: хоча дехто з міліціонерів ще пиячить, спекулює, незаконно затримує, спить на посту чи покидає пост, порушує правила конвойної і караульної служби, неохайно утримує зброю, краде, привласнює гроші, б’є затриманих, підроблює розписки про вилучення грошей з метою їх привласнення, морально й побутово занепадає, все ж морально-політичний стан особового складу загалом здоровий. Спостерігається покращення агентурно-оперативних заходів: грабежі, злочинства, розкрадання соціалістичної власності по області на звичному рівні, проте їхнє розкриття вище. “Короткий курс” вивчають нерівномірно — хто весь подужав, а хто лише одну главу. Очевидно, товариш начальник мав право на гарні висновки. Саме Чернігову доручили до 1 травня підібрати гідні кандидатури для міліції Московської і Полтавської областей. Поганій області таке не доручили.

Рознарядки надходили за рознарядками. У січні розпочалося освоєння траси і підготовчі роботи до будівництва дороги Чернігів — Новгород-Сіверський, з наміром здати в експлуатацію у другій половині серпня. Як завжди, “в інтересах посилення обороздатності соціалістичної Батьківщини і в очікуванні суворих випробувань війни” приреченим на вічне будівництво трудящим довелося йти на постійні й невідворотні “тимчасові жертви і обмеження”.

Як не дивно, сповнені переможних планів вожді звернули увагу на чернігівський малопотужний радіопередавач РВ-86, призначений для забивання ворожих голосів і антирадянських передач. Спеціальною постановою ЦК ВКП(б) і РНК СРСР область зобов’язали в червні розпочати монтаж і до 1 грудня здати в експлуатацію разів у 3-4 потужніший середньохвильовий радіопередавач. 14 лютого ЦК ВКП(б) і РНК СРСР зобов’язали область відправити 4000 чоловік на оборонні будови Наркомату шляхів сполучення. Ічнянський, Варвинський, Остерський і Понорницький райони із плану відповідно в 220, 170, 150 і 150 чоловік не дали жодного. В інших районах за станом на 6 травня вдалося наскребти всього 247 чоловік і 339 начебто підготувати. Провалили й річне завдання по Чернігову: замість 15000 тисяч значків І ступеня до 1 квітня підготували лише 2200, хоча дехто не лише від підготовки, а й від медкомісії відмовлявся: забирайте хоч зараз, я здоровий. Вимагав 1000 робітників завод авіаозброєнь № 525 у м.Артемівську. Через КОВО відбирали для Західної України керівників — спеціалістів з інженерно-технічної, адміністративно-господарської, бухгалтерської справи. Згідно з постановою Полютбюро ЦК КП(б)У від 14 лютого чекав на своїх спецбудівництвах значної кількості робочих рук і сам КОВО. З 1 березня по 1 червня туди мали прийти, для роботи до кінця року, теслі, арматурники, бетонники, слюсарі-монтажники, електромонтери, бурильники, шофери, підсобники, гужтранспорт. Деякі райони знову не дали жодного чоловіка, деякі відправ-

ляли призовників 22-23-х років народження, підлітків, стариків, бо не хотіли й не могли оголювати грядущу посівну. Іваницький район сповістив, що з плану в 250 чоловік підготував до відправки 75, однак не прислав нікого. Ічнянський район із занаряджених 220 начебто підготував 75, однак на 5 травня теж не відправив жодного. Олишівка пообіцяла 145 — не дала. Те ж саме в інших районах. Завсектору оргнабору облвиконкому Левін з ніг збивався, як міг тиснув на райони, однак марно. Тобто не зовсім марно... Життя кипіло, випліскувалося з усталених меж. Дрімати, заспокоюватися на досягнутому й можливості не було. 75 активістів виїхали до Києва на курси секретарів первинних партосередків. З 10 квітня виїхали в Мар'їно Курської області і Карпівку Горьковської області на учбові збори військової перепідготовки секретарі райкомів та їхні заступники. Виїжджали на роботу в “приєднану” Станіславську область працівники чимось скомпрометовані в рідному краї. Із Олишівського району виїхало в Ізмаїльську область 121 господарство. Споряджали переселенців в Аккерманську область. Деякі начальники райвідділів НКВД і голови райрад отримали догани за неправильну видачу дозволів на переселення особам політично сумнівним чи з кримінальним минулим. За станом на 5 червня набір робочої сили (до чого ж гарне “соціалістичне” формулювання!) на шахти Донбасу склав 52%, тобто із занаряджених 1750 — нашкребли всього 913 чоловік. А ще належало до 1 червня дати Ново-Краматорському заводу 150 пар робочих рук, не могли залишитися без робітників і місцеві спецбудівництва: військові аеродроми у Чернігові і на станції Малейки Прилуцького району. І все це проводилося на напівголодних пайках і кепському харчуванні. Правда, декому й платили, навіть наперед. Наприклад, трактористам, завербованим на спецбудівництво у м.Проскурів Подільської області, начальники райвідділів НКВД — після ретельної перевірки минулого й політичної фізіономії завербованого — видавали прямо на руки по 150 крб. Що означала на той час ця сума, можна уявити у порівнянні зі ставками обкому: Федоров на той час отримував 1600 крб., секретарі обкому Петрик, Попудренко, Рудько і Новиков — 1400 крб., помічники секретарів Аронов, Левицький, Максимкін, Беник — 850 крб., начальники відділів — 1300 крб., співробітники відділів, залежно від рангу, — від 900 до 275 крб., близькі до начальства секретар-машиністки — 350 крб., полотор — 300 крб., кочегар — 200 крб., кур'єри, прибиральниці, сторожі, двірники — 160 крб., гардеробниця — 150 крб., телефоністки комутаторів (віддалені фізично від начальства особи) — 100 крб. Приблизно те ж саме отримували на місцях, але по різному, в залежності від економічної ваги району.

Кипіла робота на будівництві заводу важких поковок і сталевого литва. Місце для нього шукали в Старобельську, Полтаві, Павлограді, вибрали Чернігів, передусім через замглайський торф, якого треба було в рік 500 тисяч тонн, тобто 90-100 вагонів на добу. Програма була великою: 18 200 тонн сталевого фасонного литва (серед них колінвали) і 22 000 важких поковок у чорній вазі за рік. Заради заводу виникла й потреба в побудові ТЕЦ потужністю 24 000 квт. Метал возили із Дніпропетровська і Дніпродзержинська, в період навігації по Дніпру і Десні. Директор заводу Ушкалов і головний інженер Львівський закидали інстанції вимогами: не вистачає цегли, вапна, каменю, лісу, житла, місцевих інженерно-технічних кадрів, оскільки у Чернігові жодного техвузу. Грунт мікропористий, розсадовочний, Десна міліє, треба поглиблювали річище. Для зняття 270 тисяч кубометрів землі необхідно хоч би три екскаватори, робота ведеться кустарно, дідівським способом, лопатами і тачками.

Провівши з 11 березня через дільничних інспекторів облік підвод і упряжі (частина упряжі виявилася зношеною, а осі дерев'яними), віддавши належне пропагандистській кампанії “Обороні — підводу з упряжжю” — на підставі директиви Генштабу РСЧА з 15 квітня по 15 травня організували без відриву від виробництва прописку начальницького і рядового складу обозу, гужового і механічного транспорту до військових частин і установ армії — тепер на випадок загальної мобілізації кожен знав своє місце — і людина, і кінь. Справді, суспільство помітно дисциплінувалося: навіть загалом малокерована кримінальна злочинність в області, у порівнянні з відповідним періодом, тобто з 1-м кварталом минулого року, зменшилася на 44%.

Все ж, були й недоліки. Колгоспи не присилали людей, прислані на 5-10 днів кінні і піші або спізнювалися, або втікали. На додачу виявилось, що й пісок із Золотоніського

кар'єру для бетонних робіт непридатний, — ще один привід до енергійного пошуку ворогів, за брак революційної пильності чи прямого шкідництва.

Оскільки значну частину автопарку області переключили на спецбудівництва в Західній Україні і суміжних областях чи здали в армію, а частина машин стала передусім через відсутність гуми, вкрай ускладнилася ситуація з підготовкою до майбутніх жнив. І без того, хоча за 1938-40 роки область отримала 549 комбайнів, 728 зерносіялок, 1355 культиваторів, половина всіх сільгоспробіт провадилася ручним сіянням і на кінській тязі. Абсолютно ніде було ремонтувати гусеничні трактори і комплектні автомашини. Колісні трактори, мотори для машин і комбайнів сьак-так латають на місцях, для капітального ж ремонту ввозять, в осінню хляпанину і через снігові замети, на “Жовтневий молот”. Через велику чергу доводиться чекати по півроку, кожний ремонт тягне за собою значні перевитрати коштів. У деяких МТС немає ні майстерень, ні токарних і свердлильних верстатів навіть для дрібного поточного ремонту. Реммайстерні Чернігівської МТС у сараї, Яблунівської — в напівзруйнованій дзвіниці, Григорівської — в кузні, Комарівської — у сплетеній із лози і обмазаній глиною кошарі. Дуже часто ремонт машин нікудишній, чисте оковамилювання: помиють так-сяк зверху і тягнуть на буксирі в гараж, аби з рук. Коли задумали осушити швидкісним “ферганським” способом смолянські болота в Ніжинському і Куликівському районах загальною площею 15 тисяч гектарів, виявилось, що осушувати нічим, без спецдопомоги ЦК справу не зрушити.

Якщо 23-річницю Червоної Армії і Воєнно-Морського Флоту відзначили з виступами учасників боїв з самураями, білополяками і білофінами (жовтих японців через якийсь недогляд “білими” не називали), що сприймалося як щось далеке й романтичне, то 1-ше Травня уже не полишало сумнівів, що катастрофа стоїть на порозі кожного. Виїхавши одразу після святкової демонстрації в поле, де не справилися з сівбою ярових, відповідальний за агітацію і пропаганду секретар обкому Рудько кричав: “Ми зустрічаємо 1-ше Травня в обстановці другої імперіалістичної війни, що вже перетворилась в світову бойню народів, а ви!!”

11 травня 1940 року РНК і ЦК КП(б)У установили для села норми обов’язкових поставок усіх овочів в кількості 42,5 кг з одного гектара оранки, в тому числі: 11,5 кг капусти, 0,6 кг моркви, 0,9 кг буряка, 6,3 кг цибулі, 18,4 кг огірків, 4,8 кг помідорів. І тут неповоротка практика не наздогнала жваве планування. Замахувалися засіяти цибулею 132 га, а зуміли лише 119. Сподівалися при запланованій урожайності 12 тонн з гектара зібрати 1429 тонн урожаю, а отримали... Як показала та ж безжальна практика, деякі райони, зокрема Срібнянський і Любецький, взагалі не варто було брати в розрахунок: через їх віддаленість від приймально-переробних пунктів та всілякі труднощі з транспортуванням, доставлені ними овочі або втрачали свої якості, або взагалі псувалися. Явно завищеними виявилися норми здачі цибулі по Ніжинському і Комарівському районах. Обком і облвиконком, тобто Федоров і Костюченко, дружно просили ЦК звільнити від обов’язкових поставок перші два райони, а двом другим знизити норми, за рахунок підвищення норм іншим районам, звичайно. Не покращували стану справ і якості овочів усілякі зустрічні перевозки. З фруктами розпорядилися так, що у продажу в Чернігові їх взагалі не було. Зрозуміло, що на цьому тлі не давала бажаних результатів запекла боротьба з контрреволюційним буряковим довгоносоком, що аж ніяк не здавав захоплених позицій; до того ж, що було б легше, без очевидного сприяння капіталістичного оточення та його розвідок.

Замордовані селяни не знали, за що в першу чергу хапатися, то й при можливості не хапалися ні за що, сподіваючись передусім на рятівні присадибні ділянки. А ще ж і на державну позику 3-ї п’ятирічки (випуск 4-го року) треба було підписуватись. Раз держава задумала зібрати (здерти) з населення 9 500 000 000 крб. (9 мільярдів 500 мільйонів), то противитися їй було безнадійно. Станом на 3 червня по Чернігівщині зібрали: серед робітників і службовців — 34 мільйони 200 тисяч (тобто на 2 млн. 700 тис. більше проти минулого року); серед колгоспників і одноосібників — 28 мільйонів (на 6 млн. 500 тис. більше, аніж торік). Зрозуміло, що дехто зі злиденного населення мав це за відвертий грабіж, і заперечити їм не посоромилися б лише комуністи. Окрім, хочеш-не-хочеш, доводилося думати про будівництво шкіл і житлових будинків, перебудову електростанцій, реконструкцію лазень, розширення мережі водогонів і каналізації, однак які тут могли бу-

ти зрушення, коли при всій нестачі техніки 23 травня РНК наказала передати НКВД “зайві” будмашини, механізми і устаткування?.. Хоча, звичайно, місцеві керівники віддавали в першу чергу, як одразу завважили відповідні органи, всілякий хлам, собі теж мало що залишилося. “Зайве” пішло на спецбудівництво об’єктів НКВД № 223 і № 260 — Прилуцького і Чернігівського аеродромів. Оскільки над цими будовами здійснював технічний контроль НКВД, а курирував сам Берія, то від скопища грейдерів, тракторів, причіпних і парових котків, каменедробилок, лопат Беккера, плугів, борон, скреперів, вібраторів, іншої техніки там аж гуло. Хоча не так, як задумувалося. Приклад. На Чернігівському аеродромі з 15 по 17 травня мали працювати 1235 робітників і 1025 підвод. Працювали: 15 травня — 1183 робітники і 389 підвод; 16 травня — 1279 робітників і 454 підводи; 17 травня — 1390 робітників і 652 підводи. А начальник будівництва Токарський був не проти й ордена заслужити, виконавши і перевиконавши. Можна уявити, з якою охотою люди з навколишніх районів тягнулися на будівництво й запрягалися в роботу, отримуючи за те їжу, про яку і в обкомівських документах сказано: “пища скверная и мало”. І до якої ще було дуже важко допастися, додамо від себе. У Прилуках на спецбудівництво НКВД № 223 мало прибувати до 1000 підвід щоденно. Лише для вивезення піску вимагалось 60 тисяч підвододнів. На полуторках із завданням могли б справитися за 3 тисячі машиноднів (ну й слова у комуністів!), однак машин було всього 30, а треба було хоча б 100. Та й гравій аж із Пензенського кар’єру Житомирської області треба було на чомусь возити. Відволікали робочу силу і техніку й інші області. На ті ж спецбудівництва аеродромів НКВД в Кам’янець-Подільському забрали в порядку платної трудовинності 200 шоферів і 40 трактористів.

Щорічно з Чернігівської області у війська НКВД призивали більше 2000 юнаків (очевидно, виправдували сподівання. Чи не тому ми досі “червоні”?) У 1941 році, на укомплектування московського Кремля, дивізії окремого призначення (урядова дивізія), прикордонних військ і військ по охороні особливо важливих промислових об’єктів занаярили уже 3000 чоловік — із числа приписної молоді, яку належало призвати восени 41-го року. Окрім, належало здійснити набір у школу НКДБ, до 30 травня і не пізніше 5 червня. Не встигали юнаки підростати. Були, правда, і нарікання від командування військових частин: незважаючи на позірно строгий відбір, просочується неповноцінний контингент — соціально чужі, вороже налаштовані, морально розтлінні, політично безграмотні, малописьменні, фізично недорозвинуті, часом такі, що не мають жодного уявлення про військову службу. А треба: шофери, мотоциклісти, кравці, шевці, музиканти та інші фахівці.

Усе гірше ставало з кадрами усіх рівнів. Хоча на 1 січня в області налічувалося 14 646 членів і кандидатів партії. Не зважаючи на всі чистки, не знаходилося безгрішно чистих навіть для роботи в партійних комітетах і НКВД. На одному із засідань бюро обкому виплила цікава подробиця: “внаслідок неприпустимої безпечності і ротозійства окремих комуністів” в області почастішали випадки втрати партквитків і кандидатських карточок. Втрачали через загальну розбещеність і пиятику часто до втрати свідомості у друзів чи в ресторані. Кількість втрачених документів з року в рік зростає: у 36-му загублено 26, у 37-му — 49, у 38-му — 70, у 39-му — 97, у 40-му — 114. Чернігівці Мороз, Виговський і Тугашов позбувалися своїх документів по два рази. Явище по Україні було настільки типовим, що 5 березня Політбюро ЦК КП(б)У видало постанову: “Про неохайне зберігання окремими комуністами своїх партквитків і кандидатських карточок”. Дехто вилітав з партії за приховування свого соціального походження, грубість, організаційну розбещеність і несплату членських внесків впродовж півроку... І Великий терор людей не брав! Воістину, непереборна легковажна людська природа! У березні Ріпкинський райком затвердив на річні курси при ЦК КП(б)У голову колгоспу “Жовтнева перемога” і за сумісництвом секретаря первинної організації у с.Свинопухах Зюзя Івана Якимовича. Начальник райвідділу НКВД молодший лейтенант держбезпеки Кириленко порився в його минулому і запротестував. Надто “багата” біографія виявилася у вірного, 42-річного партійця, колишнього бідняка. У 1919 році вступив у загін Червоної Армії під командуванням Гребінки, невдовзі розформованого Примаковим за надто відвертий і безцеремонний грабіж населення. Коли на Чернігів наступав Денікін, Зюзя двічі дезертирував, разом із конем і зброєю, і вкупі з іншими втікачами, яких набралось до 40 чоловік, 3-4 місяці пе-

реховувався в недоступних болотистих місцях поблизу рідної хати. Якось приїхав у село червоноармієць за підводами, то вони його так побили, що ледве напівживого врятували селяни. З часом, коли дезертирів виловив загін 12-ї армії, в прифронтовій смузі якої вони ховались, Зюзя по дорозі втік. Раз і вдруге. Опісля влився в Таращанський полк, там у партію поступив. Зі встановленням радянської влади проліз у члени партизанської комісії. Ставши головою сільради і парторгом водночас, побив Лося Панаса, Довжика Трохима, Данильченка Івана та інших. У 1922 році засуджений до 5 років позбавлення волі і виключений з партії за самосуд. Помилований Петровським, знову пробрався в актив. У 1937 році поновлений у партії. Колгосп його міцний, однак сам він грубіян, кар'єрист, замазує недоліки, пишається тим, що не ламає шапку перед райуповноваженими. Довелося райкому зняти кандидатуру. Таким чином застопорилася й кар'єра співробітника НКВД Васильченка Івана Кузьмича, якому ще 25 січня 1939 року Чернігівський міськком виніс сувору догану із занесенням в особову справу “за привласнення особистих сум заарештованого, речового доказу “паска” і за допущення інших помилок у роботі”. Занадто великі претензії й у інших партійців. Прибув у Добрянку з армії якийсь Капелюш, член партії з минулого року. До того був колгоспником, тепер захотів покерувати. Пропонували йому посади: дільничного інспектора РИНГО, культпрацівника, директора кінотеатру, завскладу військового відомства, агента райуповноваженого Наркомзагу, посилали на курси трактористів. Відмовився. Поставили нарешті завпекарні райспоживспілки — працює. Простих людей за порушення труддисципліни судять, а спекулянтів своєю партійністю, що тиняються, вичікуючи гідних посад, — лише в Чернігові більше півсотні.

Спохопившись, вилучили “Вказівки для моброботи районного і міського парткомітету”, затвердженого ЦК ВКП(б) ще 1 березня 1931 року, й замінили новими. Обновили в 1 кварталі облікові матеріали на всіх працівників, що входили в номенклатуру ЦК КП(б)У і обкому за новими формами. Ретельно склали мобкалендарі секретарів райкомів, з передбаченням виклику, інструктажу і відправки в села політуповноважених райкому. Загальні злидні випирали навіть тут: особові листки по обліку кадрів брудні й зім'яті, оформлені неохайно, з виправленнями і підчистками, автобіографії написані на всіляких клаптиках...

Викликають обурення зловживання працівників Наркомюсту: хабарництво, штучне пом'ягчення репресивної політики судів, зв'язок з кримінальним елементом і, як наслідок, змазування справ на нього, привласнення вилучених грошей, всілякі підтасовки. Суддя Сосницького району, 32-річний Домбровський, пиячить зі злочинцями, засідателями, працівниками суду Коновцем і Грушкою, прокурором Меламудом, переслідує жінок, одну змушує до абортів, двом уже платить аліменти, скоро буде ще двом. Такий самий слідчий Юданін: допитавши вдень колгоспницю Нечипоренко, вночі поліз до неї через вікно. Нарсуддя Синькова бере хабарі, справи веде неохайно, теж пиячить. І прокурор Городнянського району зарекомендував себе пияком і розпусником. Адвокати юрконсультацій збирають плату за безплатні консультації, а платні послуги завищують: у Прилуках адвокат Лют здер з громадянина Амеліна 775 крб. замість 572-х; прокурор Заславський 1225 крб. замість 997-ми; адвокат Білик із Бобровиці із 1200 крб. — 650 привласнив. Звичайно, не всі такі. Наприклад, суддя Ріпкинського району Герасименко — ліберал, а прокурор Чернігівського району Колотилова не боїться припиняти очевидно пусті справи, порушені міліцією.

Формений безпорядок у чернігівській школі № 15 ім. Горького доповів Федорову заступник начальника ЧОУ НКДБ старший лейтенант держбезпеки Білий. Завуч Кабалюк запропонувала надати матеріальну допомогу учительці Фесенко — дружині засудженого колишнього завідувача Облнаросвіти. “Фесенко в засланні голодує”, — підкреслювала завуч. Місцевком її ініціативу підтримав, учителька Найшулер зібрала по підписному листу близько 300 крб. Та ж сама Кабалюк збирала гроші для Калити, дружини репресованого.

Нема чистоти й унизу. На Ніжинському пивзаводі: головбух судився за службові зловживання, старший бухгалтер — син попа, бухгалтер — дружина заарештованого у 37-му році біляка, комірник — колишній офіцер, головний інженер — винуватець аварії і десятиденного простою заводу, охоронниця — колишня господарка притону, охоронник —

хуліган, начальник транспорту —судився за службові зловживання, тесля — спекулянт, бродильниця —судилася за розтрату, сушильник — так само, розливниця — дружина висланого, конюх і кочегар — розкуркулені, жаровщик — мав зв'язки з білими, візник — тесть заарештованого і т.д. і т.п. Відзначили відповідні органи й виняткову засміченість особового складу пунктів “Заготзерна” —колишніми торгівцями, петлюрівцями, церковниками, куркулями чи їх дітьми, також дітьми висланих чи засуджених. Де взяти інших, чистих і незайманих і куди подіти цих?.. Воістину комуністичне питання. Всіма силами і найкривавішими засобами знищуємо негідних, а достойних — нема. Хоч у колбах вирощуй!..

Однак, як усе не кипіло, не гриміло, як не переможно гуркотіли через Ніжин тяжкі состави з рейками для Західної України, чи взагалі для Заходу (для Німеччини так само безперервно виспівували на стиках ешелони: “Жито — пшениця! Жито — пшениця!”, “Гвинти — болти — гайки! Гвинти — болти — гайки!”), трудящим, як завжди при радянській владі, не вистачало їжі.

Сільські вчителі, що не мали своїх господарств, по 5-6 днів не могли купити буханця хліба. З перебоями випікався хліб у місті. Не піднімало добробуту населення і те, що передавалися у мобфонд найнеобхідніші товаропродукти: махорка, сірники, мило, цукор, чай, макарони, курцівський папір, сушені овочі, сіль. По селах ходили мандрівні попи і монахи, розносячи всілякі чутки і збиваючи народ з єдино вірного шляху. Особливо зростав невихід на роботу в дні релігійних свят, дітей не пускали до школи. На призовних пунктах небезпечного поширення, особливо в холодну погоду, набули короста і трахома. Лазні, якщо десь і були, то “працювали” здебільшого на папері. У Срібному в селищній лазні колгосп “Червона зірка” цілу зиму перевіював насіння. У школі трактористів 400 курсантів не милися півроку, майже всі ходили з тією ж коростою і трахомою. У лісах розвелися зграї вовків, на них влаштовували облави, заборонили колгоспам випасати вночі коней. По всій області бушує (в документах прямо писали: “свирипствует”) епідемія скарлатини і черевного тифу, частково з вини лікарів, нездатних діагностувати хворобу: мовляв, дрібне — грип, і не госпіталізують. Тому окремі лікарні являють собою не лікувально-оздоровчі заклади, а розсадники інфекцій. Хворі завошивлені, білизни або зовсім немає, або не вистачає. У хірургічному відділенні Чернігівської міськлікарні (зав. Маслов) білизну не міняють по двадцять і більше днів, хворі теж завошивлені, догляд за ними кепський. Облздороввідділ про це знає, однак жодних заходів не вживає. Повсюдно падає виконавча дисципліна, окрему тривогу викликає заготівля лісу. Причина: “волиночні настрої через низьку оплату трудовня”. На 5 травня заготовили лісу на 36,6%, вивезли всього 12,5%. “Прирікаєте нас на погибель”, — казав керівництву колгоспу “Ленінський шлях” у с.Кам'янці Грем'яцького району колгоспник Дятченко. — Для курей у вас фондів більше. Морить нас голодом радянська влада, а ми помирати не хочемо”. Хтось вивісив на видному місці “Воззвание к народу” з пропозицією розігнати місцеве начальство. Справа зайшла так далеко, що в село спорядили комісію, яка визнала, що голова колгоспу Пехенько, завгосп Підлужний, бригадир Мезко, звичайно, п'яниці й негідники, і трохи їх притисла, однак головну вину за “волинки” переклала на колгоспника Середу, що підтримував в односельців дух опору, вмовляючи їх свого не просити, а вимагати.

Про те, що від соціалістичного господарювання, суцільної зрівнялівки сільське господарство безнадійно занепадає, почали здогадуватися й у Кремлі. Підготували відповідну постанову й вирішили задіяти її через Київ, мовляв, ініціатива звідти. 6 червня Хрущов підписав папірець: “Всім обкомам і райкомам. ЦК КП(б)У висилає Постанову ЦК ВКП(б) для ознайомлення і керівництва у своїй роботі по підготовці до наради представників колгоспів України, яка буде скликана в листопаді 1941 року”. (З цього, між іншим, видно, що війни на своїй території Сталін таки не передбачав.) До супровідної записки додавалася 34-сторінкова брошура “Про норми виробітку і розцінках робіт в трудовнях по колгоспах УРСР” із застереженням: “На правах рукопису. Не підлягає публікації в печаті” і окремим штампом: “Підлягає поверненню в техсекретаріат ПБ ЦК КП(б)У”. Вождь, очевидно, в чомусь сумнівався і поки вирішив перевірити свої геніальні думки на Україні. Для “своїх”, у смислі звідки ноги ростуть, жодних секретів, звичайно, бути не могло, тому на 1-й сторінці зазначалося: “Схвалити загалом проект Хрущова, розглянути на нараді.

Дозволити РНК і ЦК України опублікувати від свого імені, розглянути й для інших республік”. (Загалом думка прозора: щось з того вийде — заслуга Сталіна, не вийде — провина Хрущова.) А йшлося в брошурі про важливе: оцінку всіх видів сільськогосподарських робіт без зрівнялівки і за кінцевими результатами (маленька тимчасова уступочка буржуазній матеріальній зацікавленості в душі НЕПу?) — додатковою оплатою трудовнів зерном, картоплею, овочами, м’ясом, молоком, шерстю, грішми тощо. Що б з того вийшло — невідомо; до осені було ще далеко — думати секретарям зоставалося всього 18 днів. Найвірогідніше, місцеве начальство отримало б новий простір і свіжі можливості для всіляких маніпуляцій, та й по всьому. Ніщо б не завадило їм і надалі успішно стирати контрреволюційну грань між коровою і козою. І в умовах зрівнялівки надто вільно нараховувалися трудовні активістам. У колгоспі ім.Петровського Ічнянського району голова ревкомісії Майстренко начебто виробив за 40-й рік 358 трудовнів, із них 257, тобто 72%, за ревізію. Останню сотню дописали так: навідався за околицю у бригаду — два трудовні, посидів до обіду на правлінні — трудовень, пройшовся до райземвідділу за якоюсь довідкою — ще два, взяв участь у нараді по довгоносику — півтора трудовні, розібрав конфлікт на сушарні — трудовень, з’їздив перерахувати овець — трудовень, пошукав жито на млині — два трудовні, розібрав у прокуратурі скаргу доярки — два трудовні, провів збори на польовому стані — трудовень, переважив пшеницю на току — дев’ять трудовнів, — словом, за кожен крок, наче за окремим нарядом... Так само нахабно, не в змозі притлумити чи й зовсім побороти в собі реакційні дрібновласницькі інстинкти й спокуси, поводилися інші керівники. Якихось світліших перспектив у цьому відношенні не спостерігалось ніде.

Газети, іноді із помітним співчуттям до майбутнього ворога, передруковували повідомлення німецького інформбюро і військового командування про успішне, при незначних втратах, бомбардування Англії і Шотландії, подробиці нальоту Люфтваффе на Лондон, похвалання gros-адмірала Редера діями військово-морського флоту (Крігсмаріне), зокрема ефективними операціями рейдерів “Шарнхорст” і “Глейзенау” в Атлантичному океані, про героїчну втечу з англійського полону відомого льотчика-винищувача старшого лейтенанта Франца фон Берра, про німецькі танкові частини в Лівії, також про заходи Англії на випадок хімічної війни, напад королівських кораблів на Лофотенські острови біля берегів Норвегії, про війну в Китаї, Албанії, Африці, жахливий голод у Греції, про питання застосування газів у нинішніх війнах, про ріст симпатії до Радянського Союзу тощо.

Ми ж, звичайно, жили виключно мирними інтересами, штурмуючи передусім небо і полюс, домагаючись нових перемог у радянській зовнішній політиці і цілковитого тріумфу в сталінській дружбі народів. 21 січня повітроплавці Олександр Фомін і Георгій Голишев у відкритій гондолі субстратостата “СССР БР-79” здійснили незвичайний рейс у високі шари атмосфери. Того ж дня на лісозаготівлях Наркомлісу СРСР скасували безоплатну трудову і гужову повинність і запровадили платну, звільнивши від неї робітників і службовців державних підприємств, установ і транспорту. 24 січня уряд США оголосив недійсним “моральне ембарго”, оголошене Країні Рад у зв’язку з вторгненням її військ на територію Фінляндії. 30 січня Народному комісарові внутрішніх справ СРСР Лаврентію Павловичу Берії присвоєно звання Генерального комісара держбезпеки. Бійці готуються до Всеармійського лижного кросу. Проводять свою естафету радіолюбители-короткохвильовики; автовелосипедисти — відбіркові змагання. Великі групи наукових працівників отримують ордени і медалі за впровадження у виробництво нових зразків озброєння; не забуті й начальницький і рядовий склад Червоної Армії, керівники Держплану... 5 березня в переднавігаційну льодову розвідку в далекий рейс у високі широти східного сектору Арктики вилетів чотирьохмоторний повітряний корабель “СССР И-169”, пілотований І.Черевичним. 13-16 березня повітроплавці Б.Невернов і С.Гейгеров, вилетівши на аеростаті об’ємом у 900 кубометрів у напрямі Новосибірська, здолали по прямій 2 800 км. Великій групі видатних людей країни присуджена чергова Сталінська премія; серед відзначених Шостакович, Філатов, Лисенко, Шолохов, Корнійчук, Тичина. З екранів кінотеатрів подовгу не сходять високохудожні “Тимур і його команда”, “Салават Юлаєв”, “Макар Нечай”, “Закрійник із Торжка” за участю неперевершеного Ільїнського,

“Іудушка Головлєв”, “Вітер зі Сходу”, “Весняний потік”, американський мюзикл “Пісня про кохання”; театри не втомлюються ставити “В степах України”... (з часом партія визнає деякі з найблискупіших тодішніх витворів літератури і кіно надто кон’юнктурними й легковажними й одразу придумає, на кого перекласти за них вину). 4 червня 335-кілометровий безпосадочний політ здійснив планерист М.Романов. 10 червня вистрибнув з аеростата відважний експериментатор П.Полосухін. З великим політично-моральним і трудовим піднесенням обирають своїх кандидатів у Верховну Раду СРСР трудящі щойно приєднаних республік (від давно приєднаної Чернігівщини висунули самого Федорова, голову облвиконкому Костюченка — ніжинцям так забажалось, рядову трудівницю Пелагею Шолом — від Прилук; тобто кращих з кращих). До 136,5 мільйонів примірників 74-ма мовами зріс загальний тираж за всі роки радянської влади творів великого Леніна; а Мавзолей його імені відвідало 18 мільйонів чоловік. Не забували нагадувати українським колгоспникам “експериментальну” обіцянку “дадаткової” оплати праці за підвищення урожайності господарських культур і продуктивності тваринництва. Шириться рух за суміщення професій: групи дівчат, навчаючись на двомісячних курсах трактористок при МТС, зобов’язуються оволодіти водінням сталевого коня лише на відмінно. Сам нарком шляхів сполучення Каганович привітав телеграмою комсомольців станції Ніжин, які власними силами і без великих грошових витрат впорядкували вокзал: прибрали кімнату матері і дитини, прикрасили стіни портретами і гаслами, читають пасажирам лекції, словом, створили порядок і затишок.

Щоб і надалі справи йшли так сам гарно, всі мали стримуватися з деякими потребами, що за даних умов вдоволенню не підлягали (для когось це була зайва путівка на курорт, а для когось — звичайнісінький кусень хліба для голодної дитини), боротися за четвертий рік третьої п’ятирічки, протиповітряну і протихімічну оборону, обов’язкову поставку яєць, сувору економію і бережливість, виконувати й перевиконувати план по кожному підприємству, втілювати в життя мудру постанову ЦК ВКП(б) “Про використання курей на боротьбі з буряковим довгоносом”, передплачувати кожную нову позику, не послаблювати оборонно-масової роботи і військового виховання партактиву, вчасно ремонтувати колгоспні збиральні машини, перереєструвати всіх хатніх робітниць, не давати спуску базікам, неробам, хуліганству і дрібним крадіжкам на виробництві. Газети бичували недоліки: багато шуму, мало діла. Замість графіка — штурмівщина. Наказовий стиль роботи. Яке керівництво, такі й наслідки. Махорка заросла бур’яном. За розкрадання соціалістичної власності — розстріл.

20 червня газета “Більшовик” проголосила: “Учебний рік закінчено! Почалися радісні канікули!” Радісних канікулів не вийшло. Вибухнула війна, яку всі так довго чекали і яка прийшла зовсім несподівано й не з того боку. Привабливі криваво-червоні обрії Світової революції й визвольних походів затьмарила павуча тінь свастики. Трудящі і партія, звичайно, не злилися, але значною мірою таки зблизилися. З виступом Молотова першочерговими завданнями влади стали: мобілізація, оголошення окремих місцевостей на воєнному становищі, запровадження нового режиму робочого часу в усіх трудових колективах, рішуча заміна на виробництвах мобілізованих чоловіків слабкою статтю. “На зміну прийшли дівчата” — раділа газета “Більшовик”. (Навіть це працювало на винахідливих комуністів: раніше затуркана, товстошкіра, обмежена жінка, що жила “за чоловіком”, прямо на очах перетворювалася на свідомого, активного учасника соціалістичного будівництва!) Новітні гасла уже ні в кого внутрішнього протесту не викликали. До зброї! Знищимо дощенту фашистську зграю. Розчавимо фашистську гадину. Відповімо потрійним нищівним ударом. Нещадно знищувати ворожих парашутистів і диверсантів. Всі засоби підпорядкувати інтересам захисту Вітчизни. Міцний тил — запорука перемоги. Піонери збирають металобрухт. Кожна перемога в праці — удар по ворогу. Студенти виїхали в колгоспи. Курей вивезли на поля. Комсомолки вивчають трактор. Колгоспники оволодівають військовими знаннями. Рішуче покінчимо з настроями благодущності і безтурботності, підвищимо свою пильність, мобілізуємо всю волю, всю енергію на боротьбу з ворогом. Не знехтували залучити й національний момент: лютою вражою кров’ю напоїмо священну землю нашу! Ніколи українці не будуть рабами німецького фашизму!

З діючих фронтів і тилкових місцевостей почали надходити гарні вісті. Героїчний подвиг: німецька піхота напала на радянську батарею; тракторист Федюнін, що підвозив артилеристам снаряди, не розгубився, спрямував свого “Комсомольця” в гущу ворогів і розчавив двадцять загарбників. Пильні радянські патріоти спіймали в Ніжині жінку-шпигуна, яка щось розпитувала у колійних робітників про рух поїздів. Наліт німецьких літаків на Москву: кількість жертв від безладно скинутих бомб незначна. У ніч з 28 на 29 липня загороджувальний вогонь зенітних батарей і нічних винищувачів розігнав до 150 ворожих бомбардувальників; до столиці не прорвалося й півдесятка.

Дбаючи про подальше утеплення життя трудящих, що опинилися в далеких від сімейних ніжностей суто чоловічих формуваннях, тов. Сталін запровадив у Червоній Армії інститут військових комісарів, пояснивши нововведення таким чином: “Якщо командир полку є главою полку, то комісар полку повинен бути батьком і душею всього полку”. Газети ще раз нагадали: як ми били білофінів.

За нових обставин зовсім про інше довелося думати й обкому: народне ополчення, кількісний склад винищувальних батальйонів і груп сприяння; розглядати списки особового складу партизанських загонів і заяви добровольців, воєнізувати й переводити на казармене становище аварійно-відновлювальні формування, дбати про те, аби при відході військових частин переміщувався у тиллові райони весь рухомий залізничний склад, не залишаючи ворогові жодного паровоза і вагона, жодного кілограма хліба, жодного літра пального, жодного кілограма кольорових металів. Колгоспники мали здати державним органам усе зерно, вивести з загрозованих районів гурти худоби; усе цінне, яке не могло бути вивезеним, підлягало безумовному знищенню. Про те, як вижити тим, хто був приречений zostаватися під чоботом окупанта, ніхто не думав.

Останнє, що зафіксувала до приходу гітлерівців “Таємна папка” обкому, було: станом на 15 липня за даними 28 районів в області вирито 10 918 щілин місткістю на 130 178 чоловік, також взято на облік і пристосовано під сховища 469 підвалів і 21 276 погребів — загалом для 158 853 чоловік. Що, звичайно, уже мало кого тішило... Та й ховатись довелося не стільки від ударів з неба, скільки від німецької, а згодом — знову від радянської влади. А від неї рідної, робітничо-селянської, воістину народної у погребі не сховася.

“Победивший в одной стране социализм отнюдь не исключает разом вообще все войны. Наоборот, он их предполагает” — писав Ленін. “Ленин никогда не смотрел на Республику Советов как на самоцель. Он всегда рассматривал её как необходимое звено для усиления революционного движения в странах Запада и Востока. Ленин знал, что только такое понимание является правильным не только с точки зрения международной, но и с точки зрения сохранения самой Республики Советов”, — розтлумачував Сталін. “Крепи у мира на горле пролетариата пальцы!” — з піонерським захватом горлав найперший поет сталінської епохи Маяковський. Безжальна історія нагадала: хочеш залізним кулаком ошасливити людство сьогодні — ритимеш щілини й братимеш на облік підвали завтра. В першу чергу — для себе. *Tertium non datur* — третього не дано.

Чи навчило, чи могло це навчити чомусь комуністів, — питання риторичне. Іншими словами — пусте питання.